

two

dve DOMOVINI HOMELANDS

22 • 2005

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Marjan Drnovšek

E-mail: MarjanDr@zrc-sazu.si

Mednarodni uredniški odbor / International Editorial Board

Breda Čebulj Sajko, Dirk Hoerder, Aleksej Kalc, Milan Mesić, Mirjam Milharčič

- Hladnik, Leopoldina Plut Pregelj, Andrej Vovko, Adam Walaszek, Rolf Wörsdörfer,

Janja Žitnik

Prevod/Translation: Cveta Puncer

Lektorica/Proofreader: Mija Mravlja

Naslov uredništva / Editorial Office Address

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU

P.P. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Tel.: (+386 1) 4706 485; Fax: (+386 1) 4257 802; E-mail: spelam@zrc-sazu.si

Spletna stran: <http://www.zrc-sazu.si/isi/dd.htm>

Website: <http://www.zrc-sazu.si/ises/two.htm>

Uredniško korespondenco, rokopise in recenzentske izvode pošiljajte
na naslov uredništva.

Editorial correspondence, manuscripts and books for review should be addressed
to the Editorial Office.

Revija izhaja dvakrat letno. / The journal is published biannually.

Letna naročnina 4.000 SIT. Kompleti in posamezni letniki so na voljo.

Annual subscription 20 € for individuals, 30 € for institutions. Back issues available.

Master Card / Euro Card and VISA preferred. Credit card orders must include card
number and expiration date.

Naročila sprejema / Orders should be sent to:

Založba ZRC, P.P. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Fax: (+386 1) 425 77 94; E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

© ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo

Revija izhaja s pomočjo Agencije za raziskovalno dejavnost R. Slovenije, Ministrstva za
kulturo R. Slovenije, Urada vlade R. Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

416390

dve DOMOVINI

RAZPRAVE O IZSELJENSTVU

two HOMELANDS

MIGRATION STUDIES

22 • 2005

Izdaja

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Published by

The Institute for Slovenian Emigration Studies at the ZRC SAZU

Ljubljana 2005

Revija *Dve domovini • Two Homelands* je namenjena objavi razprav, znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja mednarodnih migracij. Revija je večdisciplinarna in dvojezična. Članki so recenzirani. Rokopisov, ki jih pošljejo uredništvu revije *Dve domovini • Two Homelands*, avtorji ne smejo hkrati poslati v objavo kaki drugi reviji.

Dve domovini • Two Homelands is a journal devoted to the publication of essays, scholarly and specialist papers, reports, reflections and book reviews from the field of international migration. The journal is multi-disciplinary and bilingual. Articles undergo a review procedure. Manuscripts submitted to *Dve domovini • Two Homelands* should not be submitted simultaneously to another publication.

Povzetki in indeksiranje / Abstracting and indexing services:

FRANCIS (Sociology/Ethnology/Linguistics of Francis), IBZ – International Bibliography of Periodical Literature, IBR – International Bibliography of Book Reviews, Sociological Abstracts, IBSS (International Bibliography of the Social Sciences)

Oblikovanje / Design and graphic art

Milojka Žalik Huzjan

Fotografija na naslovnici / Cover photograph

Skupina mladih Slovencev v Clevelandu leta 1939. Od leve proti desni: Fanica Udovich, Pepica Valencic (gornja vrsta), Danijel Hrvat in Danica Hrvat in Cilka Valencic (srednja vrsta), Eddie Udovic, Jelka Hrvat in Mary Ann Valencic (spodnja vrsta). Povezava: glej prispevek Mirjam Milharčič-Hladnik. Lastnik fotografije je Joe Valencic iz Clevelanda, ZDA.

A group of young Slovenian women and men in Cleveland in 1939. From left to right: Fanica Udovich, Pepica Valencic (upper line), Danijel Hrvat, Danica Hrvat and Cilka Valencic (middle line), Eddie Udovic, Jelka Hrvat and Mary Ann Valencic (bottom line). Link: See contribution by Mirjam Milharčič-Hladnik. The owner of the photograph is Joe Valencic from Cleveland, USA.

Tisk / Printed by

Littera picta d. o. o., Ljubljana, Slovenija

VSEBINA • CONTENTS

Razprave in članki / Essays and Articles

BARBARA FRIEHS

- Immigrant children in Austrian schools9
(Priseljenski otroci v avstrijskih šolah)19

GERI SMYTH

- Multilingual conferencing: one city's response to educating pupils
 from asylum seeking families21
*(Večjezična konferenca: dovzetnost nekega mesta za izobraževanje
 učencev iz družin prosilk za azil)*28

MOJCA PEČEK

- Is primary school in Slovenia just and fair: the case of migrant children
 from former Yugoslavia29
*(Je osnovna šola v Sloveniji pravična in poštena: primer izseljenskih
 otrok iz bivše Jugoslavije)*48

IRENA LESAR

- The response of Slovenian teachers to the migrant children from former
 Yugoslavia49
(Odziv slovenskih učiteljev na otroke priseljencev iz bivše Jugoslavije)57

LIDIJA DIMKOVSKA

- Književnost priseljencev v Sloveniji – njene značilnosti in položaj v
 slovenski kulturi59
*(The literature of the immigrants in Slovenia – its characteristics and
 its position in Slovenian culture)*77

MARUŠA MUGERLI

- Slovenski prevodi literarnih del priseljenskih avtorjev po letu 199079
*(Slovenian translations of literary works by immigrant authors after
 the year 1990)*92

SAŠKA ŠTUMBERGER

- Slovenski selitveni tokovi v Nemčijo in spreminjanje vloge slovenščine95
(*Slovenian migration streams to Germany and the changing of role of Slovenian language*)113

KRISTINA TOPLAK

- Umetniška ustvarjalnost migrantov: primer Slovencev v Nemčiji.....115
(*Artistic creativity of migrants: the case of Slovenians in Germany*).....127

MARINA LUKŠIČ – HACIN

- Migracijska situacija v Evropi po drugi svetovni vojni in postopna (politična) usklajevanja med članicami EGS (EU).....129
(*Migration situation in Europe after World War II and progressive (political) adjustments between member states of European Union*)148

MAŠA MIKOLA

- Meje multikulturne komunikacije: etnično-simbolne reprezentacije v avstralskem prostoru.....149
(*The borders of multicultural communication: ethnic-symbolic representations in Australian space*)167

MIRJAM MILHARČIČ-HLADNIK

- Subjektivna realnost migracijskih procesov: brati, poslušati in razumeti migrantske izkušnje169
(*Subjective reality of migration processes: to read, listen to and to understand migrants' experiences*)196

IRENA GANTAR GODINA

- Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško.....197
(*Slovenian intellectuals from Prague to Croatia*).....218

Portreti / Portraits

- Mihael Kuzmič (1942–2005) (JANJA ŽITNIK).....221

Knjižne ocene / Book Reviews

Milan Mesić

- Međunarodne migracije. Tokovi i teorije, Societas, Zagreb 2002, 406 str.
(JURE GOMBAČ)227

Abdelmalek Sayad	
The Suffering of the Immigrant, Polity Press, Cambridge, 2004	
(MIRJAM MILHARČIČ-HLADNIK)	229
Iris Adrić, Vladimir Arsenijević in Đorđe Matić (ur.)	
Leksikon yu mitologije, Rende in Postscriptum, 2004, 463 str.	
(JERNEJ MLEKUŽ)	233

RAZPRAVE IN ČLANKI ESSAYS AND ARTICLES

IMMIGRANT CHILDREN IN AUSTRIAN SCHOOLS

Barbara Friehs*

COBISS 1.03

ABSTRACT

Immigrant children in Austrian schools

In connection with the Balkan crisis in the early 90's many immigrants came to Austria. 15.2 % of all pupils attending compulsory schools in 2002/03 were from foreign countries. This causes a lot of problems. Foreign pupils have worse chances than their Austrian colleagues in the educational system, there is a lack of intercultural friendships among pupils, and also conflicts between expectations of immigrant families and the Western culture can be observed. Hence, a number of measures in the field of educational policy has to be implemented. An intercultural approach, as a chance of mutual learning from all different cultures, is predominant in Austrian schools.

KEY WORDS: integration, immigrant cultural differences, language problems, teacher education, immigration wave, intercultural approach

IZVLEČEK

Priseljenski otroci v avstrijskih šolah

Zaradi krize na Balkanu v začetku devetdesetih let je v Avstrijo prišlo veliko priseljencev. Kar 15,9 % učencev osnovnih šol v šolskem letu 2002/2003 je bilo iz drugih držav, kar je povzročilo probleme. Tuji učenci imajo v avstrijskem izobraževalnem sistemu slabše možnosti kot njihovi avstrijski kolegi, med učenci ni razvito multikulturno prijateljstvo, opazni so tudi konflikti med pričakovanji priseljenjskih družin in zahodno kulturo. Zaradi naštetega je v izobraževalno politiko treba vnesti številne ukrepe. Multikulturen pristop kot možnost obojestranskega učenja iz različnih kultur je v avstrijskih šolah prevladujoč.

KLJUČNE BESEDE: integracija, kulturne razlike, jezikovni problemi, učiteljska izobrazba, priseljenjski val, medkulturni pristop

1. INTRODUCTION

When Austria's expanding economy was confronted with labor shortage in the 60's of the last century the government began to recruit migrant workers from South East Europe, mainly from former Yugoslavia and Turkey. This system of incoming migrant

* Univ.-Doz. DDr. Barbara Friehs, Universität Graz, Institut für Erziehungswissenschaften, Meran-gasse 70, A-8010 Graz. Mail: bfriehs@yahoo.de

workers was originally based on rotation, which meant that the workers were not supposed to bring their families along with them. They were expected to return after a few years to be replaced by new labor. But in fact quite the opposite happened. Despite of all policy intentions many migrant workers decided to stay in Austria. Families were reunited and many of the new immigrant children were born in Austria.

At that time, Austria did not really have any concept for integration measures for these children into the education system of the country. It was not before the mid 70's when the presence of immigrant children in compulsory schools was officially taken notice of and dealt with in a more competent manner. Up to those days, it was mainly teachers who developed methods and models on their own to cope with the problems they were confronted with.

When school authorities finally decided to face reality and accept the fact that an increasing number of immigrant children were sitting in Austria's classrooms, their first reaction was to implement additional German language classes as well as mother tongue instruction for immigrant children. The idea, which was behind these supportive measures was not so much a quick integration process of these children, but more to facilitate re-integration in their countries of origin. The support was only offered at compulsory level as immigrant children were practically absent at upper secondary schools.

Even though, quite many foreign people came to Austria during this first immigration wave after the Second World War, their number was still not high enough to have a considerable impact on Austrian educational institutions. As a consequence, the second generation after these migrant workers, assimilated "successfully" by more or less losing their native language and original identity.

This changed considerably after the second immigration, or rather refugee wave in connection with the Balkan crisis in the early 90's. During that time Austria's population increased by more than a million to over eight million people altogether. Nowadays, approximately 45 % of all non-Austrian residents in this country are nationals of former Yugoslavia, and 17.5 % are of Turkish origin¹ (Statistik Österreich 2001).

Statistical evidence shows an average percentage of immigrant and refugee children in Austrian elementary education of about 12 %, whereas Vienna has an average percentage of more than 33 % and in elementary schools in some parts of the city more than 85 % of non-native pupils. In Graz and Linz, the two other major cities of the country, the situation is similar.

This time, everyone in Austria is also aware of the fact that the "new" immigrants will never return to their home countries but stay and that fact requires adequate political economic decisions.

¹ In 2001, 764 314 residents (9.4 % of the total population) were non-Austrian nationals. Of these, more than a third (286 661) live in the capital, Vienna. The percentage of non-Austrian nationals in Vienna was 17.83 % in 2001 with more than 25 % in certain districts. In the eight other federal states, the percentage varies from 4.5 % (Burgenland) to 13.55 % (Vorarlberg). asfj iaosdjf aijdsf aidsf dapoisf aids fapidsf

2. IMMIGRANT CHILDREN IN SCHOOLS

The Austrian constitution stipulates that state schools be accessible to all pupils, regardless of origin, gender, race, class, language, or religious belief. School attendance is compulsory for nine years for all children who have their permanent residence in Austria, regardless of their nationality. The total number of pupils attending compulsory schools in 2002/03 whose mother tongue is a language other than German was 103 877 (15.2 % of all pupils) (Statistik Österreich 2003).

The establishment of separate classes for immigrant pupils needs the consent of the Federal Ministry of Education, Science and Culture, which is usually given only in special or emergency cases, as Austrian education policy rejects the idea of segregation. Hence pupils who are not Austrian citizens and whose mother tongue is not German are taught together with their native Austrian colleagues.

Lack of German language skills is a major stumbling block in the adjustment of many immigrant children to their new schools, affecting their reading comprehension and accordingly many other areas.

The significance of the children's mother tongues in this context has so far been grossly underestimated by school representatives. Linguists claim that a full-fledged linguistic competence in the respective mother tongue does not only guarantee the child's intellectual and emotional development but also facilitates the acquisition of a second language and improves academic achievement in general. This insight is backed up by the daily experience of teachers who work with immigrant children (Rösler 1994: 33).

Many immigrant children are bilingual. They experienced primary socialization in their native language and acquire German as a second language. The problem is that they often only have a basic knowledge of their native language and a functional competence of German, mainly for "surviving" in schools. This leads to a *de facto* semi-bilinguality (Luchtenberg 1991: 56). Many native languages are regarded of lower value than German or English and often teachers do not allow their use within the class-room, as this is seen as a disturbing element. Therefore immigrant children often start disrespecting their own mother tongue that can even lead to a refusal to use it (Grieblhaber/Özel/Rehbein 1996: 173).

Mother tongue instruction is not offered at a large scale level, however, due to lacking financial means and the large number of different native languages. Currently, the following languages are offered: Albanian, Arabic, Bulgarian, Chinese, Farsi, Hungarian, Polish, Portuguese, Romanian, Romany, Russian, Serbo-Croat (Bosnian/Croat/Serbian), Slovak, Spanish and Turkish. Any language may be taught, provided that there is enough demand, that trained teachers are available for the language in question. Also sufficient posts have to be provided for in the annual budget. Mother tongue teachers are employed throughout Austria, though some of them, notably teachers for the less common languages, work part time, teaching only a few lessons per week².

² Since 2000/01, it has been possible to study the two most commonly spoken languages of immi-

It should be noted that there are no separate curricula for each language, but there exists one curriculum that can be used as a basis for all the languages offered³. The pupils' mother tongues may be taught as optional subjects, either in separate (afternoon) classes or integrated into the general schedule, with the mother tongue teacher working alongside the class or subject teacher in the form of team teaching. The integrated model is widely practiced in Vienna, whereas afternoon provision is preferred in the other federal states. The number of lessons may vary from two to six a week. Mother tongue instruction is part of the mainstream school system, and the teachers are employed by the Austrian school authorities like all other teachers.

Pupils are admitted to school according to their age. There are no formal test procedures for assessing the child's competence in German. When a six-year-old child is enrolled at school, the head teacher usually talks with the child in order to find out whether he or she understands German or not. Pupils whose competence in German is not yet sufficient to follow classes held in German are admitted as so-called *ex-matricular* pupils for a maximum period of two years. This is the case for six-year-olds as well as for 'late comers' (pupils older than six years of age) who have not studied German as a foreign language in their country of origin (bmbwk 2003).

Ex-matricular pupils do not necessarily get grades during this period and automatically move up the next year. After this period of special status, it is assumed that pupils can generally follow instruction in the classroom, even though their competence in German is not yet comparable with that of native speakers. However, the general assessment criteria, as laid down in the legal guidelines, do not take into account the special learning situation of these pupils, so that they are basically treated like everyone else when it comes to grading. On the other hand, teachers have a wide range of discretion and are actively encouraged not to neglect the pupils' individual circumstances. This shall contribute to an avoidance of school failure of immigrant pupils (Eurydice 2004).

Ex-matricular pupils in compulsory schools may have up to twelve "German as a second language" lessons per week, matricular pupils in primary schools may have a maximum of five "German as a second language" lessons per week, and in secondary and pre-vocational schools the maximum number of "German as a second language" lessons is six a week. In all other school types the number of lessons per week is laid down by the school itself.

A major reason why immigrants do not achieve in school, is their lower socio-economic status, which affects the financial and parental support that children have at

grants in Austria (i.e. Serbo-Croat and Turkish) as foreign languages at general secondary schools. It should be pointed out, however, that this option is not frequently exercised as, in practice, English is offered as a first foreign language by the overwhelming majority of all secondary schools. Serbo-Croat, but not Turkish, has been added to the curriculum of some academic secondary schools.

³ The curriculum for mother tongue instruction at primary schools is laid down in BGBl. 528/1992, the curriculum for (general and academic) secondary schools is laid down in BGBl. II Nr. 134/2000 respectively in BGBl. II Nr. 133/2000.

home, and which is a proven factor in academic performance (Coleman 1986). There are significant differences in current living conditions between many native born Austrian children and people of foreign origin. More advantaged pupils have educational supports such as encyclopedias and personal computers and can be offered additional private lessons in the afternoon that are quite expensive in Austria.

They are also likely to have better educated parents who can help them with their homework, and can set an example of academic achievement. Immigrant pupils in general have higher dropout rates than the native-born. Here, again, German language proficiency plays an important role. It is true that all these negative effect may also be a problem for Austrian pupils from poorer, less educated families. But they are still in advantage compared to their foreign colleagues as their primary socialization was already oriented at Austrian norms and values which usually makes an adaptation to school life easier for them.

3. LEGAL CONSIDERATIONS

Children of foreign citizens do not automatically receive the Austrian citizenship even if they are born in this country. They have the same citizenship as one or both of their parents. In former days this fact could have far-reaching consequences for them as soon as they wanted to enter the labor market. Having been subjected to special laws could have restricted their access. Application for the Austrian citizenship has become less complicated nowadays, as most of the immigrants are applicable after ten years of having lived in this country⁴. Nevertheless, can a different citizenship have negative consequences on the integration process. It makes identification with the Austrian country and society more difficult and can contribute to the development of a divided identity.

4. TEACHER TRAINING

Teachers and other school staff have an essential part to play in heightening awareness of cultural diversity and respect for differences on the part of pupils. Reacting to stereotyping by pupils calls for a complex type of skill that does not only involve the acquisition of a theoretical body of knowledge but above all the confrontation with real situations and practical experience. In almost all European countries, initial teacher education covers the inter-cultural dimension of teaching, which is also often included in in-service training. Several schemes have recently been started to help teachers in this

⁴ The Austrian Nationality Act 1985 [BGBl. Nr. 311/1985, most recently amended by BGBl. I Nr. 124/1998, Article 10 defines the rules for naturalisation: These provisions may be disregarded on the grounds of a special consideration'. Under Article 4 Z 1, birth in the federal territory is seen as such a special consideration.

respect, whether through the preparation of teaching materials aimed at an inter-cultural approach or by offering them support from specialists in this area (bmbwk 2003).

Pre-service teacher training institutions offer classes on inter-cultural education, but mostly as electives at some universities and teacher training colleges in Austria. Moreover, they are not taken by the majority of students on a regular basis. Major areas covered in these programs are: raising awareness of problems stemming from migration, the situation of different ethnic groups in Austria, a critical reflection of the concept of identity, a discussion of the attitudes required in a multi-cultural society, the recognition of one's own and other people's values, etc.

The teacher-qualification program 'German as a foreign language' puts special emphasis on the inter-cultural dimension since the program is directed to facilitate the integration of immigrant children. It is offered as an optional program at most universities and teacher training colleges. Institutes for in-service teacher training also offer a variety of courses and seminars in "German as a second language". It must be noted, however, that in-service training is not compulsory. While some "German as a second language" teachers have additional competence in the field of language teaching, others are not sufficiently qualified to teach this subject.

5. INTER-CULTURAL EDUCATION IN AUSTRIA

By law, immigrant pupils shall be integrated and at the same time their cultural identity be conserved and promoted which often creates problems with the daily school routine. To realize this legal requirement, inter-cultural education was introduced into the Austrian school system as a so-called educational principle in the academic year of 1991/92. Teachers have to integrate inter-cultural topics into their instruction regardless of the subject they teach. Inter-cultural education aims at a mutual understanding between pupils of different social, cultural and linguistic backgrounds and is meant to make them aware of similarities and differences and to fight racism. The problem is that teachers are not sufficiently prepared to deal with the required educational principles. Moreover, teachers who have never questioned their own value system and pre-conceived ideas are unlikely to live up to the concept of inter-cultural education (Friehs 2004: 83).

An inter-cultural approach is encouraged to highlight the enriching effect of cultural difference and stressing the need to avoid discrimination and hostility towards immigrants. The curriculum aims at strengthening the ability for self expression, imparting tradition, encouraging problem-solving and cooperative behavior, promoting peaceful resolution of conflicts, imparting a knowledge of cultural customs (e.g. calendar of religious festivals) and at the same time supporting a critical analysis of social values.

An "educational principle" is not a subject but a theme that teachers are recommended to take into account across the curriculum. Inter-cultural education is covered in a cross-curricular approach involving all subjects or those that are more appropriate

(history, geography, foreign languages, etc.). Other 'educational principles' are environment education, sex education and political education.

Inter-cultural education aims at a mutual understanding between pupils of various social, cultural and linguistic backgrounds. It also aims to make them aware of their similarities and differences and to combat Euro-centrism and racism. Linguistic and cultural diversity should be adequately reflected in the classroom (posters and worksheets in different languages, celebration of Christian and non-Christian holidays etc.). The inter-cultural approach is not limited to curricular provision but can also be part of other aspects of school life such as the organization of events or forms of entertainment to promote cultural diversity and exchanges with pupils from other countries. Developing an inter-cultural approach to education for all pupils is vital in facilitating the integration of immigrant pupils by fostering a dialogue between cultures.

In order to develop inter-cultural competence, children and young people must learn about the traditions and patterns of their own and other cultures. The Austrian syllabi contain elements that are deemed relevant in acquiring a knowledge of cultural, religious and ethnic backgrounds and interrelationships and an understanding of how to live together in a multicultural society. Like in other European countries among many other topics the following are part of instruction: Information about characteristic features of one's own and other cultures, common features of and differences in cultures and their mutual influence, human rights and their universal validity, development and relevance of prejudices, reasons for discriminatory attitudes, reasons for and effects of present and past migrations, international efforts to solve religious, ethnic and political conflicts, possibilities for minorities and majorities to live together in multicultural societies (Eurydice 2004).

6. PROBLEMS IN THE DAILY SCHOOL ROUTINE

The huge immigration wave has caused additional major challenges for teachers in the daily school routine. The Christian value system prevailing in Austria is not compatible with a lots of Muslim values, even though within schools this seems to be a larger problem in Germany or France. In Austria the Muslim dress code of female teachers and pupils is not forbidden by law. So they can cover their heads and wear their traditional clothing anywhere they like. As only a very small number of girls and women does it in Austrian schools, this has not caused any problems so far. An explanation could be that Muslims from former Yugoslavia are by far larger in number than for example Muslims from Turkey and the former did not know a strict dress code back in their old home country either.

A more liberal understanding of Muslim religion by the majority of Austria's immigrant population is also the reason for fewer restrictions by parents when it comes to the participation of Muslim girls in school activities like excursions or field trips. Usually they take place like everyone else. This is also true for sports lessons, even

though it would be acceptable by law to stay away. Missing acceptance of female teachers by male Muslim pupils, as reported in Germany, cannot be observed in Austria at a large-scale (Trenz 1994: 210).

Rising fundamentalist ideas among pupils like in other Western European countries are not a problem in Austria, so far. Not even the crucifix as the predominant Christian religious symbol that can be found in every classroom in Austrian schools, has been seriously challenged yet.

This does not mean, however, that there are no problems at all in Austrian schools. One is a separation along nationalities within class-rooms (Esser 1990: 192). There is a general lack of inter-cultural friendships among pupils which often leads to an outcast-situation for immigrant pupils. This could be due to the general low status of immigrant pupils in schools (Müller 1994: 40). A very important reasons for this fact is the low socio-economic status of their families. Many immigrant pupils cannot participate in trendy leisure-time activities, cannot afford brand-mark clothes and have less money available than their Austrian colleagues, as the lack of an attractive income situation of their parents does not allow major spending.

Little family resources also contribute to low achievements in schools. So only 6 % of all Turkish pupils and 12 % of all pupils from former Yugoslavia that now live in Austria finish school with an A-level-certificate. Even though, a low family income also does not support a successful school career of Austrians, their number of high-school graduates is much higher (Haider et al. 2005).

Many immigrant pupils develop identity problems as they have the feeling that they do neither belong to the culture of their origin, nor to the Austrian one. Neither one offers them the roots that are needed for the development of a strong personality and identity. Conflicts between differing expectations of the immigrant families and Western culture add to this confusing situation. This may lead to an alienation process from their own families and/or to integration problems into the Austrian society (Herrmann 1993: 13).

7. FORTHCOMING REFORMS

The occurrence of immigration is now regarded as part of our increasingly multicultural societies. The successful integration of immigrants into their "host society" is a growing concern for policy-makers. Schools have to play an important part in this process. All pupils shall learn to have respect of other cultures. Teachers are not supposed to evaluate different cultures, but stimulate an „inter-cultural dialogue“ and their pupils shall be enabled to participate in this mutual dialogue. In this way, migrant pupils shall be enabled to live within two cultures instead of living between them.

Since the PISA 2000 study proved that pupils from immigrant families performed relatively poorly in the field of literacy, the Austrian Federal Ministry of Education, Science and Culture considers it an absolute priority to improve the reading skills of

pupils whose mother tongue is a language other than German (Haider et al. 2005; Eurydice 2004). Specific measures have not been implemented yet, however. Another topic discussed very vividly is the introduction of an compulsory year in kindergarten for children with a limited command of German before starting school to facilitate this transition.

In the future further reforms will be necessary. Among them will be the development of practical suggestions and best practices on how to include inter-cultural aspects into teaching, a reduction of the prevailing mono-cultural orientation of syllabi and textbooks, improved offers in teacher education, and the enhancement of the cooperation between schools and teachers to exchange knowledge and experience in the field of inter-cultural education. Also improved measures to integrate immigrant pupils into the daily school routine are necessary. Last but not least and maybe most important of all is the removal of the prevailing unequal opportunities for school and life careers for immigrant pupils (Wenning 1996: 151).

Teachers will have to try even harder to avoid unconscious discriminating actions towards immigrant pupils. On the other hand, a positive discrimination of immigrant pupils by teachers can be problematic, too, as this would mean a disadvantage for Austrian pupils. So teachers have a very difficult task to fulfill – to guarantee equal opportunities for all their pupils. How to do this, will probably have to be decided independently with every single case (Radtke 1995: 862).

Education is a key indicator for future economic and social perspectives. In principle, there is no formal "discrimination" of immigrant children by the Austrian school system. However, low educational attainment levels are still being transferred from one immigrant generation to the next. The result is that children of immigrants are not able to close the educational gap between themselves and their native Austrian counterparts. One long-term consequence will be a large number of poorly qualified persons in the work force, who are much more likely to face severe labor market problems and as such will be a problem for the Austrian economy for many years to come (bmbwk 2003).

REFERENCES

- Auernheimer, Georg (1995): Einführung in die interkulturelle Erziehung. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- bmbwk (2003): Informationsblätter des Referats für interkulturelles Lernen, 2/2003. Wien.
- Beer-Kern, Dagmar (1992): Lern- und Integrationsprozess ausländischer Jugendlicher in der Berufsausbildung. Berlin/Bonn: Bundesinstitut für Berufsbildung.
- Bommes, Michael/Radtke, Frank-Olaf (1993): Institutionalisierte Diskriminierung von Migrantenkinder. In: Zeitschrift für Pädagogik, 3/93, 483–497.

- Coleman, Joseph (1986): *Equality of Educational Opportunity*. Washington: U. S. Government Printing Office.
- Esser, Hartmut (1990): Interethische Freundschaften In: Esser, Hartmut/ Friederichs, Jürgen (Eds.): *Generation und Identität*. Opladen: Leske und Budrich, 185–206.
- Eurydice (2004): *Integrating immigrant children into schools in Europe – Austria 2003/04*. Eurydice. (<http://www.eurydice.org>).
- Friehs, Barbara (2004): *Einführung in die Theorie der Schule*. Graz: Leykam.
- Grießhaber, Wilhelm/Özel, Bilge/Rehbein, Jochen (1996): Aspekte von Arbeits- und Denksprache türkischer Schüler. In: Ulonska, Herbert/ Kraschinski, Sven/ Bartmann, Theodor (Ed.): *Lernforschung in der Grundschule*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt 160–179.
- Haider et. al (2005): *Zukunft: Schule. Strategien und Maßnahmen zur Qualitätsentwicklung*. Wien: BM für Bildung, Wissenschaft und Kultur.
- Herrmann, Helga (1993): *Ausländische Jugendliche in Schule, Ausbildung und Beruf*. Köln: Böhlau.
- Lentz, Astrid (1994): Institutionelle Grenzen interkultureller Bildung und Erziehung. In: Informationsdienst zur Ausländerarbeit: *Interkulturelle Bildung und Erziehung*, 2/94, 40–43.
- Luchtenberg, Sigrid (1991): Zu Zweisprachigkeit und Bikulturalität ausländischer Kinder. In: Lajos, Konstantin (Ed.): *Die Zweite und dritte Ausländergeneration. Ihre Situation und Zukunft in der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen: Leske und Budrich, 55–90.
- Luchtenberg, Sigrid/Nieke, Wolfgang (Eds.) (1994): *Interkulturelle Pädagogik und Europäische Dimension. Herausforderungen für Bildungssystem und Erziehungswissenschaft*. Münster: Waxmann, 181–187.
- Müller, Jürgen G. (1994): *...und raus bist du. Soziale Kompetenzen türkischer und deutscher Kinder in der Hauptschule*. Frankfurt am Main: Lang.
- Poschner, Hans (1996): *Die Effekte der Migration auf die soziale Sicherung*. Weiden/ Regensburg: Eurotrans.
- Rademachers, Günther (1996): *Konflikte und Konfliktbewältigung in intra- und interkulturellen Freundschaften*. Frankfurt am Main: Campus.
- Radtke, Frank Olaf (1995): Interkulturelle Erziehung. Über die Gefahren eines pädagogisch halbierten Anti-Rassismus. In: *Zeitschrift für Pädagogik*, 6/95, 853–864.
- Rösler, Dietmar (1994): *Deutsch als Fremdsprache*. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Statistik Österreich (2001). Wien.
- Statistik Österreich (2004). Wien.
- Trenz, Günter (1994): Interaktionsprozesse im Unterricht. In: Bovet, Gislinde/Huwendiek, Volker (Ed.) *Leitfaden Schulpraxis*. Berlin: Cornelsen, 197–220.
- Wenning, Norbert (1996): *Die nationale Schule. Öffentliche Erziehung im Nationalstaat*. Münster/New York: Waxmann.

POVZETEK

PRISELJENSKI OTROCI V AVSTRIJSKIH ŠOLAH

Barbara Friehs

Približno 45 % vseh neavstrijskih prebivalcev v Avstriji je pripadnikov narodov bivše Jugoslavije, 17,5 % jih je turškega izvora. To dejstvo gre pripisati predvsem geografski legi Avstrije, njeni politiki zaposlovanja tujih delavcev, ter v začetku devetdesetih, sprejemanju beguncev iz bivše Jugoslavije. Avstrijska ustava določa, da morajo biti državne šole dostopne vsakomur ne glede na narodnost, spol, raso, jezik ali vero. Devetletno osnovno šolanje je obvezno za vse otroke s stalnim bivališčem v Avstriji ne glede na njihovo narodnost. Skupno število učencev, ki so obiskovali osnovno šolo v letu 2002/2003 in njihov materni jezik ni nemščina, je 103.877 (15,2 % vseh učencev).

Avstrijska izobraževalna politika zavrača idejo segregacije. Zato učenci, ki niso avstrijske narodnosti in katerih materni jezik ni nemščina, ne obiskujejo ločenih šol ali razredov, ampak se izobražujejo skupaj z avstrijskimi vrstniki. Po zakonu naj bi se priseljenški otroci integrirali in hkrati ohranili ter gojili svojo kulturno identiteto, kar pogosto povzroča probleme v vsakodnevni šolski rutini. Zaradi tega je v začetku devetdesetih v avstrijske osnovne in srednje šole uvedeno medkulturno izobraževanje, imenovano 'izobraževalno načelo'. Namen medkulturnega izobraževanja je doseči medsebojno razumevanje med učenci različnih socialnih, kulturnih in jezikovnih izvorov. Usmerjeno je tudi k osveščanju glede podobnosti in razlikosti ter k zmanjševanju evrocentrizma in rasizma v avstrijskih šolah.

Kakorkoli že, stvarnost kaže, da je nerešenih problemov še veliko. Tuji učenci imajo v avstrijskem izobraževalnem sistemu slabše možnosti kot njihovi avstrijski vrstniki, čuti se pomanjkanje medkulturnega prijateljstva med učenci, kar pogosto vodi v izobčenje priseljenških otrok ter v konflikte med pričakovanji priseljenških družin in 'zahodno kulturo'. To spet vodi v odtujitev od družin in/ali integracije in problemov identitete priseljenških otrok.

Zato morajo biti v izobraževalno politiko uvedeni številni ukrepi. Pri tem ima prednost medkulturni pristop kot možnost medsebojnega učenja iz različnih kultur.

MULTILINGUAL CONFERENCING: ONE CITY'S RESPONSE TO EDUCATING PUPILS FROM ASYLUM SEEKING FAMILIES

Geri Smyth*

COBISS 1.03

ABSTRACT

Multilingual conferencing: one city's response to educating pupils from asylum seeking families

In response to the dispersal of 1200 children from asylum seeking families across Britain to schools in Glasgow, Scotland, units were established in schools across Glasgow, in which specialist teachers support the English language development of the newly arrived pupils and enable their integration into the mainstream classes by team teaching. This paper, based on ethnographic research, conducted within a European project, reports on how one such unit has become an integral part of the mainstream school due to creative pedagogy and how the school has accessed what the pupils already know in order to help them make sense of learning in a new language.

KEY WORDS: bilingual pupils, creative learning and teaching, asylum seeking families

IZVLEČEK

Večjezična konferenca: dovzetnost nekega mesta za izobraževanje učencev iz družin prosilk za azil

Kot odgovor na razporeditev 1200 otrok iz družin prosilk za azil v Veliki Britaniji v šole v Glasgowu na Škotskem so bili po šolah v Glasgowu ustanovljeni oddelki, v katerih specializirani učitelji pomagajo novodošlim učencem pri učenju angleškega jezika in skozi skupinski pouk omogočajo njihovo integracijo v večinske razrede. Pričujoči prispevek temelji na etnografski raziskavi, ki je bila izpeljana v okviru evropskega projekta, in pojasni, kako je tak oddelek zaradi kreativne pedagogike postal sestavni del večinske šole ter na kak način se je šola dokopala do vedenja o znanju, ki ga imajo učenci že osvojenega z namenom pomagati jim razumeti smisel učenja v novem jeziku.

KLJUČNE BESEDE: dvojezični učenci, učenje in poučevanje, družine prosilke za azil

INTRODUCTION

The dispersal of around 1200 children from asylum seeking families to Glasgow schools, resulted in the setting up of the Glasgow Asylum Seekers Support Project (GASSP) funded by National Asylum Seekers' Support (NASS). The educational

* Geri Smyth, Faculty of Education, University of Strathclyde, Glasgow G13 1PP, Scotland; e-mail: g.smyth@strath.ac.uk

wing of this project established bilingual units in schools across Glasgow, in which specialist English as an Additional Language (EAL) teachers would support the English language development of the newly arrived pupils while enabling their integration into the mainstream classes by team teaching.

This new initiative has a management structure that exists in parallel to Glasgow City Education Authority. The project provides clear support guidelines for teachers in the bilingual bases, which, while not in contradiction to the curricular frameworks of national documentation¹, do prioritise teaching and learning strategies over curriculum content. Thus the rationale for educational provision for children from asylum seeking families² urges schools and teachers to *take into account breaks in education (experienced by the children) and English as an Additional Language (EAL) needs, based on existing best practice*. The GASSP rationale for the curriculum makes no explicit mention of national curricular frameworks but rather emphasises that the curriculum must be guided by principles of good practice in bilingual education and cites references to the research that identifies good practice. Children and teachers are at the heart of this rationale rather than a curriculum, societal needs or performativity policies.

CONTEXT

The research was conducted in one of the GASSP primary schools, Lady Jane Grey³. Lady Jane Grey primary school is a three-storey red sandstone Victorian school building in the centre of a housing scheme in the city of Glasgow. The school is surrounded by high-rise flats built in the late 1960's and now due for demolition. There is large-scale deprivation in the area marked by high rates of crime, illegal drug use and suicide. This housing scheme is now one in which Glasgow City Council have chosen to house dispersed asylum seeker families as they await the Home Office decision as to their status. Consequently, the school which until recently had very few non-white, non-monolingual English speaking pupils, now has almost 100 pupils from Somalia, the Congo, Sri Lanka, Turkey, Afghanistan, Iran, Iraq, Pakistan, the Lebanon, Zimbabwe, Russia and Lithuania. These children, by dint of having to use English for the purposes of education in the classroom and using at least one other language at home to communicate with their families, can be deemed bilingual.⁴ There are a total of 200 pupils in the school, aged 5 – 12 years old.

The school has a bilingual base which employs four teachers in addition to the seven mainstream classes. All newly arrived children from asylum seeking families (and other bilingual children) are registered with an age appropriate mainstream class. They all go

¹ SEED (2000) (revised version) *The Structure and Balance of the Curriculum: 5 to 14 National Guidelines*, Edinburgh

² GASSP Education Handbook, 2001

³ All names are pseudonyms to protect confidentiality.

⁴ A bilingual pupil is one who uses one or more languages in their everyday life. (Wiles, 1984)

to their register class at the start of the day and attend this class for art, drama, music, physical education, religious education, science, technology, health education and social subjects. They are taught in the bilingual base for maths and language until the base teachers and mainstream teachers together assess that they have enough English to be able to work within the mainstream classroom. The children with very little English also have an hour a day in the base for 'reception time' to improve their English. The teachers from the base team teach in the mainstream classrooms for part of the time. All teachers in the school participate in running after school clubs for the children, e.g. computer, art, netball, football etc. In these ways, the teachers from the bilingual base are not viewed by the pupils as only being there to support the bilingual pupils.

A two year ethnographic study in this site led to a clearer understanding of how the GASSP project was responding to the needs of the asylum seeking pupils and their families.

EDUCATION OF BILINGUAL PUPILS IN SCOTLAND

There is currently no national policy for the education of bilingual pupils and this can lead to confusion amongst teachers as to what is the best practice to adopt. The development of a policy through the GASSP project has enabled mainstream teachers to see good practice in action and has had an impact on their understandings and practices as will be highlighted in this paper.

In a complex situation of limited national policy and conflicting government reports, teachers may have to resort to their common sense beliefs, or folk theories about how best to teach bilingual pupils. Teaching practices also to what support systems for bilingual pupils were available in the different education authorities.

The CLASP project was investigating creative learning and I was interested to discover if the newly arrived, bilingual pupils from asylum seeking families could be engaged in creative learning when they and their teachers did not share a language.

Woods (1990)⁵ suggests that one of the empirical features of creative teaching is the relevance of the curriculum and teaching practices that operate within a broad range of accepted social values while being attuned to students' identities and cultures.

Woods et al (1999:10)⁶ propose that the relevance of values in, and the context of, the curriculum is especially significant in the teaching of bilingual children as a critical factor in creative teaching. They suggest that this relevance is manifested particularly in the encouragement of children's free play, in activities that start from the child; in the development of home-school links; in the teaching that occurs 'in the margins' of programmed activity and through spontaneous reaction to children's interests.

⁵ WOODS, P. (1990) *Teacher Skills and Strategies* London: Falmer

⁶ WOODS, P., BOYLE, M. and HUBBARD, N. (1999) *Multicultural Children in the Early Years* Clevedon, Multilingual Matters

Cummins (1996:73)⁷ writes that *human relationships are central to effective instruction – particularly in the case of second language learners who may be trying to find their way in the borderlands between cultures*. While not explicitly mentioning relevance here, Cummins goes on to write that *For students to invest their sense of self, their identity, in acquiring their new language and participating actively in their new culture, they must experience positive and affirming interactions with members of that culture*.

Bentley, (2001: 136–137)⁸ proposes a number of ways in which schools need to be restructured into learning communities and to develop abilities and forms of creativity which resonate with the 21st century, including *the ability to transfer what one learns across different contexts and real world outcomes so that creativity and motivation are reinforced by the experience of making an impact and giving benefit to others*.

SCHOOL SOLUTIONS

The responses in Lady Jane Grey and indeed in all the schools in the GASSP programme have been based on three main principles: team teaching, community involvement by and from the schools and developing an anti-racist ethos. These principles accord with the proposals of Woods, Cummins and Bentley as discussed earlier.

The practice of these principles has resulted in schools where the EAL teachers work in the mainstream classes alongside the class teachers. On many occasions the whole class, bilingual and monolingual, work in the bilingual pupils' base with both teachers. There is shared decision making about pedagogy between both teachers and indeed the pupils. The local environment is used as a learning resource. Parents, volunteers and specialist workers, e.g. community artists, are brought into the school to increase the relevance of the curriculum. All languages and backgrounds are respected. The whole school is involved in its change to a multilingual school and there are clear guidelines for racist incidents

If the knowledge conveyed to children by teachers is relevant to their concerns and reflects their societal and cultural knowledge, then it will be more easily internalised by the child and turned into personal knowledge (Woods and Jeffrey, 1996, opus cit:116). However the societal and cultural knowledge of bilingual pupils is not prominent in the curricular guidelines for teaching in Scotland. So relevant teaching occurs where teachers strive, often against the prescribed curriculum, to construct knowledge that is meaningful within the child's frame of reference. Teachers use strategies to share and create knowledge through imagination and children's prior knowledge.

⁷ CUMMINS, J. (1996) *Negotiating Identities: Education for Empowerment in a Diverse Society*, Ontario: California Association for Bilingual Education

⁸ BENTLEY, T. (2001) 'The Creative Society: Reuniting Schools and Lifelong Learning' in Fielding, M. (ed.) *Taking Education really Seriously: Four Years' Hard Labour*, London: Routledge Falmer

By putting relevance at the forefront of their teaching, the teachers created what I have characterised as a Multilingual Conference in Lady Jane Grey School. In this conference, the teachers were highly effective keynote speakers who provided the stimulus for the children's development of their own learning.

Much has been written about the benefits of play in learning for enabling children to develop knowledge through practical experience. Writing about play, however, tends to focus on *young* children's learning strategies (e.g. Bruce, 1991⁹; Meek, 1985¹⁰; Moyles, 1989¹¹). Teachers in Lady Jane Grey however are convinced of the need for play throughout the school. Teachers recognised the need for active involvement and acknowledged that this is what the children wanted in order to make the learning relevant to them.

Thus the conferencing happening in Lady Jane Grey involved active participation where the children responded to the teachers' keynote speeches by deciding how to interpret them to take the learning further.

Making games was a strategy used for the children to demonstrate knowledge about the local environment. For bilingual learners of all ages, play optimises their use of their first language, enables them to bring their own cultural knowledge and understanding to bear and enables collaboration with others. The children in this study however were not passive recipients of instructions to play, but initiated play as a way to make sense of a new language and a new curriculum. The teachers had provided them with a stimulus that they then took control of and developed in ways in which the teachers could not have predicted.

Teachers may be reluctant to describe classroom activities as play, due to the over-emphasis on play as a medium for learning for younger children. Play can also be seen as exploratory interactions between children and adults, perhaps fostered by the adults, but developed into meaningful activity.

In Lady Jane Grey, parents and volunteers were welcomed in the classroom to interact with all the children but often orally responded to what pupils had written in English, their new language, by discussing the content in their first language. This first language interaction acted as a powerful force for the bilingual children's cognitive, social and cultural development and gave validation to what had been written. The non-teaching adults who worked with the children offered them an audience for their ideas: an audience which admired and valued their multilingualism.

⁹ BRUCE, T. (1991) *Time to Play in Early Childhood Education*, Sevenoaks: Hodder and Stoughton

¹⁰ MEEK, M. (1985) Play and paradoxes: Some considerations of Imagination and Language in Wells, G. and Nicholls, J. *Language and Learning: an Interactional Perspective*, London: Falmer Press

¹¹ MOYLES, J. (1989) *Just Playing? The role and status of play in early childhood education*: Buckingham, Open University Press

The multilingual conference that is Lady Jane Grey Primary uses, in addition to inspiring keynote speakers, or teachers, a range of workshop facilitators and seminar leaders, in the shape of community workers and volunteers. These workshop facilitators and seminar leaders with specific talents of their own provided an important additional layer in the children's educational experience, helping to ensure that education was not just about becoming enmeshed in school practices but had a role in the development of the children as bilingual learners, translators and multilingual beings.

Many of the teachers in Lady Jane Grey believed firmly in making learning meaningful by taking up issues and enquiries initially introduced by the children.

Starting with the child's knowledge and interests often led to the children going beyond the original enquiries and surprising the teachers.

The teacher provided the initial stimulus, but it was the children who decided how and what they would learn from this. In such situations the teacher was caught up in the children's learning and was liberated from the constraints of the curriculum by the children's ability to create their own learning situations from the initial enthusiasm and stimulus of the keynote speaker.

The children needed to make connections between what was happening in school and what was happening at home. For the majority of these children from asylum seeking families, the educational experience in Scotland was significantly different to what they or their parents had known before. There were frequent occasions when the children demonstrated an ability to recreate skills and knowledge learned in school into the home context, thus increasing the relevance for them of their learning and giving them increased ownership of the learning. They talked about how they had showed their parents what they had been doing in school and tried out new art techniques, science experiments and forms of writing at home, bringing in the results of their labours into the classroom. This in turn gave the children public acknowledgement of the effort they were putting into making learning relevant to them. There were also many incidences of the children helping the teachers to make connections with their existing knowledge. Creative learning was enabled by an ethos which encouraged experimentation and home-school links. The children were enabled to be multilingual participants in their own learning.

Collaboration was developed in the school as a teaching and learning strategy being worked towards for the mutual benefit of children, parents, staff and wider community. The interactions between teachers were marked by respect for and interest in others' feelings and opinions and this respect is carried into the classrooms and marks the relationships between teachers and pupils and, thus, that fostered between the pupils by the teachers.

In addition to the approaches described above, the teachers, both in the bilingual base and in the mainstream classrooms made use of learner inclusive/co-participative pedagogies which enhance the children's ability to take ownership and control of their learning. Although the classes are initially organised on an age-related basis there were frequent opportunities for cross-age co-participation. Older children read their stories

to younger children; younger children shared their findings with older children; mixed age groups went together on excursions into the community to investigate features such as recycling, play facilities and urban wildlife.

Children were encouraged to use all their linguistic resources to enable learning to take place. Inter and intra-language collaboration enhanced the understanding as children helped newcomers to participate by repeating the task requirements in another language.

Since the arrival of the bilingual base, the school involved adults other than teachers in the children's education. Parents made costumes for school performances and made a mosaic to display in the school showing the languages of the school. The janitor and classroom assistants showed the children games they used to play in the playground. Volunteers from the community used their first language in the classrooms to communicate with children new to English.

LADY JANE GREY PRIMARY AS A MULTILINGUAL CONFERENCE

In this research site, collaboration between the children was essential, particularly due to the limited English of fifty percent of the pupils. The teachers used pedagogies such as cross-age co-participation and inter and intra-language collaboration to assist the children to be creative learners and also to enable integration of the children from asylum-seeking families. In addition to this, the teachers worked and played together, modelling team work and co-operation in their daily routines, although they do not suggest that this was easy.

The arrival of the children from asylum seeking families, supported by the GASSP project teachers and guidelines, have changed a monolingual primary school into a daily multilingual conference where the pupils work as both participants, presenters and simultaneous translators. I have suggested that the teachers in the school provide the stimulus for the children's development of their own learning, acting in this multilingual conference as highly effective keynote speakers. Other adults in the school and wider community are the audience essential to the children's belief in themselves as participants and presenters. The creative pedagogies adopted by the GASSP teachers have inspired the mainstream staff and enabled them to be more creative themselves and more responsive to the needs and interests of all pupils. The creative pedagogies thus adopted across the school have enabled the children from asylum seeking families to use their linguistic and cultural resources to be creative learners in a new linguistic, cultural and educational environment.

SUMMARY

VEČJEZIČNA KONFERENCA: DOVZETNOST NEKEGA MESTA ZA IZOBRAŽEVANJE UČENCEV IZ DRUŽIN PROSILK ZA AZIL

Gerī Smyth

Porazdelitev približno 1200 otrok iz družin prosilk za azil¹² v Veliki Britaniji po šolah v Glasgowu na Škotskem je bila temelj za zagon projekta Glasgow Asylum Seekers Project (GASSP) – Podporni projekt prosilcem za azil, ki ga financira National Asylum Seekers' Support (NASS) – Nacionalna podpora prosilcem za azil. Izobraževalni del tega projekta je ustanovil dvojezične enote po šolah v Glasgowu, v katerih specializirani učitelji pospešujejo učenje angleškega jezika pri novodošlih učencih medtem ko s skupinskim poučevanjem omogočajo njihovo integracijo v večinske razrede.

Kaj se zgodi, ko enojezična šola v ekonomsko deprivilegirani, brezperspektivni mestni četrti postane zaradi državne politike večjezična, večrasna šola (Listina o priseljevanju in azilu)? Kako otroci iz družin prosilk za azil, od katerih mnogi do prihoda na Škotsko niso bili deležni nobene formalne izobrazbe in ki jim je angleški jezik tuj, dojemajo šolsko skupnost?

Prispevek prinaša razlago kako dvojezična enota postane integralni del večinske šole zahvaljujoč kreativni pedagogiki, in na kak je šola prepoznala in ocenila znanje, ki ga ti otroci že posedujejo, z namenom pomagati jim razumeti smiselnost učenja v novem jeziku.

Prispevek temelji na etnografski raziskavi, ki je bila izpeljana kot del European CLASP¹³ project – evropski projekt Kreativno učenje in perspektive študentov – v dvojezični enoti ene od osnovnih šol v Glasgowu, Škotska. Kooperativni etos, ki se je razvil med učitelji, je vplival na načine, ki otrokom omogočajo odločitve v zvezi z njihovim učenjem, to pa je povratno vplivalo na pedagogiko celotne šole.

V prispevku je nakazano kako je populacija teh visoko mobilnih učencev omogočila šoli boljše dojetanje perspektiv učencev ter kako je pripomogla k vzniku kreativne pedagogike v šoli.

¹² Prosilec za azil: oseba, ki pri britanskem notranjem ministrstvu zaprosi za status begunca.

Begunec: oseba, ki ima zaradi prošnje za azil ali izredno dovoljenje za bivanje, kar pomeni omejen status, ki dovoljuje začasno bivanje v Veliki Britaniji, ali pa status po konvenciji, ki osebi dovoljuje stalno bivanje v Veliki Britaniji.

Obstaja pravica do izobraževanja za vse otroke ne glede na njihov status, Konvencija Združenih Narodov o otrokovih pravicah

¹³ CLASP: Creative Learning and Student Perspectives (kreativno učenje in perspektive študentov)

IS PRIMARY SCHOOL IN SLOVENIA JUST AND FAIR: THE CASE OF MIGRANT CHILDREN FROM FORMER YUGOSLAVIA

Mojca Peček*

COBISS 1.03

ABSTRACT

Is primary school in Slovenia just and fair: the case of migrant children from former Yugoslavia

This paper looks at the principle of justice as it is applied in the Slovenian school system on the case of migrant children from former Yugoslavia. It first analyses the school system at the formal level and then presents teachers' views on migrant children as gathered in a survey carried out on a representative sample of teachers. Teachers' answers seem to indicate their belief that school must be just and fair towards migrant children, namely, that these children should not be taught in separate schools and classes. However, teachers showed less sensitivity when asked whether and what should be done for migrant children to help them become as successful as their peers. Their replies cannot be understood out of the context of the Slovenian school system. The school legislation itself is ambivalent, on the general level it subscribes to the principle of equal opportunity and the right of the individual to be different, yet in practice these principles are negated.

KEY WORDS: justice, immigrants from former Yugoslavia, elementary school, teacher's opinions

IZVLEČEK

Je osnovna šola v Sloveniji pravična in poštena: primer izseljenskih otrok iz bivše Jugoslavije

Prispevek skozi obravnavo priseljencev iz bivše Jugoslavije postavlja v ospredje vprašanje, kako se načelo pravičnosti kaže znotraj slovenskega šolskega sistema. Šolski sistem najprej analizira na formalnem nivoju, kaže pa tudi, kakšen odnos imajo do otrok priseljencev učitelji. Pri tem izhaja iz analize vprašalnika, delanega na reprezentativnem vzorcu učiteljev. Iz odgovorov učiteljev je zaznati prepričanje, da mora biti šola pravična do otrok priseljencev in sicer v tem smislu, da otrok ne poučuje ločeno, v posebnih razredih ali šolah. Manj senzibilnosti pa je zaznati na področjih, ali bi moralo biti in kaj, drugačno za otroke priseljence, da bi bili lahko prav tako uspešni, kot njihovi vrstniki. Tega ne moremo razumeti izven formalnih okvirov slovenskega šolskega sistema. Šolska zakonodaja je namreč sama v sebi protislovna, z vidika splošnih načel sicer govori o načelu enakih možnosti s pravico posameznika do drugačnosti, vendar to v konkretnih izvedbah povsem zanika.

KLJUČNE BESEDE: pravičnost, priseljenci iz bivše Jugoslavije, osnovna šola, stališča učiteljev

* Mojca Peček, dr. pedagogike, docentka za teorijo vzgoje na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani, Slovenija.

INTRODUCTION

Justice is one of the basic values in our society today, and a criterion used to evaluate actions of individuals as well as institutions. While trying to find an answer to the question to what degree school is a fair and just institution we will refer to one of the most frequently quoted writer in the field of social justice, John Rawls.

In his view, justice is not just any one of the social values to which social institutions subscribe, it is one of the core values. He believes the main issue with justice is the "way in which the major social institutions distribute basic human rights and determine the division of advantages from social cooperation" (Rawls 1999: 6) In this regard, Rawls discusses two principles. According to the first principle, all primary advantages, such as rights, freedoms, opportunities, income, wealth and the social basis of self-respect should be equally distributed, whereas the second principle looks at the exceptions, maintaining that the first principle should be applied always, except in the case when an unequal distribution of advantages benefits those who are most deprived. Among them are those belonging to the lowest social classes, the less gifted, and the less fortunate. (Ibid: 266; Kodelja 2001: 10) "This shows us that the general concept of justice is on one hand closely tied to equal distribution of advantages, and on the other, to treating all people equal by eliminating not all inequalities but only those which disadvantage some groups." (Kodelja 2001: 10)

Applying his theory to education, we can see that the first principle in fact means implementation of equal opportunity in school. This principle had become prominent in school systems around the world in the 60s of the previous century, but in practice it soon became clear that all the measures taken to increase equal opportunity only furthered the advantages of the privileged. Such an understanding of justice in school is based on the belief that all students should be treated equally, but as mentioned before, it overlooks the fact that some are deprived due to their social hardship, culturally impoverished environment, special needs, etc. Treating them all equal would therefore lead to encouraging new forms of discrimination. Understanding justice in school in this sense also passes the responsibility for individual student's school achievements on the student himself. He is indeed given equal educational opportunity, but it depends on him whether he is going to take it or not. For this reason it is necessary to add to our understanding of justice in the school system today the Rawls second principle, thus creating a situation in which the responsibility to empower the individual to take his opportunities are on the school. The school system needs to work in such a way that it equalises the objective differences among students, including those, which are the result of different socio-cultural factors. (Medveš 2002: 33–34) This would mean that different students should be treated differently with the view of equalising the objective differences and enabling them to achieve the same results. In order to realise this, the second Rawls principle should not be implemented only on the formal institutional level, it is necessary that it also enters the relationship level. Hence it requires a teacher who has the sensitivity to assess what is fair and just for different students on a case-

to-case basis and who can justify why she treats one student differently than others. In this case, according to Rawls, it is possible to talk about a school system which provides equal opportunity. (Rawls 1999: 63; Kodelja 2001: 15–16)

The creators of the Slovenian school system took account of the above mentioned principles in their consideration of a fair and just school. Hence the White Paper on Education in the Republic of Slovenia, laying down the core principles of the current Slovenian school system, declares that “it is typical of primary school to have a tendency to unite equality with diversity. At the same time, it should be pointed out that the consensus on the universal right to education (without any discrimination of an individual or a group) does not mean equal education for all. Equal opportunities in education should be coordinated with the *individual's right to be different* and with the society's right to use the human and material resources available in the optimal way with respect to overall development, as well as with the right of a democratic state to ensure that each individual can be, and is, prepared to participate in democratic processes. Equality should not be a synonym of equalization, nor of suppression of individual differences and restriction of pluralism.” (White... 1996: 42–43) In practice, this means that “additional activities should be organized for *culturally and socially deprived children* to balance out social deprivation and interrupt the vicious circle of academic failure It is highly important that a more effective integration of children from culturally weaker environments into school activities does not lead to lower standards in knowledge or assessment; on the contrary, it should centre on the introduction of mechanisms for balancing the initial state (the so-called starting base) and providing equal opportunities for achievement.” (Ibid: 40)

From the above guiding principles of the Slovenian school system it seems that both the principle of equality and the principle of difference have been adopted. However, their realisation in practice and the organisation of the Slovenian school system itself raise serious doubts that Slovenian school system could indeed be called just and fair. In this paper we will present on the case of migrants from former Yugoslavia how the principle of justice is applied in practice. It has already been indicated that the Slovenian school system has a declared interest in adjusting programs and developing new ones in order to give the so-called ‘different’ students a better starting position and enable them to achieve as high level of knowledge as possible, most effectively and visibly reflected in students’ marks. It, however, raises the question whether this is the right answer to the migrants’ individual needs and potentials and whether it compensates for their lacking arising from cultural differences. In this paper we will also present the answers Slovenian teachers provided when we asked them about their views on the most appropriate form of teaching to cater to migrant students.

WHO ARE SLOVENIAN CITIZENS AND WHAT ARE THEIR CONSTITUTIONAL RIGHTS?

According to the last census in 2002, there are 16.97 % people living in Slovenia who do not describe themselves as Slovenian. The native language data shows a slightly different picture: 87.7 % reported Slovenian as their native language, or, in other words, 12.3 % of the population reported other languages than Slovenian as their mother tongue. Among them, only 0.2 % use Italian as their mother tongue and 0.4 % use Hungarian, the two ethnic minorities living on the territory of Slovenia; a further 0.2 % described themselves as native speakers of the Romani language, their situation also holding a special position in the Slovenian legislation. 2.7 % of the population did not answer the question about their mother tongue. The rest are largely native speakers of the languages spoken in former Yugoslavia.

What are the rights of those whose mother tongue is not Slovenian?

According to Article 61 in the Constitution of the Republic of Slovenia, every person has a "right to freely express his ethnicity, to pursue and practice his culture and use his language and alphabet," while according to Article 63, it is "unconstitutional... to encourage ethnic, racial, religious or any other kind of discrimination and to incense ethnic, racial, religious or any other kind of hatred or intolerance." Article 14 is also interesting for our purposes, as it declares: "In Slovenia, every person is guaranteed equal human rights and basic freedoms regardless of his ethnicity, gender, language, religion, political or any other beliefs, wealth, birth, education, social status or any other personal freedom." (Uradni list RS: 33/91)

Bearing the three articles in mind, it could be assumed that in Slovenia the guaranteed human rights – to which the country fully subscribes – ensure that every person can publicly express his ethnicity, practice his culture and use his own language, while any form of disregard and discrimination is explicitly unconstitutional. It should also be noted that not all ethnic groups who live on the territory of Slovenia (the largest among them are the ethnic groups from former Yugoslavia) have constitutionally and legally regulated status of their political identity, although they are of course all guaranteed all human rights. This is important because in Slovenia there are two ethnic groups (the Italian and Hungarian) who hold a special status as 'territorially dependant' enjoying special rights and symbols of their political identity, while the Romani community, as mentioned above, even though treated differently, also holds a special status.

IS IT POSSIBLE TO IDENTIFY THE EQUAL OPPORTUNITY AVAILABLE TO MIGRANT CHILDREN IN SCHOOLS IN SLOVENIA?

At the school level the Act on Management and Funding in Education in its Article 2 lists the objectives of the education system in Slovenia. Among them are:

- to ensure optimal development of every person regardless of his gender, social and cultural background, religion, ethnicity and his physical or mental constitution;
- to promote and develop linguistic skills and awareness of the Slovenian language as the official language in Slovenia; in the areas designated as ethnically mixed, also to promote and develop the Italian or Hungarian language;
- to promote awareness of nationality and national identity and knowledge of history of Slovenia and its culture; as well as
- to encourage awareness of every person's integrity (Šolska zakonodaja 1996: 10).

It is questionable whether these objectives are at all compatible. From the migrant perspective this means that school in Slovenia on one hand guarantees optimal development while on the other it expects migrants to accept the Slovenian language as the language which they will promote and in which they will express themselves. At the same time, they are also expected to develop an awareness of their Slovenian ethnicity. It seems that the objectives do not anticipate the possibility that for some Slovenian citizens Slovenian might not be their native language. The listed goals do not mention development of one's 'native language' but specifically refer to 'Slovenian'; there is no mentioning of any other ethnicity, all Slovenian citizens are expected to accept and develop and promote their Slovenian ethnicity. It can thus be concluded that the objectives are counteractive, in conflict with the human and children rights and in conflict with the core principles of the school system in Slovenia as outlined above. The right of members of other ethnic groups to develop their own and special identity can be deduced from the first objective (ensuring optimal development of each person), they can also be assumed from the respect for human rights, nevertheless, the status of the Slovenian ethnic group is a privileged one *per se*.

Relevant to this issue is also the Primary School Act which in Article 8 states that "for children of Slovenian citizens living on the territory of Slovenia whose native language is not Slovenian,..., classes shall be organised in their native language and culture in accordance with international agreements, and additional Slovenian language classes can also be provided." (Šolska zakonodaja 1996: 111)

Migrant children are thus entitled to additional hours of Slovenian. In their first year in Slovenia they are entitled to two hours per week of one-to-one or group lessons. A teacher who teaches a migrant child is required to prepare an individual program for the child. (Urejanje... 2004: 3). After the first year, schools can organise additional after-hours classes available to all students with learning difficulties, but usually this is not enough. This is why there have been examples when schools specify migrant children as children with special needs, even though the legislation regulating education of children with special needs does not include them in this context. For schools, this is the way to secure additional finances from the Ministry of Education to fund one-to-one classes with these children. (Skubic Ermenc, 2004) Rare are even academics in the field who support teaching the language of the environment according to the

specific needs of the population or teaching the language of the environment as the second language, as is the usual practice in many other countries.

By law, migrant children have the right to learn their native language and their own culture which could lead us to believe that on the formal level there are traces of multiculturalism in the way Slovenia treats its migrants. However, it is important to note that the Article above adds "in accordance with international agreements", which in practice means that classes in their native language are organised only when Slovenia and their country of origin have signed an international agreement regulating such classes. Such after-hours language learning is usually provided in three to five hour blocks once a week but mostly not organised within the primary school framework. It has mostly been initiated by the Macedonian, Albanian and Arabic associations and the Macedonian and Croatian Embassy in Slovenia. In the academic year 2003/04, there were 52 students learning Macedonian in Ljubljana, Kranj, Nova Gorica and Jesenice; 16 students learning Serbian in Maribor, and 35 students learning Croatian in Novo mesto, Ljubljana, Maribor and Radovljica. (Roter 2004: 266) According to Skubic Ermenc, schools are not familiar with language learning lessons organised by the associations and are thus unable to send potentially interested parents and children to such facilities. Besides, such a provision of native language learning for migrants and refugees "may be – even if not satisfactory – understandable, but when we are talking about Slovenian citizens (of 'non-Slovenian' background) it means passing the responsibility for our own citizens on to other countries and denying our duty of care for their well-being." (Skubic Ermenc 2003: 155) The writer further points out that the Article above is clearly based on the assumption that migrants will return to their country of origin, even though this assumption was "overcome in the EU countries in the 70s of the previous century when they realised that their migrants were not going to return but had rather become part of their society and culture. In Slovenia we may not expect our citizens ... to leave Slovenia as this would mean a catastrophe for the country and its economy, yet we still do not want to recognize them as equal." (Ibid: 159) It should be noted that after-hours lessons in the native language organised by associations may be the practice to which they resort in many Western countries, but even there it has been recognised that such lessons do not contribute towards better equal opportunity but merely satisfy the formal requirements of human rights.

In recent years primary school has provided an opportunity to learn one's native language within optional subjects available to all students in the final three years of primary school. In the year 2003/04, only two schools in Slovenia offered and provided Croatian as an optional subject, a syllabus is currently being developed for Serbian, and an approval for syllabuses for Macedonian, Albanian and Bosnian language respectively has also been granted. (Roter 2004: 267)

It can be concluded that the education policy in Slovenia does not provide migrant children with enough opportunity to learn about their own culture and language; instead it presupposes they will assimilate as quickly as possible and adopt the culture and language of the majority – which is in breach of General Declaration on Human

Rights and other relevant international documents (Convention against Discrimination in Education, Convention on the Rights of the Child, etc.) representing the basic standard upon which the new legislation in Slovenia shall be measured. Another indication that the concept of the Slovenian school system is in conflict with the above mentioned documents is an example of reduction taken from the White Paper on Education in the Republic of Slovenia which states: "The ability to communicate, the capacity to understand and express oneself (in the broadest sense of the word) in both *Slovene* and in *foreign languages* is of the utmost importance. Developmental trends in the education systems of the world show that, in addition to the thorough teaching of the Slovene language inseparably connected with its literature, it is necessary to begin teaching a first foreign language as soon as possible... It is extremely important for us, since we belong to a group of smaller European countries." (White... 1996: 38) Of special interest is the stress on the trends in development of school systems around the world which shows the importance of 'thorough teaching of the Slovenian language'. This raises the question whether the claim is an (unwitting) error as other school systems are probably more concerned with their own mother tongue than the Slovenian language. And what does this mean for around 11,000 (around 5.2 %) primary school children, migrants from former Yugoslav republics, whose mother tongue is not Slovenian?¹ It is blatantly clear that in this context they are denied their right to their mother tongue stated in the Convention on the Rights of a Child. Considering the range of languages offered by the Slovenian primary schools, it is obvious there is a hierarchy among the languages: there are desirable languages which students are encouraged to learn (the so-called world languages, such as English, German, French), whereas languages of our co-citizens with precious few exceptions are left out of this offer.

PRIMARY SCHOOL TEACHERS ON MIGRANT CHILDREN

In the second part of this paper we will take a look at the answers provided by primary school teachers to questions related to migrant issues. We were interested to find out what was in their view the best approach to teaching children from the former Yugoslav republics. At the end of 2003 and beginning of 2004 we surveyed a representative sample of class and subject primary school² teachers using our questionnaire 'Teachers on Different Groups of Children in the Slovenian Primary School'. The aim of the questionnaire was to establish teachers' attitudes towards different groups of children, namely towards girls and boys, Romani children, migrant children from the

¹ According to 2002 census, this is the number of school-age children whose native language is not Slovenian. As the number of non-Slovenians in the population is twice as high, it is possible to assume that the number of these children is actually higher.

² Primary school in Slovenia takes nine years, children start school at the age of six. School is divided into three three-year blocks: the first three years is taught by class teachers, the last three years is taught by subject teachers and the second three years are a combination of both.

former Yugoslav republics, children with special needs, and wealthy and poor children³. In this paper we will present one part of the results: we will look at the part in which we asked teachers the following questions: (1) would they accept a migrant child into their class; (2) what would be in their view the best way of teaching migrant children; (3) what was their attitude towards migrant children learning their native language and Slovenian; (4) to what degree they believed migrant children were affected by not being taught in their native language; and (5) was the Slovenian school system fair and just towards migrant children?

In questions 2 and 3 we were also interested whether teachers' attitudes were correlated to the length of their experience, level of education, position, school location (town versus country), level of teaching (class versus subject teachers) and their gender. As the share of male class teachers is negligible, the last question was analysed only for subject teachers.

METHOD

Research method

Empirical research based on the descriptive and causal non-experimental method.

Sample of the population

The sample of the surveyed population included teachers who worked at primary schools in Slovenia in the academic year 2003/2004. The sample size was determined by the main aims of the questionnaire and included 207 class teachers and 207 subject teachers. Both samples were stratified in accordance with the following criteria: town/country, region, teacher's gender. The choice of schools within these parameters was random. The study included class and subject teachers from 41 schools in Slovenia.

The sample of teachers from first three-year block and partly the second included 3.4 % male and 96.6 % female teachers; 91.2 % were class teachers, 3.9 % taught after-school care classes; 3.4 % were pre-school teachers teaching Year 1 and 1.5 % were subject teachers. Most teachers had university degree (46.6 %), a few less held a teacher college diploma (45.9 %); 7.2 % had high school education and 0.5 % had a postgraduate diploma, masters degree or doctoral degree. Their average age was 38 years, and their average years of experience 15 years. In the final three year block and partly the second all teachers were subject teachers. Among them, there were 19.8 % male teachers and 80.2 % female teachers. Most teachers had a teacher collage diploma (48.5 %), a few less had a university degree (47.5 %), 3.4 % had high school education and 0.5 % completed a postgraduate course. Their average age was 41 years and on average they had 16.6 years of experience.

³ The questionnaire is a part of a larger research project titled 'Justice in Educational Systems – A Contrasting Approach' (core research project by the Slovenian Ministry of Education and Sport), project leader Mojca Peček.

Method of data collection

Initially, we prepared a draft questionnaire which was tested on a pilot sample of class and subject teachers. Using the answers we were able to make further amendments and then proceeded to create the final version of the questionnaire. We divided it into seven sections: girls and boys, Romani children, migrant children from the former Yugoslav republics, wealthy children, poor children, children with special needs, and justice in education. The survey started on a selected sample of teachers in October 2003 and finished in March 2004. Filling in questionnaires was led by researchers who had in advance organised their meetings with teachers in writing and over the phone. When the basic analysis of the questionnaire was completed we went back in the academic year 2004/05 and presented the results to the interested schools, asking them to interpret their responses⁴. In this way, our quantitative analysis was further advanced by a qualitative analysis.

The reliability of the final questionnaire form was tested by Cronbach coefficient alpha which was for the part of questionnaire under our consideration for subject teachers 0.78 and class teachers 0.74. Its validity was verified by the percentage of explained variance by the first factor in factor analysis. For subject teachers it was 23.16 %, and for class teachers 20.37 %. Its reliability was further verified by factor analysis. With all common factors there is 63.10 % explained variance among class teachers, which means its reliability is $r_{tt} = 0.79$, whereas for subject teachers there is 56.57 % of explained variance, which means that the reliability of this part of the questionnaire is $r_{tt} = 0.75$.

Data processing

The statistic analysis was carried out by software program SPSS 12.0. Calculated were the measures of central tendencies and dispersion. We carried out a chi-square test of the independency hypothesis, as a limit of statistical significance we took $p < 0.05$. We carried out a factor analysis to define validity (% of explained variance by the first factor) and reliability (% of explained variance by common factors) and Cronbach Alpha coefficient as a measure of questionnaire's reliability.

In order to simplify data processing, we adjusted the years of experience for some participating teachers. Based on Razdevšek-Pučko (1990: 147–149) and Marentič Požarnik (1993: 13–15) analysis, teachers professional development could be split into the following stages:

1. period of idealistic vision – the period of study and occupational training;
2. period of survival – the first year of teaching or the trainee period; some data shows this period can last up to two years;
3. period of experienced teacher: teachers believe it starts at around the third year of teaching and continues to around twenty years of teaching;

⁴ Out of 41 primary schools such a wish expressed six schools. Till the moment we finished that article, we realized presentation in four schools.

4. period of renewed susceptibility to influences – twenty to thirty years of teaching experience;
5. period of gradual distancing and getting ready for retirement – over thirty years of teaching experience.

According to this analysis we put teachers with less than two years experience in the first group. Considering the third period in this classification is rather long we further split it into two subgroups: a group of teachers with teaching experience between 3 and 10 years and a group of teachers with teaching experience between 11 and 20 years. Teachers with teaching experience of 21 to 30 years constituted the fourth group, and teachers with more than 31 years of experience were put in the fifth group.

RESULTS

Teachers were asked to choose which children they would accept in their class and which they would not if it were up to them to decide.

It should be noted that we did not include all ethnic groups from the former Yugoslavia who live in Slovenia but only a selection. Another thing to note is the name for migrants from Bosnia and Herzegovina which has changed many times in the censuses since the WW II. In 1948, they were recorded as undeclared Muslims (in Slovenian spelled in lower case), in the 1953 census they featured as undeclared Yugoslavs, in the 1961 census they were described as Muslims (spelled in upper case) in the sense of an ethnic group, and from 1971 they have been considered Muslims as a nationality. In the 2002 census in Slovenia, they described themselves as Muslims in the ethnic sense and as Bosnian in accordance with the Bosnia and Herzegovina constitution. (Dolenc 2004: 44–45) Since the term 'Muslim' in the ethnic sense has been used in Slovenia for a long time, we also used it in our questionnaire.

Table 1: If you could choose, would you accept a migrant child into your class?

	YES CT (%)	YES ST (%)	NO CT (%)	NO ST (%)	Can't make up my mind CT (%)	Can't make up my mind ST (%)
Muslim	88.9	90.6	3.6	2	7.5	7.4
Serb	90	92	3	1	7	7
Croatian	93.5	91.1	2.5	1	4	7.9
Albanian	87.4	89.6	4	2.5	8.6	8

CT – class teachers

ST – subject teachers

A quick look at the table above shows that quite a few teachers had a problem deciding whether to accept a child of a different nationality into their class or not, and there is even a percentage of teachers who would not accept him at all. In this regard, the class teachers proved a bit less tolerant than the subject teachers. If we add together those teachers who were decidedly against accepting a child of a different nationality into their class and those teachers who were undecided, the total percentage in relation to some nationalities, e.g. Albanians followed by Muslims, is more than 10 per cent.

We get a clearer picture of the conditions under which teachers were willing to accept a migrant child into their class from the results of further analysis. We asked teachers to choose the statement which was the closest to their views on the way in which migrant children should be taught:

- a) From the beginning, migrant children should be taught under the same conditions as the Slovenian children.

ST – 57.0 %

CT – 62.1 %

- b) Before starting school in Slovenia, migrant children should complete a course in the Slovenian language.

ST – 35.5 %

CT – 28.7 %

- c) Migrant children should as often as possible be taught individually, separately from other children in the class.

ST – 6.5 %

CT – 8.7 %

- d) Migrant children should be taught in a separate class.

ST – 1.0 %

CT – 0.5 %

As we can see, less than one tenth of teachers agreed with segregated teaching as offered by answers c) and d). The highest level of agreement was assigned to the statement that migrant children should be taught from the very beginning under the same conditions as Slovenian children. When we went back to schools to deliver the survey results, teachers found this answer self-evident. When we further asked what they understood under 'equal conditions' they described them as equal opportunity to choice and to being included; as a teacher's effort to deliver subjects in such a way that children can understand them; as a right to additional hours of Slovenian language lessons if the migrant child is defined as a child with special needs. In one school, teachers said it would be necessary to adjust the syllabus to accommodate migrant children culture.

The second answer, with which about a third of teachers agreed, suggested a Slovenian language course which children would complete before entering the Slovenian school. This response can be explained as awareness among teachers that a child who cannot speak Slovenian find it hard to follow lessons in Slovenian and that his poor knowledge of the language can lead to poor success in other subjects as well. It should

be noted that legislation in Slovenia does not allow for such an option. It is indeed reasonable to ask whether it would not be better for children if they had the option to attend some kind of a language course. Or in Skubic Ermenc's words: "If many studies show that bilingual children or rather migrant children whose native language is not Slovenian would be given much better opportunity by having some kind of (at least transitional) bilingual schooling, can we really take the responsibility – to ourselves and to the international community – of refusing to even think about it? Based only on our care for our 'little' language? Don't we show so much more care for our language by truly helping those who do not know it to learn it? Is it responsible to say (or send such message by refusing to discuss it) that migrants should worry about it themselves?" (Skubic Ermenc 2003: 156)

We also checked whether there were any differences in replies by class and subject teachers and came to the conclusion that there were no statistically significant differences. There are, however, differences among subject teachers in respect to their gender and education. Gender shows chi-square 9.922 ($p=0.019$) $df=3$ and indicates that males were more inclined to choose answers a) and d), and females answers b) and c). The level of education shows chi-square 21.928 ($p=0.009$) $df=9$. There was a higher share of teachers with teachers college diploma in favour of answer a), whereas teachers with a university degree were more in favour of answers b) and c).

Replies to the next question show an even clearer picture of how teachers see migrant children education. We asked them which statement was the closest to their views on teaching migrant children their native language and the Slovenian language.

- a) Migrants should make an effort and speak Slovenian at home as often as possible.

ST – 45.3 %

CT – 53.7 %

- b) Migrants should speak to their children in their native language; children will learn Slovenian in their environment, in a day-care centre and in school.

ST – 35.3 %

CT – 21.4 %

- c) Migrant children should learn Slovenian as well as their native language at home, in a day-care centre and in school.

ST – 19.4 %

CT – 24.9 %

- d) Migrant children should be taught in a day-care centre and in school in their native language, they should learn the Slovenian language as a foreign language.

ST – /

CT – /

As we can see, most teachers agreed with the statement that migrants should make an effort and speak Slovenian at home as much as possible. When we presented

the results of the survey back to teachers and asked them to interpret their replies, some said that every family was in a position to make a decision in which language its members would speak at home. Others believed it was normal that knowledge of Slovenian was required in school as this was the communication language of the majority in this environment, adding that they had cases in school where parents were learning Slovenian through their children. However, there seemed to be a general expectation that the family at home should prepare their child for school in the Slovenian language. The parents could best fulfil this duty by speaking Slovenian to their children. It is questionable whether teachers understand that parents with such an attitude towards their own mother tongue can do more harm than good. First, because they do not have a good command of Slovenian and can pass that on to their children – parents can help their child becoming familiar with, develop communication skills, develop understanding and expressing themselves in the widest sense of the word in their own language, but certainly not in Slovenian. Second, using Slovenian in the family environment could affect their quality and quantity of communication. The next reason comes from studies which indicate that if a child who experiences difficulties with the language of his environment is not given an opportunity to develop his native language in an elaborated code, he finds it even harder to cope with the language of the environment, and subsequently this affects his results in all other school subjects as well. Finally, migrants can do more harm than good by communicating at home in Slovenian as in this way they encourage assimilation into the culture of the majority and deny their child a chance to cultivate and develop his own cultural identity (e.g. Smyth 2001)

Subject teachers chose statement b) as the second most preferred – that migrants should speak with their children in their native language while their children would learn Slovenian in their environment, in a day-care centre or in school. Among class teachers this reply was in the third place. This reply reflects teachers' belief that migrants should keep their native language to the private sphere, although it remains questionable to what degree the private and the public sphere can be separated in this sense.

Class teachers chose the reply that children should learn their native language as well as Slovenian as their second most preferred, whereas subject teachers put this reply in the third place. Taking into account the fact that "the key element of international protection of ethnic minorities, as developed since the end of cold war in Europe, ... is to ensure the conditions in which the minority languages can be used, maintained and developed," (Roter 2004: 238), it is probably reasonable to conclude that this is the most desirable concept from the point of view of international documents. From the point of view of numerous studies this is also the concept recognised as the one which helps migrant children achieve their best school results (Smyth 2001). It assumes teaching migrant children and members of the majority group together by maintaining and encouraging the development of cultural identity not only of the majority but also that of ethnic minorities. Among Slovenian teachers this concept is probably not well-known rather than not acceptable.

Not one teacher chose the last option which is the closest to the Slovenian current situation in regards to ethnic minorities.

Answers to this question showed some statistically significant differences among class and subject teachers. Chi-square is 9.689 ($p=0.008$) $df=2$ and shows that class teachers were more inclined to choose a) and c) replies, whereas subject teachers favoured replies a) and b). This was the only difference shown among teachers in relation to this question.

As we can see, a large number of primary school teachers see assimilation of migrant children into the culture of the majority as fairly unproblematic. In this respect, teachers' replies are very similar to the replies received in other research studies. In a survey of public opinion in 1992, 60 % of the people participating in the survey replied to the question how non-Slovenians from 'other republics' who had lived in Slovenia over a longer period of time should be treated that they "should learn Slovenian and adjust to our situation here, while among themselves they should use their language and practice their culture". The next most preferred reply with which 12.9 per cent of the surveyed population agreed was that "they should drop their culture and language and accept the Slovenian language and culture as their own" (Klopčič, Komac, Kržišnik-Bukić 2003: 106)

The idea of schooling for migrant children in their native language, which would mean a similar arrangement as in the cases of the Italian and Hungarian ethnic minorities, received no support among teachers. And what did the above mentioned public opinion survey show? We present the results in comparison with the views on the autochthon ethnic minorities living on the territory of Slovenia, which show a more tolerant attitude towards the minorities than towards migrants. In the public opinion survey in 1990, 83.6 % of the population maintained that a free use of their own language should be included in the constitution for the autochthon ethnic minorities, whereas only 55.5 % of the population agreed with the same treatment of the languages of migrants. 85.8 % of the population agreed with autochthon ethnic minorities practising their own culture publicly and 67.4 % of the population agreed with migrants practising their culture publicly. Giving them a right to develop their own schooling was agreeable to 53.8 % of the population in the case of the autochthon ethnic minorities and only to 24.1 % of the population in the case of migrants. (Ibid: 113) Even though the percentage in the case of independent schooling for migrants seems low, it is still much higher than the percentage we got from teachers. It is true, however, that the public opinion survey was carried out before Slovenia became independent.

It is interesting to see what migrants from former Yugoslavia themselves think about the treatment they are receiving. In a recently carried out research titled 'Perceptions of the Slovenian Integration Policy', migrants were asked how their native language learning should be organised for children whose at least one parent's native language was not Slovenian. Most of the population surveyed (33 %) replied that children should learn their native language at home; 27 % of the population believed they should learn the language in school in an after-hour program; 22 % thought children should learn

the language in school as part of the regular curriculum, offered as an option; 11 % maintained children should learn the language at their ethnic associations, and 2 % believed they should learn it at their own schools. (Roter 2004: 262) As we can see, 49 % of migrants agree with their children being taught their native language at school. The study also showed in some other respects that language was "an ethnic marker in all ethnic communities who live on the territory of Slovenia" (Ibid: 241) On the other hand, they see knowledge of the Slovenian language as the most important factor of inclusion in the Slovenian society (ibid: 248). Migrants have high expectations from school in this respect as they believe school will develop their children's Slovenian language skills.

Finally, we would like to draw attention to the results from another question by which we wanted to find out whether teachers were aware of the problems migrant children might have due to their not being taught in their native language.

Table 2: Migrant children's main problem is that they have to study in a foreign language.

	1	2	3	4	5
Class teachers	6.0 %	31.1 %	18.6 %	34.2 %	10.1 %
Subject teachers	4.9 %	39.3 %	22.5 %	28.4 %	4.9 %

1 – don't agree at all, 2 – do not agree, 3 – can't make up my mind, 4 – I agree, 5 – I strongly agree.

We can see that teachers' opinions on whether migrant children have learning difficulties because they do not study in their native language are divided. 44.3 % of class teachers and just over a third of subject teachers think so, while other teachers remain undecided or do not agree. Do such results indicate a lack of sensitivity on the part of teachers and their poor understanding of what kind of problems can arise from migrant children not being taught in their native language? Even so, teachers' replies cannot be fully understood unless we take into account the fact that there is a lack of sensitivity also on the side of politics and in the expert circles.

The teachers participating in our survey expressed their agreement with the statement that Slovenian school is fair and just.

Table 3: Slovenian school is fair and just towards migrant children.

	1	2	3	4	5
Class teachers	0.5 %	2.9 %	16.4 %	52.7 %	27.5 %
Subject teachers	/	3.4 %	19.2 %	49.8 %	27.6 %

See note no. 4.

Most teachers, around 80 %, believe that Slovenian school is fair and just towards migrant children which means that a majority of teachers agree with the school system in regards to migrants as is. 3.4 % of teachers did not agree while almost one fifth remained undecided.

CONCLUSION

Even though a large number of teachers agree with the statement that Slovenian school system is just and fair towards migrant children, we find such a statement hardly acceptable. A comparative analysis by three authors in *Academia Europea* shows, for example, that migrant schooling in Europe has undergone three stages: (1) assimilation; (2) multiculturalism (meaning that migrant children have a right to learn their native language and their culture); (3) integration and interculturalism (establishing a reciprocal system, development of communications between cultures, integration of various ethnic identities and cultures). (Husen et al. in Skubic Ermenc 2003: 15). It is a known fact that the notions of multiculturalism as well as interculturalism are vague and understood differently from one country to another, from one author to another. However, this is not of our concern here. The important thing for us at this moment is the fact that the school system in Slovenia has only started establishing stage two in relation to educating our migrant children.

Teachers answers clearly indicate that teachers firmly believe in a fair and just school for migrant children, namely, they think children should not be segregated, that is, they should not be taught separately, in special classes and schools. They show less sensitivity when thinking about introducing changes, which would help migrant children become as successful as their native Slovenian peers. We have already asked whether teachers show enough sensitivity in regards to the migrant children specific problems, nevertheless, we should not interpret their answers out of the formal context of the Slovenian school system. Our school legislation, as we mentioned above, is ambivalent. At the general level, it subscribes to the principle of fair and just school, equal opportunity and the right of every individual to be different, at the realisation level, however, these principles are negated. The principle of equal opportunity for ethnic groups and communities residing outside the ethnically mixed areas remains on the declarative level only. Migrant children in our school system in Slovenia are not paid enough attention by expert circles, politics and subsequently teachers themselves. Why not?

First of all, because of the way in which the Slovenian school system is dealing with the individual's right to maintain and develop his mother tongue. At the formal level, it allows for additional classes in the native language, however, the way in which this right is supposed to be realised leaves no doubt that it is there only to satisfy some formal criteria and does not arise from a serious commitment of a school system to accept and contribute to the development of one's native language and his special ethnic

identity. This can also be seen from the Slovenian understanding of the project of the European Council to encourage language learning within the European Union. As part of this project, the Ministry of Education and Sport will provide additional funding for assistant teachers for primary and high school to teach English, French, German, Italian, Spanish and Russian. Some subjects will even be partly taught in a foreign language. In Slovenia, we understand this project as an encouragement to learn the so-called 'world' languages; in Sweden, for example, they understand it as an encouragement to learn the languages spoken by the citizens and residents of Sweden. In this regard, our thinking in Slovenia is similar to German thinking: in Germany, language learning is an expression of multiculturalism, but in a more international sense, i.e., in the sense of establishing good relationship with nations beyond the country's borders. Such multiculturalism is valued and seen as prestigious, while the need for multiculturalism in schools remains neglected. (Skubic Ermenc 2003: 156–157)

At the level of maintaining and developing child's own culture we can also see obstacles to the optimal individual's development. There is a lack of awareness of what it means to a child to be exposed to two kinds of cultural influences: one kind in his family and another kind in the environment in which he lives. In his mind, there is a unison and a conflict of two cultural traditions, two languages and two different ways of life, since in many cases the family and the environment do not work together as two harmonised factors. This can also be reflected in the development of child's identity. The child's identity can include "elements of the new social and cultural environment, its attitude towards being different and his own position in this situation". (Lukšič-Hacin 1995: 131). In some cases the two sets of processes can lead, according to Lukšič-Hacin, to a split personality. The child feels himself as a member of the new community, yet the community rejects him and makes him feel as an alien. Schools in Slovenia do not deal with this problem. It is often said that migrant children may experience socialisation problems, what kind of problems and how to deal with them remains an open question.

The next problem are Slovenian language classes for migrant children. Neither the expert circles nor the system try to answer the question what kind of problems migrant children encounter in school due to the fact that their native language is not Slovenian. One of the reasons why there is no such awareness lies probably in the linguistic similarity between the Slovenian language and the languages spoken in the former Yugoslav republics which has certainly facilitated easier communications. However, is this difference really so insignificant from the child's point of view? How long does it take before they can fully master the language? Until they master it, would it not be better if they were offered a new subject, Slovenian as a second language, as they do in many other countries? How should children whose native language is not Slovenian be taught at all? Our study has confirmed that migrant children in primary school achieve worse results than their average Slovenian peers, and it can be assumed that this is partly the result of their difficulties with the Slovenian language. Due to their worse results from primary school, migrant children have worse opportunities for future education, which

leads to the feeling of subordination, insecurity, apathy, despair, alienation and poor self-respect. Such feelings are not constructive for an individual or for the development of the society as a whole in the sense of tolerance and acceptance of differences. As we mentioned before, it happens occasionally that such children are specified as children with special needs in order to secure additional funds from the Ministry of Education and Sport for extra one-to-one Slovenian language lessons. Cultural differences are thus perceived as a handicap and bilingualism (in the case when the first or the second language is not one of the 'world' languages) as a deviance which children are advised to overcome as quickly as possible.

Another failing of the Slovenian school system shows in the syllabus themes which do not take into account the features and specifics of various ethnic groups. It would be sensible to take the advice of the High Commissioner for Ethnic Minorities at the Organisation for Security and Co-operation in Europe which says that countries should enable "participation of representatives of ethnic minorities in devising educational programs." (Roter 2004: 247)

Finally, we would like to make a note of general atmosphere in schools and classrooms in Slovenia. In this text it has often been questioned whether teachers possess enough sensitivity to deal with the migrant children problems. This does not mean that they are not searching for solutions – in spite of vagueness of the system – to create a better atmosphere in the classroom. Unfortunately, many of their solutions are bound to fail. As long as a school which does not allow children to talk about their ethnicity and religion is presented as an example of a successful school (Zupan 2004: 3) it is hard to believe in fair and just relations in schools in Slovenia.

REFERENCES

- Dolenc, D. (2004), *Priseljevanje v Slovenijo iz območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni, Percepcije slovenske integracijske politike*, (edited by Komac, M., Medvešek, M.), Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, p. 37–88.
- Klopčič, V., Komac, M., Kržišnik-Bukić, V. (2003), *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji*, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kodelja, Z. (2001), Pravičnost: najpomembnejša vrlina šole kot socialne institucije, *Sodobna pedagogika*, No. 5, p. 8–18.
- Lukšič-Hacin, M. (1995), *Ko tujina postane dom*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Marentič Požarnik, B. (1993), Kako se učijo učitelji; kognitivni pogled na učiteljev profesionalni razvoj in posledice za izobraževanje učiteljev, *Vzgoja in izobraževanje*, No. 1, p. 13–15.

- Is primary school in Slovenia just and fair: the case of migrant children from former Yugoslavia*
- Medveš, Z. (2002), Nova paradigma pravičnosti v šoli, *Sodobna pedagogika*, No. 5, p. 24–41.
- Razdevšek-Pučko, C. (1990), Spremembe v stališčih in značilnosti posameznih obdobij v poklicnem razvoju učiteljev, *Učitelj, vzgojitelj – družbena perspektiva*, Bled: ZDPDS, p. 147–149.
- Rawls, J. (1999), *A Theory of Justice*, Oxford: University Press.
- Roter, P. (2004), Vloga jezika v integracijskem procesu, *Percepcije slovenske integracijske politike*, (edited by Komac, M., Medvešek, M.), Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, p. 237–268.
- Skubic Ermenc, K. (2004), Prispevek k razpravi o posebnih potrebah z vidika učencev priseljencev, *Vzgoja in izobraževanje*, No. 6, p. 53–56.
- Skubic Ermenc, K. (2003), *Enakost izobraževalnih možnosti v slovenski osnovni šoli s perspektive interkulturalnosti*, Doctoral thesis, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Oddelek za pedagogiko in andragogiko.
- Smyth, G. (2001), Odziv učiteljev na dvojezične učence v šestih osnovnih šolah na Škotskem: etnografska študija, *Sodobna pedagogika*, No. 2, p. 100–121.
- Šolska zakonodaja* (1996), Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- Ustava Republike Slovenije (1991), *Uradni list*, No. 33.
- Urejanje problematike šolanja otrok priseljencev v Sloveniji* (2004), Eurydice
- Zupan, M. (2004), Zamižati ali ukrepati, *Šolski razgledi*, No. 18, p. 3.
- White Paper on Education in the Republic of Slovenia* (1996). (edited by Krek, J.), Ljubljana: Ministry of Education and Sport.

POVZETEK

JE OSNOVNA ŠOLA V SLOVENIJI PRAVIČNA IN POŠTENA: PRIMER IZSELJENSKIH OTROK IZ BIVŠE JUGOSLAVIJE

Mojca Peček

Izhajajoč iz Rawlsovega pojmovanja pravičnosti mora šolski sistem, da bi ga lahko imenovali pravičen, zagotoviti formalno enake možnosti izobraževanja, hkrati pa tudi izravnnavati objektivne razlike med učenci, oz. dajati različnim učencem različno z željo po doseganju enakih rezultatov. Šolski sistem teh zahtev ne sme uresničevati le na formalnem, institucionalnem nivoju, temveč mora nujno poseči tudi na odnosni nivo. Zahteva namreč učitelja, ki je senzibilen za to, kaj je v določenem primeru za različne učence pravično in kaj ne, učitelja, ki zna tudi strokovno utemeljiti, zakaj z nekim učencem ravna drugače kot z drugimi. Prispevek nam na primeru priseljencev iz bivše Jugoslavije pokaže, kako se zgoraj pojmovana pravičnost uresničuje znotraj slovenskega šolskega sistema. Najprej kaže, kaj šolski sistem na formalnem nivoju omogoča priseljencem iz bivše Jugoslavije, nato pa si zastavlja vprašanje, kakšen odnos imajo do njih učitelji. Pri tem izhaja iz analize vprašalnika, delanega na reprezentativnem vzorcu razrednih in predmetnih učiteljev v slovenski osnovni šoli.

Iz odgovorov učiteljev je jasno zaznati prepričanje, da mora biti šola pravična do otrok priseljencev in sicer v tem smislu, da otrok ne segregira, kar pomeni, da se jih ne poučuje ločeno, v posebnih razredih ali šolah. Manj senzibilnosti pa je zaznati na področjih, ali bi moralo biti in kaj, drugačno za otroke priseljence, da bi bili lahko prav tako uspešni, kot njihovi vrstniki. Vprašanje ali so učitelji dovolj senzibilni za problematiko otrok priseljencev ne moremo razumeti izven formalnih okvirov slovenskega šolskega sistema. Šolska zakonodaja je namreč sama v sebi protislovna, z vidika splošnih načel sicer govori o pravičnosti šole, načelu enakih možnosti s pravico posameznika do drugačnosti, vendar to v konkretnih izvedbah povsem zanika. Načelo enakih možnosti z vidika otrok priseljencev ostaja na deklarativni ravni. Otroci priseljencev znotraj slovenskega šolskega sistema niso deležni ustrezne pozornosti stroke in politike, posledično tudi učiteljev.

THE RESPONSE OF SLOVENIAN TEACHERS TO THE MIGRANT CHILDREN FROM FORMER YUGOSLAVIA

Irena Lesar*

COBISS 1.03

ABSTRACT

The response of Slovenian teachers to the migrant children from former Yugoslavia

This article looks at the options primary schools in Slovenia offer children of immigrants from former Yugoslavia in regards to their cultural and language differences. The paper is based on the results from empirical research which indicate that the existing system in Slovenian schools developed to cater for the needs of immigrant children is not successful, be it in terms of learning or in terms of personal development. The question therefore is where this feeling of irresponsibility towards immigrant children felt by teachers comes from, given that the teacher plays a key role in realising formal requirements set by the education system.

KEY WORDS: migrant children from former Yugoslavia, Slovenian primary school teachers, school results, social inclusion, teachers' responsibility

IZVLEČEK

Odziv slovenskih učiteljev na otroke priseljencev iz bivše Jugoslavije

V prispevku izhajamo iz konkretnih rešitev, ki jih slovenske osnovne šole ponujajo otrokom priseljencev iz bivše Jugoslavije zaradi njihove kulturno jezikovne drugačnosti. Pri tem se opiramo na rezultate empirične raziskave, ki kažejo, da trenutno vzpostavljen sistem za otroke priseljencev ni uspešen niti iz vzgojnega niti iz izobraževalnega zornega kota. Ob tem se sprašujemo, čemu lahko pripišemo v raziskavi prepoznani občutek neodgovornosti učiteljev za otroke priseljencev, še posebej zato, ker predpostavljamo, da je učitelj bistven pri konkretizaciji zahtev na formalni ravni.

KLJUČNE BESEDE: otroci priseljencev iz bivše Jugoslavije, slovenski osnovnošolski učitelji, učni uspeh, socialna inkluzija, odgovornost učiteljev

PROLOGUE

The aim of this article is to highlight the situation of the migrant children from former Yugoslavia in primary school in Slovenia.

Contemporary school presents teachers with new and relatively high demands, which should contribute towards democratisation of relationships and social justice in school. From the aspect of learning outcomes, teachers are required to offer differenti-

* Irena Lesar, mag., asistentka za področje teorije vzgoje, Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Slovenija.
e-pošta: irena.lesar@guest.arnes.si

ated and individualised lessons which should enable students to acquire as high levels of knowledge as possible.

From the developmental aspect, they are required to include all students who should with maximum assistance achieve at least minimal levels of knowledge. Thus, the teacher is expected to be willing to build a class community of individuals who show solidarity and responsibility towards each other, who are able to show respect for and acceptance of difference, and are thus developing their skill to constructively participate in a society of different human beings.

We asked ourselves to what extent teachers felt responsible for the migrant children school results and their social inclusion in the class. With regard to the first question, we asked a representative sample of primary school teachers whether factors such as the child's traits, the situation in the class and the situation at home affect the migrant child's level of school achievement, and if so, to what extent. As regard the second question, we tried to establish the role of the child's parents, the child himself, the other children and their parents, and the teacher in the migrant child's social inclusion in the class.

Slovenian teachers feel considerably less responsible for the achievements of migrant children than for the achievements of other children, and, furthermore, do not feel responsible for migrant children's successful inclusion in the class. The question therefore is where this feeling of irresponsibility towards migrant children felt by teachers comes from.

For this reason, it is necessary to pay utmost attention to making teachers aware of their key role in implementing moral and educational goals of education as well as teaching them to be more sensitive to the real problems of migrant children and to be better prepared for intercultural education.

Introduction

In the 90s of the previous century, education in Slovenia had seen dramatic changes both in the sphere of the school system, including education management and the scope of choice, and in the sphere of redefining the educational function of school. The teacher today needs to be a real expert in order to do her/his job well as she/he is expected to satisfy a complex set of educational goals. The Act on Education Management and Funding in the Republic of Slovenia lists 15 goals, including the first two quoted below:

- "to ensure optimal development of every person regardless of one's gender, social and cultural background, religion, ethnicity and his/her physical or mental constitution;
- to promote tolerance, to develop awareness of gender equality, to respect difference and to co-operate with others, to respect child's and human rights and basic freedoms, and to develop the skill of living in a democratic society." (Šolska zakonodaja 1996: 10)

Ensuring optimal development for all students is closely related both to acquiring quality knowledge and to developing personality traits which will contribute to tolerance, solidarity and responsibility, the three basic values on which school today is founded. Clearly, the teacher is the key element in achieving these goals: the quality of her/his work very much depends on her/his awareness of one's responsibility both for the development of knowledge and personality traits in the students.

In this paper we will try to provide an answer to the question how the changed teacher's role in the new system of primary school is defined in the founding documents, which outline education in Slovenia, as well as in academic papers relating to this sphere. In continuation we will also take a look at how teachers see their responsibility for the school results and inclusion of migrant children from former Yugoslavia.

How much responsibility is put on teachers to fulfil the declared educational goals?

In recent years, the views on the teacher's role have considerably changed in the Western countries: the teacher today is no longer 'the only disseminator' of knowledge, she has to overcome the role of the 'solo player' in which she/he spreads his/her knowledge to the ignorant pupils, and to adopt the role of an 'assistant' who should help students find, organise and manage their knowledge. (Učenje – skriti zaklad 1996: 136) There is also a clear link between the teacher's teaching and the learner's learning according to which the teacher is expected to promote learning at higher levels by using a wide range of teaching techniques and methods as well as adjusted instruction matter to suit the needs of the students. Such an understanding of a changed teacher's role and her/his influence on the students builds on awareness that mostly the reasons for poor school results can be found '*in the teaching system rather than with students themselves.*' (Blažič et al. 2003: 91)

The researchers believe, that what takes place in the classroom, along with the factors linked to student's personal traits (skills, previous knowledge, emotional and behavioural features, metacognition and learning strategies), is the second very important factor directly affecting students' learning results. Beside these two factors, there is another group of elements directly affecting results, namely, the family, its culture, the way of life and the socio-economic status. (Požarnik 2000: 132)

In our core documents, the emphasis is not only on every child's right to basic education but also on every child's right to good quality knowledge and development. Hence they pay a special attention to the role teachers have in facilitating educational goals, which translate at the classroom level into flexible adjustments to teach real students with their specific needs with the view of enabling every student achieve the best possible school results, and to the teacher's awareness of her responsibility for students' school results.

What kind of expectations of responsibility for fulfilling moral and value dimension of educational goals is placed on teachers by the system and by the discussion in academic circles?

The teacher's role and her understanding of her own responsibility are very important from the point of view of fulfilling moral and value goals. Clearly, the teacher's work cannot be simply split into strictly personality development and strictly knowledge teaching for we subscribe the Herbart's principle of 'Make your instruction educative'¹. In this age, it is not possible to overlook the educative effects education has (instructional matter, techniques and methods of work). Many factors can be classified as educative factors, their inclusion very much depending on the classification criteria and the educational discipline to which we subscribe. Within the curriculum theory, they can be categorised as factors of hidden and official curriculum, didactics puts more weight on the study matter, techniques and methods of work, the whole learning situation as well as the teacher's and student's roles in the pedagogic communication. Most academic papers in Slovenia on school education discuss them as the efficient (hidden curriculum) or the most acceptable factors (as highlighted by didactics). The question, however, is whether this idea of education, which is in Slovenia recognised as the only acceptable path of school education really brings satisfying and indeed even acceptable results.

The most interesting classification of educative factors for us is the one based on the basic principles of personalism and Gogala's "attempt at transferring the personalistic concept of human being and mind to the field of pedagogy." (Krofljč 2004: 81) In this respect, the "key factor in education in public school is /.../ a personal contact carrying values over a wide range of personal relationships and providing an experience of values lived by the school community." (Ibid) The teacher should play an active and not passive role in the shaping of the class as a school community generating ties of belonging, commitment, solidarity and responsibility.

Awareness of the key role the teacher plays is important in realising the requirement of school today to include all students. We are interested here in the inclusion of every individual who in one more or less important aspect differs from others (socio-economic, cultural, linguistic, religious background and those with different mental or physical abilities). By inclusion we do not mean adjustment of the minority to the majority, but maintaining one's own identity. Being different should not threaten either the majority or the minority population; instead, it should be a source of enrichment and a challenge to find new forms of living together (cohabitation).

In the second part of this paper we will take a look at how teachers see their role and understand their responsibility for the school results and the social inclusion of migrant children from former Yugoslavia, who represents the majority among the one tenth of non-Slovenians.

¹ With notion "educative" we mean moral and value dimension of education.

Research

At the end of 2003 and in the beginning of 2004, we asked a representative sample of primary school teachers to fill in our questionnaire titled 'Teachers on Different Groups of Children in Primary School in Slovenia'². In this paper we will present partial results of the questionnaire, namely the part in which we asked teachers about their views on the factors affecting the school results of migrant children from former Yugoslavia and on the factors affecting migrant children's social inclusion in the class³.

The results and interpretation of the question regarding the factors affecting the school results of migrant children

First we will present teachers' answers in regard to the question about the factors affecting children's school results. We asked them whether in their view the listed factors affect the school result of migrant children from former Yugoslavia. If they answered YES, they were further asked to decide on the degree to which the factor was important.

The factors, which affect the school results of migrant children from former Yugoslavia were ranked by teachers in the following manner:

Table 1: Factors affecting the school results of migrant children from former Yugoslavia and their degree of importance.

	NO	NO	YES	YES	DEGREE %	DEGREE %
	CT	ST	CT	ST	CT	ST
a) Child's abilities	(5) 0.5 %	(5) 1.5 %	(1) 99.5 %	(2) 98.5 %	(1) 32.96 %	(1) 32.63 %
b) Child's activity	(5) 0.5 %	(6) 0.5 %	(1) 99.5 %	(1) 99.5 %	(2) 19.87 %	(2) 21.43 %
c) Teacher's teaching method	(3) 6.3 %	(2) 12.2 %	(4) 93.7 %	(5) 87.8 %	(3) 13.40 %	(3) 12.92 %
d) Atmosphere in the classroom	(4) 5.3 %	(4) 8.4 %	(3) 94.7 %	(3) 91.6 %	(5) 11.42 %	(5) 11.96 %
e) Family culture and the way of life	(2) 10 %	(3) 11.1 %	(5) 90 %	(4) 88.9 %	(4) 12.95 %	(4) 11.22 %
f) Family socio-economic status	(1) 24 %	(1) 27.5 %	(6) 76 %	(6) 72.5 %	(6) 9.40 %	(6) 9.84 %

CT – Class teachers, SP – Subject teachers

() The number in brackets shows ranking.

² The questionnaire is a part of a larger research project titled Justice in Educational Systems – A Constrasting Approach (core research project by the Ministry of Education and Sport), project leader Mojca Peček-Čuk.

³ About the research method, the sample of the population, the method of collecting data and about data processing see the article of Peček, published in this volume of the journal Two Homelands.

If we first take a look at the first two columns which show teachers' agreement, it is clear that most teachers believe that the listed factors are relevant to the results of migrant children from former Yugoslavia. In assessing the degree of importance for each factor, the class teachers and subject teachers seem to agree. More than 50 % of school results are subscribed to children themselves, the rest is divided among other listed factors. The classroom atmosphere seems to be slightly more important than the family circumstances. It may be interesting to note the number of teachers who believe that the classroom atmosphere is not a factor affecting the school results of children from former Yugoslavia: among class teachers, this number is almost half (11.6 %) of the number of the subject teachers (21 %).

We expected teachers to distribute their answers more evenly among the factors related to the child itself, the classroom and family circumstances. Considering the results from other research studies⁴ we expected that ours will also show around a third of vote assigned to each group of factors.

It should be noted that in the questionnaire we also asked teachers about the factors affecting school results of 'ordinary' children in primary school in Slovenia, which showed very similar results to those presented above. (For more see Lesar, Čuk, Peček 2005).

Results on the teachers' views about the inclusion of migrant children in schools in Slovenia

We asked teachers to choose the level of their agreement with the statements listed below (see table 2):

Bearing in mind these results, it can be concluded that teachers in their work do not differentiate between migrant and other children, they have similar expectations from both and they see migrant children as helpful in teaching everyone tolerance. They seem to have a similarly constructive opinion about the migrant and other parents. They are undecided with regard to how migrants' culture and language affect the migrant children's school success, to what degree the migrant child is responsible for his/her own inclusion in the class, and to what degree Slovenian parents are happy with having migrant children in their child's class.

Rectangular rotation of factor analysis of the main components resulted in six factors in the class teachers group (63.1 % of explained variance), and five factors in the subject teachers group (56.57 % of explained variance). Scree test in both groups produced three important factors, which we rectangularly rotate according to the Varimax method.

⁴ Meta-analysis of many research studies from the USA shows that subgroups of direct factors are ordered hierarchically according to their importance, or rather their intensity of influence, however, the intensity of influence among all three subgroups is about equally high. Average T-results between each group of factors and school results /.../ produced results: 55, 53, 51, /.../ respectively."(Marentič Požarnik 2000: 132)

Table 2: The frequency structure of the level of agreement by class and subject teachers with the listed statements.

STATEMENTS /level of agreement	1 f (%)		2 f (%)		3 f (%)		4 f (%)		5 f (%)	
	CT	ST	CT	ST	CT	ST	CT	ST	CT	ST
1. The success of child's inclusion depends on the child itself.	10	4.4	33	33.8	16.5	13.7	33	35.4	7.5	12.7
2. Parents of the Slovenian children like having a migrant child included in their child's class.	2	2	25	21.4	36.5	44.8	33.5	30.8	3	1
3. Teachers are less demanding on migrant children.	22.5	19.4	48.5	51.8	10.5	12.9	18.5	15.9	/	/
4. Migrants are less interested in the school success of their children than other parents.	10	8.3	50.5	41.7	19	27	18	18.6	2.5	4.4
5. Migrant children help teach all children the value of tolerance towards those who are different, solidarity.	2.5	2.5	15.1	14.3	19.6	23.2	49.7	51.7	13.1	8.3
6. On average, migrant children have lower abilities than other children.	33.2	28.1	48.7	51.7	10.6	11.3	6.5	7.4	1	1.5
7. Parents of Slovenian children do not allow their children to associate with migrant children.	18.5	16.3	49.5	56.2	23.5	18.1	8.5	6.9	/	2.5
8. Teachers are more lenient when disciplining migrant children.	32.7	23.5	59.3	62.2	5	7.4	3	6.9	/	/
9. Migrants expect too much from their children.	8	7.8	47.7	50	30.2	30.9	14.1	10.8	/	0.5
10. How well the child is accepted in the class depends more on other children and their parents than on the teacher.	7.5	2.5	36	25.7	19.5	25.7	32	40.6	5	5.5
11. Migrants do not encourage their children enough to learn.	9.5	4.4	51	47.1	24	27.5	15	18.6	0.5	2.4
12. Teachers do not feel qualified to teach migrant children.	31.2	23.2	54.3	59.1	7	14.2	5.5	2.5	2	1
13. Migrants blame the teacher for the failure of their child.	10.5	8.3	43.5	43.1	30.5	30.4	13.5	16.2	2	2
14. Migrant children have learning difficulties because they are not taught in their native language.	6	4.9	31.1	39.3	18.6	22.5	34.2	28.4	10.1	4.9
15. Teachers should be familiar with the migrant child's culture and language.	5.1	5.9	28.3	24.1	22.7	26.2	35.8	39.9	8.1	3.9
16. Migrant children are intolerant towards Slovenian children.	13.5	13.7	55	46.1	22	26.5	9	12.2	0.5	1.5

1 – don't agree at all, 2 – don't agree, 3 – can't make up my mind, 4 – agree, 5 – strongly agree

The factor solution indicates not only there is a similarity in factors for both groups of teachers but also that correlations between specific statements were based on similar grounds. The common denominator to all these correlations could be an insufficient role of the key actors, namely teachers in the child's inclusion in the class, and intolerance, be it on the part of migrant parents, other children and their parents and the teacher her/him self.

What has the analysis of statements and factors affecting school results shown us?

We have to conclude that teachers in Slovenia perceive their responsibility for the migrant children school results as very minimal since they assigned most importance in this respect to the factors related to the child's personal traits. Considering that migrant children's school results are worse than those of ordinary children, it is clear that in this context the migrant children are deprived twice. Our study shows that teachers do not make adjustments in their teaching to accommodate the linguistic and cultural differences which could help migrant children achieve better results; instead, some teachers try to achieve the same result by lowering the criteria. This option is underlined in the White Paper on Education as especially inappropriate in the event when teachers are faced by a child who is in any way different and requires a different approach to teaching.

Another equally alarming conclusion is related to the teachers' recognition of their role in the migrant child's inclusion in the class. The factor solutions show that there is a very frequent view of the basic population of teachers in Slovenia that they have no active role in 'different' child's inclusion in the class. This means that it is very likely that teachers do not see their role in shaping up the class as a community of interrelated individuals and thus fail to take a very good opportunity to teach the class how to include children who are different.

The situation we found among teachers is probably related to the situation in the expert discussion in the field. Paying attention to educative dimensions and moral values is often seen as unacceptable. At the same time, it is argued that the only acceptable way for the educative dimension is indirectly, through knowledge acquisition. But are not undesirability of speaking about other potential educative ways in school and discouraging thinking about basic values in the teacher's work counterproductive?

The results presented above seem to indicate that Slovenian teachers do not see themselves as an important factor in the migrant children's school results or in their social inclusion. This means that they do not see themselves as key actors in migrant children's education. This situation is worrying as it means that the discussion on how to achieve the educative goals of school in Slovenia needs a more systematic approach and should provide teachers with models on how to realise them. It is also very important that this new knowledge is included in the future teacher training in Slovenia.

REFERENCES

- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*, (ur. Janez Krek). (1997). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, 343 str.
- Blažič, M., Ivanuš Grmek, M., Kramar, M., Strmčnik, F. (2003). *Didaktika* (monografija). Novo mesto: Visokošolsko središče, Inštitut za raziskovalno in razvojno delo, 422 str.
- Kroflič, R. (2004). Učiteljeva zaveza vzgojnim ciljem javne šole. *Sodobna pedagogika*, posebna izdaja, str. 76–89.
- Lesar, I., Čuk, I., Peček, M. (2005). Mnenja osnovnošolskih učiteljev o njihovi odgovornosti za učni uspeh. *Sodobna pedagogika*, 56, 1, str. 90–107.
- Marentič Požarnik, B. (2000). *Psihologija učenja in pouka*. Ljubljana: DZS, 299 str.
- Peček, M. (2005). Is primary school in Slovenia just and fair: the case of migrant children from former Yugoslavia. *Dve domovini/Two Homelands* (ta številka revije).
- Šolska zakonodaja* (1996). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, 219 str.
- Učenje – skriti zaklad: poročilo Mednarodne komisije o izobraževanju za enaindvajseto stoletje, pripravljeno za UNESCO*, (ur. Delores J.). (1996). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport RS, 261 str.

POVZETEK

ODZIV SLOVENSКИH UČITELJEV NA OTROKE PRISELJENCEV IZ BIVŠE JUGOSLAVIJE

Irena Lesar

Namen pričujočega članka je osvetliti položaj otrok priseljencev iz bivše Jugoslavije v slovenski osnovni šoli.

Sodobna šola pred učitelje postavlja nove in relativno visoke zahteve, ki naj bi prispevale k demokratizaciji odnosov in pravičnosti šole. Z vidika doseganja kvalitetnih izobraževalnih učinkov se pred učitelje postavlja zahteva po učni diferenciaciji in individualizaciji, ki naj bi učencem omogočala doseganje čim višjih nivojev znanj. Z vzgojnega vidika pa je pred učitelje postavljena zahteva po inkluziji vseh učencev, ki zmorejo ob maksimalni pomoči dosegati vsaj minimalne standarde znanja. Ta med drugim predpostavlja učiteljevo pripravljenost oblikovanja razredne skupnosti med seboj solidarnih in odgovornih posameznikov, ki zmorejo spoštovati in sprejemati različnost in na ta način razvijati zmožnost konstruktivnega sodelovanja v družbi različnih.

Zastavili smo si vprašanja, koliko se slovenski osnovnošolski učitelji čutijo odgovorni za učni uspeh in socialno vključenost otrok priseljencev. V zvezi s prvim vprašanjem smo reprezentativni vzorec osnovnošolskih učiteljev povprašali, ali dejavniki, vezani na značilnosti učenca, dogajanje v razredu in razmere doma, vplivajo na učno uspešnost učenca

priseljencev in če da, v kolikšni meri. V zvezi z drugim vprašanjem pa smo preverjali, kakšno vlogo igrajo pri socialni vključitvi priseljskega učenca v razred njegovi starši, otrok sam, starši ostalih otrok, ostali otroci in učitelj.

Rezultati raziskave kažejo, da se slovenski učitelji čutijo manj odgovorni za učni uspeh priseljskega učenca kot za uspeh ostalih učencev, kot tudi, da se ne čutijo odgovorni za uspešno socialno inkluzijo otroka priseljencev v razred. Vprašanje torej je, čemu lahko pripišemo v raziskavi prepoznani občutek neodgovornosti učiteljev za otroke priseljencev?

Ugotavljamo, da bi bilo potrebno največjo pozornost namenjati tako ozaveščanju učiteljev o njihovi ključni vlogi pri doseganju vzgojno-izobraževalnih ciljev šolanja kot tudi senzibilizaciji učiteljev za realne težave učencev priseljencev in še zlasti ozaveščanju učiteljeve lastne pripravljenosti za interkulturno izobraževanje.

KNJIŽEVNOST PRISELJENCEV V SLOVENIJI – NJENE ZNAČILNOSTI IN POLOŽAJ V SLOVENSKI KULTURI

Lidija Dimkovska*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Književnost priseljencev v Sloveniji – njene značilnosti in položaj v slovenski kulturi

Prispevek govori o književnosti priseljencev v Sloveniji, ki jih avtorica deli na elitne oziroma uveljavljene in marginalizirane. V prispevku obravnava nekatere motivno-tematske in literarnoestetske značilnosti najbolj kakovostne poezije, proze, dramatike in esejistike. Poseben poudarek je na vprašanju identitete kot glavne osi književnih del obravnavanih avtorjev (Josip Osti, Erica Johnson Debeljak, Ismet Bekrić, Ana Ristović, Jordan Stavrov, Ana Lasić, Stanislava Chrobáková Repar, Rade Vučkovac, Nebojša Ignjatović, Vladimir Vekić, Ljuben Dimkaroski). Avtorica opozarja na položaj književnosti priseljencev v slovenski kulturi in daje predloge za čim uspešnejšo integracijo književnosti priseljencev v korpus slovenske nacionalne književnosti.

KLJUČNE BESEDE: priseljenci, književnost priseljencev, elitni priseljski pisatelji, priseljska poezija, proza, dramatika in esejistika, identiteta, položaj, slovenska kultura

ABSTRACT

The literature of the immigrants in Slovenia – its characteristics and its position in Slovenian culture

The article treats the subject of immigrant literature in Slovenia. Immigrant authors are divided into elite or established, and marginalised writers. Some thematic and literary-aesthetic characteristics of top immigrant works of poetry, prose, drama and essays are analysed in the article. Special emphasis is laid on the question of identity as the main axis of the literary work of analysed authors (Josip Osti, Erica Johnson Debeljak, Ismet Bekrić, Ana Ristović, Jordan Stavrov, Ana Lasić, Stanislava Chrobáková Repar, Rade Vučkovac, Nebojša Ignjatović, Vladimir Vekić, Ljuben Dimkaroski). The article calls our attention to the status of immigrant literature in Slovenian culture and offers suggestions as to how immigrant literature can be integrated in the corpus of Slovenian national literature as fully as possible.

KEY WORDS: immigrants, immigrant literature, elite immigrant authors, immigrant poetry, prose, drama and essays, identity, status, Slovenian culture

* Dr. znanosti s področja filologije, pisateljica in prevajalka, zunanja sodelavka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana. E-mail: lidija.dimkovska@guest.arnes.si

UVOD

V Sloveniji živi in ustvarja več kot 120 priseljskih književnikov, predvsem iz nekdanjih jugoslovanskih republik, zadnje čase pa narašča tudi število pisateljev /pisateljic, ki prihajajo z drugih strani sveta. Le majhen odstotek vseh se je uveljavilo in se uveljavlja v okviru sodobne slovenske kulture, kar pomeni, da objavljajo v osrednjih slovenskih literarnih revijah in pri najpomembnejših založbah, se udeležujejo osrednjih literarnih dogodkov in dejavno sodelujejo v osrednjih gibanjih slovenskega literarnega prostora. Ostali priseljski pisatelji, ki večinoma pišejo v materinščini, objavljajo predvsem v reviji za vprašanja kulture pripadnikov drugih narodov, ki živijo v Sloveniji, *Paralele*, in se udeležujejo srečanja Sosed tvojega brega. Prispevek o priseljski literaturi v Sloveniji je delni rezultat projekta Literarna in kulturna podoba priseljencev v Sloveniji, ki ga vodi Janja Žitnik, pri raziskovalnem delu pa sodelujemo še etnolog, kulturni antropolog in geograf Jernej Mlekuž, Maruša Mugerli, ki pod mentorstvom dr. Žitnikove pripravlja magistrsko delo na to temo, in jaz.

V prvem poglavju obravnavam literarno produkcijo, ki so jo najbolj uveljavljeni priseljski avtorji prinesli s seboj ali jo do zdaj ustvarili v Sloveniji, nekatere njene motivno-tematske in literarnoestetske značilnosti s poudarkom na vprašanju identitete, ki ga obravnavajo v svojih pesniških, proznih, dramskih in esejističnih delih. Med izbranimi avtorji se je le pri enem (Josip Osti) zgodila popolna jezikovna deteritorializacija (Mugerli 2005: 192), saj od leta 1995 piše poezijo le v slovenščini, v drugih besedilih pa je dvojezičen, pri nekaterih drugih pa se kažejo dvojezični poskusi (Stanislava Chrobáková Repar v poeziji, Ismet Bekrić v poeziji za otroke, Rade Vučkovac v prozi). Za predmet literarne obravnave sem vzela predvsem dela, ki so jih avtorji napisali v materinščini. V drugem poglavju obravnavam položaj literarne dejavnosti priseljencev v slovenski kulturi in dajem predloge za čim uspešnejšo integracijo književnosti priseljencev v korpus slovenske nacionalne književnosti.

1. NEKATERE MOTIVNO-TEMATSKE IN LITERARNOESTETSKE ZNAČILNOSTI ELITNE OZIROMA UVELJAVLJENE KNJIŽEVNOSTI PRISELJENCEV S POUČENOM NA VPRAŠANJU IDENTITETE

Skupina že uveljavljenih priseljskih avtorjev (Josip Osti, Erica Johnson Debeljak, Ismet Bekrić, Ana Ristović, Jordan Stavrov, Ana Lasić, Stanislava Chrobáková Repar), ki jim lahko rečemo elita med priseljskimi avtorji (ker so v domačem kraju zasedali višje položaje na družbeni lestvici, Mežnarić 1986: 183), in hipotetično uveljavljenih priseljskih avtorjev (Rade Vučkovac, Nebojša Ignjatović, Vladimir Vekić, Ljuben Dimkaroski) je delno homogena struktura poetoloških, estetskih in zunajliterarnih elementov. Nekateri med njimi so bolj znani slovenski literarni javnosti. Josip Osti, ki piše v slovenščini, velja za slovenskega avtorja in na mednarodnih literarnih

srečanjih po svetu nemalokrat predstavlja slovensko literaturo, Ana Lasić je skupaj z Janezom Burgerjem napisala scenarij za celovečerni film Ruševine, njena drama Za zdaj nikjer bo doživela premiero na odru Male Drame decembra letos, Stanislava Chrobáková Repar je urednica knjižne zbirke Fraktal pri založbi Apokalipsa in urednica projekta Revija v reviji, Erica Johnson Debeljak se je priljubila slovenskemu bralstvu s svojimi kolumnistično-esejističnimi besedili v slovenskih časopisih ter s knjigo *Tujka v hiši domačinov* in knjigo o Srečku Kosovelu, Ana Ristović je s svojo poezijo našla svoje mesto v slovenskem literarnem prostoru. Drugi, denimo v Bosni uveljavljeni in kanonizirani avtor za otroke Ismet Bekrić, še vedno niso popolnoma znani slovenskemu bralstvu, razen v svojih etničnih kontekstih so manj znani tudi Ljuben Dimkaroski, Rade Vučkovac, Nebojša Ignjatović, Vladimir Vekić in Jordan Stavrov. Vsi so predstavniki prve generacije priseljencev, kategorija, ki običajno ni dvojezična, zato je njihov položaj v slovenski kulturi in literarni zavesti (razen v primeru Josipa Ostija, ki piše v bosanščini in slovenščini) odvisen predvsem od prevodov njihovih del v slovenščino. Dober prevod in znana založba vnaprej pomenita določeno mesto v prevodni književni produkciji in povratne literarnoestetske informacije, dober ali slab prevod in neznana založba (tudi samozaložba) velikokrat vnaprej pomenita zaprta vrata do širšega bralstva. Seveda na to vplivajo tako literarni kot zunajliterarni dejavniki, zaradi katerih književnost priseljencev pripada posebnemu tipu ranljive strukture, ki potrebuje podporo in pomoč vseh literarnih institucij v Sloveniji, o čemer bom govorila v drugem poglavju. V prvem pa bom analizirala in sintetizirala poetološke in literarnoestetske elemente književnih del najpomembnejših priseljskih avtorjev po načelu delitve književnih del na poezijo, prozo, dramatiko in esejistiko s poudarkom na vprašanju identitete v njihovih književnih delih. Obravnavam predvsem književna dela, napisana v izvirniku, razen v primerih Stanislave Chrobákové Repar, ki piše v slovaškem jeziku, ki ga ne poznam, zato obravnavam prevod njenih del v slovenščino, in Eric Johnson Debeljak, ki piše, toda ne objavlja svojih del v angleščini, razen kratke zgodbe. Zaradi njegove ogromne literarne produkcije Josipa Ostija obravnavam le kot pesnika, njegova proza, kritika in esejistika pa bodo predmet kakšne druge raziskave.

1.1. Poezija priseljencev

S svojimi pesniškimi literarnimi sistemi so se v slovenskem prostoru do zdaj uveljavili predvsem Josip Osti (Bosna), ki piše tudi v slovenskem jeziku in ki je ob prihodu v Slovenijo leta 1991 imel že veliko napisanih, objavljenih in literarnozgodovinsko kanoniziranih pesniških zbirk, Ana Ristović (Srbija), Stanislava Chrobáková Repar (Slovaška), Ismet Bekrić (Bosna), Lidija Dimkovska (Makedonija), poleg njih pa je še ogromno drugih, ki objavljajo predvsem v reviji *Paralele*.

1.1.1. Josip Osti (Bosna in Hercegovina), Ana Ristović (Srbija), Stanislava Chrobáková Repar (Slovaška), Ismet Bekrić (Bosna in Hercegovina)

Pesniki, ki so s seboj v Slovenijo prinesli svoja že napisana, uveljavljena in literarnozgodovinsko kanonizirana dela v svojih državah, so se tako kot v primarni domovini tudi v sekundarni brez težav zmogli odpreti »ustvarjalnim spodbudam, ki usmerjajo sodobno književnost« (Žitnik 2000: 160). Postali so mostovi med svojo staro in novo domovino in kulturo. Josip Osti, Ana Ristović in Stanislava Chrobáková Repar se kot prevajalci in promotorji slovenske literature v svojih matičnih državah, torej kot resnični mostovi med dvema kulturama, ravna – kar je očitno, čeprav ni bilo programsko, tudi v njihovih dvonacionalnih književnih delih, nastalih v Sloveniji – po besedah Amina Maaloufa: »Što budete više prožeti kulturom zemlje useljavanja, više ćete je moći prožeti svojom« (Maalouf 2002: 42).

O literarnem ustvarjanju Josipa Ostija bi lahko napisali celo razpravo, v tem članku pa se bom osredotočila predvsem na njegovo pesniško delo, napisano v materinščini, ko njegova jezikovna identiteta torej še ni bila deteritorializirana. Osti – prej epik kot lirik – se je od samega začetka ustvarjanja (njegova prva pesniška zbirka *Snokradica* je izšla leta 1971) v bosanskem in tedanjem jugoslovanskem literarnem prostoru izkazoval kot realističen pesnik, ki ima »resničnost« za izhodišče svoje poezije (Fogl 1984/85: 291–299). Mišljenje in petje sta dialoška elementa njegove poezije v Heideggerjevem pomenu, češ da je »celokupno refleksivno mišljenje – petje, celokupno pesništvo pa – mišljenje« (Heidegger 1982: 248). V njegovi poeziji človeški vsakdan ter njegove izkušnje v odnosu s sabo in z drugimi prodirajo globoko v človeški obstoj in iščejo humanistične odgovore na vprašanja o življenju, smrti, ljubezni, Bogu (»bez ljubavi izumrećemo kao dinosaurusi«, iz *Tetovirani violinista*, 1976). Ostijeva refleksivna in radovedna poezija se tematsko napaja iz svetovne in ljudske mitologije in zgodovine ter iz sveta okrog njega. Za vsako posledico v človekovem bivanju išče višje, filozofske in (meta)fizične razloge, hkrati pa estetska funkcija njegovega pesniškega jezika ne izključuje komunikativne, lokalne motivacije ne izključujejo univerzalnih, zato menim, da je Ostijeva poezija besedilo, ki se lahko navezuje na lastne izkušnje številnih bralcev (Grosman 2004: 80), laže prestopa kulturne meje in se laže vtisne v kolektivni spomin bralcev. Tetoviranje (zaznamovanost pesnika z otroštvom, okoljem, življenjem) kot primarna socializacija, ki je Ostija zaradi družinskih večnacionalnih korenin že od samega začetka postavilo v medkulturni položaj, bo veliko pripomoglo k pridobivanju njegove medkulturne zavesti (Grosman 2004: 19), kar bo še najočitneje v njegovih knjigah, napisanih v slovenščini. Vsi veliki pesniki so se vedno spraševali o identiteti, o preteklosti in o prihodnosti in intuitivno čutili, da jim na tem svetu ni mesta. Kriza identitete kot permanentna kriza ponazarja »problematizacijo jaza ali navzočnost nenehnega dvoma vase« (Škulj 2001: 269), značilno za senzibiliteto ustvarjalcev, ki relativnost prostora, potovanja in nomadizma podoživljajo kot antropološko komponento. Osti je leta 1978 v pesmi Gubilište zapisal usodni verz: »ne znam da li me drugde nešto teže od života čeka«, kar se je pozneje, ko se je preselil »drugam« oziro-

ma v Slovenijo, potrdilo v verzih, kot so »dokumenta, potvrde, uvjenja, preporuke, formulari.../ ured za strance, pasoško odjeljenje, vrata, sobe, šalteri...« (Privremeni boravak), »Ma kuda šetao, šetam sarajevskim ulicama«, »Iznova gradim kuću. Ni od čega. / Ni za koga. / Kuću od jezika« (Iznova gradim kuću), »Izučiti iznova govoriti ili zauvijek / zašutjeti« (Jesam li ostao bez jezika). Jezik je hiša bitja, »utočišče prisutnosti« (Heidegger 1982: 248), in brez njega Osti ve, da pesnika ni, da pa lahko obstaja poezija kot nadjezik, kakor ga je razumel modernizem.

Ano Ristović je v objavah v slovenščini dolgo zasledoval biografski stavek, da »živi v notranjem eksilu«. Zato je popolnoma naravno, da v svoji poeziji (zlasti v knjigi *Život na razglednici*) kot vsak eksilant »testira temeljne pojmove oko kojih se vrti svačiji život, pojmove doma, domovine, obitelji, ljubavi, prijateljstva, profesije, vlastite biografije« (Ugrešić 2001: 125). Že v pesmih, ki jih je prinesla s seboj v Slovenijo, je tako kot pri Josipu Ostiju navzoča intuitivna medkulturna zavest in zavest o tujosti, o notranjem eksilu, ki je lahko element tudi »dokaj popolne integracije« (Južnič 1993: 173). V pesmi *Novi svetovni red* pravi: »posle vekova vežbe / obolevaju od gubljenja identiteta«. Pri Ristovićevi je zanimiva perspektiva spolne identitete, katere ne ločuje od spola, za razliko od perspektive Chrobákové Repar; Ristovićeva namreč žensko (tudi sebe) doživlja in opisuje hkrati kot biološki in kot družbeni spol (»Nezavisne smo žene. / Svojim muškarcima / kuvamo jela kojima su nas naučili / njihovi prethodnici«). Identiteta je »predvsem odraz odnosa, ki ga človek vzpostavi do samega sebe in do skupine, v kateri živi« (Lukšič - Hacin 1999: 35), zato verz »Govoriš mi, da se moram naviči / na novo agregatno stanje« pomeni nov odnos, tako do samega sebe kot do nove skupnosti. »Demon spomina« in »demon pozabe« se pojavita takrat, ko je identiteta v krizi, ko »dvom in negotovost« (Marcus 1992: 39) zaznamujeta integracijo: »Moj jezik brži je od mene« (Jezik, moj jež), »da bi ljubav imenovao ljubavlju / potrebni su, između ostalog i / geografija navike / i istorija dvadesetine jednog / sasvim običnog poretka i veka«. Jezikovne realizacije pesniških slik so največkrat upodobljene v metonimijah, pesniški ton je velikokrat izpoveden, avtobiografski, njeno poezijo pa lahko zaradi intertekstualnih, metatekstualnih in relativizacije akseoloških, ontoloških in gnoseoloških celot v fragmente označim kot postmodernistično.

Skupna identiteta avtorice in avtobiografskega subjekta (Marcus 1992: 32), ki je značilna za poezijo Ane Ristović, je v poeziji Stanislave Chrobákové Repar, ki jo poznamo v slovenskem jeziku (deloma v prevodu, deloma v izvirniku, saj je napisala nekaj pesmi v slovenščini), bolj mistificirana kot resnična. Njena poezija se giblje med poetološkimi točkami (meta)fizike, hermetizma, filozofije (feministične in eksistencialistične) in jezikovnih performanc, odlikujeta jo notranji ritem in minimalizem pesniškega izraza. Lirski subjekt se prelija med zvokom in mislijo, pomen in zvok se s tem dopolnjujeta, spreminjata in brusita med seboj, vse dokler »se ne posreči kombinacija, ki je tako nujna kot matematična formula« (Friedrich 1972: 213), tako kot v pesništvu Valéryja. Pesniška motivacija Chrobákové Repar so ti-odnosi s svojim ali ljubimčevim jazom, človek vs. jezik, telo kot besedilo in besedilo kot telo, ljubezen, strast, materinstvo, smrt itd. Spolna in kulturna identiteta sta temi, ki se v poeziji

Chrobákové Repar pojavljata skupaj, kot neločljiva segmenta pesničine osebnosti, še posebej ko se njen pesniški ton iz liričnega spremeni v narativnega, kar bo še posebej opazno v njeni prozi. Verzi, kot so »Ženske najbolj živijo / preko svojih slutenj. / Njihova kri je krvava / telo telesno / ljubezen ljubezniva«, »Ti boš svojim nezvesta« (Chrobáková Repar, Iz skupne zime, 2005) »Bela je tvoja subverzija« (Parte; glasba puščavskega peska, 2005), se iz abstraktnega pojmovanja eksistence spuščajo v konkretni, »ženski« svet, ki je v poeziji (in prozi) Chrobákové Repar vedno ginokritično metanarativen.

Ismet Bekrić je pesnik za otroke, ki se je iz Bosne in Hercegovine preselil v Slovenijo leta 1992 in s seboj prinesel vsaj osem pesniških zbirk za otroke, ki so v Bosni iz njega naredile enega najboljših pesnikov za otroke in enega prvih, »ki so v svoji poeziji govorili o otroku v mestnem okolju« (Osti 2000: 5). V zadnjem desetletju se v slovenski literarni teoriji veliko govori o t. i. urbani literaturi, kamor, lahko rečemo, spada tudi Bekrićeva poezija za otroke, toda Bekrić še vedno ni dovolj blizu slovenskim otrokom. Pri njem se je zgodil prehod od sfere uspeha (v matični kulturi) v sfero anonimnosti (v novi domovini). Za to so krivi predvsem dejavniki, o katerih bom govorila v drugem poglavju članka. Tu bi nakazala osnovne značilnosti Bekrićeve poezije za otroke: napisana je predvsem iz perspektive otroka, obravnava socialne (»Na svako peči ista supa, / kad su kolači – svi jedu skupa«, pesmi Očev kaput in Cipele starejšega brata), metaliterarne (O čemu da se napiše pjesma), humanistične (Moč djece) in družinske (Ruke moga tate) teme v kontekstu urbanizacije in binarnosti kulture vs. narave (»dok neonke pospano svjetlucaju, / automobili, / kao ožednjeli krokodili, / iz podzemnih čaša gumenim slamkama / u kratkim stankama / crnu limonadu pijuckaju«, Veliki žur). Pesmi so jezikovno preproste, spoznavno duhovite s »svojevrstnim otroškim humorjem« (Osti 2000: 7) (»naviju me tata, mama / ja sam dječak na navijanje«, »naviju me grad i škola / ja sam dječak na navijanje«, Dječak na navijanje). Bekrićeve pesmi govorijo o otroški identiteti, ki se zlahka definira z Južnićevo pozitivno definicijo nadidentitete: »občutenje nadetničnosti in nadnacionalnosti, ki je zapopadena v kozmopolitizmu« (Južnič 1993: 346). Literatura za otroke in mlade kot najbolj občutljiva in »odgovorna« oziroma notranje angažirana vrsta literature nemalokrat manipulira z otrokovimi čustvi in stališči in se obnaša usmerjeno populistično z določenim ciljem: hiperpatriotskim, nacionalističnim ali drugim. Nasprotno od tega Bekrićeva poezija za otroke, porojena in usmerjena v kozmopolitsko razumevanje sveta, vsebuje medkulturno zavest v svojem podtekstu in jo prenaša tudi na tekst in na kontekst, v katerem nastaja.

Pozitivni odzivi slovenskega bralstva predvsem na poezijo Ostija in Ristovićeve kažejo, da so slovenska bralna pričakovanja usklajena z njuno literaturo. Menim, da bi tudi Bekrić in Chrobáková Repar s pomočjo medijev, ki bi promovirali večkulturni diskurz (Lukšič - Hacin 1999: 129), kar resnično manjka slovenski družbi, izpolnila bralna pričakovanja Slovencev v medkulturnem položaju.

1.2.2. Domoljubna poezija: Rade Vučkovac (Bosna), Ljuben Dimkaroski (Makedonija), Nebojša Ignjatović (Srbija)

Poezija teh treh pesnikov je povezana predvsem s primarno kulturo posameznika, je domoljubna in fiksirana na lastno etnično identiteto in na matično državo. Za razliko od poezije prvih štirih predstavlja bolj zaprt literarni sistem, namenjen bralstvu z isto etnično identiteto, kot jo imajo nosilci pesniških svetov. Domnevam, da je tako zato, ker so ti trije avtorji začeli intenzivneje pisati šele po preselitvi v Slovenijo, ker jim je prav izguba domovine prinesla impulze za književno ustvarjanje (Šprager 2002: 235) ali ker se je pojem (in vsebina) njihovih etničnih identitet izostril v tujem oziroma slovenskem družbeno-kulturnem okolju (Lukšič - Hacin 1999: 40). Omejena recepcija njihovih književnih del, v izvirniku ali prevodu, je lahko posledica neprepoznavanja izkušenj priseljskih pesnikov, ki intenzivno (in tudi angažirano) poudarjajo hrepenenje po rojstnem kraju, s strani slovenskega bralstva ali, kot pravi Meta Grosman, »za bralca so praviloma zanimiva le besedila, ki se vsaj v nekaterih sestavinah navezujejo na njegovo lastno izkušnjo« (Grosman 2004: 80).

Glede na to lahko rečemo, da so pesniška besedila Radeta Vučkovca, v katerih pesnik vsake toliko zamenja temo domovine in otroštva (Izgubljeni zavičaj: »Sve iste slike / izgubljeni ljudi / u očima im spava / ostavljeni zavičaj«; Podmukli glasovi: »Naša sjećanja... / Prate nas kroz vrijeme / što smo ga u nekom / tuđem svijetu pustili«) z univerzalnejšimi in duhovito predelanimi temami (kot v pesmi Ludnica: »Mene su najviše voljeli / svi su mi rekli / da sam stvarno lud« ali v pesmi Dim: »zavjese su plakale / od dima / pepeljare pune cigareta / pjevale su na bijelim stolovima /... / negde u dubokoj magli / umirao je ventilator«, Vučkovac 2002a), zanimivejša za slovenske bralce kot besedila Dimkarovskega, pri katerem se je personalizacija prostora (Makedonije) razvila do pretiravanja v intenzivnosti identitete (Južnič 1993: 147): »Zvonovi naj tebi glasno pojo / ti, lepota Vardarska, / ne za žalost in slovo, / za polno življenje in radost«, »Ognjišče tvoje je najtoplejše / in tudi brez ognja najbolj greje« (Dimkarovski 1994). Otožno-folkloristična razpoloženja v poeziji Dimkarovskega postavljajo vprašanje konkretne identitete: kaj je bolj pomembno: biti pesnik ali Makedonec?

V poeziji Nebojše Ignjatovića se domoljubni motivi (Čitam sudbinu: »Ožiljci uspomena / zaboletje / u bespuću otuđenja«; Kad zašume bagremovi: »Iz tuđine / umoran / u rodno selo / dođoh«) včasih spremenijo v politične (Meta: »NATO vrišti / na sav glas: / Predajte se!«), celo v politično-nacionalne (Kosovo: »Kosovo. / Mit i legenda. / Vožd / mog nacionalnog / pesničkog bića«) ali, po drugi strani, v sproščeno družbeno ironične (Birokracija: »Niste registrirali / usode«) ali metaliterarne (Interpretacije: »Postmoderna / u zaokretu / adekvatna je / smislu reći / arbitraža«, Ignjatović 2001).

Pri vseh treh pesnikih so zapuščene domovine idealizirane mentalne konstrukcije, intenzivno nostalgичno so naklonjeni primarnim domovinom in v njihovih književnih delih ni velike pozornosti do slovenske resničnosti, do slovenske tematske, socialne in miselne plati (še posebej pri Dimkarovskem), zato se s svojimi deli »obračajo le na svojo etnično skupnost, ker so prevzeli poslanstvo ohranjanja in krepitve (...) etnične

identitete v izseljenstvu» (Žitnik 2002a: 120). Pesniki, ki se močno identificirajo z izvorno kulturo in jo ohranjajo, kar pri nekaterih preide celo v kult doma, domovine in domoljubja, se težko integrirajo v novo kulturo. To bo še posebej očitno pri raziskavi nekaterih drugih priseljskih avtorjev, ki objavljajo predvsem v reviji *Paralele*.

1.2. Proza priseljencev

Najizrazitejša prozna besedila sodobnih priseljskih pisateljev v Sloveniji pripadajo Josipu Ostiju, Jordanu Stavrovu, Stanislavi Chrobákovu Repar, Erici Johnson Debeljak in deloma Vladimirju Vekiću. Raziskava proznega dela Josipa Ostija bo sledila ob drugi priložnosti, tu bom obravnavala roman *Povratnik* Jordana Stavrova (rojenega v Srbiji), ki je bil objavljen v srbsčini, zbirko kratkih zgodb *Angelske utopije* Stanislave Chrobákové Repar (Slovaška) v prevodu v slovenski jezik, zbirko kratkih zgodb *Kaj bi ti govoril, Ivan!* Vladimirja Vekića (Hrvaška) deloma v hrvaškem jeziku, deloma v prevodu v slovenski jezik, in kratko zgodbo *Black Widow*, edino do zdaj objavljeno kratko zgodbo Eric Johnson Debeljak (ZDA), v angleškem jeziku.

Med njimi obstajajo tematske in estetske razlike in podobnosti. Tematiko življenja »majhnega človeka«, ujetega v strukture jugoslovanskega socializma, pri Vladimirju Vekiću, tematiko doma pri Jordanu Stavrovu, tematiko bombaške samomorilke pri Erici Johnson Debeljak in tematiko ženske izkušnje in jezika pri Stanislavi Chrobákovu Repar povezuje motiv identitetne podobe, ki jo vsak avtor/avtorica avtentično ponuja v svojem delu.

V spremni besedi h knjigi Vladimirja Vekića *Kaj bi ti govoril, Ivan!* Marjan Pungartnik pravi: »Literarno gledano gre za neizumetničena, elementarna besedila« (Pungartnik 2001: 141). Kratke zgodbe Vladimirja Vekića precej avtentično opisujejo pretekli »jugoslovanski« čas in njegovo mentaliteto iznajdljivosti, podkupljivosti, majhnih radosti, revščine in bogastva itd. Skoraj vse vsebujejo dramsko strukturo (ekspozicija, zaplet, razplet, peripetije), ki vnaša napetost v pripovedovanje, menim pa, da prav zato Vekić spada bolj k oralni kot k pisni naraciji.

Psihološki roman *Povratnik* Jordana Stavrova se, četudi je napisan v nevtralni tretji osebi, ziblje med memoarsko in biografsko prozo v političnem kontekstu leta 1999 ob NATO-vem napadu na Jugoslavijo. Kot bomo videli, se tudi drama *Gde ti živiš?* Ane Lasić odvija v kontekstu istega zgodovinskega dogodka. Glavni junak Stavrovega romana, profesor Angel, je v poznih letih prisiljen iskati nov dom v starem rojstnem kraju. Usoda in drama povratnika, kot dvostranskega izobčenca z identiteto homo duplexa, se odvija od sekundarne do primarne in spet do sekundarne socializacije. »Koga se gradi, dali ние всушност «остануваме» или «отсутствуваме» od doma? Dali gradimo za da imame ali za da nimate Doma, ne sačajki da i se potčinime na една привилегирана, зададена и бесконечна прикованост? Dali gradimo za da pobegneme што подалеку od seбеси...?« (»Ko se gradi, ali 'ostajamo' doma ali 'smo odsotni' od doma? Ali gradimo, da bi imeli Dom ali da ga ne bi imeli, ne da bi se hoteli

podrediti privilegirani, samoumevni in brezkončni prikovanosti? Ali gradimo, da bi pobegli čim dlje od sebe ...?» se v svoji razpravi Negativna utopija doma sprašuje Elizabeta Šeleva (Šeleva 1997: 192). Glavni junak Angel gradi, da bi pobegnil čim dlje od sebe, ker svojega starega Jaza v novem domu ne more več projicirati. Odšel je kot intelektualec z ruralnim poreklom, vrnil se je kot kvazikmet z urbanim življenjem. Roman Stavrova ni parabola o vrnitvi blodnega sina, ne daje idealiziranih pogledov na domovino (Šprager 2002: 236) in na dom, povratnika k spominu na otroštvo in mladost in k spreminjanju spomina v novo priložnost za življenje oziroma bivanje ne vleče fiksacija na predemigrantski, ojdipski čas, ampak eksistencialna stiska njegove družine. Zato je tragičen konec človeške drame neizbežen. Jezik romana je precej rudimentaren, enostaven, neposrednost pripovedovanja pa obrne ugotovitev, da »prva oseba vedno skriva ... skrivnostno tretjo osebo« (Marcus 1992: 37), v mojo ugotovitev ob romanu: tretja oseba skriva odkrito prvo osebo.

Kratka proza Stanislave Chrobákové Repar, ki je v slovenskem jeziku izšla pod naslovom *Angelske utopije*, »predstavlja občečloveške, pa tudi izročilno feministične teme na samo deloma preoranem srednjeevropskem – post-socialističnem in patriarhalnem – polju«, kot pravi v spremni besedi Libora Oates - Indruchova. V kratkih zgodbah Chrobákové Repar se srečujeta biološki in družbeni spol, ki se včasih med seboj ironizirata in si nasprotujeta, včasih pa se strinjata. »Če je spolna identiteta zgolj učinek spora med diskurzivnimi praksami, potem je zgodovinsko specifičen produkt, ki pridobi obrise šele znotraj vladajočega režima razpoznavnosti« (Biti 2000: 14). Znotraj proznega sistema Chrobákové sta moški in ženski svet idejno popolnoma različna diskurza. Odnos med njima je najbolj orisan v kratki zgodbi Nekaj drsečih obratov, intertekstualno povezani z Jonatanom Livingstonom Galebom, le da je pri Chrobákovih Jonatan prototip moškega, ideja idealizma in arhetip svobode, Livingstonka pa prototip ženske, ideja pragmatizma in arhetip suženjstva (tudi sami sebi). Intertekst kot značilen postmodernističen element je navzoč tudi v zgodbi Katalog v obliki pisem Sylvie Plath, »duhovne sestre« avtorice. Poigravanje v jeziku, diskurzivni preobrati ter potencirana metaforičnost in simboličnost posameznih besed ali stavkov določajo Chrobákov kot »pesniško prozaistko«, ki je občutljivejša na zvok kot na vsebino besed. Feministična proza Chrobákové odpira vprašanja o identiteti enako kakor sama književnost priseljencev odpira vprašanje o svoji identiteti. Tako ženska kot tudi priseljska pisava predstavlja zapleteno kategorijo literarnega artefakta, ki vedno znova potrebuje priznanja, ker je »identiteta namreč odvisna od priznanj in prepoznanj« (Južnič 1993: 107).

O ženski pisavi s stališča ginokritike lahko govorimo tudi v zvezi z edino dostopno kratko zgodbo Erice Johnson Debeljak Black Widow. Zgodba govori o bombaški samomorilki, islamski teroristki, ki se ne maščuje za ubita otroka iz lastne pobude, ampak kot žrtev kolektivnega subjekta, »што традиционално ги супсумира во себе критериумите и каноните на машкото начело, како универзални параметри на личноста« (»ki tradicionalno v sebi subsumira kriterije in kanone moškega načela kot univerzalnega parametra osebe«) (Šeleva 1997: 253). Žrtvena pozicija ženske se

doživlja kot naravna distinkcija ženske identitete (Šeleva 1997: 253), zato črna vdova v zgodbi fatalistično nosi bombo okrog pasu, vse dokler se ne prepozna v ogledalu druge ženske, pripovedovalke, oziroma ne spozna svoje identitete. Takrat se pri njej zgodi kulturni preobrat identitete, osvobodi se svoje usode žrtve, pripovedovalko pa obremeni s svojim fizičnim in duhovnim bremenom. Ženski subjekt v zgodbi Johnson Debeljakove gre skozi iniciacijo telesa (trajnost, narava, biologija) vse do duha (spremenljivost, zgodovina in kultura) (Biti 2000: 15). Kratka zgodba Debeljakove, napisana v prvi, avtobiografski, in tretji, biografski osebi, ki vedno vsebujeta tako introspekcijo kot tudi poglobljenost v drugo, v drugačnost, v tujstvo, je sodobno napisano literarno delo, ki se ujema z avtoričinimi esejističnimi besedili, o katerih bom govorila v delu o priseljski esejistiki.

1.3. Dramatika priseljencev

Ana Lasić (1972, Srbija) je edina priseljska avtorica, ki se uveljavlja v slovenski kulturi s svojo dramsko produkcijo. Temu je pripomogel uspeh slovenskega celovečernega filma Ruševine, za katerega sta scenarij napisala skupaj z režiserjem filma Janezom Burgerjem. Ana Lasić piše v srbsčini, njeni najpomembnejši drami sta *Gde ti živiš?* in *Za sada nigde*, ki bo uprizorjena v Mali drami decembra letos. Prvo je prinesla s seboj iz Srbije, drugo je napisala v Sloveniji.

Drama *Gde ti živiš?* (Kje ti živiš?, 1999) govori o »izgubljeni generaciji« v brezperspektivni Jugoslaviji pod Miloševićevim režimom in pred NATO-vimi napadi, ki so zaznamovali generacijo »seksa, droge in obupa« na eni strani, in generacijo njenih staršev na drugi. Otroci in starši v drami Ane Lasić stojijo na različnih straneh, starši so metafora za politični sistem, ker tako kot ta tudi sami uničujejo svoje otroke. Vprašanje, ki ga drama postavlja v središče svoje postmodernistične pozornosti, *Gde ti živiš?*, je eksistencialno, ironično in globlje, ne le informativno. Z ene strani je retorično, ker potrjuje resničnost, ki jo vseh deset likov živi in premišljuje in iz katere ne morejo zbežati niti s čustvenimi, telesnimi ali sintetičnimi dopingi, s tem pa potrjuje tudi samoumevnost identitete vseh posameznikov in njihovo skupinsko identiteto. Hkrati destrukture posamezne identitete in s tem tudi kolektivno identiteto, saj vsi možni odgovori na vprašanje *Gde ti živiš?* ozaveščajo potisnjeno osebnost posameznika zaradi kolektivnega utopičnega slepila pred resničnim svetom. Hrepenenje po drugačnem svetu, po Drugje, po odhodu v tujino, ki se porodi pri likih mlajše generacije, destrukture njihovo teritorialno identiteto (Južnič 1993: 146), pride do depersonalizacije prostora, v katerem živijo, in želje po novem, neznanem. Vprašanje *Gde ti živiš?* je vedno znova kontrapunkt želji po novem, boljšem in neznanem, zaradi tega želja postane sen, v drami pa je edini objekt, ki obstaja, postelja, ki se prilagaja potrebam vsakega posebej. Sanje v drami Ane Lasić postanejo notranji eksil, v katerem liki živijo in obstajajo edino v odnosu z Bogom: »Isidora: Andrej, ja verujem u Boga.« (Lasić 1999: 7) »Otac (Isidorin): Verovali smo onima koji u Boga ne veruju« (Lasić

1999: 32). Za občutenje lastne identitete, izgubljene v politično-socialnem kontekstu Miloševićeve Jugoslavije, liki iz drame *Gde ti živiš?* potrebujejo Boga oziroma (duhovnega) tujca (Razpotnik 2002: 30).

Druga drama Ane Lasić *Za sada nigde* (*Za zdaj nikjer*) (2003–2005) je po svoje nadaljevanje drame *Gde ti živiš?* V *Za sada nigde* je predstavnica »izgubljene generacije« resnično odšla, zapustila svojo domovino in prišla živeti v drug svet. Če je v prvi drami avtorica vztrajala na srbski resničnosti in na lociranju prostora in časa, se v tej hronotop dogodkov odvija v medprostoru in medčasu, kot v sanjah. Avtorica svoje besedilo imenuje *dreamplay*. Liki nimajo nacionalne identitete. Glavna junakinja, 28-letna Sara, kot tipična predstavica sodobnih preselitev ponazarja feminizacijo migracij (Pajnik, Tušek, Gregorčič 2001: 29): »Znam samo, da nikad više neću imati dom. (...) Treba mi novi identitet. (...) Preselila sam se, po mom mišljenju prekasno.« Identifikacijsko sidrišče v določenem prostoru (Južnič 1993: 147) se za glavno junakinjo s prestopom meja spremeni v margino, sama pa postane marginalka, izobčenka: »Split: Sari često govorim da nema centar... Plašim se da u ovom periodu života uopšte ne zna ko je.« V drami Ane Lasić ne pride do resocializacije likov, liki so tujci v sebi in v medsebojnem odnosu, živijo med sanjami in resničnostjo ali »za zdaj nikjer«.

Obe drami sta napisani z minimalističnimi dialogi ali monologi, brez nepotrebnih jezikovnih okrasov, idejno pa liki govorijo drug mimo drugega, odtujenost od sebe in od drugih daje središče oziroma občutek tako lastne kot tudi skupinske identitete, »izgubljena« ni le generacija rojenih po letu 1970, ampak je izgubljen občutek pripadnosti. Likom ostajata le dve možnosti: ali se upreti primarni socializaciji, v kateri so usvojili lastne vzorce, in se resocializirati ali se še naprej identificirati s tujci, kar so postali v svoji notranjosti. Na gnoseološkem, ontološkem in eksistencialnem področju drami Ane Lasić prikazujeta resničnost oseb, ki svoje identitete ne jemljejo samoumevno, ampak vedno z določeno mejo tujosti, ki je »dejansko v vsaki, tudi dokaj popolni integraciji« (Južnič 1993: 173).

4.4. Esezistika priseljencev

V slovenski literarni javnosti so bili in so najodmevnejši od vseh esejističnih del priseljencev eseji Erice Johnson Debeljak, priseljenke iz ZDA, ki je postala avtorica ob prostovoljnem izgnanstvu oziroma ob krizi identitete – priseljenka in komentarka svojega položaja hkrati, vsako izgnanstvo pa je »nemirna aktivnost testiranja vrijednosti i uspoređivanja svetova« (Ugrešić 2001: 114). Njena besedila, napisana v angleščini in prevedena v slovenščino, so bila prvič objavljena v prevodu, nekatera pa le v prevodu (razen v slovenskem tudi v makedonskem, srbskem in hrvaškem). Zbirka esejev *Tujka v hiši domačinov* se vpisuje v poetiko, ki obravnava fenomen ekspatriacije oziroma migracije in je danes vse pomembnejši del mednarodne literarne in metaliterarne problematike. Diskurzivizacija identitete kot glavna os avtoričine pisave jo umešča v vrsto mednarodnih avtorjev, ki jim je blizu e/imigrantska tematika

(Dubravka Ugrešić, Slavenka Drakulić, Amin Maalouf, Herta Muller, Edward Said, Cvetan Todorov, Sorin Alekandrescu, poleg Kundere, Brodskega, Milosza itd.). V njenih refleksijah niso navzoči patološki pojavi prilagajanja na novo okolje, kulturni šok, ksenofobija, konflikti, nasprotovanja, negativni predsodki in stereotipi (Lukšič - Hacin 1999: 146), prej bi rekla, da jih sama vidi okrog sebe v slovenski družbi in jih poskuša razumeti in locirati v slovenski miselnosti, ne da bi jih pri tem ideološko in etično obsojala.

Dom, tujina, jezik, osebna identiteta, identiteta otrok so avtobiografsko obarvane teme, ki v esejih Erice Johnson Debeljak ponujajo vprašanja in odgovore, premišljevanja in definicije: o meji – »Korak čez čarobno mejo, in že sem izseljenka, pregnanka, nomadka, selivka« (75), o praktični akulturaciji – »Učim se govoriti in si pridobivam novo identiteto« (89), o podvojenosti migranta – »Slovenska stališča branim pred Američani in ameriška pred Slovenci« (130) ali o dvokulturni identiteti – »Tok kulture, ki sem jo posvojila, me obliva z ene strani, tok tiste, ki se je spominjam in ki se nikoli ne izsuši, vztrajno nadaljuje svojo pot po drugi.« (139); »Pretekla in sedanja stvarnost, (...) to je prisposoda kontrapunktnega bivanja v izgnanstvu, ki živi v meni« (139). Zaveda se vseh plati »prostovoljnega izgnanstva«, tudi odtujitve, značilne za dvojezične in večjezične ljudi (»Navsezadnje se boš mogoče znašel razdeljen med dva jezika in kulturi, ne popolnoma zvest ne eni ne drugi, ne čisto doma ne v eni ne v drugi«, 94), ali potrebe identitete po potrditvi (»najbolj vsakdanja od vseh identitet potrebuje potrditev in odobritev še od drugod«), ker je »identiteta odvisna od priznanj in prepoznanj, ki jih je posameznik deležen v očeh drugih« (Južnič 1993: 107). V svojem esejju *Koža sveta* govori o tem, da je svoje bivanje in identiteto do preselitve jemala samoumevno: »Moja opažanja usredsređena su na osnovne sestavne delove identitete – jezik, etničko pripadnost, državljanstvo – ono što večina roditelja uzima zdravo za gotovo. Taj neprestani nadzor postao je opsesija. Merim stupnjeve identiteta svoje dece kao što bi im neki hipohondrični roditelj merio promjenu telesne temperature« (Johnson Debeljak 2004b: 270). V svoji drugi knjigi Srečko Kosovel: pesnik in jaz Johnson Debeljakova z isto medkulturno zavestjo, s katero premišljuje o identiteti, bere in obravnava Kosovela v medkulturnem položaju. Knjiga je rezultat nenehnega avtoričinega prizadevanja za razumevanje lastne in tuje kulture v stiku in za zavedanje svojega medkulturnega položaja (Grosman 2004: 34). V kolumnističnih besedilih Johnson Debeljakove (npr. o 11. septembru 2001) njene individualne izjave nemudoma postanejo kolektivne kot značilnost manjšinske književnosti (Deleuze, Guattari 1995: 25), s tem pa tudi politične in dovzetne za komentarje in pozitivne/negativne kritike slovenskega bralstva. Aktivna in (samo)kritična esejistika Johnson Debeljakove ponuja slovenski resničnosti ogledalo in filter, njena ameriško-slovenska besedila pa zagotovo pripadajo dvonacionalni književnosti.

2. POLOŽAJ KNJIŽEVNOSTI PRISELJENCEV V SLOVENSKI KULTURI

Dela elitnih oziroma uveljavljenih priseljskih pisateljev v Sloveniji, napisana v izvirniku, so namenjena bralstvu v matičnih državah pisateljev ali, v primeru Vekića, Dimkarovskega in Ignjatovića, etnični skupnosti v Sloveniji, prevodi v slovenščino (ali izvirna dela v slovenščini) pa predvsem ali le slovenskemu bralstvu. Dela pisateljev, ki jih obravnavam, so namenjena slovenskemu bralstvu ali pa ne, odvisno od bralnih pričakovanj v ciljni literaturi, vendar pisatelji večinoma delujejo ločeno od svojih etničnih skupnosti v Sloveniji. Obravnavani uveljavljeni priseljski pisatelji (»uveljavitev posameznega priseljskega avtorja v novi domovini je pogosto manj odvisna od literarne vrednosti njegovih del kot od njegove individualne podjetnosti«, Žitnik 2002a: 129) so odlični poznavalci literarnih in teoretičnih tokov, vsi prevajajo slovenska književna dela v svoje matere jezike, vsi delujejo v medkulturnem prostoru svojih dveh domovin, njihova identiteta pisateljev je nedvomno dvonacionalna, a do sedaj je bila kot taka priznana edino Ostijeva dvojezična literarna pisava. Slovenska nacionalna literatura odkrito in prikrito pritiska na izbor literarnega jezika priseljskih avtorjev oziroma na jezikovno asimilacijo ali popolno izločenost priseljskih pisateljev, kajti jezik je najpomembnejša ideološka meja in konstanta, ki odloča, ali je nekdo »slovenski« ali tuj avtor, od tega pa so odvisne praktične in teoretične beneficije avtorjev in njihova literarna integracija. »Slovenski nacionalni kulturni program navaja slovenski jezik kot bistveni element kulturne identitete in temelj nacionalne identitete« (Žitnik 2002b: 176), jezikovna diferenciacija priseljskih pisateljev pa je glavna ovira njihovega integriranja v slovensko kulturo, ki je v tranzitnem obdobju oblikovanja medkulturne zavesti. Tako v statutu DSP-ja piše: »Član društva lahko postane vsak slovenski pisatelj, pesnik, prozaist, dramatik, esejist, ki piše v slovenščini.« (www.drustvo-dsp.si) V Javnem razpisu DSP-ja za štipendije iz naslova knjižničnega nadomestila pa: »Upravičenci morajo imeti stalno prebivališče v Republiki Sloveniji ali ustvarjati v slovenščini.« Ministrstvo za kulturo v svojih razpisih za izbor kulturnih projektov na področjih umetnosti in knjig ter izbor predlogov za bivanje slovenskih ustvarjalcev v stanovanju v Berlinu ali v ateljeju v New Yorku navaja pogoj, da imajo kandidati stalno prebivališče v Sloveniji. (www.gov.si/mk)

Menim, da je treba vztrajati na spremembi pogoja jezika za pripadnost k določenemu literarnemu polisistemu, kar bo sprostilo meje nacionalne književnosti pa tudi njene definicije in označbe. Ko se bo DSP preimenovalo v Društvo pisateljev Slovenije in ko bodo antologije naslovljene kot antologije poezije v Sloveniji in ne Antologije slovenske poezije (mimogrede bi omenila, da je v sodobne antologije slovenske poezije do zdaj vključen le Josip Osti, ki od leta 1995 poezijo piše le v slovenščini) oziroma ko se bo slovenska nacionalna literatura prestrukturirala v literaturo, ki se piše v Sloveniji, med eno- in dvojezičnimi avtorji ne bo več kulturnega prepada, pretok literarnih del, informacij, vrednotenj in bralnih pričakovanj bo svobodno krožil in bogatil slovenski literarni prostor in čas. Revija za vprašanja kulture pripadnikov

drugih narodov, ki živijo v Sloveniji, *Paralele*, predstavlja enojezične in dvojezične priseljske pisatelje v širši slovenski javnosti, hkrati pa jih, paradoksalno, zavira na poti k širšemu uveljavljanju v slovenski literarni kanon: priseljski pisatelji (razen elitnih) pogosto objavljajo le v *Paralelah*, v slovenskem kulturnem prostoru pa so osrednji literarni časopisi *Dialogi*, *Sodobnost*, *Literatura*, *Nova revija*, *Apokalipsa*, *Primorska srečanja*, *Poetikon*. Na moja anketna vprašanja, naslovljena na uredništva omenjenih revij, koliko so književna dela priseljskih avtorjev navzoča na straneh vaših publikacij (v katerih rubrikah jih objavljate, če jih, in ali jih ločujete od tujih avtorjev, ki ne živijo v Sloveniji, ali ne), kaj je za vas odločilno pri izbiri književnih del priseljskih avtorjev, če jih pošljejo na vaša uredništva (ali je to izvor avtorja oziroma izvirni jezik, v katerem je delo napisano, kakovost izvirnika in prevoda, kvantiteta idr.) in ali mislite, da je treba razširiti meje slovenske nacionalne književnosti in vanjo integrirati tudi književna dela priseljskih avtorjev, ki ne pišejo v slovenščini, je prispel le odgovor Literature:

»1. Književna dela priseljenih avtorjev objavljamo občasno, za to nimamo predvidene posebne rubrike. Priseljeni avtorji tako gostujejo v naših rednih rubrikah kot so Uvodnik, Kritika, Refleksija. Pri objavah proznih in pesniških tekstov pa nastane problem, ker sta rubriki Poezija in Proza namenjeni izključno objavam izvirne produkcije ki nastaja v slovenskem jeziku (in ne prevodom), zato se priseljeni avtorji (razen redkih izjem, ki sčasoma začnejo pisati v »priselitvenem«, torej v tem primeru slovenskem jeziku, kot npr. Josip Osti in potem objavljajo kot avtorji, ki pišejo v slovenščini) po uredniških kriterijih ne glede na kakovost in ne glede na dejstvo, da bivajo v matični državi izdajatelja revije ne uvrščajo v omenjeni rubriki. To gotovo predstavlja določen (ekonomski oziroma socialni) problem za te avtorje, saj je uredniška praksa, da se jih obravnava enako kot »tuje avtorje«, in lahko objavijo v prevodnih rubrikah, ki so temu namenjene (Druge celine, Zadnja izmena), praviloma so sicer objavljeni obsežneje, ampak le enkrat. 2. Pri izbiri njihovih del je (izvzemši že omenjeni problem vnaprejšnjih uredniških konceptov, oz. okusov posameznih urednikov) relevantna le kakovost. 3. V zvezi z uvrščanjem del priseljskih avtorjev, napisanih v neslovenskem jeziku, v slovenski literarni kanon pa se zadeva nekoliko zaplete, saj književnost vsaj v tolikšni meri, nemara pa še precej bolj (in odločilneje) kot prostor določata ravno jezik in v njem napisana literarna tradicija.«

Resnična literarna integracija, pretok sodobnih literarnih pisav, tako domačih kot tujih, in literarna politika, ki v sebi združuje moč, privilegije in status, se odvijajo na straneh omenjenih revij, revija *Paralele* pa ostaja zunaj ključnih literarnih dogodkov večinske slovenske in mednarodne literature. »Moramo upoštevati, kje ljudje govorijo, znotraj ali zunaj privilegiranega prostora, in ali ta prostor zagotavlja, da se različne skupine medsebojno poslušajo« (Lukšič - Hacin 1999: 107). Primerjava *Paralele/*

osrednje literarne revije kaže, da se skupine (avtorji in bralci) v *Paralelah* in skupine (avtorji in bralci) v drugih literarnih revijah medsebojno ne poslušajo, ne berejo in ne delujejo v istem literarnem kontekstu, kar velja tudi za odnos Sosed tvojega brega/osrednji slovenski mednarodni festivali. Četudi je namen *Paralel* in festivala Sosed tvojega brega spodbujati medkulturnost, je dejstvo, da so Slovenci do njiju le strpni, brez medkulturne zavesti, ki je nujna, da takšne dejavnosti ne bi padle v parakulturnost ali zgolj predstavljale tolerančni prag neke kulture.

Menim, da bi bilo za priseljsko literaturo najbolje, če bi *Paralele* ostale literarni medij za izvirna dela, omenjene literarne revije pa bi podpirale in objavljale prevode književnosti priseljencev v slovenščino. Festival Sosed tvojega brega ima podobno vlogo v promoviranju književnosti priseljencev. Na osrednjih mednarodnih literarnih festivalih, kot so Vilenica, Medana, Živa književnost, Trnovski terceti, se med udeleženci najdejo le elitni priseljski avtorji, ki na njih predstavljajo svoje matične države in literature (Josip Osti je dobil nagrado Vilenice kot bosanski pisatelj). »(...) bodo »priseljske« dežele zares absorbirale vse svoje priseljske kulture v svojo skupno kulturo šele tedaj, ko jim bodo omogočile ne le enakopraven razvoj v materinščini, temveč jih bodo z vrednotenjem in prevajanjem v mnogo večjem obsegu kot doslej sprejele tudi v svoje večinske jezike« (Žitnik 2002a: 131). Šele takrat vsaj polovica priseljskih avtorjev, ki izpolnjuje estetska literarna pričakovanja bralstva oziroma se vklaplja v literarno socializacijo slovenskih bralcev, ne bo več bogatila le avtentične etnične kulture, ampak tudi skupno, in šele takrat bodo njihova literarna dela dvonacionalna ali, še bolje, nadnacionalna.

Literarna zgodovina je navsezadnje družbeno-politična institucija in vodi (ali ne) kulturno politiko integracije, od katere je odvisno, ali bodo priseljski pisatelji izolirani, getoizirani ali integrirani v njene strukture. Do takrat bodo, paradoksalno toda resnično, v slovenskih prevodih lažje objavljali tuji avtorji, ki nimajo nobenih stikov s Slovenijo, kot pa »tuji-domači« avtorji, ki pišejo v tujih jezikih in se zaradi neprevajanja in neinterpretacij njihovih del »velikokrat znajdejo nekje vmes, v vmesnem prostoru med kulturama in pravzaprav ne pripadajo ne eni ne drugi« (Mugerli 2005: 190). Prav pisatelji večinske literature, prevajalci, uredniki literarnih revij, založb, učbenikov in enciklopedij, organizatorji literarnih dogodkov, podeljevalci literarnih nagrad in drugi kulturni delavci na področju literature in oblikovalci literarnega polisistema bi morali biti najbolj odprti do večkulturnosti svoje države, v tem kontekstu pripomoči h kanonizaciji književnosti priseljencev in tako rešiti pred pozabo cel literarni makrosvet, saj branje književnosti priseljencev v medkulturnem položaju omogoča širjenje vseh obzorij (Grosman 2004: 190). V tem bi tudi mediji (TV, radio, spletne strani, literarne revije itd.), v katerih kronično manjkajo priseljski avtorji, pripomogli k medkulturnemu dialogu. Moje mnenje je, da od asimilacije književnosti priseljencev slovenska kultura ne bo imela nobene koristi, od njene avtentičnosti, jezikovne heterogenosti in njenih literarnih in kulturnih vrednot pa veliko.

SKLEP

V primerjavi s položajem še najmanj stodesetih drugih priseljskih avtorjev, ki živijo in ustvarjajo v Sloveniji, je položaj obravnavanih enajstih priseljskih avtorjev položaj t. i. elite: več kot 70 % jih objavlja v osrednjih literarnih medijih, udeležuje se osrednjih literarnih dogodkov in sodeluje pri osrednjih literarnih projektih (branja, debate, prevajalske delavnice, založniški programi, Josip Osti tudi v antologijah slovenske poezije v Sloveniji in po svetu). Položaj ne-elite, ki je predmet nadaljnje raziskave Literarne podobe priseljencev v Sloveniji, je položaj ne-obstojećih oziroma anonimnih in potisnjenih enojezičnih in dvojezičnih ustvarjalcev na margini slovenske kulture. Kot smo videli, književnost uveljavljenih priseljencev povezuje poetološko in eksistencialno vprašanje identitete v njihovih književnih delih, saj se kot izobraženi, že uveljavljeni in radovedni ustvarjalci, ki so zapustili svojo domovino in se preselili v novo oziroma prestopili meje jezika, identitete, sebstva in drugačnosti, nenehno sprašujejo, neposredno ali prek svojih literarnih likov, o njihovem pomenu in strukturah. Vsak nudi svoj odgovor na ta vprašanja, za vse pa je značilna odprtost k akulturaciji in integraciji, podvojitve kulturne identitete, medkulturna zavest in up v večkulturnost kot aktivno sobivanje/medsebojno spreminjanje in bogatenje različnih kultur. Slovenski kulturni prostor je odprl vrata književnosti elitnih priseljencev (nekaterim odškrnil), jo je pa dvakrat zaklenil za marginalizirane in do zdaj kanoniziral le enega priseljskega avtorja (pogoj je bila jezikovna deteritorializacija). Mesto književnosti priseljencev v slovenski kulturni zavesti je komaj opazno v celotnem kulturnem sistemu Slovenije in potrebuje radikalne spremembe s strani slovenskih literarnih institucij in medijev. Jeziki, v katerih pišejo priseljski pisatelji, morajo demokratično ostati njihova »hiša bitja«, prevajanje njihovih del pa demokratična pravica do njihovega mesta v korpusu skupne literature. Zgodovinska naloga slovenske nacionalne književnosti je brati, afirmirati in integrirati književnost priseljencev v skupno literaturo, ki ne bo več »slovenska za Slovence«, temveč literatura večkulturne Slovenije za vse, ki živijo v Sloveniji.

LEPOSLOVJE

- Bekrić, Ismet (1989). *Očevo breme*. Banjaluka: Glas.
- Bekrić, Ismet (1990). *Izabrane pjesme*. Sarajevo: Veselin Masleša Svjetlost.
- Bekrić, Ismet (1994). *Otac s kišobranom*. Wuppertal: Bosanska riječ.
- Bekrić, Ismet (2000). *Cipele starijeg brata/Čevlji starejšega brata*. Ljubljana: Društvo bosansko-hercegovaškega in slovenskega prijateljstva, edicija Ljiljan.
- Chrobáková, Repar, Stanislava (2003a). Pesmi, *Apokalipsa*, 60/61/62, str. 14–16. Prevod: Primož Repar.
- Chrobáková, Repar, Stanislava (2003b). *Angelske utopije*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa, prevod Špela Sramel.
- Chrobáková, Repar, Stanislava (2005). Pesmi, *Apokalipsa*, 87/88/89, str. 8–12.

- Dimkaroski, Ljuben (1994). *Makedonium*. Ljubljana: samozaložba. Prevod: Nada Carevska.
- Dimkaroski, Ljuben (2000). *Čekor poblisku*. Ljubljana: Sojuz na makedonskite kulturni društva vo Slovenija in MKD Makedonija.
- Ignjatović, Nebojša (2001). *Tragovi vremena/Sledi časa*. Kočevje: samozaložba.
- Ignjatović, Nebojša (2003). *Pesme, Beseda, časopis za kulturu*, 3. Ljubljana: Društvo srpska zajednica.
- Johnson Debeljak, Erica (1999). *Tujka v hiši domačinov*. Maribor: Založba Obzorja. Prevod: Jana Cedilnik.
- Johnson Debeljak, Erica (2004a). *Srečko Kosovel: pesnik in jaz*. Ljubljana. Študentska založba. Prevod: Jana Cedilnik.
- Johnson Debeljak, Erica (2004b). *Koža sveta. Sarajevske sveske*, 5. Prevod: Nevena Ršumović.
- Johnson Debeljak, Erica (2005). *Black Widow, Blesok*, 41. Skopje: Blesok.
- Lasić, Ana (1999). *Gde ti živiš?* (dramsko besedilo, uprizorjeno), osebni arhiv.
- Lasić, Ana (2005). *Za sada nigde* (dramsko besedilo, neuprizorjeno), osebni arhiv.
- Osti, Josip (1971). *Snokradica*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Osti, Josip (1974). *Salto mortale*. Sarajevo: Svjetlost.
- Osti, Josip (1976). *Tetovirani violinista*. Sarajevo: Svjetlost.
- Osti, Josip (1978). *Grom iz vedra neba*. Sarajevo: Svjetlost.
- Osti, Josip (1989). *Zmijski pastir*. Beograd: BIGZ.
- Osti, Josip (1990). *Barbara i barbar*. Beograd: Prosveta.
- Osti, Josip (1991). *Plamen, žar, pepeo i obratno*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Osti, Josip (1993). *Sarajevska knjiga mrtvih*. Ljubljana: Državna založba. Prevod: Jure Potokar.
- Osti, Josip (1995). *Salomonov pečat*. Ljubljana: Mihelač. Prevod: Jure Potokar.
- Ristović, Ana (2000). *Meridiani*. Ljubljana: Študentska založba. Prevod: Aleš Čar.
- Ristović, Ana (2003). *Život na razglednici*. Beograd: Plato.
- Stavrov, Jordan (2004). *Povratnik*. Ljubljana: Kulturno društvo Mihajlo Pupin.
- Vekić, Vladimir (2001). *Kaj bi ti govoril, Ivan!* Maribor: Mariborska literarna družba. Prevod: Marjan Pungartnik.
- Vučkovac, Rade (2002a). *Kameni prsti/Kamniti prsti*. Šentjur: Literarno društvo Šentjur.
- Vučkovac, Rade (2002b). *Pesme, Beseda, časopis za kulturu*, 2. Ljubljana: Društvo srpska zajednica.

LITERATURA

- Biti, Vladimir (2000). Identiteta. *Primerjalna književnost*, 1, str. 11–32.
- Dekleva, Bojan; Razpotnik, Špela (2002). »Čefurji« so bili rojeni tu. Ljubljana: Pedagoška fakulteta in Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

- Deleuze, Gilles; Guattari, Felix (1995). *Kafka*. Ljubljana: LUD Literatura. Prevod: Vera Trohaj.
- Dović, Marijan (2003). Literarni polisistem in mehanizmi medkulturnih stikov. *Jezik in slovnstvo*, XLVII, 6, str. 75–85.
- Fogl, Ivan (1984/85). *Josip Osti. Umiru i zmije koje su nas ujedale*. Sarajevo: Svjetlost.
- Friedrich, Hugo (1972). *Struktura moderne lirike*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Prevod: Darko Dolinar.
- Gantar Godina, Irena, ur. (1999). *Intelektualci v diaspori/Intellectuals in Diaspora. Zbornik referatov simpozija 100. obletnice rojstva Louisa Adamiča*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Grosman, Meta (2004). *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Heidegger, Martin (1982). *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit. Prevod: Božidar Zec.
- Južnič, Stane (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lukšič - Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana, Založba ZRC.
- Maalouf, Amin (2002). *U ime identitete*. Zagreb: Prometej. Prevod: Živan Filippi.
- Marcus, Laura (1992). Literatura, identiteta in avtobiografski diskurz. *Primerjalna književnost*, 1, str. 31–41.
- Mežnarić, Silva (1986). »Bosanci«. *A kuda idu Slovenci nedeljom?* Ljubljana: Krt: knjižnica revolucionarne teorije.
- Mugerli, Maruša (2005). Pisanje med kulturama (Dvojezično pesništvo Josipa Ostija). *Zbornik predavanj 41. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 190–193.
- Oates Indruchova, Libora (2003). Spremná beseda v: Stanislava Chrobáková Repar, *Angelske utopije*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Osti, Josip (2000). Otroci so večna mladost sveta. V: Ismet Bekrić, *Cipele starijeg brata*. Ljubljana: Društvo bosansko-hercegovaškega in slovenskega prijateljstva, edicija Ljiljan.
- Pajnik, Mojca; Lesjak, Tušek, Petra; Gregorčič, Marta (2001). *Immigrants, who are you?* Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pungartnik, Marjan (2001). Spremná beseda. V: Vladimir Vekić, *Kaj bi ti govoril, Ivan!* Maribor: Mariborska literarna družba.
- Razpotnik, Špela; Dekleva, Bojan (2002). »Čefurji« so bili rojeni tu. Ljubljana: Pedagoška fakulteta in Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Šeleva, Elizabeta (1997). *Književno-teoriski studii*. Skopje: Matica makedonska.
- Škulj, Jola (2001). Multikulturalizem, večjezikovnost in modernost. *Primerjalna književnost*, Posebna številka, Zbornik ob sedemdesetletnici Janka Kosa, str. 263–278.
- Šprager, Venčeslav (2002). Priseljenski pisatelji v Nemčiji: ustvarjalna motivacija. *Dve domovini/Two Homelands*, 16, str. 235–238.

Ugrešić, Dubravka (2001). *Zabranjeno čitanje*. Sarajevo: Geopoetika Omnibus.
www.drustvo-dsp.si
www.gov.si/mk

Žitnik, Janja (2000). Književno delo slovenskih izseljencev. *Slavistična revija*, 2, str. 159–175.

Žitnik, Janja (2002a). Naj še pišem v materinščini? *Zbornik predavanj 38. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 119–132.

Žitnik, Janja (2002b). Literarno povratništvo in meje narodne književnosti. *Dve domovini/Two Homelands*, 15, str. 163–178.

SUMMARY

THE LITERATURE OF THE IMMIGRANTS IN SLOVENIA – ITS CHARACTERISTICS AND ITS POSITION IN SLOVENIAN CULTURE

Lidija Dimkovska

Only a small percentage of 120 immigrant authors living in Slovenia have won recognition in contemporary Slovenian culture, which is to say that their work has been published by major Slovenian literary magazines and publishing houses, they have participated in central literary events and have been active in key Slovenian literary movements. The article offers analysis of thematic and literary-aesthetic characteristics of the literary work written by the so-called elite (Josip Osti, Erica Johnson Debeljak, Ismet Bekrić, Ana Ristović, Jordan Stavrov, Ana Lasić, Stanislava Chrobáková Repar) and less recognised immigrant authors (Rade Vučkovac, Nebojša Ignjatović, Vladimir Vekić, Ljuben Dimkaroski). The typical feature of their poetry, prose, drama and essays is the question of identity and its structure, which is tackled in their work directly or through literary characters. All of the authors seem to ask themselves questions about being foreign, different, about their intercultural status.

Each author meets literary-aesthetic expectations of Slovenian readership to a different degree, and more or less fits in the literary socialisation of Slovenian readers, least of all those who write predominantly patriotic literature. Josip Osti writes in Slovenian language and is consequently the only one among the analysed authors who has been recognised as the Slovenian author. All of the others – be it recognised or less so – are still faced with the language as the major Slovenian ideological border and constant which determines whether an individual is a Slovenian author or a foreign one. This, however, is what practical and theoretical benefits of the authors and their literary integration are dependant on.

Even though the purpose of the *Paralele* magazine and the *Sosed tvojega brega* festival is to promote interculturality, Slovenians have accepted them with nothing but tolerance, showing no intercultural consciousness which is essential if we want to prevent such activi-

ties from falling into paracultural and from merely representing the tolerance threshold of a culture. Therefore those immigrant authors who publish their work only in *Paralele* and attend no other festival than *Sosed tvojega brega* remain outside key literary events in majority Slovenian and international literature.

The status of immigrant literature in Slovenian cultural consciousness is hardly noticeable within the entire cultural system of Slovenia, and is therefore in need of radical changes taking place in Slovenian literary institutions and media, the loosening of the borders of Slovenian national literature, and the integration of immigrant authors in multicultural Slovenia.

SLOVENSKI PREVODI LITERARNIH DEL PRISELJENSKIH AVTORJEV PO LETU 1990

Maruša Mugerli*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Slovenski prevodi literarnih del priseljenjskih avtorjev po letu 1990

Uvodnemu delu članka, v katerem se avtorica ukvarja z vprašanjem priseljevanja in kulturnega udejstvovanja priseljencev v Sloveniji, sledi oznaka t.i. priseljenjskih književnosti – književnosti priseljencev in njihove umestitve v slovenski literarni sistem. Sledijo teze različnih prevajalskih teorij, ki jih avtorica skuša prenesti na področje problematike prevajanja književnosti priseljencev. Osrednji del prispevka predstavlja pregled knjižnih prevodov literarnih del priseljencev v slovenščino po letu 1990.

KLJUČNE BESEDE: Slovenija, priseljenci, književno delo priseljencev, obseg nacionalne književnosti, dvokulturnost, literarni prevod, prevajanje v slovenščino, prevajanje kultur

ABSTRACT

Slovenian translations of literary works by immigrant authors after the year 1990

The first part of the article that deals with the problems of immigration and cultural activity of immigrants in Slovenia is followed by the description of the so-called immigrant literatures – the literatures of immigrants and the installation of these literatures into the Slovenian literary system. The author tries to transmit different translation theories to the field of problems connected with the translation of the immigrant literatures. The main part of the article represents a review of Slovenian translations of literary works by immigrant authors after the year 1990.

KEY WORDS: Slovenia, immigrants, literary work by immigrant authors, volume of national literature, bicultural valence, literary translation, Slovenian translations, translation of cultures

UVOD

Globalizacijski tokovi in priseljevanje so korenito spremenili sestavo evropskih držav. Vprašanje sodelovanja med kulturami, med pripadniki nacionalne večine in pripadniki manjšinskih in priseljenjskih kultur je danes eno temeljnih vprašanj. Na podlagi popisov prebivalstva po drugi svetovni vojni ugotavljamo, da lahko tudi v Sloveniji

* Diplomirana nemistka in literarna komparativistka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.
E-pošta: marusamugerli@yahoo.com

govorimo o etnični pluralnosti. Na to so vplivale predvsem migracije znotraj jugoslovanske države. V drugi polovici 50. let se je zaključilo obdobje, ko je bila Slovenija izrazito emigracijska država. V drugi polovici 70. let se je začel obraten proces zelo intenzivne imigracije, priseljevanja, predvsem iz nekdanjih jugoslovanskih republik. Selitve na območju Slovenije in tudi na širšem območju celotne nekdanje Jugoslavije so pripeljale do velike prepletenosti nekdanjih jugoslovanskih republik in prebivalcev le-teh ter do vse prej kot preproste priseljenjske strukture. Ob popisu prebivalstva leta 1971 se je za Slovence opredelilo 94,03 % ljudi, leta 1981 90,52 %, leta 1991 je odstotek padel na 87,84 %. (*Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji*: 57) Leta 2002 se je delež prebivalcev, ki se niso opredelili za Slovence, povzpел na 17 %. Največje skupine priseljencev predstavljajo Srbi, Hrvati, Bošnjaki, Muslimani in Bosanci, sledijo Albanci, Makedonci in Jugoslovani. 6,4 % vprašanih se ni opredelilo za nobeno od narodnosti ali pa na vprašanje sploh ni odgovorilo. Priseljenci, ki so prišli iz republik nekdanje Jugoslavije, predstavljajo 90 % vseh priseljencev. (Žitnik 2004: 224) Priseljenci, ki so v Slovenijo prišli iz drugih delov Evrope in sveta, predstavljajo veliko manjši delež. V Slovenijo se je največ oseb priselilo iz držav, v katere so Slovenci odhajali na začasno delo (iz Nemčije, Avstrije, Italije). Skupno se je iz držav Evropske unije v Slovenijo priselilo 3000 oseb. Povečalo se je tudi število priseljencev iz držav, nastalih na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze. (*Urejanje problematike šolanja otrok priseljencev*: 4) Vsekakor je prebivalstvena struktura Slovenije večnarodnostna. Pričakujemo lahko, da se bo zaradi vstopa Slovenije v EU in 'odprtih meja' trend priseljevanja še povečal in razširil.

Med priseljenci, ki živijo v Sloveniji, so tudi številni 'tuji'¹ umetniki in kulturniki, ki ustvarjajo na zelo različnih področjih. Nekateri so ustvarjali že pred prihodom v Slovenijo in so se morali po prihodu prilagoditi novemu okolju, drugi so z ustvarjanjem začeli šele po prihodu v novo okolje in stiku z novo kulturo. Ob tem so naleteli na mnoge težave, povezane z novim okoljem, družbo, kulturo, jezikom. Nekateri, ki so ustvarjali že v svoji prejšnji domovini, se tam že uveljavili in morda že od prej dobro poznali slovensko kulturo in družbo, so razmeroma hitro prestopili iz izvirnega v zanje nov – slovenski kulturni prostor, drugi so na svoji poti naleteli na mnoge ovire.

Naloga priseljenjskih držav, tudi Slovenije, je ohranjanje in razvoj posebnih 'nevečinskih' kulturnih identitet in s tem ohranjanje kulturne raznovrstnosti in razno-

¹ V zadnjih letih se pod vplivom politične retorike priseljence vse pogosteje označuje kot tujce, toda vedeti moramo, da ima večina priseljencev slovensko državljanstvo in da svojih sodržavljanov nikakor ne moremo obravnavati kot tujce. Poleg tega se je večina priseljencev iz drugih delov nekdanje Jugoslavije naselila v Sloveniji že v 70. letih, kar pomeni, da so tudi njihove kulture prisotne v slovenskem prostoru že vsaj tri desetletja in so tako že dodobra postale sestavni del slovenske nacionalne kulture. Tudi zaradi močne zastopanosti posameznih priseljenjskih narodnosti v Sloveniji bi bilo, denimo, o srbski, hrvaški, bošnjaški kulturi (in jeziku) nesmiselno govoriti kot o tujih kulturah in jezikih v slovenskem prostoru. O tujih kulturah v Sloveniji bi morda lahko govorili v primeru japonskih priseljencev, ki jih je štirideset, slovenskih Srbov pa je tisočkrat več in njihova kultura državljanom slovenskega izvora nikakor ni tuja.

likosti. Eden od pomembnih načinov pomoči oziroma kulturne politike je vsekakor (so)financiranje. V skladu z načelom enakih možnosti, nediskriminacije in podpore kulturni raznovrstnosti se kulturna ustvarjalnost pripadnikov manjšin in priseljencev obravnava v okviru splošnih kulturno-umetniških programov Ministrstva za kulturo. Njihovi predlogi so vključeni v programe sofinanciranja, če izpolnjujejo vse kriterije in pogoje. (Čurin: 240) Zaradi neenakega izhodiščnega položaja manjšinskih in priseljskih etničnih skupin ter zaradi uveljavljanja načela enakih možnosti za sodelovanje v slovenskem kulturnem življenju je bil na Ministrstvu za kulturo ustanovljen poseben program, namenjen skrbi za kulturne dejavnosti italijanske in madžarske narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev oziroma skrbi za kulturno raznolikost. (Čurin: 238, 239) Med cilji kulturne politike v letu 2005 je navedeno spodbujanje kulturne dejavnosti in še posebej kulturne ustvarjalnosti manjšinskih skupnosti in priseljencev ter integracija njihovega kulturnega snovanja v skupni kulturni prostor Republike Slovenije kakor tudi spodbujanje kulturne dejavnosti v jezikih pripadnikov manjšinskih etničnih skupnosti. (*Načela, cilji, kriteriji ter posebni ukrepi...*: 1) Podatki za leto 2005 kažejo, da je bilo italijanski narodni skupnosti namenjenih 47 milijonov tolarjev, madžarski 77, romski 14, za preostale manjšinske etnične skupnosti pa 20 milijonov tolarjev. (Škerl 2005: 11)

V primeru priseljencev in t.i. drugih etničnih manjšin gre za skupnosti, ki so organizirane kot društva ali zveze, v katere se posamezniki vključujejo, da ohranijo svojo posebno kulturno identiteto in tako prispevajo h kulturni raznolikosti. Poleg skrbi za ohranjanje jezika, kulture in kulturne tradicije svojih članov pripravljajo tudi dokaj odmevne prireditve za širšo javnost, s katerimi po eni strani opozarjajo nase, po drugi pa bogatijo slovenski kulturni prostor. (Drljepan 2002: 1) Na tem mestu je potrebno omeniti Javni sklad RS za kulturne dejavnosti (v nadaljevanju JSKD), ki je doslej v svoje programe integriral predvsem redno ljubiteljsko kulturno delovanje in ljubiteljske prireditve drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev. JSKD že dolga leta močno spodbuja predvsem književno ustvarjanje priseljencev v Sloveniji, saj že od leta 1979 prireja srečanja literatov drugih narodov in narodnosti, ki od leta 2003 potekajo pod imenom Sosed tvojega brega. JSKD že od leta 1994 izdaja tudi revijo *Paralele*, katere osnovni namen je promocija vseh segmentov kulture s poudarkom na kulturi predstavnikov drugih narodov, ki živijo v Sloveniji. Revija si že od začetkov izhajanja prizadeva, da bi bila multikulturna in odprta za predstavitev znanih in manj znanih kulturnih ustvarjalcev. (*Paralele* 2: 1) Revija je (vsaj v zadnjih letih) pravzaprav zbornik izbranih literarnih besedil, ki prispejo na razpis in so objavljena v slovenskem prevodu, kar jih približa tudi širši slovenski javnosti. Vloga JSKD je vsekakor zelo pomembna, saj velikemu številu ustvarjalcev pravzaprav omogoči vstop v slovenski literarni in kulturni prostor, ki je sam po sebi težaven za vse ustvarjalce, še posebno pa za tiste, ki prihajajo iz drugih okolij in/ali celo pišejo v drugem jeziku.

KNJIŽEVNOST PRISELJENCEV V SLOVENIJI

Takoimenovane priseljske književnosti oziroma književnosti priseljencev, tudi manjšinske književnosti, navkljub svojemu obstoju v slovenskem kulturnem in literarnem prostoru doslej niso bile pogosto problematizirane oziroma niso doživele znanstvenokritičnih obravnav in niso bile pojmovane kot (poseben) del literarnega sistema. Medtem se je izkazalo, da sta oznaki priseljska in manjšinska književnost v okoljih, kjer ji (ma) je bila posvečena veliko večja pozornost, že davno preseženi, saj sta se izkazali za nezadostni in sta poleg tega s seboj nosili negativne konotacije. V literarni vedi se tako pojavljajo in vse bolj uveljavljajo novi pojmi, kot so interkulturalna, multikulturalna, medkulturalna, večkulturalna, transnacionalna, hibridna književnost, ki so odgovor na spremembe, ki se kot posledice globalizacije zrcalijo v t.i. nacionalnih kulturah in književnostih. Vse pogostejši so tudi pozivi po redefiniciji pojma nacionalna književnost, ki jo v ožjem, uveljavljenem pomenu prvenstveno določa jezik. Nacionalnofilološki model preučevanja se danes zaradi polifonije in pluralnosti literarnih sistemov izkazuje kot nezadosten. Prav transnacionalne 'zgodbe' migrantov bi po mnenju Bhabhe lahko postale področja svetovne književnosti, ki se ne bi osredotočala na posamezne nacionalne književnosti, njen predmet tudi ne bi bila univerzalna kultura, ampak predvsem socialni in kulturni premiki, ki določajo sodobno družbo. Koncepti homogenih nacionalnih kultur, sporazumno ali stično prenašanje zgodovinskih tradicij, povezane etnične skupnosti ter kulturne primerjave so se znašle v procesu redefinicije. (Bhabha 1994: 5, 12)

Literarna zgodovina je tako postavljena v okvir širše socialne zgodovine, ki priseljsko književnost obravnava s širšega sociološkega vidika. Raziskovanje priseljske književnosti je večinoma interdisciplinarno, saj vase vključuje različne teorije, kot so 'critical literacy', sociologija književnosti, kulturologija, analiza diskurza, recepcijska estetika... T.i. dvokulturalna književnost je odsev dveh kultur, 'prvotne' in 'nove', saj s seboj prinaša izkušnje – podobe in občutja iz drugih, drugačnih kulturnih okolij. Pri nas je bilo vprašanje obsega/meja nacionalne književnosti aktualizirano zlasti pri obravnavanju regionalne književnosti na jezikovno mešanih območjih ter pri obravnavi dvojezičnih ali tujejezičnih zamejskih in izseljenskih piscev. (Žitnik 2002a: 164) Zaradi pojava literarnega povratništva – vrnitve in vključitve slovenske izseljenske književnosti v matični prostor po letu 1991 – je postalo vprašanje meja slovenske nacionalne književnosti še aktualnejše. Tezo o dvonacionalnosti izseljenske književnosti je pri nas uvedel Janez Stanonik. Izseljenska književna dela sodijo v kulturo dveh narodov, in če na to gledamo z obratne perspektive Slovenije kot priseljske države, je tudi književnost priseljencev dvonacionalna in je zato ne glede na to, v katerem jeziku je napisana, del slovenske kulture. Zdi se, da je zaradi jezika prav književnost najbolj specifični in obenem najbolj težavni segment kulturnega ustvarjanja priseljencev. Podobe, nejezikovni segmenti kulture, ki ne potrebujejo jezikovnega pretvarjanja/prevajanja, lažje prehajajo kulturne in jezikovne meje (Grosman 2004: 27), medtem ko je za književnost, umetnost, ki je utemeljena v jeziku, prevod nujen pogoj za prehod v drugo kulturo.

Književno delo priseljencev bi lahko razdelili v dve skupini: v prvi so literarna dela, ki so jih priseljski avtorji ustvarili v izvornem jeziku, v drugi skupini pa so dela, ki so jih avtorji ustvarili v slovenščini. Prav pisanje in izdajanje 'priseljske književnosti' v jeziku priseljske države je po mnenju nekaterih eden prvih znakov, da je priseljska skupina pripravljena na sodelovanje in dialog z večinskim narodom. To je navadno tudi trenutek, v katerem književnost priseljencev ni več označena kot 'priseljska', temveč kot 'domača'. Naj tu omenim primer sarajevskega pesnika Josipa Ostija, ki je s zbirko *Kraški narcis* iz leta 1999, ki je njegova prva pesniška zbirka v slovenščini, 'postal slovenski pesnik'. Ob tem velja poudariti že omenjene zahteve po redefiniciji pojma nacionalna književnost. Nacionalno književnost v ožjem, uveljavljenem pomenu prvenstveno določa jezik, toda izhajajoč iz že omenjene teze, da je književnost priseljencev dvokulturna, se pojavlja potreba po razširitvi pojma. Priseljenci prve generacije so zelo redko dvojezični in navadno ne pišejo v slovenščini. Sodobna 'priseljska' država bi morala zato vzporedno z enakimi možnostmi za obstoj etničnih kulturnih dejavnosti v materinščini zagotavljati tudi večjo prehodnost med sokulturami (manjšinskimi, priseljskimi in večinsko) predvsem z vrednotenjem in prevajanjem ter jih na ta način sprejeti v svoje večinske jezike. (Žitnik 2002b: 129, 131)

Problem vključevanja (tudi prevajanja, vrednotenja) drugih kultur – v tem primeru priseljskih književnosti – je povezan s kulturno politiko določene države, uredniško politiko posameznih založb, poslušom in zanimanjem občinstva, medijev... Na tem mestu se lahko navežemo na t.i. sistemske in empirične obravnave literature,² za katere je značilna težnja po vključitvi literature v širše družbene kontekste – obravnavi celote 'literarnega področja' in njegovih vpetosti v socialno interakcijo. Tu gre za nekakšen obrat od teksta k literarnemu sistemu, literarna veda pa tako prehaja v interdisciplinarno družbeno vedo. (Dović 2004: 17, 215) Polisistemska teorija izraelskega teoretika Itamarja Even-Zoharja poskuša zajeti in razložiti literaturo v njenem najširšem kontekstu kot integralni dejavnik družbe in vase ne vključuje le avtorja, dela in bralca, temveč tudi institucijo, trg in repertoar. T.i. institucija vključuje avtorje, kritike, založbe in časopise, skupine dominantnih avtorjev, pa tudi državne ustanove – akademije, ministrstva, šole in medije. (Dović 2003: 75, 76, 78) Po navedbah razpisa za leto 2005 bo Ministrstvo za kulturo na področju izdajateljske in založniške dejavnosti in posledično na področju književne ustvarjalnosti priseljencev v Sloveniji podprlo predvsem revije in časopise v maternem jeziku, ki obravnavajo izvirne in prevodne

² Med te spadajo empirična literarna znanost, katere predmet ni le tekst, ampak tudi proizvajanje, posredovanje, sprejemanje in obdelovanje tekstov; teorija literarne institucije, ki literaturo razume kot polje, v katerem se realizira vse literarno izkustvo (tehnično-organizacijska infrastruktura, institucije, tehnologije reproduciranja, ekonomika in trženje produktov, promocija, vrednotenje – nagrade, kritike, sejmi ter na drugi strani imaginativno-ustvarjalni pol); polisistemska teorija, ki literaturo razume kot kompleksno celoto sistemov, raziskuje pa predvsem mednarodne povezave nacionalnih literarnih sistemov in osrednjo vlogo prevoda v komunikacijskih mehanizmi literarnih stikov; teorija sistema pisanega teksta, ki pozornost usmerja na vprašanja produkcije, distribucije, komunikacije/ohranjanja ter na aplikativni ravni med drugim omogoča preučevanje uredniških praks; teorija literarnega polja ter teorija literature kot sistema. (Dović 2004: 16, 17)

leposlovne, esejistične in kritiške prispevke o leposlovju, umetnosti in kulturi, izvirna leposlovna esejistična in kritiška dela v maternem jeziku, dvojezična in poljudnoznanstvena leposlovna dela. (*Načela, cilji, kriteriji ter posebni ukrepi...*: 7) Ker književnemu delu priseljencev v Sloveniji doslej ni bilo namenjeno veliko pozornosti, ne poznamo podatkov o tem, koliko je med priseljenci avtorjev, ki ustvarjajo in objavljajo svoja dela. To pa seveda ne pomeni, da 'priseljske književnosti' v Sloveniji ne obstajajo. Veliko priseljencev, ki živijo pri nas, redno objavlja v različnih revijah ter izdaja svoja književna dela, bodisi v samozaložbi, bodisi so njihovi založniki različna društva, njihova dela pa izhajajo tudi pri večjih in pomembnejših založbah. Zaradi nezavedanja in nepoznavanja problematike pa ta dela razen redkih izjem ostajajo na obrobju in niso deležna širših odmevov v publicistiki, literarni kritiki in običajno ne postanejo del slovenske literarne zgodovine. Književno delo drugih narodov in narodnosti, ki živijo pri nas, je del slovenske kulturne zakladnice, vendar pa bo Slovenija kot priseljska dežela vse svoje priseljske kulture absorbirala šele, ko jim bo omogočen enakopraven razvoj v materinščini in ko bodo s pomočjo vrednotenja in prevajanja sprejete tudi v večinski jezik. (Žitnik 2002b 131) Na tem mestu je potrebno poudariti, da ustanavljanje posebnih društev, založb, ustanavljanje in izdajanje posebnih revij in publikacij, izvajanje posebnih razpisov, natečajev, ki so namenjeni priseljencem oziroma njihovem ustvarjanju, po eni strani njihovo kulturno ustvarjanje spodbuja, po drugi strani pa se je v mnogih državah izkazalo, da tako omejevanje in ločevanje ustvarjanja priseljencev pripelje do marginalizacije njihove kulture, namesto da bi pripeljalo do sožitja med različnimi kulturami, medsebojnega razumevanja in izmenjave kulturnih vrednot. Prav književnost priseljencev bolj kot katerakoli druga izpolnjuje tudi družbeno funkcijo, saj predstavlja dialog med različnimi kulturami.

PREVAJANJE KNJIŽEVNOSTI PRISELJENCEV

Velika večina priseljencev predvsem prve generacije ni dvojezičnih ali vsaj ne do take stopnje, da bi slovenščina postala jezik njihovega književnega ustvarjanja. Ti ustvarjalci pišejo v svoji materinščini, torej v jezikih, ki v Sloveniji pravzaprav neupravičeno veljajo za 'tuje' jezike, saj predstavljajo materinščino šestine Slovencev. Omenila sem že tezo o dvonacionalnosti oziroma dvokulturnosti priseljske književnosti in poudarila preizpraševanje in dvom o jeziku kot glavnem kriteriju za pripadnost določeni nacionalni književnosti. Književnost priseljencev je po eni strani res del dveh kultur – izvirne in ciljne, po drugi strani pa se velikokrat znajde 'nekje vmes', v vmesnem prostoru med kulturama in pravzaprav ne pripada ne eni ne drugi (na tem mestu naj opozorim na dolgoletno izključevanje književnosti slovenskih izseljencev iz t.i. slovenske književnosti). Identiteta priseljencev je obenem pluralna in parcialna. Včasih se počutijo, kot da so del dveh kultur, drugič, da so nekje vmes. (Rushdie 1991: 15) Eden od vzrokov za tak položaj njihove književnosti je nedvomno prav problem njenega neprevajanja.

Vsaka država in vsaka kultura razvija svoje kriterije in strategije, ki so odločilni za izbor književnih del, ki se jih bo prevedlo iz tujega v domač jezik. Na odločanje, katero delo se bo prevedlo, vpliva več zunanjih dejavnikov: družbena in kulturna potreba po prevodu, kulturna politika, založniške možnosti za izdajo prevoda in knjigotrški interes, literarni kanon ciljne književnosti, ideološke ovire oziroma spodbude. Na prevod vplivajo tudi bralci, seveda posredno (preko prevajalca in založnika) s svojimi žanrskimi, oblikovnimi, vsebinskimi pričakovanji, literarno razgledanostjo in vrednotami. Književni prevod je po mnenju mnogih najpomembnejši dejavnik medsebojnega vplivanja med narodnimi književnostmi. Prevajanje ima po eni strani ključno vlogo pri kristalizaciji nacionalnih kultur, po drugi strani pa načela izbora nikoli niso neodvisna od domačih sistemov ciljne literature. (Kocijančič Pokorn 2003: 172) Prevodna literatura predstavlja pomemben del literarnega polisistema in dejavno sodeluje pri njegovem oblikovanju. T.i. deskriptivna teorija prevajanja pod mentorstvom Itamarja Even-Zoharja in Gideon Tourya se ukvarja z vrednotenjem vloge prevodov pri izoblikovanju določene kulturne identitete in poudarja družbeno pomembnost prevajanja. André Lefevere kot predstavnik t.i. kulturološke smeri prevajanja pa v svojih delih zelo poudarja pomen proučevanja sistema moči v določeni družbi in njegovega vpliva na prevode, saj se na prevajalca izvaja ideološki pritisk, obenem pa lahko tudi prevajalec sam vpliva na intelektualno okolje, v katerem deluje. Z drugo pomembno predstavnico kulturološke smeri v prevajanju Susan Bassnett sta poleg tega ugotavljala, kako literarni prevodi tvorijo kanon in izročila v ciljni kulturi, ter poudarjala ideološko in družbeno-kulturno pogojenost prevodov. (Kocijančič Pokorn 2003: 189, 190)

Prevod že dolgo ni pojmovan zgolj kot jezikovni prenos iz izvirnega v ciljni jezik, ampak je razumljen širše kot prenos iz ene kulture v drugo, se pravi medkulturni prenos. Nekateri teoretiki književni prevod opredeljujejo kot ponovno pisanje za drugo kulturo. (Grosman 2004: 70) V povezavi s prevajanjem književnosti priseljencev se tu odpirajo popolnoma nova vprašanja. Poudarjanje tesne povezanosti jezika in kulture oziroma jezika in v njem vsebovanega pojmovanja realnosti ter poudarjanje pomena jezika za ohranjanje kulture ter jezikovne identitete odpirata nove poglede na načelo o temeljni pravici vsake etnične skupnosti do svoje posebne kulture in jezika. (Grosman 2004: 21) Toda ker pripada književnost priseljencev dvema kulturama, smo pri prevajanju le-te postavljeni v pravzaprav paradoksalno situacijo, saj književnost priseljencev predstavlja obenem izvirno in ciljno kulturo – tisto, v katero prevajalec pravzaprav prevaja – in kaže značilnosti obeh. Tu se na nek način lahko navežemo na t.i. postkolonialne teorije prevajanja, seveda če jih razumemo v širšem pomenu kot proučevanje vseh kultur oziroma družb in njihovih odnosov do ostalih kultur. Prevod ima izjemno velik vpliv na dojemanje in sprejemanje drugih kultur in posledično igra pomembno vlogo pri etnični diskriminaciji, geopolitičnih sporih, kolonializmu, vojni. (Kocijančič Pokorn 2003: 250) Prevajanje manjšinskih književnosti v večinski jezik je zato bistven dejavnik pri uspešni integraciji manjšinskih jezikov in kultur v skupno kulturo mnogoetnične družbe. Prevod kot medkulturni prenos dobiva v primeru književnosti priseljencev nov pomen, saj imamo v eni kulturi opraviti z dvema,

se pravi z nekakšnim kulturnim hibridom. Vloga sprejemanja in prenosa – prevoda ni pomembna samo za izbiro in recepcijo književnosti priseljencev, ampak obenem vzpostavlja nov literarni sistem. Zdi se, da književnost priseljencev izpolnjuje tri vloge – obenem predstavlja 'tujo', drugo kulturo in domačo, avtohtono in poleg tega predstavlja samo sebe kot tretji tip književnosti oziroma kulture.

SLOVENSKI PREVODI LITERARNIH DEL PRISELJENSKIH AVTORJEV PO LETU 1990

Večina priseljskih avtorjev, ki literarno ustvarjajo v Sloveniji, prihaja iz republik nekdanje Jugoslavije. Nekateri med njimi ustvarjajo v slovenščini, drugi pišejo v materinščini in dela izdajajo bodisi v svoji nekdanji domovini bodisi v Sloveniji v slovenskem prevodu, nekaterim uspe isto delo izdati v dveh državah.

Med najboljše in najbolj priznane avtorje, ki so se priselili v Slovenijo, nedvomno spada pesnik, pisatelj, esejist, prevajalec in kritik JOSIP OSTI. Rodil se je leta 1945 v Sarajevu, kjer je na Filozofski fakulteti diplomiral iz jugoslovanskih književnosti in srbohrvaškega jezika. Velja za enega najboljših in najplodovitejših prevajalcev slovenske književnosti. V Slovenijo se je priselil konec osemdesetih, zadnja leta pa piše tudi v slovenščini.³ V slovenskem prevodu je doslej izšlo pet njegovih del: pesniške zbirke *Barbara in barbar* (Maribor: Obzorja, zbirka Znamenja, 1990), *Sarajevska knjiga mrtvih* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993), *Salomonov pečat* (Ljubljana: Mihelač, Društvo slovenskih pisateljev, zbirka Vilenica, 1995) – prevajalec vseh treh je Jure Potokar; Lela B. Njatin je prevedla zbirko kratke proze *Izginula ledena čarovnija* (Ljubljana: Cankarjeva založba, zbirka Nova Evropa, 1998), Boris A. Novak pa je prevedel Ostijevo knjigo pesmi za otroke *Ljubezensko dvorišče* (Maribor: Obzorja, zbirka Mlada Obzorja, 1993). Naj poudarim, da sta zbirki *Sarajevska knjiga mrtvih* in *Salomonov pečat* izšli v dvojezičnih izdajah (se pravi v bosanskem in slovenskem jeziku). V spremni besedi k prvi je zapisano, da je izšla v dveh jezikih zaradi spoštovanja do izvirne pesniške besede Josipa Ostija ter z namenom, da bi jo na ta način približali ne le slovenskim bralcem, temveč tudi številnim beguncem iz Bosne in Hercegovine, ki naj bi v tragičnih, a vendarle vitalnih in vseskozi humanističnih sporočilih Ostijevih pesmi prepoznali svojo življenjsko usodo. (Novak 1999: 198)

Zdi se, da so dvojezične izdaje v primeru priseljskih avtorjev nujne tudi zaradi že omenjene dvokulturnosti. Ker njihova literarna dela spadajo v dve kulturi, je obenem prav, da so obema kulturama oziroma njunim bralcem tudi dostopne. V dvojezičnih izdajah so izšla tudi dela nekaterih drugih priseljskih avtorjev v Sloveniji. Prav tako iz Bosne prihaja avtorica SARA MEMIĆ. Rodila se je v Banjaluki, v Slovenijo pa je

³ Doslej je poleg objav v revijah izdal pet del, ki jih je napisal v slovenščini: pesniški zbirki *Kraški narcis* (1999) in *Veronikin prt* (2003), zbirko kratke proze *Učitelj ljubezni* (2003), zbirko *Večnost trenutka* (2003) ter pesniško zbirko *Rosa mystica: med belimi in črnimi lilijami* (2005).

prišla leta 1992. V Sloveniji je izšla njena dvojezična zbirka *Svetlobna reka – Svetlosna rijeka* (Novo mesto: Titra, 2002), slovenski prevod je delo Jadranke Matić Zupančič, ki je obenem avtorica dodatnega besedila. Dve dvojezični pesniški zbirki je v Sloveniji izdal tudi RADE VUČKOVAC, ki se je rodil leta 1967 v vasi Veriči pri Banjaluki. Od leta 1985 živi in dela v Sloveniji. Književnost, posebej poezija, ga je zanimala že v osnovni in srednji šoli, pisanju pa se je aktivneje posvetil po letu 1983. Priznani kritik in književnik Zoran Gluščević iz Beograda je Vučkovačevo poezijo uvrstil v zbirko književnih del pesnikov in pisateljev, ki živijo v Sloveniji in pišejo v srbskem jeziku, *Panorama srpske književne reči*, ki jo je leta 2001 izdalo Društvo Srpska zajednica iz Ljubljane. V Sloveniji sta izšli dve njegovi deli, in sicer *Ranjeni pločnici: pjesme – Ranjeni pločnici: pesmi* (Šentjur: Literarno društvo, 2000) v prevodu Ismeta Bekrića, ki je napisal tudi dodatno besedilo k zbirki, in *Kameni prsti: pjesme – Kamniti prsti: pesmi* (Šentjur: Literarno društvo, 2002); delo je prevedel Rado Palir, avtor dodatnega besedila pa je Zoran Gluščević.

SENADA SMAJIĆ se je rodila leta 1957 v Bosni in Hercegovini. Leta 1986 se je preselila v Slovenijo. Piše od osnovne šole, objavljala je v lokalnih listih, v *Zumu* in *Zum Reporterju*. Sodeluje v reviji *Paralele* in *Locutio on-line*. Svoje pesmi sama prevaja v slovenščino. V Sloveniji je izšla njena dvojezična zbirka *Kroz život – Skozi življenje* (Maribor: Mariborska literarna družba, zbirka Oglej, 2001); spremno besedilo je delo ISMETA BEKRIĆA, ki je tudi sam književnik, prevajalec in novinar. Rodil se je leta 1943 v Banjaluki, sedaj živi v Ilirski Bistrici v Sloveniji. Objavil je številna dela v bosanskem jeziku, med njimi *Jutro tate mrguda, Kape uvis, Klupa kraj prozora, Otac s kišobranom, Radnička četvrt, Izabrane pjesme, Pjesme, Skriveno oko, Hrabra zraka, Očevo Breme, Grad u nama*. Pri nas je izšla dvojezična zbirka *Cipele starijeg brata – Čevlji starejšega brata* (Ljubljana: Društvo bosansko-hercegovega in slovenskega prijateljstva Liljan, Knjižnica Lilium, 2000) v prevodu Milana Dekleve, avtor dodatnega besedila je Josip Osti. V Bosni in Hercegovini se je leta 1943 rodila tudi PETRA P. ALEKSIĆ. Avtorica piše pesmi in prozo, objavljala je v nekaterih bosanskih revijah in glasilih. Tudi njena zbirka *Ptica selica – Ptica selivka* (Maribor: samozaložba, 2004) je izšla v dvojezični izdaji, pesmi pa je v slovenščino prevedel Marjan Pungartnik. V dvojezični izdaji je bila pri nas objavljena tudi pesniška zbirka *Uklesan u slova – V črke vklesan* (Ljubljana: Emonica, Zbirka za nacionalne manjšine in etnične skupine, 1998) avtorja JURETA DRLJEPANA. Delo je prevedel Milan Vincetić, avtor dodatnega besedila je Sreten Vujković. Avtor JORDAN STAVROV je v prevodu Petra Kuharja pri nas objavil roman z naslovom *Skrivna zaveza* (Grosuplje: Mondena, zbirka Izziv; Maribor: Kulturno društvo Mariborska literarna družba, 2001). Avtorja dodatnih besedil sta Goran Gluvić in Marjan Pungartnik.

NEBOJŠA IGNJATOVIĆ se je rodil 1964 v vasi Gornja Draguša v Srbiji, danes pa živi in dela v Kočevju. Svoje pesmi je objavljал v revijah na Hrvaškem in Sloveniji. Tudi njegova zbirka pesmi *Tragovi vremena: zbirka pesama – Sledi časa: zbirka pesmi* (Kočevje: samozaložba, 2001) je dvojezična. Pesmi je v slovenščino prevedel Jure Drljepan, spremno besedilo pa je napisal Aleš Gulič. Ignjatović je v slovenščini oziroma

v dvojezični izdaji v hrvaškem in slovenskem jeziku leta 1984 izdal tudi pesniško zbirko *Susreti – Srečanja* v prevodu Berte Bojetu. V Beogradu se je leta 1972 rodila ANA RISTOVIĆ. Na Filološki fakulteti je zaključila študij primerjalne književnosti, objavljala je v vseh najpomembnejših srbskih časopisih. Po letu 1988 je živela in delala na relaciji Ljubljana – Beograd.⁴ Bila je udeleženka drugega festivala *Dnevi poezije in vina* v Medani. Pri nas je objavljala v najpomembnejših literarnih revijah (*Literatura*, *Apokalipsa*, *Dialogi*). Doslej je izdala naslednja dela: *Snovidna voda* (1994), *Uže od peska* (1997), *Zabava za dokone kćeri* (1999) in *Život na razglednici* (2003). V slovenščini je izšel izbor njenih pesmi, in sicer v zbirki *Meridiani* (Ljubljana: Študentska založba, knjižna zbirka Beletrina, 2000), v zbirko pa so vključeni tudi prevodi pesmi Lavinie Greenlaw in Michaela Donhauserja; Ljubljana: Študentska založba, knjižna zbirka Beletrina, 2000). Pesmi Ane Ristović je v slovenščino prevedel Aleš Čar. Leta 2005 je v slovenskem prevodu izšlo še njeno delo *Življenje na razglednici* (Ljubljana: LUD Šerpa, zbirka Žepna šerpa, 2005). Pesmi v zbirki je prevedla Jana Putrle, eseja pa Urbana Volk.

Poleg prevodov literarnih del bosanskih in srbskih priseljencev je pri nas izšlo tudi nekaj prevodov del, ki so jih ustvarili hrvaški avtorji. Avtorica JADRANKA MATIĆ ZUPANČIĆ se je sicer rodila v Ilirski Bistrici (leta 1950), odraščala pa je v Karlovcu in kasneje na Filozofski fakulteti v Zagrebu diplomirala iz jugoslovanskih jezikov in književnosti ter primerjalne književnosti. Od leta 1974 živi in dela v Novem mestu. Piše in objavlja v hrvaščini in slovenščini, v Sloveniji je objavljala v revijah *Rast*, *Sodobnost* in *Primorska srečanja*, v slovenščini je izšel prevod njene pesniške zbirke *Paralelni glas* (Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, literarna zbirka Siga, 1995), ki jo je prevedla Nataša Petrov, spremno besedilo je prispeval Boris A. Novak. VLADIMIR VEKIĆ se je rodil leta 1925 v Kozici v Srednji Dalmaciji. Sedaj živi v Sloveniji, piše v hrvaščini in slovenščini. Svoje pesmi je objavljaval v *Paralelah*, *Mentorju* in *Locutio on-line*. V slovenskem prevodu sta izšli zbirka kratke proze *Kaj bi ti govoril, Ivan!* (Maribor: Mariborska literarna družba, zbirka Mariborska literarna družba, 1999 in 2000), ki sta jo v slovenski jezik prevedla Željko Perović in Marjan Pungartnik, ki je tudi avtor dodatnega besedila, ter dvojezična izdaja dela *Put kroz Saharu – Pot skozi Saharo* (Maribor: Grafiti studio, zbirka Oglej, 2003) v slovenskem prevodu Željka Perovića; avtor dodatnega besedila je Ismet Bekrić.

Med priseljenske avtorje sodijo tudi trije makedonski pisci. LJUBEN DIMKA-ROSKI se je rodil leta 1952 v Prilepu, tam je končal osemletko in kasneje srednjo glasbeno šolo v Skopju. Leta 1972 je prišel v Slovenijo, kjer je končal akademijo za glasbo. Z literaturo se je začel resneje ukvarjati leta 1990, objavljaval pa je tudi v več makedonskih literarnih revijah in časopisih. Leta 1993 oziroma 1994 je v samozaložbi izdal knjigo *Makedonski biseri, sto i pedeset narodni pesni*, leta 2000 pa delo *Čekor poblisko, Sojuz na makedonskite kulturni društva vo Slovenija in MKD Makedonija*. V slovenskem prevodu je izšlo njegovo delo z naslovom *Makedonium: pesmi* (Lju-

⁴ Pesnica sedaj živi v Beogradu. (Ristović 2005: 107)

bljana: samozaložba, 1994), ki ga je prevedla Nada Carevska. LIDIJA DIMKOVSKA se je rodila leta 1971 v Skopju. Na Univerzi Sv. Cirila in Metoda v Skopju je študirala primerjalno književnost in kasneje na Univerzi v Bukarešti doktorirala iz romunske književnosti. Dimkovska je ena vodilnih makedonskih pesnic mlade generacije. Doslej je objavila štiri pesniške zbirke: *Rožbi od istok* (Otroci z vzhoda) leta 1992 skupaj z Borisom Čavkovskim, za katero je prejela nagrado za pesniški prvenec; *Ognat na bukvite* (Ogenj črk) leta 1994, *Izgrizani nokti* (Zgrizeni nohti) leta 1998 ter leta 2001 zbirko *Nobel protiv Nobel* (Nobel proti Nobelu), ki je v makedonščini in angleščini izšla tudi v elektronski obliki. Istega leta je v Romuniji izšel prevod izbora njenih pesmi *Meta-spanzurare de meta-tei* (Meta-obešanje na meta-lipo), za katerega je na Festivalu Poesis v Romuniji prejela nagrado za najboljšo pesniško zbirko. Leta 2000 je pripravila antologijo mlajše makedonske poezije 20.mladi,m@k.poeti.00. Njene pesmi so prevedene v več kot petnajst jezikov. Poleg pisanja se ukvarja tudi s prevajanjem – prevaja romunsko in slovensko književnost. V slovenščini je v prevodu Aleša Mustarja izšla njena pesniška zbirka *Nobel proti Nobelu* (Ljubljana: Center za slovensko književnost, Aleph, 2004). Iz Makedonije je tudi pesnica METODA POSTOLSKI KOŠIR. V slovenščini je izšel prevod njenega dela *Žarenje* (Ljubljana: Media Pool, 2002). Pesmi je prevedel Ljuben Dimkaroski, avtorici spremnih besedil pa sta Milena Fornazarič in Manca Košir.

Med priseljenskimi avtorji v Sloveniji, katerih dela so pri nas izšla v slovenskem prevodu, sta tudi dve avtorici, ki ne prihajata iz bivših jugoslovanskih republik. ERICA JOHNSON DEBELJAK se je rodila v San Franciscu v ameriški zvezni državi Kalifornija. Na Columbia University v New Yorku je diplomirala iz francoskega jezika in nekaj let kasneje magistrirala iz financ na New York University. Živela je v Parizu in Zürichu, od leta 1993 pa živi v Sloveniji. Eseje in kolumne o kulturi in vsakdanjem življenju objavlja v Sloveniji, v Ameriki, na Finskem, v Makedoniji, Bosni in na Madžarskem. Prevaja iz slovenščine v angleščino. V slovenskem prevodu Jane Cedilnik sta izšli njeni deli *Tujka v hiši domačinov* (Maribor: Obzorja, zbirka Znamenja, 1999) ter *Srečko Kosovel: Pesnik in jaz* (Ljubljana: Študentska založba in Liberalna akademija, knjižna zbirka Posebne izdaje, 2004). Slovaška pisateljica in prevajalka STANISLAVA CHROBÁKOVÁ REPAR (1961) je v slovenščini doslej doživela objavo prevoda dela z naslovom *Angelske utopije* (Ljubljana: Društvo Apokalipsa, zbirka Fraktal, 2003), ki ga je v sodelovanju z avtorico prevedla Špela Švarnel, avtorica dodatnega besedila je Libora Oates-Indruchová.

Iz pregleda objavljenih prevodov literarnih del priseljenskih avtorjev je razvidno, da večina avtorjev prihaja iz republik nekdanje Jugoslavije. Med deli je največ pesniških zbirk, nekaj je proze in esejistike. Veliko pesniških zbirk je pri nas izšlo v dvojezični izdaji – v izvirniku in slovenskem jeziku. Kar se tiče založb, lahko ugotovimo, da so priseljenski avtorji svoja dela izdajali pri zelo različnih založbah in društvih, nekatera dela so izšla v samozaložbi. Med vsemi založniki še najbolj izstopa Kulturno društvo Mariborska literarna družba, ena njenih dejavnosti pa je prav manjšinski program, ki ga predstavljajo izdaje literarnih del manjšinskih literatov v Sloveniji. Aleš Debeljak

se v svojem eseju *Koncentrični krogi identitet* spominja časov pred razpadom Jugoslavije, ko je večina pomembnih slovenskih literarnih del našla svoj krog zainteresiranih bralcev onkraj meja slovenske republike in prihajala med bralce v Zagrebu, Sarajevu, Beogradu, Skopju... Ti bralci niso bili deležni zgolj prevodov zapovedanih klasičnih del, pač pa tudi številnih izdaj majhnih založniških hiš, posebnih knjižnih serij, revij in antologij, ki so pogosto in z veseljem izdajale slovenska literarna dela po vsej bivši Jugoslaviji. Nobenega dvoma torej ni, da hrvaški, makedonski in srbski bralci poznajo slovensko literaturo bolje kot kdorkoli drug izven slovenske države. (Debeljak 2004: 92) Ob tem pa je treba poudariti, da majhno število slovenskih izdaj oziroma prevodov iz književnosti drugih bivših jugoslovanskih republik pogosto utemeljujejo ravno z 'bližino jezika', češ da slovenski bralci ta dela berejo v izvirniku, vse pogosteje pa »nekdanji Jugoslovani beremo drug drugega v angleščini.« (Debeljak 2004: 92)

SKLEP

Književnost priseljencev poleg dialoškosti med kulturama (kulturami) opredeljuje tudi prestopanje meja – kulturnih, etničnih, nacionalnih. Vsaka kultura deli prostor na 'svoj' notranji prostor in 'njihov' zunanji prostor. (Lotman 2001: 131) Meja pa pomeni obenem ločevanje in združevanje. Književnost priseljencev je vedno del obeh kultur, je dvojezična in večjezična in obenem mehanizem za prevajanje tujih besedil v 'naš' jezik, s čimer le-ta postajajo del notranjosti, ob tem pa ohranja svoje značilnosti. (Lotman 2001: 136, 137) Delo, ki prestopa meje oziroma je na mejah kultur, je vselej srečanje z 'novim', ki ni del nepretrgane zveze med preteklostjo in sedanjostjo. Pomen 'novega' pa postane razviden s prevajanjem kulture. (Bhabha 1994: 7) Vse, kar prehaja od zunaj, z one strani meje, je pojmovano kot besedilo iz druge kulture in zato zahteva prevajanje. (Lotman 2001: 140) Za literarna dela priseljenjskih avtorjev lahko rečemo, da so obenem 'zunaj' in 'znotraj', zaradi česar je njihovo prevajanje v slovenščino še toliko bolj pomembno in nujno. Seveda imamo tu v mislih prevajanje v dobesednem smislu (prevajanje tekstov) in obenem prevajanje iz kulture v kulturo oziroma iz dveh kultur v eno. Poleg tega pa je treba poudariti, da so mnogi priseljenjski avtorji tudi književni prevajalci, ki bodisi prevajajo slovenska literarna dela v tuje jezike ali tuja v slovenščino. Tako različnih kultur ne povezujejo samo enkrat (s pisanjem v dveh kulturah/iz dveh kultur), temveč dvakrat – v svojih literarnih delih in prevodih.

LITERATURA IN VIRI

Tiskano gradivo:

Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.

Debeljak, Aleš (2004). Koncentrični krogi identitet. *Evropske pisave. Kaj je evropskega v evropskih literaturah?*, (ur. Ursula Keller in Ilma Rakusa). Ljubljana: Aristej, str. 85–97.

Dović, Marijan (2003). Literarni polisistem in mehanizmi medkulturnih stikov. *Jezik in slovstvo*, letn. 48, št. 6, str. 75–85.

Dović, Marijan (2004). *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: Založba ZRC.

Drljepan, Jure (2002). Bogastvo različnosti. *Paralele 6*. Ljubljana: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, str. 1.

Državna podpora projektom manjšinskih skupnosti in neslovenskih društev (2004). *Paralele 8*. Ljubljana: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, str. 101–103.

Even-Zohar, Itamar (2003). Položaj prevedene literature v literarnem polisistemu. *Misliti prevod: izbrana besedila iz teorije prevajanja od Cicerona do Derridaja*. Ljubljana: Študentska založba, zbirka Scripta, str. 172–178.

Grosman, Meta (2004). *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Kocijančič, Pokorn Nike (2003). *Misliti prevod: izbrana besedila iz teorije prevajanja od Cicerona do Derridaja*. Ljubljana: Študentska založba, zbirka Scripta.

Lotman, Yuri M. (2001). *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*. London: I. B. Tauris & Co Ltd.

Novak, A. Boris (1993). Sarajevska knjiga mrtvih – knjiga življenja. V: Osti, Josip. *Sarajevska knjiga mrtvih*. Ljubljana: DZS, str. 197–199.

Paralele, Revija za vprašanja kulture pripadnikov drugih narodov, ki živijo v Sloveniji, št. 1–8.

Ristović, Ana (2005). *Življenje na razglednici*. Ljubljana: LUD Šerpa.

Rushdie, Salman (1991). *Imaginary Homelands. Essays and Criticism 1981–1991*. London: Granta Books.

Škerl, Uroš (2005). Deprivilegirane manjšine. Ladja brez kompasa. *Sobotna priloga*. Delo, 28. maja, str. 11.

Venuti, Lawrence (2003). Nevidnost prevajalca. *Misliti prevod: izbrana besedila iz teorije prevajanja od Cicerona do Derridaja*. Ljubljana: Študentska založba, zbirka Scripta, str. 249–253.

Žitnik, Janja (2002a). Literarno povratništvo in meje narodne književnosti. *Dve domovini/Two Homelands*, 15, str. 163–178.

Žitnik, Janja (2002b). Naj še pišem v materinščini? – Slovenski zdomski književniki v multikulturnem okolju. *38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: str. 119–132.

Žitnik, Janja (2004). Immigrants in Slovenia: Integration Aspects. *Migracijske i etničke teme*, 2004, letn. 20, št. 2–3, str. 221–241.

Spletne strani:

<http://www.kud-mld.si> (6. 8. 2005).

Čurin, Radovič Suzana. Analiza stanja na področju kulturnih dejavnosti narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev. <http://www.kultura.gov.si/bin?bin.svc=obj&bin.id=23657> (4. 8. 2005).

Načela, cilji, kriteriji ter posebni ukrepi za (so)financiranje kulturnih programov in projektov iz dela državnega proračuna, namenjenega kulturi na področju kulturne dejavnosti italijanske in madžarske narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji za leto 2005. <http://www.kultura.gov.si/bin?bin.svc=obj&bin.id=29878> (4. 8. 2005).

Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji. <http://www.gov.si/uvn> (4. 8. 2005).

Priseljenci v Sloveniji – dopolnilni pouk maternega jezika. <http://www.mszs/slo/ministrstvo/mednarodno/solstvo/priseljenci.asp> (4. 8. 2005).

Urejanje problematike šolanja otrok priseljencev http://www.mszs.si/slo/solstvo/razvoj_solstva/pdf/urejanje_probl_pris_slo.pdf (4. 8. 2005).

SUMMARY

SLOVENIAN TRANSLATIONS OF LITERARY WORKS BY IMMIGRANT AUTHORS AFTER THE YEAR 1990

Maruša Mugerli

The counts of the population after the Second World War prove that in Slovenia we can talk about ethnic plurality. The most immigrants came to Slovenia from other republics of former Yugoslavia. According to the 2002 Slovenian census the share of the persons who did not state Slovenian ethnicity was 17 %. The largest groups of immigrants living in Slovenia represent the Serbs, the Croats, the Bosniaks, the Muslims and the Bosnians. All other ethnicities together constitute less than 1 % of the population in Slovenia.

Among immigrants living in Slovenia there are several 'foreign' writers (and other artists). The literary work by immigrant writers in Slovenia has not been often discussed, has not been object of scientific and critical debating and has not been treated as a (special) part of literary system. This is also connected with the question of the volume and the limits of national literature. Literary work by immigrant writers is part of two cultures – the source culture and the 'new' culture – irrespective of which language (Slovenian or

'foreign') it is written in. Immigrants of the first generation are mostly not bilingual and they create in their mother tongue(s). The integration of foreign language literature of the immigrant minorities – by translation and evaluation – has an important role in the process of establishing a complex joint culture in a modern multi-ethnic state. Literary work by immigrant writers on one hand indeed is part of two cultures, but on the other it often finds itself 'somewhere in-between', between two cultures and does not belong to any of them. One of the reasons for this position is undoubtedly the problem of non-translating. Literary translation is very often stated as the most important factor of interacting between national literatures and is also very important for the formation of cultural identity. Also it is no longer understood simply as a transfer between two languages, but wider as a transfer between two cultures. Literary work by immigrant writers as part of two cultures puts us in a paradoxical situation – by representing source and target culture in which it is actually translated. It is seen that literature by immigrant writers fulfils three roles – it represents 'foreign'/other culture, home/autochthon culture and it represents itself as the third type of literature or culture.

The most immigrant authors living and writing in Slovenia come from other republics of former Yugoslavia. In my research I have found seventeen authors who wrote their literary works in their mother tongue and whose works were translated into Slovenian and published in Slovenia after the year 1990. The authors are Josip Osti, Sara Memić, Rade Vučkovac, Senada Smajić, Ismet Bekrić, Petra P. Aleksić, Jure Drljepan, Jordan Stavrov, Nebojša Ignjatović, Ana Ristović, Jadranka Matić Zupančič, Vladimir Vekić, Ljuben Dimkaroski, Lidija Dimkovska, Metoda Postolski Košir and two women-writers who are not from former Yugoslavia – from USA Erica Johnson Debeljak and from Slovakia Stanislava Chrobáková Repar.

SLOVENSKI SELITVENI TOKOVI V NEMČIJO IN SPREMINJANJE VLOGE SLOVENŠČINE

Saška Štumberger*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Slovenski selitveni tokovi v Nemčijo in spreminjanje vloge slovenščine

V članku so pojasnjena poimenovanja za Slovence v Nemčiji, ki so povezana z načinom prestopa meje (legalen – nelegalen), z vzroki selitev (ekonomski – politični) in s trajanjem bivanja (začasno – stalno). Začetek zgodovinskega pregleda je v 19. stoletju, težišče raziskave pa je čas po drugi svetovni vojni. Opis selitvenih tokov in življenja v Nemčiji temelji na člankih, ki so izšli v slovenskih revijah in časopisih, ter na pogovorih s Slovenci v Nemčiji. Posebno natančno so opisani dogodki, raziskave in članki v medijih, ki so v Sloveniji (Jugoslaviji) in Nemčiji vplivali na spreminjanje vloge slovenščine ter odnos do dvojezičnosti.

KLJUČNE BESEDE: Slovenci v Nemčiji, zdomci, izseljenci, migracije, dvojezičnost, slovenščina

ABSTRACT

Slovenian migration streams to Germany and the changing of role of Slovenian language

Explained in the article are terms denoting Slovenians in Germany that are linked with the manner of crossing the border (legal – illegal), causes for migrations (economic – political), and with duration of staying (temporary – permanent). The historical survey begins with the 19th century while the centre of the research is the time after World War II. The description of migration streams and life in Germany is based on articles published in Slovenian magazines and newspapers and on interviews with Slovenians in Germany. Particularly precisely described are events, researches and articles in the media that have influenced in Slovenia (Yugoslavia) and in Germany on the changing of the role of Slovenian language and attitude towards bilingualism.

KEY WORDS: Slovenians in Germany, migrant workers, emigrants, migrations, bilingualism, Slovenian language

* Štumberger, Saška, mag. znanosti s področja slovenskega knjižnega jezika in stilistike, univerzitetna diplomirana nemcistka, asistentka na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija.

1 UVODNO RAZMIŠLJANJE O SLOVENCIH PO SVETU¹

Do Slovencev po svetu je imela država v preteklosti različen odnos. Z osamovitvijo se je sodelovanje med matico in Slovenci po svetu izboljšalo, čeprav se še vedno ni spremenila miselnost, po kateri so tisti, ki so odšli, za narod izgubljeni. Sami se ne vidijo tako in prav bi bilo, če bi jih tudi mi videli drugače, kot priložnost. O tem je razmišljal dr. Matjaž Klemenčič: »Žal se Slovenci v Sloveniji ne zavedajo pomena izseljenstva. Naš šolski sistem namreč ne posveča dovolj pozornosti kulturnemu ustvarjanju, nastajanju izseljenstva in vsemu, kar slovensko izseljenstvo predstavlja po svetu. /.../ Uspeh bi bil, da bi se Slovenci zavedli, kakšno bogastvo je to, da imamo izseljence. Ne pa, da pojav izseljenstva tako kot eden mojih kolegov označujemo za rakasto rano slovenstva« (*Rodna gruda* 49/4, 8–9, 2002, intervju z dr. Matjažem Klemenčičem).

2 POIMENOVANJE SLOVENCEV V NEMČIJI

Ko začnemo raziskovati Slovence po svetu, se najprej srečamo z množico poimenovanj za ljudi, ki so iz Slovenije odšli. Za Slovence v Nemčiji to velja še toliko bolj, kajti zgodovina preseljevanj v to državo je dolga, spremljalo pa jo je veliko sprememb. Za ponazoritev problematike navajam primere rabe in različne pomene izrazov emigrant, zdomec, izseljenec in diaspora.

2.1 Emigrant

Pojem emigrant je v slovenščini politično obremenjen.² Po letu 1945 je nastala sintagma »sovražna emigracija«, s katero so označevali politične emigrante in vse izseljence, ki se niso strinjali s sistemom v domovini. To je vnašalo razpoke med izseljenstvo, saj so se Slovenci po svetu združevali po političnem in ideološkem načelu.

Za ponazoritev rabe sem pregledala članke v *Rodni grudi* in ugotovila, da so v 70. in 80. letih izraz uporabljali za Slovence, ki se niso strinjali s takratnim političnim sistemom.³

¹ Razprava je priredba avtoričinega magistrskega dela *Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2004, ki je nastalo pod mentorskim vodstvom red. prof. dr. Ade Vidovič Muha.

² SSKJ: emigrant -a m (a a) kdor se izseli v tujino, zlasti iz političnih vzrokov; begunec, izseljenec: emigranti so izdajali svoj časopis; amnestija za večino vojnih in povojnih emigrantov; ob revoluciji se je razkropilo po svetu veliko ruskih emigrantov / ekonomski emigrant; verski emigrant. (Podčrtala S. Š.)

³ *Očitno je, da se za to akcijo (opozorilo delavcem, naj ne varčujejo v jugoslovanskih bankah, op. S. Š.) skriva naša sovražna emigracija /.../ (Varčujmo pri domačih bankah! *Rodna gruda* XIX/3, 21, 1972); Žal moram zapisati, da nekateri ljudje, ki že dolga leta živijo v tujini, menijo, da bolje poznajo razmere v Sloveniji, kot jih poznamo mi, ki tukaj stalno živimo. Seveda se pri tem poslu-*

2.2 Zdomec

Izraz *zdomec*⁴ so uporabljali za delavce, ki so se začasno zaposlili v tujini in naj bi se po krajšem času vrnili: »Kot *zdomce* opredeljujemo osebe, ki imajo stalno prebivališče v domači državi, vendar zaradi dela ali študija začasno bivajo in delajo v tujih državah ter se nameravajo po določenem času vrniti domov. K tem prištevamo še njihove družinske člane. Drugi izraz zanje so 'delavci na začasnem delu v tujini in njihovi družinski člani'« (Zupančič 1999: 43).

Izraz je nastal načrtno, ob njegovem nastanku je o njem spregovorila tudi jezikovna komisija Dela (Štefan Kališnik, Stane Ivanc, Jože Snoj, Herman Vogel, Albert Papler, Jože Kranjc, Janez Dular), članek pa je pod naslovom *Izseljenec, zdomec, zdomar* izšel v *Rodni grudi* (XVIII/4, 21, 1971):

Beseda »zdomec« je v širši slovenski javnosti »doma« šele kako leto in tu jo uporabljamo samo za zaznamovanje pomena »naš človek na delu v tujini«. Že več let prej so se z njo poimenovali naši povojni politični emigranti, vendar se njihov izraz v Sloveniji ni prijel in beseda »zdomec« v jezikovni zavesti večine Slovencev nima zveze s pomenom »politični emigrant«, temveč poimenuje novejšega »ekonomskega emigranta« (že to okorno poimenovanje z dvema tujkama opominja, da je zadnji čas za vpeljavo gibčnejšega in domačega izraza). Beseda se nam zdi posrečena in nujno potrebna, zato bi bilo dobro, če bi jo sprejela vsa množična občila, po njih pa tudi vsi drugi, ki se največ ukvarjajo z vprašanji zdomstva (naši zavodi za zaposlovanje, predstavništva v tujini idr.).

Izraz se je prijel in ga v *Rodni grudi* v 70. in 80. letih pogosto beremo.⁵ Vprašanje rabe poimenovanja se je znova pojavilo v 90. letih, kajti *zdomci*, ki so prvotno res samo začasno odšli v tujino, se niso vračali. Leta 1997 so v *Rodni grudi* opozorili tudi na

žujejo »alarmantnih« informacij nam nenaklonjenih krogov, emigrantskih in tujih, ki dogajanja v Jugoslaviji namerno napačno razlagajo in včasih zavedejo tudi tistega bralca, ki resnico dobro pozna (Jože Prešeren, Poskusi poštenosti? *Rodna gruda* XIX/10, 2, 1972); Tako je na primer 25. 11. 1978 v Frankfurtu 300 pripadnikov fašistične emigracije demonstriralo po ulicah in nosilo 50 transparentov z gesli, ki grobo žalijo tovariša Tita – predsednika tuje države, kar je po zahodnonemški zakonodaji prepovedano (Janez Stanič, Dve vrsti terorizma? *Rodna gruda* XXVI/3, 5, 1979); Mitja Ribičič je v svojem govoru tudi ostro zavrnil poskuse raznih emigrantskih skupin /.../ (Jože Prešeren, Urednik vam, *Rodna gruda* XXVII/2, 2, 1980). (Podčrtala S. Š.)

⁴ SSKJ: *zdomec* -mca m (o) kdor se začasno izseli v tujino zaradi dela, zaposlitve: *zdomci* so ustanovili svoje društvo; potovanja *zdomcev* v domovino. (Podčrtala S. Š.)

⁵ *Otroci zdomcev potrebujejo pomoč* (*Rodna gruda* 26/4, 19, 1979); *Srečanje z vrstniki naših zdomcev* (*Rodna gruda* april 26/4, 22–23, 1979); *Devizna novost za zdomce* (*Rodna gruda* 26/4, 22–23); *Klubi zdomcev* (*Rodna gruda* 26/5, 19, 1979); *Cesta zdomcev – evropsko vprašanje* (*Rodna gruda* 28/6, 12, iz Gospodarskega vestnika, 1979); /.../ *zdomski* Slovenci pripravili spored (*Rodna gruda* XXIX/6, 11, 1982).

ta problem, vendar pa niso predlagali nobenih rešitev (Janez Rogelj, *Kakšna matica v bodoče*, *Rodna gruda* XLIV/2, 10, 1997):

Delitev izseljencev na politične in ekonomske je v odnosu med Republiko Slovenijo in izseljenci nepomembna. Samo po sebi je tudi razumljivo, da je treba nehati uporabljati izraz »zdomce«, ki je preživet, saj se ga je uporabljalo v poznih 60. letih za kategorijo delavcev na začasnem delu v tujini, uporabljal pa ga je tudi del t. i. političnih izseljencev. (Podčrtala S. Š.)

Priporočila se v *Rodni grudi* niso držali in od srede 90. let za nekdanje delavce na začasnem delu v tujini rabijo izraz zdomci (pogosto v narekovajih),⁶ poleg tega pa najdemo tudi izraz izseljenec (s pojasnilom),⁷ ki so ga prej uporabljali samo za Slovence v prekomorskih državah.

2.2.1 Zdomstvo

Izraz zdomstvo ima še bolj neustaljeno rabo kot zdomce. Pogosto so ga uporabljali, ko so pisali o beguncih, ki so bili prisiljeni zapustiti državo iz političnih razlogov,⁸ in Slovencih v Argentini.⁹

⁶ Tudi volitve slovenskih zdomcev na območju Stuttgart so bile letos izredno polnoštevilno udeležene. Baden-Württemberg je bil že več let znan po izredno pasivni kulturnopolitični dejavnosti in ignoriranju kolektivne dejavnosti med zdomci (Jože Kontaršček, *Rodna gruda* XLIV/2, 38, 1997); Leva Detela, slovenskega 'zdomskega' pisatelja (*Rodna gruda* XLIV/3, 45, 1997); /.../ koliko zdomcev, ki so tuji v konkretni družbi (*Rodna gruda* XLIV/5, 37, 1997, iz Berlina); Kronika slovenskega kulturnega društva Lipa v Landskroni, najstarejšega 'zdomskega' društva (*Rodna gruda* XLV/10, 38, 1998, ust. 1968); Zdomci, ki prehitevajo stroko (*Rodna gruda* XLVI/1, 8, 1999, iz Brazilije); Štirinajst let že poučujem otroke naših izseljencev, ki so bili poprej »zdomci«, z namero, da se po sedmih letih vrnejo (*Rodna gruda* 46/6, 8, 1999, učitelj Dušan Čegovnik); /.../ dobro poznate položaj naših zdomcev v zahodnoevropskih državah (*Rodna gruda* 46/10, 9, 1999); /.../ zanimanje oblasti za zdomce (ki so bili nekdaj edini dovoljeni priliv tujega kapitala) kar nekako presahnilo (*Rodna gruda* 47/2, 45, 2000); V »klasičnih zdomskih državah« Evrope, Avstriji, Nemčiji, Švici, Švedski, število učencev iz leta v leto upada, kar sodi k normalnemu razvoju (*Rodna gruda* 47/10, 6, 2000, Melita Steiner). (Podčrtala S. Š.)

⁷ Evropski »zdomci«, ki so po nekaj desetletjih bivanja na tujem postali pravi izseljenci (*Rodna gruda* 48/11, 7, 2001); /.../ je šel v svet, med slovenske izseljence, pravzaprav zdomce v Nemčijo (*Rodna gruda* 49/8–9, 11, 2001). (Podčrtala S. Š.)

⁸ Rozina Švent: *Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945: od begunskih taborišč preko naselitenih središč po svetu in matično domovino*. Ljubljana: Svetovni slovenski kongres, Narodna in univerzitetna knjižnica, 1991. (Podčrtala S. Š.)

⁹ »/G/loboko zdomstvo« po ustanovitvi SKA, 1954 (*Rodna gruda* XLXIII/3, 8, 1996); France Papež: *Zapisi iz zdomstva*. B. A., 1976, Ljubljana, 1992; V Papeževih delih občutimo njegovo nenehno razpetost med domovino in zdomstvom, ki ga tolmači z izrazom biti-z-doma. Vendar se v tem svojem zdomstvu ne pomiluje, ampak skuša doseči neko novo kvaliteto (*Rodna gruda* XLXIII/7, 10, 1996); /.../ mi bili vsa dolga leta zdomstva edini tolažnik (*Rodna gruda* XLIV/12, 2, 1997). (Podčrtala S. Š.)

2.3 Izseljenec

Izraz *izseljenec*¹⁰ so v Rodni grudi najprej uporabljali za Slovence, ki so odšli v prekomorske države za stalno,¹¹ v 80., še bolj pa v 90. letih, ko je bilo jasno, da se tudi večina dotedanjih začasnih zdomcev ne bo vrnila, pa ga začnejo uporabljati tudi za Slovence po Evropi.¹²

Po pregledu časopisnih člankov se seveda postavi vprašanje, kako poimenovati Slovence v Nemčiji. Izseljenci ali zdomci? Kakšna je razlika? Kakšni so kriteriji?

Uradniki so za kriterij izbrali državljanstvo. Po tem gledanju naj bi izseljenci imeli državljanstvo države, v katero so se priselili, zdomci pa državljanstvo Slovenije. Ločevanje se mi ne zdi smiselno, kajti vzroki za sprejem državljanstva so običajno gospodarske narave, v Nemčiji na primer za delo v državnih službah (t. i. uradniki, nemško *Beamte*) zahtevajo nemško državljanstvo. Slovenci in drugi tujci so problem najprej reševali z dvojnim državljanstvom, kar je sedaj prepovedano¹³ in tistim, ki ga kljub temu imajo, ob odkritju grozi, da bodo izgubili nemškega. Po novi nemški zakonodaji se morajo tujci in njihovi otroci (ko dopolnijo 18 let) odločiti za eno državljanstvo, česar pa vsi ne upoštevajo, tako da ocenjujejo, da je leta 1999 imelo dvojno državljanstvo dva milijona ljudi. Anton Strojan (Vukovič 1999: 119) meni, da ga ima tudi deset odstotkov Slovencev.

¹⁰ SSKJ: izseljenec - nca m (e) kdor se izseli v tujino: jugoslovanski izseljenci v Ameriki izdajajo več časopisov / ekonomski, politični izseljenci; izseljenec povratnik / radijska oddaja za naše izseljence. (Podčrtala S. Š.)

¹¹ V Rodni grudi uporabljamo največkrat besedo *izseljenec*, vendar pa s tem mislimo naše ljudi, ki so se za stalno izselili iz domovine in že predavnimi leti ali pa se še danes za stalno izseljujejo (Rodna gruda XVIII/4, 21, 1971, uredništvo). (Podčrtala S. Š.)

¹² Slovenski *izseljenci*, ki jih je na Švedskem okrog pet tisoč (Rodna gruda XXVI/7, 27, 1979); Ivan Kramberger, od leta 1963 *izseljenec* v Zvezni republiki Nemčiji (Rodna gruda XXX/12, 16, 1983); /.../ slovenske *izseljenske* katoliške župnije (Rodna gruda XLXIII/5, 2, 1996, o Nemčiji); /.../ slovenski človek, ki se *izseli*, žrtvuje svojo narodno zavest v korist gmotne blaginje (Rodna gruda XLXIII/5, 2, 1996, o Nemčiji); /.../ sin slovenskih *izseljencev* v Nemčiji (Rodna gruda XLXIII/5, 6, 1996); /.../ njegovi starši se pravzaprav nikoli niso smatrali za *izseljence* (Rodna gruda XLXIII/5, 6, 1996, o Nemčiji); /.../ slovenski *izseljenski* duhovnik v Belgiji in na Nizozemskem (Rodna gruda XLXIII/5, 6, 1996); Ne počutim se kot *izseljenec* (Rodna gruda XLXIII/6, 36, 1996, o Švici); /.../ protestiral proti nazivu Slovenska *izseljenska* matica, češ, da s tem pravzaprav sami in umetno iz naših ljudi na tujem delamo *izseljence* (Rodna gruda XLXIII/6, 36, 1996, o Švici); razstavo so si ogledali tudi naši *izseljenci* v Nemčiji (Rodna gruda XLXIII/8-9, 39, 1996); /.../ srečanja z *izseljenci* udeležil (Rodna gruda XLII/12, 36, 1995, o Nemčiji). (Podčrtala S. Š.)

¹³ »Dvojno državljanstvo je kljub nemški prepovedi mogoče dobiti. Doma je potrebno zahtevati izpis iz državne knjige, potem na uradu povedati, da je prišlo do zamude in izdajo potrdilo« (Vukovič 1999: 119).

2.4 Diaspora

Izraz *Slovenci v diaspori*¹⁴ se v primerjavi z zdomci in izseljenci uporablja veliko redkeje. Prvotno je bil izraz omejen na židovstvo, v *Rodni grudi* pa sem ga zasledila od 1999.¹⁵ Izraz so uporabljali odgovorni za Slovence po svetu, kadar so se želeli izogniti negativnim konotacijam in nejasnostim, ki jih s sabo prinašata izraza zdomec in emigracija.

2.5 Nemški izraz

Tudi v Nemčiji so se ukvarjali s poimenovanjem priseljencev. Najprej so za delavce, ki so prihajali na delo v Nemčijo od 1955 do 1973, uporabljali izraz *Gastarbeiter* (gostujoči delavec). Prvotno so načrtovali, da se bodo delavci priseljevali po krožnem principu za čas od treh do petih let, potem pa bodo po potrebi dali možnost novim. Družine delavcev so zato najprej ostale v domovini, kamor naj bi se vrnili tudi delavci. Da bi zagotovili kroženje, so delavcem dajali celo pomoč za reintegracijo, vendar krožni sistem ni deloval in kasneje so zahtevali priselitev družin (Althammer 1997: 25, 26).

Ko je postajalo vse bolj jasno, da se delavci ne bodo vrnili, je postal izraz *Gastarbeiter* neprimeren. Zato je leta 1971 kölnski radio objavil nagradni razpis, v okviru katerega so iskali novo ime za tuje delavce. Oglasilo se je 32.000 ljudi, ki so poslali 2.400 predlogov. Komisija je izbrala naziv *ausländischer Arbeitnehmer*, tuji delojemalec (Slavko Fras, *Tujci kot »eu-roboti«*, *Rodna gruda* XVIII/3, 19, 1971), ki pa se ni uveljavil.

3 SLOVENSKE SELITVE IN POLOŽAJ SLOVENŠČINE V NEMČIJI

Za evropske selitvene tokove velja, da potekajo od juga proti severu in od vzhoda proti zahodu. Tudi Slovenci so sledili tem tokovom, najbolj množično pa so se

¹⁴ SSKJ: diaspora -e ž (a) narodnostna ali verska skupnost, ki živi raztresena na ozemlju druge narodnosti ali vere: katoliška diaspora v Srbiji; slovenska diaspora v Ameriki / živeti v diaspori; položaj Židov v diaspori.

¹⁵ Menim, da bi lahko govorili o okrog 15.000 pripadnikov politične *diaspore* (pretežno Argentinci, manj Kanadci, ZDA in Avstralijci) (*Rodna gruda* 46/3, 3, 1999, ur. Jože Prešeren); Za okrepitev in krepitev slovenske *diaspore* (*Rodna gruda* 46/5, 6, 1999, dr. Anton Bebler, predsednik SIM); V *diaspori* smo bili navdušeni nad nepričakovano demokratizacijo in osamosvojitvijo (*Rodna gruda* 46/7, 3, 1999); *Diaspora* – več kot le folklor (*Rodna gruda* 48/5, 27, 2001); Delo za Slovence po svetu je gotovo bolj zahtevno kot delo mojih kolegov v Sloveniji. Tukaj je veliko duhovnikov, tam pa je *diaspora* /.../ (*Rodna gruda* 48/12, 11, 2001, škof Alojzij Uran); *Priseljenci iz diaspore dobrodošli* (*Rodna gruda* 49/4, 3, 2001). (Podčrtala S. Š.)

izseljevali v treh obdobjih. Po času preseljevanj delimo slovenske izseljence na tiste, ki so se preselili pred prvo svetovno vojno, med obema vojnama, po drugi svetovni vojni pred uveljavitvijo odprtih državnih meja (do sredine 60. let) in po tem obdobju (Klemenčič 1996: 391).

3.1 Pred letom 1945¹⁶

3.1.1 Pred prvo svetovno vojno (1880–1913)

V 80. letih 19. stoletja so odhajali rudarji v Porurje in Vestfalijo. Pridobivanje delavcev je bilo dobro organizirano. Rudniške družbe so najemale agente, ki so interesom plačali pot, obljubljali višje mezde, trdno valuto, višjo kupno moč. Delavci so nato domov pošiljali denarne nakaznice, mnogi pa so s seboj v tujino odpeljali tudi družine. Najpogosteje so se izseljevali nezaposleni rudarji in delavci iz rudarskih delov slovenske Štajerske, iz Trbovelj, Hrastnika in Zagorja, prihajali pa so tudi iz okolice Ljubljane, Celja, Brežic in Ptuja (Werner 1985: 77).

»Rudarska območja so potrebovala vedno nove generacije delovne sile, kajti potomci rudarjev in drugih težkih poklicev večinoma niso bili pripravljeni sprejeti poklica staršev, temveč so se vzpeli po družbeni lestvici v druge, fizično manj naporne, bolj ugledne in praviloma tudi bolje plačane poklice. Zelo pogosti so bili tudi mešani zakoni otrok izseljencev, medtem ko so se starši v prvi izseljenski generaciji še precej držali skupaj« (Zupančič 1999: 40).

Delavci so živeli v strnjenih delovnih kolonijah ob Renu ter pritokih Lippe in Ruhr (Duisburg, Hamborn, Essen, Bottrop, Gladbeck, Wanne, Dortmund) (Drnovšek 1993: 370). O njih je v Sloveniji prvi pisal Janez Evangelist Krek leta 1899 v Vestfalskih pismih.

3.1.2 Prva svetovna vojna (1914–1918)

Prva svetovna vojna je ustavila odhajanje delavcev v Nemčijo, nekateri so se odzvali vpoklicu avstrijskih oblasti in odšli v vojno.

3.1.3 Med obema vojnama (1919–1939)

Med obema vojnama je tiste, ki so želeli oditi iz Slovenije, najprej prizadela omejitev priseljevanja v ZDA. Od leta 1921 so se v ZDA smeli priseliti trije odstotki pripadnikov po ljudskem štetju 1910, leta 1924 pa je Amerika uvedla kvotni sistem glede na leto 1890. Za Jugoslavijo je to pomenilo, da bi se lahko izselilo do 1000 ljudi, kar je pomenilo, da se jih bo več izselilo v evropske države.

¹⁶ Za podroben opis izseljevanja pred drugo svetovno vojno gl. Slavec (1982: 29–42).

Po prvi svetovni vojni je bilo v Vestfaliji 40.000 Slovencev, od 1921 do 1923, v času politične in gospodarske krize v Nemčiji, jih je veliko odšlo proti zahodu, na rudarska območja Limburga (Belgija, Nizozemska) in v severovzhodne dele Francije. Del jih je ostal v Nemčiji, le malo se jih je vrnilo v Slovenijo.

Po letu 1923 so se v Nemčijo spet priseljevali novi delavci. Glavna izseljenska okolja so bila »Zasavje s širšo okolico (rudarji), Primorska pod Italijo in Prekmurje (sezonski delavci). Med izseljenci je bilo največ ekonomskih izseljencev (trajnih in začasnih), sledili so jim politični (komunisti), zlasti močna pa je bila skupina, kjer so se prepletali ekonomski vzroki s političnimi in raznarodovalnimi (Primorci)« (Drnovšek 1995b: 294).

Izseljencem se je življenje izboljšalo leta 1928, ko je Jugoslavija z Nemčijo sklenila meddržavno socialno pogodbo (berlinsko konvencijo), ki je urejala vprašanje zaščite in pravic izseljencev na socialnem področju. Jugoslovanska zakonodaja iz tega leta ni dovoljevala dvojnega državljanstva, zato se je veliko delavcev odločilo za nemško. V istem letu so zaprli del rudnikov v Vestfaliji, kar je zelo prizadelo delavce.

Od leta 1929 do 1933 je trajala velika svetovna gospodarska kriza in mnoge delavce prisilila k vrnitvi. Od 1930 do 1932 se jih je vrnilo 9.447. Tisti, ki so ostali, so se zelo hitro asimilirali. Leta 1930 dve tretjini mlajšega rodu nista znali slovensko. Vzroki za asimilacijo so bili:

- »dobro znanje nemškega jezika (zlasti priseljenci pred 1914),
- mešani zakoni, prilagodljivost Slovencev za vključevanje v nemško družbo,
- pritiski v času nacizma« (Drnovšek 1993: 370).

Asimilacije ni zaustavilo niti združevanje v podpornih in kulturnih društvih niti pomoč iz domovine (redki slovenski učitelji in duhovniki, brezplačno pošiljanje tiska, organiziranje poletnih otroških kolonij in izletov v domovino, radijske oddaje). Država ni kazala večjega zanimanja za izseljence, pomembna pa je bila vloga cerkve.

Vendar pa jezikovna prilagoditev ni prinesla vključitve v družbo. Posamezniki so bili razpeti med obema državama, staro domovino so pozabljali, nove niso mogli sprejeti. Še bolj zapleteno je bilo vprašanje druge in vseh naslednjih generacij, posebno pri otrocih iz mešanih zakonov. Položaj opisuje pesem nepodpisanega izseljenca iz Nemčije, ki je bila januarja 1931 objavljena v *Izseljenskem vestniku* (Drnovšek 1995c: 361):

*»Izseljenci smo tujci tu v tujini,
pa tudi tujci v domovini,
kjer dimniki visoki se vzpenjajo v nebo,
v nam tuji domovini ...«*

Leta 1933 je Nemčija še vedno sprejemala sezonske in specializirane delavce, zlasti rudarje in sezonske kmetijske delavce. Od leta 1934 je priseljevanje urejala jugoslovansko-nemška trgovinska pogodba. Večje skupine novih delavcev so začele prihajati leta 1937, ko je Nemčija začela širiti vojno industrijo. O problemih izseljenstva je 1. julija 1937 na prvem slovenskem izseljenskem kongresu v Ljubljani govorila Družba sv. Rafaela, ki se je od leta 1907 zavzemala za varstvo katoliških izseljencev Kranjske,

Koroške in Primorske. Konec dvajsetih let 20. stoletja je bilo njeno delo obnovljeno. Izrazili so potrebo po izboljšanju verske in narodnokulturne vzgoje. Na prvem mestu je bila socialna varnost, saj zanjo država nikdar ni pokazala dovolj zanimanja.¹⁷ Katoliška cerkev je skrbela za izseljence tako, da je ustanavljala katoliška društva sv. Barbare. Skrbel jo je vpliv novih idej na slovenske delavce. Zagovorniki socialističnih idej so se povezovali v nemških društvi in se popolnoma asimilirali. O tem je že maja 1900 v Slovincu poročal duhovnik Ivan Knific. Na obisku v Dortmundu je dobil vtis, da je bila obiskana slovenska družina ponemčena, izgubljena za narod, in verno zvesta Marxu in Engelsu (Drnovšek 1995a: 18).

V vojnem času (od 1939 do 1945) je Nemčija olajšala pogoje za sprejem državljanstva. »V prvi vrsti je bilo olajševanje prejema državljanstva v interesu obrambne politike, saj so olajšave veljale predvsem za vojaško sposobne moške, ki so prevzeli državljanstvo na lastno željo ali na izrecen opomin nemških organov. V mnogih primerih je prevzemu državljanstva neposredno sledil vpoklic v *Wehrmacht*« (Werner 1985: 97).

3.1.4 Predvojne selitve v številkah

O številu izseljencev v Nemčiji obstajajo samo ocene. Navajam podatke Slave Lipoglavšek Rakovec (1950):

Tabela 1: Število slovenskih delavcev v Nemčiji pred drugo svetovno vojno

Leto	Število izseljencev
Po 1918	40.000
16. junij 1933	17.258 jugoslovanskih državljanov (ljudsko štetje v Nemčiji), 25.000 (jugoslovanska oblast)

Prvo množično izseljevanje se je začelo v osemdesetih letih 19. stoletja, izseljenci pa so bili izučeni rudarji in sinovi, ki niso našli prostora na kmetijah. Izseljevanje je potekalo organizirano, in sicer so delo rudarjem posredovali agenti. Izseljevanje ni bilo množično, naenkrat je prišlo po največ sto rudarjev. Vestfalski Slovenci so se večinoma asimilirali, vzroki za to so bili slaba skrb jugoslovanske države za izseljence, znanje nemščine še iz domovine in čas nacizma, v katerem so poudarjali idejo »en narod, en jezik«, ¹⁸ prepovedali vsa društva, delavci pa so množično sprejemali nemško državljanstvo.

¹⁷ S Francijo Jugoslavija do 1940 ni sklenila meddržavne socialne pogodbe, zato so »/tudi tisti, ki so desetletje ali dve delali v Vestfaliji, se po prvi svetovni vojni zaposlili v severni Franciji, leta 1932 izgubili delo in se potem vrnili domov /.../, izgubili to pravico (pravico do pokojnine, op. S. Š.)« (Drnovšek 1995c: 383).

¹⁸ V času nacizma je izšla množica knjig, v katerih so poudarjali pomen nemškega jezika in grožnjo mešanja, kar je vplivalo na Slovence in prispevalo k njihovi asimilaciji: »*Liebe zur Muttersprache*, 1931 (Ljubezen do materne jezika); *Stille Bedrohung unseres deutschen Volkstums*, 1931 (Tiha grožnja naši nemški narodnosti); *Von der seelischen Schädigung durch Zweisprachigkeit*, 1932 (O

3.2 Po letu 1945

Selitve po drugi svetovni vojni lahko razdelimo po vzrokih na politične in ekonomske, po načinu prestopa meje pa na nelegalne in legalne (po letu 1962).¹⁹ Obdobje množičnih selitev traja do leta 1973, ko so 30. novembra z odlokom prepovedali zaposlovanje tujih delavcev.

3.2.1 Prvi izselitveni val – begunci (1945–1955)

Konec 40. in v začetku 50. let so se izseljevali politični emigranti. Zbirali so se v begunskih taboriščih v Spittalu, Lienzu, Šentvidu ob Glini, Judenburgu, Astenu pri Salzu (Pucelj 1989: 220), od tam pa odhajali v druge države, tudi v Nemčijo.

3.2.2 Drugi izselitveni val (1956–1962)

Konec 50. let so se političnim emigrantom pridružili še tisti, ki so iskali boljši zaslužek. »Kljub temu da se jih je večina izselila ilegalno, pa te skupine izseljencev ne moremo označevati kot politične migrante, saj jih večina pred izselitvijo ni bila izpostavljena političnim pritiskom« (Klemenčič 1996: 392). Državo so zapustili nelegalno in prišli najprej v Avstrijo. »Od tam so pot nadaljevali prav tako nelegalno ali pa so se javili pri avstrijskih oblasteh in šli prek zbirnih taborišč v Transkirchenu pri Dunaju, v Linzu in Salzburgu naprej legalno« (Šket 2000: 7). V taborišča so prišli zastopniki nemških podjetij in begunce odpeljali na delo v Porurje (Pucelj 1989: 220).

Do leta 1962, ko je bilo izseljevanje nelegalno, so odhajali predvsem obmejni primorski in prekmurski Slovenci, ki so se najprej napotili v Italijo in Avstrijo, potem pa naprej v druge dežele. V Nemčiji so se naseljevali v večjih mestih, največ v Münchnu, Stuttgartu, Frankfurtu, Ingolstadt, kjer je največ Pomurcev zaposlenih v tovarni Audi (Korpič Horvat 1992: 86).

3.2.3 Tretji izselitveni val (1963–1972)

Leta 1963 so uradno odprli jugoslovanske meje. Pri nemških posredovalnih uradih za delo in na nemških konzulatih v Sloveniji so čakale dolge vrste. Najprej so delavci sami iskali delo s pomočjo prijateljev in sorodnikov, potem pa so selitve postale organizi-

duševni škodi zaradi dvojezičnosti); *Muttersprache im Selbsterhaltungskampf*, 1932 (Materni jezik v boju za samoohranitev); *Rasse – Sprache – Volkstum*, 1933 (Rasa – jezik – narodnost); *Deutsche Sprache als Träger deutscher Geschichte*, 1933 (Nemški jezik kot nosilec nemške zgodovine); *Volkserziehung durch Sprachpflege*, 1934 (Vzgoja naroda skozi skrb za jezik); *Volkstumskampf als Kampf der Muttersprache*, 1936 (Narodni boj kot boj maternega jezika); *Die Stellung der Sprache im nationalem Bewusstsein der Deutschen*, 1941 (Položaj jezika v narodni zavesti Nemcev)« (Simon 1979: 203–204).

¹⁹ »Izseljevanje v Nemčijo je bilo sredi petdesetih in v začetku šestdesetih let pogosto ubežniško, legalno pa po 1962« (Krevs 1994: 145).

rane. Slovenska podjetja so sama posredovala delavce nemškimi, organiziranih odhodov na delo je bilo največ od 1965 do 1975: »Leta 1965 je stopil v veljavo Zakon o tujcih (*Grundsätze der Ausländerpolitik*), ki je med ostalim dovoljeval doseljevanje družin šele po treh letih bivanja in dela v ZRN (izjema so bile dežele, s katerimi je ZRN podpisala dogovore o zaposlovanju), ko so že opominjali na nastopajoče probleme, ki so nastali z zaposlovanjem tujcev – posledice so bile vse zapletenejše s podaljševanjem zaposlitvene dobe (zaposlenim se pridružijo družine, stanovanjski problemi, urejevanje izobraževanja ...) – in vse bolj bremenili državo v materialnem in socialnem pogledu, kajti v ZRN je bila vedno prisotna bojazen pred nevarnostjo za notranjo varnost, če ne bi uspeli preprečiti socialne izolacije tujcev oziroma dvigniti položaja tujih delavcev vsaj na stopnjo nemških delavcev. Poleg tega se ZRN ni nikoli deklarirala za deželo priseljevanja in je vztrajala na načelu prostovoljne rotacije – vračanje 15 odstotkov tujih delavcev letno, vendar se je to zgodilo le v krajši gospodarski krizi 1966–67« (Slavec 1982: 45).

Jugoslovanska država je selitve podpirala, ker je tako zmanjševala brezposelnost in s posredovanjem dobro zaslužila. Položaj delavcev se je izboljšal, ko sta 1969 državi podpisali sporazum o reguliranju zaposlovanja in o zavarovanju v primeru brezposelnosti. To je obdobje največjega izselitvenega vala, vzroki za selitve pa so bili ekonomski.²⁰ Nastal je nov tip migranta, ki je obdržal državljanstvo izvorne države, v državi gostiteljici pa je bil obravnavan kot začasni migrant ali gostujoči delavec (nemško *Gastarbeiter*). »Ta politika jugoslovanskih oblasti do izseljencev je bila precej podobna izseljenski politiki nekdanje Avstro-Ogrske monarhije iz obdobja pred prvo svetovno vojno« (Klemenčič 1996: 392).

Ocene števila Slovencev v Nemčiji.²¹ Razlike v ocenah so posledica nepopolnih podatkov in kažejo na različna štetja (upoštevani so vsi Slovenci ali samo tisti, ki so odšli legalno).

Tabela 2: Ocene števila Slovencev v Nemčiji po drugi svetovni vojni

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1978	1979
ZRN	1.906	2.181	409	6.464	7.909	5.494	2.992			
NDR		2	93	242	59					
Skupaj	1.906	2.183	502	6.706 14.210*	7.968 13.842	5.494	2.992	12.462 47.000**	396***	256****

* Rodna gruda XVII/10, 12 (članek iz Jane).

** Ocena, vir: Slovenci v ZR Nemčiji, Rodna gruda XX/4, 26, 1973.

(Število zajema vse Slovence v Nemčiji.)

*** Rodna gruda XVII/10, 12 (članek iz Jane).

**** Rodna gruda XVII/10, 12 (članek iz Jane).

²⁰ Si ga videl, se je pripeljal z avtom frajer, pa sem si mislil, zakaj ne bi še jaz kaj takega. V Jugoslaviji takrat še ni bilo mogoče tako na hitro do avta priti. (Odhod v Nemčijo 1966), (Slavec 1982: 65).

²¹ Ocene so narejene po članku Zaposlovanje v tujini (Rodna gruda XIX/4, 26, 1979, vir Franci Stare) in primerjane z drugimi viri.

3.2.4 Upadanje zaposlovanja tuje delovne sile (1973–1982)

Leta 1973 je Nemčijo zajela gospodarska kriza in 30. novembra 1973 so tudi z odlokom prepovedali zaposlovanje tujih delavcev. Kljub odloku se število tujcev ni zmanjševalo; ravno nasprotno, s prenehanjem kroženja so se v Nemčijo priselile še družine delavcev in leta 1974 je število tujih delavcev v Baden-Württembergu doseglo višek. Takrat je 908.000 tujih delavcev predstavljalo deset odstotkov celotnega prebivalstva, kar je bil najvišji delež med vsemi zveznimi deželami (Slavec 1982: 59).

Ko se je začela kriza, so slovenski delavci na začasnem delu doma začeli graditi hiše, tudi zaradi strahu, da bodo odpuščeni in se bodo morali vrniti v Slovenijo. Kriza tako pomeni konec priseljevanja novih delavcev, mnogi stari pa so ostajali in k njim so se priselile tudi družine. Spremembe so vidne tudi v nemški politiki (*Vrata se zdaj zapirajo z druge strani, Rodna gruda XXVI/2, 13, 1980, članek iz Dela*):

Bonn je letos napravil preobrat v dosedANJI politiki, kajti od stalnega zatrjevanja, da ZRN ni dežela za priseljevanje (kot kakšna Avstralija, Kanada ali poprej ZDA), marveč le dežela začasnega bivanja in dela za tujce, je novi pooblaščenec bonške vlade za »integracijo tujih delojemalcev in njihovih družinskih članov« Heinz Kühn (poprej je bil dolga leta ministrski predsednik največje zvezne dežele Severno Porenje-Vestfalija) prišel do spoznanja, da so »gostujoči delavci priseljenci«.

Spoznanje v bistvu izhaja že vsa zadnja leta iz mnogih anket in podatkov, ki kažejo, da vsako leto postaja vse več »gastarbeiterjev« stalnih in da jih vsako leto vse več želi stalno tudi ostati v ZRN. Za Slovence sicer nimamo posebnih podatkov, iz domačih poročil o tem, kako redki se vračajo, pa vemo, da jih bo večina tudi ostala tam.

Nekaj delavcev se je odločilo tudi za vrnitev, ki je bila najbolj množična v obdobju 1977–79. Po Titovi smrti leta 1980, ko so se tudi v Jugoslaviji pokazali prvi znaki hude gospodarske krize, se je vračanje ustavilo.

V 80. letih se je nadaljevala tudi recesija v tujini, zaradi česar so bili delavci v zelo slabem položaju; v Nemčiji jim je grozilo, da bodo morali zapustiti državo, v Jugoslaviji jih je 1982 čakala najvišja brezposelnost v Evropi – 14 odstotkov (Pirjevec 1995: 367). Jugoslovanska vlada je položaj poskušala izboljšati z varčevalnimi ukrepi, prepovedala je uvoz dragih zdravil, uvedla visoke carine²² in takso na prestop meje.

To je negativno vplivalo na delavce, da niso več razmišljali o vrnitvi, društva pa so v novih okoliščinah dobila »/.../ novo, še zahtevnejšo vlogo nosilca nacionalne

²² Leta 1982 so zdomci v Šentilju na pasu med avstrijsko in slovensko mejo pustili za tri tovarnjake blaga. Obveščeni so bili, da se »za zdomce nič ne spremeni«, potem pa se je zgodilo ravno to. V glasilu *Lastovka*, ki ga je izdajalo društvo iz Ingolstadta, so objavili fotografijo z odvrženimi predmeti na meji in zahtevali, da odgovorni odstopijo (Kokalj).

zavesti«, ob čemer so se začeli porajati dvomi, »ali bodo sploh uspela zbrati drugo in tretjo generacijo naših zdomcev (postopoma vse bolj izseljencev)?« (*Vrata se zdaj zapirajo z druge strani, Rodna gruda XXVI/2, 13, 1980, članek iz Dela*).

Na težave sta opozarjala tudi slovenski župnik v Mannheimu²³ in Janko Moder v reviji *Rodna gruda*. Modrov članek govori o dvojezičnosti, vendar pa izpostavi negativne strani, za katere danes vemo, da niso sestavni del dobro načrtovane dvojezičnosti:

Naši rojaki na jezikovno mešanih ozemljih ali naši delavci na tujem to (kako težko je nadomestiti mati, op. S. Š.) bridko občutijo pri svojih otrocih. Sami so na primer prišli s svojim jezikom v popolnoma tuje jezikovno okolje, ki so se mu morali čez noč prilagoditi, marsikje mukoma, tako da so si na tistem dali besedo, da bodo svojim otrokom prizanesli s temi neljubimi izkušnjami in jih bodo že od vsega začetka vzgajali samo v tujem jeziku.

To načelo je razumljivo, če želimo biti zadnji svojega rodu (poudaril J. M.) in se v svojih otrocih odpovedati svojemu narodu in prednikom. Otroci bodo potem pač znali en sam jezik in v rani mladosti jim bo mogoče prihranjeno jezikovno benganje v mešanici jezikov in vživljanje in prilagajanje raznim jezikovnim mehanizmom, njihovi notranji logiki in psihologiji in glasoslovju. /.../

Otrok v predšolskem obdobju, vzgojen in izučen v jezikovni mešanici, se mora pozneje, ko pride v šole, povsem preučiti, ker v bistvu ne zna nobenega jezika, dasi mogoče oba ali vse razume.

Izjava kaže na nepoznavanje dvojezičnosti, kajti vemo, da dvojezična vzgoja ne pomeni niti mešanja jezika niti poljezičnosti (neznanja obeh jezikov).

Moder zaključí:

/.../ zato naj bo še naprej materina šola tista, ki da otroku na pot v življenje tudi jezikovno znanje, in če že materina šola ni mogoča, naj jo v rani, še predšolski dobi nadomesti nji kar najbolj enakovredna pri babici ali dedku ali v otroškem vrtcu (Rodna gruda 26/3, 42, 1979, Materinščina).

V citiranem članku vidimo, kakšen je bil odnos in vedenje o dvojezičnosti celo pri ljudeh, ki so se zavedali pomena znanja slovenščine in ga spodbujali. Če upoštevamo te okoliščine, bi pričakovali, da slovenščine pri mladih sploh ne bo več. Pa ni tako. Kljub izrazito nespodbudnemu okolju so se tudi mlajše generacije naučile slovensko; mogoče ravno pri babici ali dedku, kot predlaga Moder.

²³ Potrebno je več idealizma in ljubiteljstva. Slovenci o tem ne razmišljajo in se hitro prilagodijo. To je pranapaka Slovencev. V okviru društva bi morali negovati, privzgajati ljubezen do domovine, njenih naravnih lepot, njene zgodovine in pesmi. Razlog za nedelovanje društva je premajhna zainteresiranost ljudi. Skupina pobudnikov je majhna. (Intervju, Slavec 1982: 79).

3.2.5 Ukrepi za zmanjšanje števila priseljencev (1983–1984)

Nezaposlenost v ZRN je leta 1983 dosegla rekord, zato so želeli zmanjšati število tujih delavcev. Vzroki za visoko brezposelnost niso bili samo kriza, v tem času se je v tovarnah tudi moderniziralo delo, tako da so se zmanjšale potrebe po nekvalificirani delovni sili.

Slovenski mediji so pisali o tem, da se delavci niso vračali, in za to krivili nemške oblasti. Smail Festič (7 D, 27. oktobra 1983, v: Horvat 1995: 126) je napisal članek *Zgolj prazne obljube*, v katerem ugotavlja, da bo kriza na Zahodu še trajala, kajti položaj je iz dneva v dan slabši.²⁴ Omeni tudi, da bo v Jugoslaviji zelo težko zagotoviti delo tistim, ki se vračajo.

Nemške oblasti so poskušale vračanje zagotoviti s pomočjo pri vrnitvi. Delavec bi dobil 10.500 mark zase in 1500 mark za vsakega otroka, toda izseliti bi se moral najpozneje do 30. septembra 1984. Jugoslovanske oblasti s tem niso bile zadovoljne, saj je povprečni Jugoslovčan, ki je v Nemčiji delal dvanajst let, v pokojninsko blagajno vplačal štirikrat več denarja. Omenjali so tudi prejšnje predloge, ki so bili ugodnejši, saj so ponujali od 20.000 do 30.000 mark. Po novem predlogu pomoči ne bi bili deležni tisti, ki so že bili brez dela. Ti so sicer dobivali nadomestilo, vendar je bilo to časovno omejeno, potem pa jim je ostala samo še vrnitev.

»Prostovoljno« vračanje so poskušali doseči tudi s poostrenim nadzorom nad izdajanjem in podaljševanjem dovoljenj za delo in ostrejšimi pogoji za doseljevanje otrok.

Na delu v tujini je bilo v tem obdobju 50.000 slovenskih delavcev, ki pa se kljub tem ukrepom niso vračali. V Jugoslaviji so načrtovali njihovo vrnitev in razvoj drobnega gospodarstva, vendar uspeha ni bilo. Obljubljeni so veliko, ko pa so želeli zdomci odpreti zasebno obrtno delavnico, so se ovire kar kopičile, prihajalo je tudi do težav s priznavanjem kvalifikacij, ki so jih delavci pridobili na delu v tujini.

Leto 1984 je bilo prežeto z vprašanji, povezanimi z vračanjem, in negotovostjo ob vedno novih dogovorih. Božidar Pahor (*Delo*, 21. 6. 1984, v: Horvat 1995: 130, 131) je poročal o srečanju predsednika zveznega komiteja za delo Djordja Jakovljevića in zahodnonemškega ministra za delo Norberta Blüma. Ugotovila sta, da število brezposelnih Jugoslovčanov upada, kar je posledica visoke strokovne usposobljenosti delavcev. Pogovarjala sta se o reintegraciji, ki je zajemala tudi mlade ljudi, ki so se v ZRN poklicno izobrazili. Načrtovali so poseben sklad v Jugoslaviji, ki naj bi ga financirali zahodnonemška stran, jugoslovanska vlada in vračajoči se zdomci. Jakovljević je menil, da so predvidena sredstva za sklad (2,5 milijona mark) prenizka in da ne bi smela veljati samo za zasebni sektor.

Leta 1984 je 80 odstotkov jugoslovanskih delavcev že imelo pravico do dela, samo 46 odstotkov pa je imelo priznано tudi pravico bivanja. Jugoslovanska stran je izrazila željo, da bi se ta odstotek povečal.

²⁴ O slabem položaju tujih delavcev in kršenju njihovih pravic je pisal tudi nemški raziskovalni novinar Günter Wallraff (1988).

3.2.6 Integracija (1985)

Leta 1985 je bila v Nemčiji še vedno visoka brezposelnost – v državi je bilo 9,3 odstotka brezposelnih, pri tujcih pa je bil ta odstotek še višji – 13,9 odstotka (Horvat 1995).

Kljub visoki brezposelni pa se delavci niso vračali in država je začela z njihovo »integracijo«. Beseda integracija se nanaša na spremembo izobraževalnega sistema, kajti šolski sistem je jasno kazal pomanjkljivosti in težave zaradi ne vključenosti zdomskih otrok v nemško družbo. Nemške oblasti so objavile podatke o njihovem slabem učnem uspehu in za to krivile nihanja med dvema jezikoma, med dvema svetovoma, kar naj bi proizvajalo »analfabete v dveh jezikih« (Horvat 1995: 134). Slab učni uspeh naj bi bil po nemškem mnenju posledica preobremenjenosti zaradi učenja prvega jezika (ne pa visoke brezposelnosti in iz nje izhajajoče stiske, povezane z mogoče zahtevano vrnitvijo).

Rezultati jugoslovanskih otrok (zapis ne govori posebej o slovenskih otrocih) so bili boljši od povprečja tujcev. Podatki iz leta 1988 kažejo, da je 72 odstotkov otrok končalo osnovno šolanje (vseh otrok tujcev le 43 odstotkov), boljši učenci pa so bili praviloma tisti, ki so obiskovali dopolnilni pouk.

Naša stran je vztrajno dokazovala, da je bolj kot vse drugo za slab uspeh povprečja otrok tujih delavcev iskati vzroke v odbijajočem odnosu okolja do tujcev, v njihovi družbeni in človeški osamljenosti sredi drugače mislečega okolja, v njihovi negotovosti glede prihodnosti, odvisni od gibanj na tržišču delovne sile, v težavah na vsakem koraku in tudi v slabši gmotni preskrbljenosti in precej nižjem stanovanjskem standardu (Horvat 1995: 134).

O slabih rezultatih jugoslovanskih otrok je poročal Wilfried Stölting (1976: 167–179), ki je od 1. junija 1973 do 30. septembra 1975 na univerzi v Essnu vodil raziskavo o dvojezičnosti jugoslovanskih otrok. Metode in rezultati raziskave so nad vse vprašljivi, kajti Stölting ni zaznal niti jezikovne različenosti otrok jugoslovanskih republik in je pisal o njih kot o govorcih srbohrvaščine. Predvidevam tudi, da slovenski govorniki v raziskavi niso bili zajeti, kajti v opombi omeni samo težave makedonskih otrok, ki so se v pripravljalnih razredih (nemško *Vorbereitungsklasse*) poleg nemščine učili dodatni tuji jezik – srbohrvaščino. Stölting (1976: 177) povzema, da je pri skoraj vseh jugoslovanskih učencih opazil dvojno poljezičnost, ki je zajemala omejeno znanje srbohrvaščine, ki je pri otrocih v pripravljalnih razredih brez vpliva nemščine, pri otrocih v nemških rednih razredih pa pod vplivom nemščine. Opazil je tudi zmanjšane zmožnosti izražanja v nemščini pri otrocih v pripravljalnih razredih in zmanjšano zmožnost reševanja problemov v nemščini pri otrocih v nemških rednih razredih.²⁵

²⁵ »Zusammenfassend ist zu sagen, dass bei fast allen jugoslawischen Schülern eine doppelseitige Halbsprachigkeit festgestellt worden ist: reduzierte Skr.-Beherrschung – bei den Schülern der Vorbereitungsklassen weitgehend ohne Dt.-Einfluss, bei den Schülern der deutschen Regelklassen unter Einfluss des Deutschen und allgemeiner Sprachprovinzialisierung –, reduzierte Verständigungsmög-

Vidimo, da se je tudi v obdobju integracije nadaljeval negativen odnos do dvojezičnosti. Ob branju nemških raziskav sem dobila občutek, da so imele cilj predstaviti dvojezičnost kot problem. Vedno se je pisalo samo o težavah v zvezi z dvojezičnostjo in se zanemarjalo dejstvo, da je bila večina otrok kljub vsemu v šoli uspešna. Med njimi so bili tudi slovenski otroci, vendar se o tem ni pisalo.

Poleg dejstva, da so v raziskavah poročali izključno o problemih, še pojasnilo k statističnim podatkom o končanem šolanju. Tudi šola je imela negativen odnos do dvojezičnosti in učitelji so zdomskim staršem priporočali manj zahtevne šole, čemur se starši niso upirali. Vendar to ni vse. Statistično primerjava učencev celotne nemške države in zdomskih otrok ni primerljiva. Zdomci, ki so odhajali v Nemčijo v 60. in 70. letih, so bili pogosto nekvalificirani delavci. Če bi hoteli dobiti pravo sliko o uspehu zdomskih otrok, bi morali primerjati šolski uspeh zdomskih otrok z uspehom otrok nemških nekvalificiranih delavcev. Prepričana sem, da bi bil rezultat za zdomske otroke ugodnejši.

3.2.7 Osamosvojitve Slovenije (1991)

Osamosvojitve na selitvene tokove ni imela velikega vpliva, zelo pa je vplivala na življenje Slovencev v Nemčiji.²⁶ V Jugoslaviji je bilo zanje poskrbljeno v okviru jugoslovanskih društev, kamor niso radi zahajali,²⁷ tako da je po osamosvojitvi v primerjavi z letom 1989 število društev v Nemčiji naraslo z 29 na 39. Med Slovenci je delovalo dvanajst katoliških duhovnikov, v šestih zveznih deželah je bil organiziran slovenski dopolnilni pouk.²⁸

Spremenilo se je sodelovanje s Slovenijo. Do leta 1991 je za slovenske delavce skrbel koordinacijski odbor za delavce na začasnem delu v tujini pri RK SZDL, leta 1991 Ministrstvo za Slovence po svetu, nato je te naloge prevzel odsek Ministrstva za zunanje zadeve, Urad za zamejce in Slovence po svetu.

V Nemčiji zdaj živi že druga generacija, za katero velja, da jih »z/elo malo /.../ resno razmišlja o nadaljevanju šolanja doma ali pa o tem, da bi se vrnil« (Pirš 1993: 12). Kljub temu mladi čutijo pripadnost slovenstvu in na prvem srečanju slovenske mladine iz Nemčije v Königsteinu pri Frankfurtu 1993 so izoblikovali dva sklepa:

lichkeit auf Dt. bei den Schülern der Vorbereitungsklassen, reduziertes Problemlösungsverhalten auf Dt. bei den Schülern der deutschen Regelklassen« (Stöltling 1976: 177).

²⁶ Ob osamosvojitvi so se tudi tuji govorci začeli bolj zanimati za slovenščino (Stabej 2004: 8).

²⁷ Nekaj kritičnih izjav iz Mannheima: *Saj imamo jugoslovanski klub, pa ne pridemo blizu. Posmehovali so se našim otrokom, vsi zvočniki so brenčali. Nam se je zdelo, kot da je bilo zanalašč. / Jugoslovansko društvo – tam je toliko nelepega govorjenja in razbijanja kozarcev. / Mi bi bili raje zase, da bi imeli svojo glasbo in bi lahko slovensko zapeli. Saj nimamo nič proti ostalim, ampak mi imamo valčke in polke in svoje narodne pesmi. Tam nas pa vsi preglasijo.* (Intervju, Slavec 1982: 78).

²⁸ V Nemčiji je po deželah dopolnilni pouk različno organiziran. V Berlinu in Baden-Württembergu je organizacija v pristojnosti Slovenije, v pokrajinah Hessen, Severno Porenje-Vestfalija in Bavarska pa v pristojnosti Nemčije.

- »kljub temu da večkrat govorimo med seboj nemško, izjavljamo, da smo Slovenci,
- spori med župnijami in klubi morajo prenehati« (Božo Rustja, *Kultura povezuje mlade*, Ognjišče 3/93, v: Horvat 1995: 177).

3.2.8 Selitve po drugi svetovni vojni v številkah

V prvem obdobju izseljevanj (1945–55) so Slovenijo zapuščali begunci, ki so v Nemčijo odhajali prek zbirnih taborišč v Avstriji. Vzroki za izseljevanje so bili politični, način izselitve pa nelegalen. Nelegalno izseljevanje se je nadaljevalo tudi po letu 1955, ko so se političnim vzrokom pridružili ekonomski.

Po letu 1962 je bilo konec nelegalnih odhodov, začelo se je množično ekonomsko začasno izseljevanje, ki je doseglo vrh konec 60. let in se v 70. in 80. začelo spreminjati v stalno izseljenstvo. Z odločitvijo za Nemčijo je povezano sprejemanje nemškega državljanstva in izgubljanje stikov s Slovenijo, kar je trajalo do leta 1991, ko je slovenska osamosvojitev spodbudila ustanavljanje novih društev in poživila delo.

Ob koncu še ocene števila Slovencev v Nemčiji. Natančno število zaradi nejasnosti (vprašanje državljanstva, nekoč politična emigracija) in razpršene poselitve ni znano.

Tabela 3: Ocene števila Slovencev v Nemčiji

1971	47.000 (Stare, v: Lukšič Hacin 1995)
Konec 70. let	50.000–60.000 (Gosar 1997)
1981	33.254 (<i>Enciklopedija Slovenije</i>)
1983	50.000 (7 D, v: Lukšič Hacin 1995)
1991	38.159 (<i>Enciklopedija Slovenije</i>). Po oceni dvakrat več, nekateri prevzeli nemško državljanstvo.
1995	Več kot 40.000 (Lavš, v: Horvat 1995: 48)
2002	30.000 slovenskih državljanov (<i>Rodna gruda</i> 49/3, 15)

4 SKLEP

Življenje Slovencev v Nemčiji se je v preteklosti zelo spreminjalo. Večina je najprej prišla za določen čas, nato pa so ostajali in si ustvarili družine. Kljub njim nenaklonjeni politični situaciji, gospodarskim krizam, strahu pred prisilnim odhodom in integraciji v nemško družbo so ves čas ohranjali tudi svojo kulturo in jezik. Z osamosvojitvijo Slovenije in vstopom v Evropsko unijo bi jim moralo biti lažje. Upam, da bodo to možnost izkoristili, se še bolj povezali s Slovenijo in živeli tudi v naslednjih generacijah.

LITERATURA

- Althammer, Walter (1997). Die politische Bedeutung des Migrationsproblems in Deutschland. *Migration und sozioökonomische Transformation in Südosteuropa*. München: Südosteuropa-Ges, str. 25–30.
- Drnovšek, Marjan (1993). Slovenci na Nemškem. *Enciklopedija Slovenije*, 7. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 370.
- (1995a). Podobi Marxa in Engelsa na steni slovenskega delavca v Nemčiji. *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, str. 18.
- (1995b). Zahodna Evropa vabi pridne roke, str. 294.
- (1995c). Domovina in izseljenčevo domotožje, str. 361.
- (1995č). Vračanje izseljencev v domovino, str. 383.
- Horvat, Martin in Lavš, Katarina (1995). *Iz spomina v spomin. Ob 25-letnici slovenske župnije v Berlinu: 1969–1994*. Berlin: Slovenska katoliška misija.
- Klemenčič, Matjaž (1996). Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni Srednji Evropi: primer Slovencev. 1. del. *Zgodovinski časopis* 50/3, str. 391–409.
- Kokalj, Zvone. *Lastovka, glasilo slovenskega kulturno prosvetnega društva Lastovka*. (Od 1979 do 1985).
- Korpič Horvat, Etelka (1992). *Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Krevs, Uršula (1994). Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji. Slovenski izseljenski koledar 1994. Koledar za Slovence po svetu, 41. letnik. Ljubljana: SIM.
- Lipoglavšek Rakovec, Slava (1950). Slovenski izseljenci. *Geografski vestnik XXII*. Ljubljana: Geografsko društvo v Ljubljani, str. 3–60.
- Lukšič Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Pirjevec, Jože (1995). *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa.
- Pirš, Tanja (1993). Slovenski starši so tu zelo cenjeni. Klepet z Miro Turk. *Otrok in družina* 42/9, str. 12.
- Pucelj, Janez (1989). Kje si, domovina? *Prelomni časi: zbornik predavanj s teološkega tečaja o aktualnih temah za študente in izobražence 1988/89*. Ljubljana: Medškofijski odbor za študente, str. 214–249.
- Simona, Gerd (1979). *Sprachwissenschaft und politisches Engagement: Zur Problem- und Sozialgeschichte einiger sprach-theoretischer, sprachdidaktischer und sprachpflegerischer Ansätze in der Germanistik des 19. und 20. Jahrhunderts*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag, str. 203–204.
- Slavec, Ingrid (1982). *Slovenci v Mannheimu*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)*. 1994. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. Ljubljana, SAZU in ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, DZS d.d. in Amebis, d.o.o.

- Stabej, Marko (2004). Slovenščina kot drugi/tuji jezik in slovensko jezikovno načrtovanje. *Jezik in slovstvo* 49/3–4, str. 5–16.
- Stölting, Wilfried (1976). Der serbokroatisch-deutsche Bilinguismus jugoslawischer Schüler. *Südosteuropa und Südosteuropa-Forschung. Zur Entwicklung und Problematik der Südosteuropa-Forschung. Symposium des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen. Forschungsgemeinschaft in West-Berlin von 17.–19. Oktober 1975*. Hamburg.
- Šket, Janez in Turk, Ciril (2000). *Slovenci na Württemberškem – nova domovina v Cerkvi*. Ljubljana: Družina.
- Štumberger, Saška (2004). *Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Švent, Rozina (1991). *Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945: od begunskih taborišč preko naselitvenih središč po svetu v matično domovino*. Ljubljana: Svetovni slovenski kongres, Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Vukovič, Jasna in Maja (1999). *Slovensko zdomstvo v ZR Nemčiji*. Diplomski naloga. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Wallraff, Günter (1988, 1985). *Ganz unten: mit einer Dokumentation der Folgen*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Werner, Erich (1985). *Slovenci v Porurju (1960)*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Zupančič, Jernej (1999). Slovenci v Avstriji. *Geografica Slovenia*, 32. Ljubljana: Inštitut za geografijo.

SUMMARY

SLOVENIAN MIGRATION STREAMS TO GERMANY AND THE CHANGING OF ROLE OF SLOVENIAN LANGUAGE

Saška Štumberger –

In view of time, duration and grounds for migrations, Slovenians in Germany were referred to as emigrant, migrant worker, diaspora, Gastarbeiter. For Slovenians coming to Germany after 1962 temporarily for economic reasons, the term migrant worker was used. Despite initially different plans, the emigrants were not returning home for permanent; in recent reports, we frequently read about emigrants in Germany. Although the term migrant worker meant in the past "workers on temporary work abroad", its use is righteous today as well. In the media, the expression denotes those Slovenians abroad that visit Slovenia on occasions of holidays and feasts by which they differ from "proper" emigrants.

The position and role of Slovenian language is due to permanently changing political and economic circumstances difficult to describe. An outline of the after-war migrations and life in Germany and in Yugoslavia indicates we must consider the present language knowledge and patterns of speech behaviour a non-concluded process marked in the past by political changes, economic crises, negative attitude towards bilingualism, fear of coercive departing Germany, integration into German society, and the attainment of independence of Slovenia. In the future, it will be designated by Slovenian membership in the European Union, by economic situation in the both states, and by abilities of taking advantage of the new circumstances.

UMETNIŠKA USTVARJALNOST MIGRANTOV: PRIMER SLOVENCEV V NEMČIJI

Kristina Toplak*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Umetniška ustvarjalnost migrantov: primer Slovencev v Nemčiji

Prispevek obravnava umetniško ustvarjalnost v kontekstu mednarodnih migracij. V prvem delu je poudarek na ustvarjalnosti kot psihološki, družbeni in antropološki kategoriji ter njenih povezavah z migracijami. Drugi del prinaša podrobnejšo obravnavo teorije ustvarjalnosti, imenovane teorija šestih P, ki jo avtorica delno aplicira na konkretno migracijsko situacijo Slovencev v Nemčiji.

KLJUČNE BESEDE: migracije, umetniška ustvarjalnost, Slovenci v Nemčiji, teorija šestih P, priseljenska politika, likovni ustvarjalci.

ABSTRACT

Artistic creativity of migrants: the case of Slovenians in Germany

The contribution deals with artistic creativity in the context of international migrations. In the first part, emphasis is on creativity as a psychological, social, anthropological category and its linkages with migrations. The second part brings in detail the theory of creativity called the theory of the six Ps, which the author partially applies to the concrete migration situation of Slovenians in Germany.

KEY WORDS: migrations, artistic creativity, Slovenians in Germany, theory of the six Ps, immigration policy, artists

UVOD¹

Louis Adamič, Edward Klug, Max Ernst, Bara Remec, Oscar Wilde, Bob Geldof, Greta Garbo, Milan Kundera, Pablo Picasso, Omar Sharif so samo nekatera imena iz množice (svetovno) znanih emigrantov oziroma imigrantov, odvisno pač, s katere pozicije jih obravnavamo. Vendar imajo te osebe še nekaj skupnega: povezuje jih ustvarjalnost na različnih področjih umetnosti – v plesu, literaturi, glasbi, slikarstvu, igri. Ustvarjalnih oseb, ki so se vpisale v zgodovino, je veliko, še več je manj znanih

* Kristina Toplak, asistentka, mlada raziskovalka, ISI ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana.

¹ Prispevek je rezultat prve faze raziskave, ki poteka v okviru projekta Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU »Izseljevanje Slovencev v Nemčijo 1880–1973«, katerega nosilec je Marjan Drnovšek.

ali celo anonimnih ustvarjalcev, ki so v nekem trenutku svojega življenja emigrirali, kar je tako ali drugače vplivalo na njihovo življenje in delo.

Prostovoljne, v zadnjih turbulentnih desetletjih predvsem prisilne migracije privlačijo pozornost medijev, raziskovalcev, vse bolj tudi umetnikov. Migracije so tako našle osrednje mesto med pojavi, na katere se odzivajo sodobni umetniki. Na drugi strani pa je umetnost samih emigrantov oziroma imigrantov pogosto marginalizirana in nezanimiva za emigrantsko in tudi imigrantsko okolje. Dosedanje maloštevilne razprave o migracijah in umetnosti so nakazale nekaj stičnih točk med obema pojavoma: migracije so tema v umetnosti, umetniška dela so lahko vir v raziskovanju migracijskega procesa, predmet raziskav so umetniki migranti. Tukaj bomo načeli še eno izmed možnih povezav, in sicer umetniško ustvarjalnost v kontekstu mednarodnih migracij.

Ustvarjalnost migrantov, predvsem kulturna ustvarjalnost emigrantov, je pri slovenskih raziskovalcih že vzbudila nekaj zanimanja,² vendar jih sama ustvarjalnost v epistemološkem smislu ni zanimala. Poznamo različne oblike ustvarjalnosti, a si bom dovolila obdelati umetniško ustvarjalnost in jo povezati z migracijami. Spregovorila bom o nekaterih vplivih na umetniško ustvarjalnost v kontekstu slovenskega povojnega priseljevanja v Nemčijo. Tja se je od konca petdesetih do začetka sedemdesetih let 20. stoletja v primerjavi z drugimi evropskimi državami naselilo največ Slovencev, vendar je bilo med njimi zelo malo umetniških ustvarjalcev in tudi kasneje se jih je med populacijo emigrantov pojavilo malo.

Če so migracije, še posebej prisilne, stresna situacija (po številnih izkušnjah posameznikov in tudi poklicnih psihologov tudi so), bi morale na ustvarjalnost posameznika, ki za ustvarjanje potrebuje svobodo in možnosti, delovati zaviralno. Številni primeri ustvarjalcev emigrantov nam pričajo o nasprotnem. Vendar za ustvarjanje niso dovolj samo možnosti, ki jih daje naravno, družbeno ali kulturno okolje, in posameznikova svoboda. Za neambiciozni začetek si pogledjmo, kaj je ustvarjalnost in kaj lahko poleg spremembe okolja še vpliva nanjo. Pri opredelitvah ustvarjalnosti in njenem povezovanju z migracijami bom v nadaljevanju izhajala večinoma iz Makarovičeve teorije ustvarjalnosti (2003).

USTVARJALNOST MIGRACIJ, USTVARJALNI MIGRANTI

Ustvarjalnost (creativity, Kreativität, creatività) je človeška lastnost, ki jo hkrati dojemamo kot samoumevno in kot nekaj izrednega, nedoumljivega, skoraj nadrealnega. Samoumevna je v razpravah o umetninah, prispevkih o genialnih izumiteljih, tehničnem

² Omenimo le nekatere: Ustvarjalnost Slovencev po svetu, zbornik predavanj na 38. seminarju slovenskega jezika, literature in kulture; Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki, zbornik, ki ga je izdal ZIFF; Kulturna ustvarjalnost Slovencev v diaspori, publikacija, ki je izšla v okviru Evropskega meseca kulture v Ljubljani; Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU je leta 2001 organiziral mednarodno konferenco o kulturni ustvarjalnosti izseljencev in objavil nekatere prispevke v svoji reviji *Dve domovini/Two Homelands* 14, 2001.

razvoju, celo ko govorimo o družbenih spremembah kot objektivni posledici ustvarjalnosti; ljudje so preprosto ustvarjalni. Kakor hitro pa postane ustvarjalnost sama po sebi predmet znanstvene razprave, se stvari nekoliko zapletejo. Kako razumeti nekaj, česar sami ustvarjalci ne morejo dojeti in ne znajo razložiti? Anton Trstenjak je menil, da je umetniška ustvarjalnost znanstveniku nedostopna, ker mu manjka neposredna izkušnja umetniškega doživetja. Na drugi strani je nedostopna tudi samemu umetniku, saj v trenutku, ko začne razglablјati in analizirati umetniško doživetje v nekem trenutku ustvarjanja, neha biti umetnik in se postavi v vlogo znanstvenika analitika (Trstenjak 1953). Podobno bi lahko trdili za tehnično ali znanstveno ustvarjalnost. Sodeč po tem, je ustvarjalnost znanstveno neulovljiva in lahko nanjo kar pozabimo. Je prav zato tako malo resnih študij na temo človeške ustvarjalnosti in so inspiracija, navdih in genialnost skrivnostne uganke »življenja, veselja in sploh vsega«?

Tistih nekaj resnih študij to zanika. Vendar pa so predvsem psihologi (za)oralni ledino in prispevali v malho znanosti temeljna dela o ustvarjalnosti. Anton Trstenjak, Vid Pečjak in Jan Makarovič, v manjši meri pa še Janez Mayer in Norbert Jaušovec, so vidne osebe slovenske psihologije, ki jim je ustvarjalnost vzbudila znanstveno radovednost, a je le Jan Makarovič presegel ozke okvire psihološke stroke in se ustvarjalnosti lotil z vidika »antropologije kot najširše znanosti o človeku, ki skuša zajeti človeka v vseh njegovih manifestacijah«³ (2003: 43).

Ustvarjalnost ni nekaj mističnega, ne nastane iz nič in ni brez konca; ni nekaj, kar izvira iz človeške notranjosti in česar ne moremo zadovoljivo pojasniti. Gre za splet osebnostnih, okoljskih, socioloških in kulturnih dejavnikov, ki vplivajo na posameznikovo zmožnost ustvarjanja. Pri tem so lahko migracije, kot bomo videli v nadaljevanju, zunanji spodbujevalni ali zaviralni dejavnik. Ustvarjalnost najbolj pogosto povezujemo z izvirnostjo, koristnostjo, lepoto, intuicijo, navdihom in podobnim. Gre za zunanje kriterije presojanja ustvarjalnosti, ki je v splošnem razumljena kot prizadevanje, kako združiti čimveč čimbolj različnih elementov v čimbolj enovito in preprosto miselno celoto. Ločimo družbeno ustvarjalnost, ki se kaže v oblikovanju ljudi in njihovih medsebojnih odnosov, in predmetno ustvarjalnost, ki se kaže v znanosti, tehniki, umetnosti itd. (Makarovič 2003: 33)

Nova spoznanja, ideje, odkritja in stvaritve, do katerih prihaja človek, povzročajo duhovne in materialne spremembe, saj naj bi bilo bistvo ustvarjalnosti v preseganju že ustvarjenega. Mayer meni, da »struktura osebnosti, ki se manifestira skozi ustvarjalni proces kot aktivni princip kompozicije sposobnosti, stilističnih potez, čustvene sfere in motivacijskih mehanizmov, torej celovite osebnosti, pomeni enega izmed temeljnih določil generičnega bistva človeka, skozi katerega lahko v največji meri uresničuje samega sebe. Je zavestno in podzavestno procesiranje – simbolizacija izvirnih, novih zamisli in odkrivanje njihove realizacije v modelih, načrtih, teorijah, odločitvah, storitvah, izdelkih, dejanjih, umetniških stvaritvah itd.« (1991: 14, 17)

³ Makarovič razume antropologijo v splošnem, širšem pomenu besede, ki zajema biološko/fizično, socialno, kulturno antropologijo, čeprav je dal večji poudarek prvi.

Mayer vidi ustvarjalni proces kot celovito aktivacijo človekove osebnosti, ki transcendira obstoječe strukture stanj in procesov v sebi ali v okolju, tako da ustvarja nove elemente in strukture in s tem presega že ustvarjeno. Tako je osnovni kriterij ustvarjalnosti izvirnost in njena pojavna oblika je novost (1991: 19, 21). Vendar je treba ob tem poudariti, da v naravi nastajanje novega temelji na povezovanju starega in govorimo o emergenci ali vznikanju novih oblik iz že obstoječih. Tudi pri človeški ustvarjalnosti najdemo podoben proces, ki pa poteka načrtno in zavestno (Makarovič 2003: 29). Produkti človeške ustvarjalnosti torej ne vzniknejo iz nič, ampak nastajajo iz že znanih oblik, le način sestavljanja ali povezovanja le-teh je nov, izviren. Tako je tudi v umetnosti. Howard Becker meni, da si je celo nemogoče predstavljati umetnost, ki bi bila popolnoma neodvisna od tega, kar se je na polju umetnosti že zgodilo, pojavilo, razvilo. Pri umetniškem delu ne moremo spregledati, kako je podobno drugim sorodnim delom in kako je hkrati različno. Vsako umetniško delo povečini uporablja sredstva in materiale, ki jih uporablja katerokoli drugo sorodno delo, vendar vsako delo prispeva k razvoju znotraj žanra in prav v tem je njegova novost (Becker 2005).

Ustvarjalni proces ima dvojni izvir – v človeku in okolju. Predvsem okolje je neusahljiv vir spodbud in možnosti, ki jih posameznik potrebuje za ustvarjanje. Sprememba okolja (naravnega, družbenega ali kulturnega) pomeni torej spremembo v ustvarjalnem procesu. Tako pridemo do migracij, ki so splošno definirane kot fizično gibanje posameznikov ali skupin v geografskem prostoru in zajemajo hkrati spreminjanje prostorskega in socialnega okolja (Klinar 1976: 15, 16), kar vodi do relativno trajne spremembe kraja bivanja. Razmerje med okoljem in posameznikom ali skupinami posameznikov je v splošnem v ospredju obeh teorij, migracij in ustvarjalnosti.

Tipologija migracij je pestra (glej: Klinar 1976; Castles in Miller 1993; Boyle et al. 1998; Brettell in Hollifield 2000), vendar nas tukaj zanimajo predvsem mednarodne in trajne oblike migracij, ki največkrat povzročijo večje spremembe v človekovem življenju. Z vidika posameznika gre za socialne in kulturne spremembe, ki so posledica zapustitve enega konteksta in vstopa v drugega. Emigracija in imigracija kot dve dejanji enega procesa vplivata na socialne odnose med spoloma, sorodstvom in ljudmi enakega kulturnega ali etničnega ozadja. Pristop k raziskovanju migracij z mikronivoja je značilen predvsem za sodobno antropologijo, v okviru katere se je razvila domneva, da so migranti sami odločujoči *dejavniki* (agents) v svojem ravnanju, sami interpretirajo in konstruirajo znotraj omejitev migracijske strukture.⁴ Na končni rezultat migracije imajo vpliv njihove socialne, kulturne in *ospoljene* (gendered) lokacije (Brettell in Hollifield 2000: 4).

Poudariti je treba, da je človekovo ustvarjalno delo brezpogojno povezano s svobodo. Gre za svobodo v odnosu do zunanjega okolja ali drugega človeka. Človeka ni mogoče prisiliti k ustvarjalnosti; ustvarjalnost tudi ni rezultat materialne nuje. Na spremembe v njej najbolj vpliva razpoložljivost idej. »Čim intenzivnejši in bogatejši so kulturni stiki, čim več različnih idej se srečuje, sooča in spopada v nekem družbenem prostoru, tem višja je praviloma stopnja ustvarjalnosti« (Makarovič 2003: 37).

⁴ Tak pristop bi lahko imenovali pristop »človeškega kapitala« (glej: Gombač 2005: 20).

Migracijsko okolje, ki je največkrat večetnično in multikulturno, bi po tem sodeč moralo biti idealno za razvoj posameznikove ustvarjalnosti, vendar pod pogojem, da sta imigrantu omogočena svobodno življenje in socialna enakopravnost. Ustavimo se nekoliko pri svobodi in kulturnih stikih, saj menim, da so migracije tesno povezane z obema pojavoma. Ljudje velikokrat emigrirajo prav zaradi pomanjkanja osebne, politične ali ustvarjalne svobode. Če jim novo okolje omogoči svobodno življenje in delovanje, pozitivno vpliva na njihovo ustvarjalnost. Tudi ekonomski imigranti po ekonomski osamosvojitvi v novem okolju postanejo veliko bolj socialno svobodni, kar vpliva na njihovo ustvarjalnost. Na drugi strani pa so prisilni migranti, begunci, razseljene osebe in prosilci za azil v novem okolju pogosto brez pravice do svobodnega gibanja in preden dobijo (če ga seveda dobijo) dovoljenje za bivanje in delo v priselitenem okolju, pogosto preživijo veliko časa v neugodnih življenjskih okoljih. Lahko bi govorili o izgubi ustvarjalnega potenciala. Prostovoljna ali prisilna narava migracij daje tako različne pogoje za ustvarjalnost.

Raziskovalci tako imenovane izgubljene generacije avstrijskih umetnikov v Ameriki so na primer »izključenost umetnika iz domače kulture« opredelili kot »mučen proces, ki mu odvzame politične in socialne pravice, kot tudi identiteto, ki je izražena estetsko in definirana preko kompleksnih osebnih odnosov in tradicij, ki jih povezujejo«. Emigracija po njihovem mnenju »ogroža posameznikov odnos do množice izkušenj, ki konstituirajo njegovo identiteto in spomin, in sili umetnika, da se sooči s *tujim okoljem*, ki destabilizira tisto strukturo, na kateri sloni večina njegove *ustvarjalnosti*« (Czaplicka 1996: VIII; avtoričin poudarek). Menim, da je takšno generaliziranje popolnoma odveč in kot bomo videli v nadaljevanju, je »destabilizacija ustvarjalnosti« v večji meri odvisna od posameznikovih aspiracij, duševnih lastnosti in zmožnosti prilagajanja ter seveda posamezne vrste »tujega« okolja. Primer avstrijskih umetnikov v Ameriki se sicer navezuje na prisilne migracije (beg pred nacizmom), vendar je večina umetnikov v Ameriki nadaljevala svojo ustvarjalno pot. Nekateri so se bolj, drugi manj uspešno vključili v umetniški svet ameriške družbe, kjer so razgibani kulturni stiki veliko pripomogli k razvoju umetniške poti. Na drugi strani nam številni primeri pričajo, da so ljudje lahko umetniško ustvarjalni tudi v najhujših življenjskih pogojih. Med slovenskimi umetniki omenimo Teda Kramolca, ki je ustvaril serijo risb v taborišču Gonars, nekateri slovenski politični emigranti so v taboriščih v Avstriji in Italiji tudi razstavljali, Zoran Mušič je v koncentracijskem taborišču Dachau ustvaril serijo risb, Bogdan Borčič je prav tako v koncentracijskem taborišču Dachau ilustriral ilegalni časopis. Omenimo še partizansko grafiko in slikarja Tahirja Abasija iz ljubljanskega azilnega doma, ki je leta 2005 razstavil svoja dela v okviru svetovnega dneva beguncev na Metelkovi.

Migracija je stresna situacija in vsi je ne znajo in ne zmorejo premagati. Z migracijami so zato tesno povezane morebitne duševne stiske. Posledice so razne duševne bolezni, ki jih povzročijo različni pretresi ob stiku z novim okoljem. Njihove oblike so lahko blage, kot na primer tesnoba, strah in nesigurnost, iz česar pa se lahko razvije depresija, ki se v redkih primerih sprevrže tudi v psihozo (Zalokar 1994). Vendar to ne

pomeni nujno negativnega vpliva na ustvarjalnost. Psihatri opažajo, da lahko frustrirajoče situacije stimulirajo visoko ustvarjalnega posameznika. Težave, s katerimi se soočajo priseljenci, se tako lahko spremenijo v ustvarjalno inspiracijo (Zalokar 1994: 18, 19). Pogosto je imelo umetniško ustvarjanje pri imigrantih terapevtski značaj. Tako je slovensko-kanadski umetnik Božidar Kramolc, kot pravi sam, »v pehanju za vsakdanji obstoj garal in se po delu ukvarjal s slikarstvom, pisanjem in drugimi hobiji, da bi si ohranil duševno zdravje in našel vsaj nekakšen smisel v severnoameriškem velemestnem načinu življenja« (Mislej 2002: 178).

Ostaja nam še vprašanje identitete, ki je v migracijskem procesu podvržena velikim spremembam. Identiteto moramo razumeti kot proces v svojem spreminjajočem, fluktuirajočem, hibridnem smislu in kot taka se implicitno veže z ustvarjalnostjo. Lahko bi razpredali o osebni, etnični ali kulturni identiteti posameznika, saj so vse tri povezane z ustvarjalnostjo, vendar bi presegli zastavljene okvire prispevka.

USTVARJALNOST PRISELJENCEV V NEMČIJI SKOZI TEORIJ O ŠESTIH P

Ustvarjalnost kot proces je Makarovič poskušal pojasniti z nadgraditvijo teorije o štirih P (Press – okolje, Personality – osebnost, Proces – proces, Product – produkt), ki jo je Anton Trstenjak (1981), sledeč ameriškemu vzoru, predstavil v delu Psihologija ustvarjalnosti. Trstenjak pri njej ni upošteval družbenih implikacij, zato je Makarovič razvil teorijo šestih P, ki jo sestavljajo: *Prilike* za ustvarjalnost, ki se razvijejo v okolju posameznika, *Posameznik*, *Proces*, *Produkt*, *Priznanja* in *Premiki* v družbi (kot posledica). V povezavi z migracijami bom izpostavila *Prilike*, *Posameznika* in *Priznanja*, ostale tri komponente teorije pa bom predstavila le na kratko, saj v tem kontekstu nimajo bistvene vloge.

1. Dogajanja v svetu, ki obdaja posameznika, so bodisi *spodbuda* za njegova stremjenja bodisi *možnost* za njihovo uresničenje. **Prilika** je krovni pojem, ki povezuje spodbude in možnosti; le-te se v okolju ustvarjalca neprestano prepletajo. Dejavniki naravnega okolja povečujejo možnost ustvarjalnosti, saj naravno okolje lahko deluje tudi kot spodbuda. Ustvarjalnost ne predpostavlja le ugodnih pogojev, ampak tudi izzive, s katerimi se je treba spopasti, in probleme, ki jih je treba rešiti. Tudi družbeno okolje deluje kot spodbuda in kot možnost. Kot možnosti lahko opredelimo razvitost tehnologije, predvsem informacijske, razvitost izobraževalnih sistemov, prometa, trgovine, pomembna je stopnja družbene enakosti. K temu moramo dodati še spodbude, kot so konkretna družbena pričakovanja, zahteve, vrednote, pritiski, ideali. Neugodno naravno ali družbeno okolje je lahko ovira oziroma zmanjšuje možnost kreativne aktivnosti, na drugi strani pa je lahko spodbuda za ustvarjalnost. Družbeno okolje spodbuja k ustvarjalnosti predvsem preko želje po priznanju, naravno pa preko želje po materialnih predmetih (Makarovič 2003: 43–54).

Novo, drugačno prostorsko (naravno) in socialno okolje lahko pomeni za posame-

znika povečanje možnosti in večjo spodbudo od prejšnjega ali pa obratno, zmanjšanje možnosti in manjšo spodbudo za ustvarjalnost. Poglejmo, kakšne možnosti in spodbude je Slovincem lahko dalo nemško okolje.

Največ Slovencev je prišlo v Nemčijo v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja. Takratna Zvezna republika Nemčija je potrebovala predvsem mlade delavce, ki bi ostali le začasno. Oblikovana je bila uradna politika začasnega zaposlovanja tujih delavcev, ki je vključevala tudi mednarodne sporazume z deželami izseljevanja (Slavec 1982). Država je tako imenovanim *Gastarbeiterjem* dodelila nekaj pravic, vendar niso imeli dostopa do socialne pomoči, in od njih so pričakovali, da se bodo vrnil v matične dežele, potem ko jih ne bodo več potrebovali (Boyle et al. 1998: 226, 227). Nemčija se ni deklarirala za priseljsko deželo, o čemer priča tudi Zakon o tujcih iz leta 1965: »Tujci uživajo vse osnovne pravice, razen pravic do svobode zbiranja, do svobode združevanja, svobode gibanja (po državi, op. avt.) in prostega izbiranja poklica, delovnega mesta in mesta izobraževanja ter zaščite pred zahtevo po izročitvi tuji državi (za storilce kaznivih dejanj, op. avt.)« (Boyle et al. 1998: 228).

Do leta 1973 je bilo v Nemčiji že 47.000 Slovencev (Stare 1977: 8),⁵ skupaj pa 2,6 milijona tujih delavcev (Boyle et al. 1998: 226). Po tem letu priseljevanje delavcev, med njimi tudi Slovencev, v Nemčijo ni več naraščalo, saj se je zaradi naftne krize in gospodarske recesije povpraševanje po tujih delavcih zmanjšalo. Nemška priseljska politika je do sedemdesetih let temeljila na omejujočih zakonih o tujcih, ki so vključevali načelo prostovoljne rotacije delavcev (vsakoletno vračanje določenega števila tujih delavcev) in omejenih pravicah. Priseljenci niso imeli volilne pravice in tudi druga generacija je težko pridobila državljanstvo (Boyle et al. 1998: 228). Kasneje se je situacija predvsem zaradi stalnega naseljevanja priseljencev liberalizirala, vendar predvsem na področju bivanjske in pravne problematike. Od leta 1978 naprej so začeli veljati upravni predpisi k Zakonu o tujcih, ki so predvidevali postopno ureditev bivanjsko-pravnega položaja tujcev, nekoliko kasneje še omiljeni predpisi o delovnih dovoljenjih (Slavec 1982: 54). Na drugi strani pa je Zakon o tujcih iz leta 1991 zahteval asimilacijo s sprejemanjem »pravnega, socialnega in ekonomskega reda Zvezne republike, njenih kulturnih in političnih vrednot«. Za nemško politiko je bistvo nemške državotvornosti domnevna skupna nemška kultura in uporaba izrazov *Gastarbeiter* in *Ausländer* za Nenemce samo poudarja njihovo drugačnost (Boyle et al. 1998: 228).

Nemška priseljska politika je razvila neke vrste selektivno integracijsko politiko, ki je delovala predvsem za kategorijo tujcev, ki so bili v Nemčiji že vrsto let. Odnos do tujcev se tako kaže različno in je odvisen tudi od politike posameznih zveznih držav, kar vpliva tudi na odnos širše družbe do tujcev. Pritisk na tujce je seveda odvisen od spreminjajočih se družbenih, gospodarskih in političnih razmer. Po združitvi Nemčij je ponovno mogoče zaznati skrajno negativen odnos do priseljencev, ki se izraža v

⁵ Po drugih podatkih naj bi jih bilo konec sedemdesetih let celo okoli 50.000–60.000 (povzeto po: Lukšič - Hacin 1995: 42). Glede na statistične podatke nemškega Zveznega urada za statistiko je bilo konec leta 2003 v Nemčiji 21.795 Slovencev (http://www.gov.si/mzz/dkp/vbn/slo/politini_odde.shtml).

porastu delovanja neonacističnih skupin, javnih verbalnih napadih na tujce in hudem fizičnem nasilju (sežig židovske sinagoge, številni napadi na azilne domove).

Na eni strani je nemška država s svojo liberalno in demokratično politično ureditvijo, razvitostjo tehnologije, predvsem informacijske, razvitostjo izobraževalnih sistemov, prometa in trgovine pomenila dobre možnosti za ustvarjanje. Na drugi strani pa so začasnost emigracije, zahteva po asimilaciji, selektivna integracijska politika in družbeni pritiski omejevali te možnosti. Priseljenci niso bili obravnavani kot enakovredni.

Spodbude so ustvarjalci dobivali tudi na nemški umetniški sceni. Zanj je sicer značilen prelom s tradicionalno predvorno umetnostjo, saj je bil v času nacionalsocializma in vojne uničen večji del sodobnih umetniških del, veliko umetnikov je bilo izgnanih in le redki so se po koncu vojne vrnili. Z razdelitvijo na dve državi je umetnost v vzhodni Nemčiji ubrala tudi nekoliko specifično pot. V Zvezni republiki Nemčiji je sicer prišlo do rekonstrukcije moderne umetnosti, vendar tudi do odklona od regionalizma in obrata v internacionalni stil. Nedvomno so imele za umetnike spodbudno vlogo mednarodne razstave sodobne umetnosti (na primer *Documenta*),⁶ razstave vplivnih tujih umetnikov in delovanje številnih umetniških gibanj, ki so imela podporo v velikem, liberalnem trgu (zbiralcih in umetniških institucijah), nato tudi združenje Nemčij in primerjave med obema umetniškima svetovoma (Thomas 2002). Kljub vsemu pa nemška umetnost ni prispevala večjih premikov in pretresov k svetovni umetnosti. Vendar je bilo v primerjavi s »pregovorno slovensko foušijo«, oviranjem naprednih, drugačnih idej, zadušljivim in omejujočim sistemom akademskega izobraževanja, politiko zaposlovanja po politični liniji, pritiski na drugače misleče, majhnostjo slovenskega trga in podobnim v Nemčiji ustvarjati veliko lažje.⁷

2. Pri **Posamezniku** so v ospredju osebnostne dispozicije. Posameznikova ustvarjalnost je do neke mere odvisna od okolja, ker je posameznik odprt sistem. Makarovič (2003: 129–142) pri tem izhaja iz razmerja med posameznikom in okoljem ter ga v nadaljevanju povezuje s teorijo osebnosti z objektivnega (fizično-biološkega) in subjektivnega (duševnega) vidika. Pri zadnjem moramo izpostaviti predvsem duševne sposobnosti in duševne lastnosti posameznika. Za našo razpravo so pomembnejše dimenzije duševnih lastnosti, ki so v splošnem introvertiranost-ekstravertiranost, nevroticizem in psihoticizem, Makarovič pa poleg njih navaja še drugo razdelitev: energija, sprejemljivost, vestnost, ki so skladne z zgornjimi, dodaja pa še čustveno stabilnost in odprtost. Vsi naštetih faktorji so v bolj ali manj izraziti povezanosti z ustvarjalnostjo, med njimi pa sta najbolj povezana odprtost in vestnost, ki sta kulturno pogojena in odvisna od konkretnega družbenega okolja. V povezavi z migracijami nas zanima predvsem odprtost, pri kateri gre za sprejemljivost do okolja, ki je družbeno pogojena (Makarovič 2003: 135, 136).

⁶ Ena pomembnejših razstav sodobne umetnosti, ki je od leta 1955 vsakih pet let organizirana v nemškem Kasslu.

⁷ Iz pogovora z enim od slovenskih ustvarjalcev.

Tako kot pri ustvarjalnosti, gre tudi pri migracijah za nekaj novega, nenavadnega, nevajenega; gre za novo situacijo, pogosto tudi nenavadno naravno in družbeno okolje (za Evropejca so bile to na primer čezmorske dežele) ali neugodne življenjske razmere (bivanje v kampih, prehodnih ali azilnih domovih, skromne bivalne razmere v industrijskih centrih). Odprtost je odločilnega pomena pri odločitvi za migracijo in prilagajanju na novo situacijo. S tem so tesno povezani motivi za migracijo. Sociološka raziskava o Slovencih v Zvezni republiki Nemčiji iz začetka sedemdesetih let je pokazala, da so Slovenci odhajali v Nemčijo predvsem z željo po izboljšanju življenjskega položaja, zaradi nizkega zaslužka in slabih stanovanjskih razmer doma, prisotni pa sta bili tudi želji po spoznavanju sveta in novih izkušnjah (Klinar et al. 1974–1976).

Po doslej zbranih podatkih je med Slovenci v Nemčiji le šest likovnih ustvarjalcev: grafik Marjan Vojska, grafik in slikar Venčeslav Šprager, slikarji Anton Zaic, Štefka Pirc, Jelka Kuraj in Jože Harig.⁸ Vojska je edini akademsko izobraženi umetnik, ki je leta 1960 odšel v Nemčijo. Sodeloval je na več grafičnih razstavah v nekdanji Jugoslaviji, Nemčiji in tudi na mednarodnih grafičnih bienalih v Ljubljani; za svoje delo je bil večkrat nagrajen. Je profesor grafike in risbe na visoki šoli v Münstru. Šprager je prišel v Nemčijo leta 1962 kot arhitekt in je večstranski umetniški ustvarjalec, ki je večkrat razstavljal v Nemčiji, Avstriji, Italiji in tudi v Sloveniji. Uči na več ljudskih univerzah in predava na visoki šoli v Freisingu. Zaic je prišel v Nemčijo iz Združenih držav Amerike in je realistični slikar, ki je razstavljal nekajkrat. Ostali so dejavni predvsem v slovenski skupnosti v Nemčiji. Za nadaljnjo razpravo bi bilo treba podrobneje raziskati posamezne motive migracije, posameznikove osebnostne lastnosti, kakšne so bile konkretne razmere, v katere se je priselil posameznik, in podobno, kar pa je že predmet prihodnjih faz raziskave.

3. Interpretacija ustvarjalnega **Procesa** temelji na domnevi, da je sposobnost videti probleme za ustvarjalca morda še pomembnejša od sposobnosti razreševati probleme (Makarovič 2003: 146). Gre za prvo fazo ustvarjalnega procesa, imenovano eksploracija. Sledijo ji še faze inkubacije, inspiracije ali tako imenovano aha-doživetje in elaboracije.

4. Izdelek ustvarjalnosti, to je **Produkt**, je lahko izpostavljen javnosti (doživi priznanje) ali ostane zaseben. Makarovič ločuje družbeno in predmetno ustvarjalnost. Družbena ustvarjalnost neposredno transformira družbene odnose, kar pomeni, da za to niso potrebni predmetni produkti. Njene temeljne komponente so etika, religija, politika in ekonomija. Predmetno ustvarjalnost nadalje deli na kulturo in civilizacijo, pri čemer civilizacija vključuje znanost in tehnologijo, ki sta neposredno povezani z okoljem, kultura pa vključuje filozofijo in umetnost, ki sta subjektivni obliki ustvarjalnosti in sta manj neposredno odvisni od danosti okolja, tako da lahko ustvarjalec sledi lastnim nagnjenjem in aspiracijam. Poudarimo, da gre v primeru umetnosti za umetniške produkte;

⁸ Za primerjavo: pregled književnosti slovenskih izseljencev med literarnimi umetniki v Nemčiji omenja le Venčeslava Špragerja, Igorja Šentjurca, Rudolfa Trofenika in duhovnika Janeza Zdešarja (Detela 1999: 189).

ti ne nazadnje postanejo umetniška dela ali umetnine, ko jih družbeno okolje prepozna za take. Gre za dojemanje umetnosti kot družbene dejavnosti (več o tem glej Becker 1980). V postmodernem diskurzu pa je umetnosti nasploh odvzeta avtonomija.⁹

5. **Priznanje** je predvsem sociološko dejstvo, odvisno od vrednot družbe, položaja in vpliva družbenih skupin, ki ga opredeljujejo, ter komunikacijskih sredstev. Priznanje je javna zadeva. Ustvarjeno postane družbeno pomembno, le če pridobi družbeno priznanje. Osnovni problem je v doseganju skladnosti med priznanjem in dejansko vrednostjo in/ali pomenom ustvarjenega. Primerjava različnih kriterijev socialnega priznanja je pokazala, da obstaja visoka raven dogovora med strokovnjaki o tem, kateri ustvarjalec je pomemben (Makarovič 2003).

S priznanjem je povezana domneva o negativnih vplivih migracij na ustvarjalnost oziroma kvaliteto produkta. Z vidika matične kulture umetnik spremeni svoj način dela, ki je zaradi njegove drugačnosti matičnemu kulturnemu krogu nerazumljiv in tudi odtujen. Umetnik, ki ustvarja zunaj svojega matičnega kulturnega okolja, pogosto zanj postane tujec. Drugačna ustvarjalna produkcija kot posledica spremembe okolja je tako pogosto razumljena kot odklon in stagnacija ustvarjalnosti. V tem primeru se upravičeno lahko vprašamo, ali so kriteriji socialnega priznanja omejeni na državne meje. S posameznikovega vidika gre v bistvu za napredek posameznikove umetniške ustvarjalnosti, saj se lahko ob ugodnih možnosti in spodbudah imigrantskega okolja razvija pozitivno. Potreba po uveljavljanju pri migrantih je povezana tudi s potrebo po preseganju stresa.

6. Priznanje je v primerjavi s **Premiki** subjektivna zadeva, tiče se posameznika. Z objektivnega vidika so pomembnejši dejanski premiki v družbi, ki so posledica ustvarjalnosti. Gre za spremembe v družbi, ki spet vplivajo na prilike. Makarovič je pri tem izhajal iz teorije socialnih sistemov in njihovih sprememb kot posledici ustvarjalnosti. Krog je tako sklenjen.

SKLEPNA MISEL

Ustvarjalnost se nam samo na prvi pogled kaže kot nerazumljiva, samonikla, kot produkt skrivnostnega procesa, ki poteka v posamezniku, ali morda celo kot »božji dar«. Empirične študije so jo do danes pojasnile kot psihološko, družbeno, biološko (navsezadnje vse to združeno), kot antropološko pogojen proces. Iz tega kompleksnega klopčiča sem izluščila umetniško ustvarjalnost in jo z nekaterih vidikov primerjala z drugim kompleksnim procesom, migracijami. Zanimala me je predvsem povezava med obema procesoma in možni vplivi.

Temeljitejše preučevanje te povezave nam lahko razkrije vpliv migracij na posameznika s specifičnega zornega kota, saj lahko na umetnost emigrantov oz. imigrantov

⁹ Avtonomija umetnosti se je med drugim kazala v njeni navidezni neodvisnosti od drugih kulturnih procesov in v ločevanju na visoko in množično (popularno) umetnost.

gledamo kot na neke vrste opredmetenje (vizualno, besedno, performativno, glasbeno) izkušnje migracijskega procesa. V opusu umetnika lahko sprememba okolja kot posledica migracije pomeni pot navzgor ali navzdol. Raziskovanje te povezave nam morda lahko da tudi odgovor, ali so priseljski in izseljski umetniki res manj kvalitetni, ali gre le za sprevrženo in ignorantsko logiko subjektivnega vrednotenja matičnega kulturnega kroga.

Čeprav sem izhajala iz primera Slovencev v Nemčiji, sem se v tej fazi omejila predvsem na splošne povezave med migracijami in ustvarjalnostjo. Ugotavljam, da se procesa povezujeta na več ravneh. V obeh je izpostavljen predvsem pomen razmerja med posameznikom in okoljem. Do preliminarne ugotovitve nam je pomagala Makarovičeva teorija šestih P. Tako smo si najprej pogledali tako imenovane zunanje vplive migracij na ustvarjalnost, ki se kažejo v prilikah oziroma možnostih in spodbudah, ki jih ustvarjalec dobi od okolja. Še pomembnejši je v tej povezavi morda tako imenovan notranji vpliv migracij, ki se kaže skozi posameznika in njegove duševne lastnosti in značilnosti, na katere prav tako vpliva proces migracij.

Morda lahko vsaj za konec špekulativno in skrajno preuranjeno odgovorim na vprašanje, zastavljeno v uvodu, zakaj je bilo v Nemčiji v času največjega naseljevanja med relativno številčno imigracijsko slovensko populacijo tako malo umetniških ustvarjalcev. Med možnimi vzroki bi lahko med drugim videli neugodno naravno in družbeno okolje za ustvarjanje, z manjšimi možnostmi in spodbudami zaradi restriktivne priseljske politike, ekonomsko naravo emigracije, začasnost imigracije, diskriminatorno, tujcem nenaklonjeno družbo, tuje umetniške kroge in drugače razvito umetniško sceno, predvsem upodabljaljočih umetnosti, ki ni prispevala večjih premikov in pretresov v svetovni umetnosti. Vendar se mi zdi še najverjetnejši razlog, da Nemčija enostavno ni bila privlačna za slovenske umetnike, saj so bili Pariz, Benetke ali London kot evropski centri umetnosti, vsaj v izobraževalnem smislu, v prednosti. »Pull« Nemčije je bil v tistem času predvsem v njenem ekonomskem pogledu, ki pa za umetniškega ustvarjalca najpogosteje ni primarnega pomena.

Ker je to šele začetek raziskovalnega iskanja, so mnoga vprašanja ostala odprta, še več pa jih je prišlo na površje. Več pozornosti je v prihodnje potrebno posvetiti posamezniku kot dejavniku ali akterju v migracijskem procesu.

LITERATURA

- Becker, Howard S. (1984). *Art Worlds*. London, Los Angeles: The University of California Press, 408 str.
- Becker, Howard S. (2005). *A New Art Form: Hypertext Fiction* (spletni vir: <http://home.earthlink.net/~hsbecker/lisbon.html>).
- Boyle, Paul, Halfacree, Keith, Robinson, Vaughan (1998). *Exploring Contemporary Migration*. New York: Longman, 282 str.

- Brettell, Caroline B., Hollifield, James F. (2000). Introduction. *Migration Theory. Talking across Disciplines* (uredila Caroline B. Brettell in James F. Hollifield). New York, London: Routledge, str. 1–26.
- Castles, Stephen, Miller, Mark J. (1993). *The age of migration. International population movements in the modern world*. Basingstoke: Macmillan, 306 str.
- Czaplicka, John (1996). *Emigrants and Exiles. A lost generation of Austrian Artists in America 1920–1950*. Evanston: Northwestern University. 380 str.
- Detela, Lev (1999). Francija, Nemčija, Španija, Avstrija. *Slovenska izseljenska književnost*. 1. zvezek: Evropa, Avstralija, Azija (ur. Janja Žitnik in Helga Glušič). Ljubljana: ZRC, Rokus. 400 str.
- Gombač, Jure (2005). *Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Klinar, Peter (1976). *Mednarodne migracije*. Maribor: Obzorja, 306 str.
- Klinar, Peter, Toš, Niko, Mežnarič, Silva (1974–1976). *Slovinci v ZR Nemčiji. Migracije*, bilten. Ljubljana: RSS.
- Lukšič - Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 214 str.
- Makarovič, Jan (2003). *Antropologija ustvarjalnosti*. Biologija, psihologija, družba. Ljubljana: Nova revija, 350 str.
- Mayer, Janez (1991). *Ustvarjalno mišljenje in delo*. Kranj: Moderna organizacija, 196 str.
- Mislej, Irene (2002). Slovenski izseljenski likovni umetniki v novem svetu – tri usode. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (uredila Boža Krakar Vogel) 38, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi tuji jezik, str. 177–186.
- Slavec, Ingrid (1982). *Slovinci v Mannheimu*. Ljubljana: SED, 134 str.
- Stare, Franc (1977). *Migracije. Organizirane zunanje migracije Slovencev v obdobju 1965–1975*. Ljubljana: FSPN. 119 str.
- Thomas, Karin (2002). *Kunst in Deutschland seit 1945*. Köln: DuMont, 540 str.
- Trstenjak, Anton (1953). *Psihologija umetniškega ustvarjanja*. Ljubljana: SAZU, 150 str.
- Trstenjak, Anton (1981). *Psihologija ustvarjalnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 535 str.
- Zalokar, Jurij (1994). *Psychological and Psychopathological Problems of Immigrants and Refugees*. Radovljica: Didakta, 93 str.

SUMMARY

ARTISTIC CREATIVITY OF MIGRANTS: THE CASE OF SLOVENIANS IN GERMANY

Kristina Toplak

The contribution is a study of the connection between two complex phenomena – creativity and migrations; an empiric case for the paper was Slovenians in Germany. So far, mainly psychologists were interested in creativity. Among them, only Jan Makarovič surpassed the narrow frames of the psychological profession and proceeded with creativity from the aspect of anthropology as the most complex science on human, which attempts to comprise the human being in all their manifestations. Creativity is not something mystical, it does not originate from nothing and is not endless; it is not something that descends from human inwardness and that cannot be satisfactory explained. It is about a sum of personal, environmental, sociological and cultural factors that influence the individuals' capability of creativity. Migrations can be the external stimulating or hindering factors.

We distinguish various forms of creativity; the author excepted artistic creativity and linked it with migrations. The emphasis is on some influences on artistic creativity in the context of the after-war immigration of Slovenians to Germany where from the end of 50s to the beginning of the 70s of the 20th century and in comparison to other European states, the most Slovenians settled. Yet there were few artistic creators among them and later too, few sprung up among that population.

In the centre of migrations and creativity are above all the individual and the environment. The author linked the both phenomena through freedom, cultural contacts, and mental diseases. In the second part of the contribution, the theory of creativity is dealt with in detail, the so-called theory of the six Ps developed by Makarovič. It comprises Opportunities (Prilike) for creativity, the Individual (Posameznik), the Process (Proces), the Product (Produkt), Acknowledgment (Priznanje) and Motion (Premik) or social changes being the consequences of creativity. This theory is partly applied on the concrete migration situation of Slovenians in Germany. Emphasised are the so-called external influences of migrations on creativity, which exhibit in possibilities and incentives a creator receives from the environment. Possibly even more important in this connection is the so-called internal influence of migrations that demonstrates through the individual and their mental qualities and characteristics on which the process of migrations influences as well. As this is only the beginning of the research, many questions remained unanswered, and even more sprung up. In the future, more attention should be devoted to the individual, being a factor or actor in the migration process.

MIGRACIJSKA SITUACIJA V EVROPI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI IN POSTOPNA (POLITIČNA) USKLAJEVANJA MED ČLANICAMI EGS (EU)

Marina Lukšič - Hacin*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Migracijska situacija v Evropi po drugi svetovni vojni in postopna (politična) usklajevanja med članicami EGS (EU)

Prispevek Migracijska situacija v Evropi po drugi svetovni vojni in postopna (politična) usklajevanja med članicami EGS (EU) postavlja v ospredje naslednja vprašanja: kako je potekal proces izoblikovanja skupne (kompromisne) politike na ravni EU, katera področja migracijske politike (v širšem pomenu) postavlja politika EU kot zavezujoča za države članice, katera so le kot priporočljiva? Kaže se, da se dogovori in sporazumi na ravni EU ukvarjajo predvsem z regulacijo novega priseljavanja v države članice EU ter s pravili, ki postavljajo režim gibanja priseljencev med državami. Kakšne so podobnosti in razlike med izbranimi nacionalnimi migracijskimi politikami (Nemčija, Francija, Švedska) po drugi svetovni vojni? Ali so bila zaradi dogovorov na ravni EU potrebna prilagajanja posameznih nacionalnih politik? katerih in kakšne so bile spremembe?

KLJUČNE BESEDE: migracijska politika, Nemčija, Francija, Švedska, Evropska unija.

ABSTRACT

Migrational situation in Europe after World War II and progressive (political) adjustments between member states of the European Union

The contribution Migration situation in Europe after World War II and progressive (political) adjustments between EU member states sets in the forefront the following questions: How was the process of shaping a common (compromise) policy on the EU level developing? Which fields of migration policy (in a broader sense) does the EU policy set as mandatory for member states and which as recommendable? It turns out that agreements and treaties on the EU level are dealing mainly with the regulation of current immigration to the EU member states, and with regulations that set a regime of migration of immigrants among states. What are the similarities and differences between selected national migration policies (Germany, France, Sweden) after World War II? Were adjustments of individual national policies necessary due to EU level agreements? Of which and what were those changes?

KEY WORDS: migration Policy, Germany, France, Sweden, European Union

* Dr. sociologije, doc. socialne in politične antropologije, višja znanstvena sodelavka, predstojnica Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; e-pošta: luksic@zrc-sazu.si.

UVOD¹

Pospešena povojna akumulacija kapitala v državah zahodne Evrope je bila v veliki meri rezultat dela gostujočih delavcev oz. priseljencev in je bila predpostavka za prestrukturiranje evropskega gospodarstva. Konec petdesetih let je pet od tedanjih šestih držav skupnosti obnovilo svoja gospodarstva. Izjema je bila Italija, ki je bila država izseljevanja in ne priseljevanja (Mesić, Heršak, 1989, 9–10), in je šele pozneje postala cilj množičnih priselitev. Za migracijske politike držav zahodne Evrope se je uveljavila oznaka liberalistične (Klinar, 1985, 6) oziroma neoliberalistične (Mesić, 1993, 672). Med drugim je zanje značilna politika odprtih vrat za priseljevanje, postopno oblikovanje (nacionalnih) migracijskih politik v širšem pomenu besede² in iskanje skupnih stališč znotraj le-teh med državami članicami EGS oziroma pozneje EU.

V tem času se je v evropskih državah uveljavil t. i. model gostujočih delavcev. Navidežno enoten model se je pomembno razlikoval vsaj v treh različicah, ki so jih v praksi v odnosu do priseljevanja, predvsem pa pozneje do priseljencev in pogojev za življenje na t. i. ravni vsakdanjega življenja, postavile različne evropske države. Razlike se jasno pokažejo pri odnosih do naturalizacije in integracijske politike. Podrobneje bodo predstavljene v drugem delu prispevka, ko bo v ospredju primerjalna analiza po izbranih državah. Pričujoči prispevek postavlja v ospredje še naslednja vprašanja: Kako je potekal proces izoblikovanja skupne (kompromisne) politike na ravni EU? Katera področja migracijske politike (v širšem pomenu) postavlja politika EU kot zavezujoča za države članice, katera so le kot priporočljiva? Kaže se, da se dogovori in sporazumi na ravni EU ukvarjajo predvsem z regulacijo novega priseljevanja v države članice EU ter s pravili, ki postavljajo režim gibanja priseljencev med državami. Kakšne so podobnosti in razlike med izbranimi nacionalnimi migracijskimi politikami po drugi svetovni vojni? Ali so bila zaradi dogovorov na ravni EU potrebna prilagajanja posameznih nacionalnih politik? Katerih in kakšne so bile spremembe?

Proces oblikovanja skupne (i)migracijske politike na ravni EU

Pri oblikovanju skupnih stališč v migracijski politiki med različnimi nacionalnimi politikami držav zahodne Evrope moramo na normativno-deklarativni ravni najprej omeniti leto 1957, ko je bila formirana EGS in je bila podpisana Rimska pogodba.³

¹ Članek je rezultat raziskovalnega dela pri raziskovalnem programu Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva in pri raziskovalnem projektu Izseljevanje Slovencev v Nemčijo 1880–1973.

² Migracijska politika v širšem pomenu besede zajema tako emigracijski kot imigracijski vidik. Zadnji zajema nadzor števila priselitev v državo, regulacijo gibanja priseljencev med državami članicami EU, politiko povratništva, odnos do naturalizacije, integracijsko, begunsko in azilno politiko. To področje je zaradi razlikovanja med t. i. notranjo in zunanjo migracijo na ravni EU še bolj kompleksno.

³ Pravni red in dokumenti, <http://evropa.gov.si/dokumenti/>.

Deset let pozneje je bil znotraj Evropske skupnosti realiziran dogovor (Mesić, Heršak, 1989, 10–15), s katerim je bil vzpostavljen skupni trg delovne sile, kar pomeni svobodno selitev in enakopravnost pri zaposlovanju državljanov članic EGS v drugih državah EGS. S sprejemom sporazuma o notranjih migrantih se je položaj zunanje migracije slabšal in zaostroval, za notranjo migracijo pa vprašanje o državljanstvu izgublja pomen.

Liberalna migracijska politika, po kateri so se ravnale države zahodne Evrope do naftne krize 1973/74, je bila izraz in seštevek nacionalnih migracijskih politik (Mesić, 1993, 672). Z naftno krizo pride do preloma migracijske liberalistične kontinuitete in zaustavljanja nadaljnega pritoka tuje delovne sile (Mesić, Heršak, 1989, 11). Vsa nadaljnja migracija je v celoti pogojena z (diferenciranimi) potrebami gospodarstva po delovni sili v državah, kamor so se priseljevali ljudje (delavci).⁴ Aktualna migracijska situacija se izraža prek trga dela, pravnega statusa, vračanja in reintegracije ter socialnopravnega položaja priseljencev in njihovih potomcev. Hkrati se je v tem trenutku pokazalo, da model migracijskih tokov ni deloval samodejno. Pokazala se je neučinkovitost modela gostujočih delavcev, ki je predpostavljala, da se bodo delavci po začasnem delu v tujini vrnili nazaj v izvorno okolje. Po letu 1973/74 število priseljencev narašča le še zaradi združevanja družin, rojstev in ilegalne migracije. V odnosu do novih priseljevanj nastopi čas t. i. družinske imigracije, v odnosu do priseljencev, ki so ostali, pa čas t. i. politike integracije. Navidezno ločena vidika se v praksi prepletata in pogojujeta, saj naj bi združevanje družin spodbujalo učinkovitejšo integracijo priseljencev v novo okolje.⁵ Družinska imigracija je že del nove politike v odnosu do priseljencev, ki je usmerjena v njihovo integracijo v novo okolje. V ospredje pridejo prizadevanja, da bi se imigranti, ki so ostali, integrirali v novo družbo. To se poimenuje integracijska migracijska politika (Klinar, 1985, 14). Za evropske migracije v osemdesetih letih se je uveljavil izraz »migracije v kriznih razmerah« (Klinar, 1985), vzporedno z njo pa so se pojavile tudi številne prisilne remigracije.⁶ Vzporedno s tem se krepí priseljevanje zaradi vojnih razmer in iz političnih razlogov – begunstvo in azilantstvo.

Začetki medvladnega sodelovanja so povezani z vprašanji notranje varnosti in segajo v sredino sedemdesetih let, to je čas, ko so se države zahodne Evrope soočale z močnimi terorističnimi dejavnostmi. Leta 1975 je bil ustanovljen forum za sodelovanje med notranjimi ministrstvi in policijami v boju proti terorizmu. To medvladno telo, ki so ga poimenovali skupina Trevi, formalno ni bilo del evropskih institucij.⁷ Sodelovanja in usklajevanja med državami članicami na področju politike do priseljevanja in

⁴ Glede na duh časa, o katerem govorimo, in na status, ki so ga imeli, bi bilo točneje reči, da so se priseljevali delavci in ne ljudje.

⁵ Več o tem v: Lukšič - Hacin, 1995.

⁶ Prisilne remigracije so lahko posredne ali neposredne. Povezane so z izdajanjem ali zavračanjem začasnih delovnih dovoljenj, zapleti pri pridobivanju pravic socialnega zavarovanja, omejevanjem pravic, diskriminacijo, brezposelnostjo in grožnjami (Klinar, 1985, 14).

⁷ Skupina je predstavljala možnost izmenjave informacij o terorističnih akcijah, varnosti letalskega prometa, jedrskih elektrarn in drugih morebitnih ciljev terorističnih napadov. V osemdesetih letih so se njene pristojnosti razširile še na boj proti organiziranemu kriminalu (Prvi začetki v 70. in 80. letih, <http://www.mnz.si/si/1931.php>).

podeljevanja azila za državljane zunaj EU segajo v osemdeseta leta. Bolj strukturirana so postala leta 1993 s sporazumom v Maastrichtu.⁸

Večina t. i. starih članic, ali bolje rečeno ustanovnih članic EU, je naredila prve korake k odpravljanju formalnosti na notranjih mejah v sredini osemdesetih. Prvi sporazum o postopni odpravi osebne kontrole in poenostavitvi medsebojnega pretoka blaga sta podpisali Nemčija in Francija (1984). Že naslednje leto (1985) so Nemčija, Francija, Belgija, Luksemburg in Nizozemska podpisale Schengenski sporazum. Pozneje so k sporazumu pristopile še Italija (1990), Španija in Portugalska (1991), Grčija (1992), Avstrija (1995), Danska, Švedska in Finska (1996).⁹ Podpisali sta ga tudi dve državi, ki nista članici EU, Islandija in Norveška.¹⁰

Sporazum je bil usmerjen v lajšanje prehoda notranjih meja, kar je bilo povezano z odpravo utečenih mejnih kontrol in postavitvijo skupnih kontrolnih mest. S tem je bil omogočen hitrejši pretok oseb in blaga na t. i. notranjih mejah. Zaradi sprememb je bilo potrebno okrepiti sodelovanje med policijskimi in carinskimi organi držav članic, sploh na področju boja proti mednarodnemu kriminalu,¹¹ kjer je prišlo tudi do usklajevanja predpisov o prepovedani trgovini z drogami, orožjem in eksplozivi. Za migracijsko problematiko je najpomembnejše poenotenje predpisov o pogojih za vstop in podeljevanje vizumov. Nadzor nad t. i. dotokom oziroma priseljevanjem je prešel na zunanje meje pogodbenic, pri čemer so upoštevali interese vseh držav članic.¹²

V začetku devetdesetih let je prišlo do nadgradnje sporazuma s Schengensko konvencijo, ki je bila podpisana 19. junija 1990. Veljati je začela 1. septembra 1993, v praksi pa se je dejansko uveljavila šele marca 1995. Časovni zamik je povezan z iskanjem kompromisov pri razhajanju držav članic v stališčih do odprave mejnih kontrol na notranjih mejah za vse ljudi, ki meje prehajajo – torej tudi za državljane tretjih držav oziroma priseljence, ki niso pridobili državljanstva države, v kateri živijo in delajo.¹³

Z Amsterdamsko pogodbo je Schengenska konvencija postala sestavni del evropskega pravnega reda. Eden od kriterijev pogodbe predpostavlja, da morajo nove članice (tedaj še v fazi pridruževanja) v celoti prevzeti pravni red, torej morajo v celoti prevzeti tudi Schengenski sporazum – tako se temu določilo prilagaja tudi Slovenija, ki ima trenutno t. i. zunanjo mejo EU oziroma »schengensko mejo«. Kljub temu pa nekatere države odstopajo od omenjenega predpisa:¹⁴

1. Danska, Finska in Švedska so ob kandidaturi za pristop k Schengenu zaprosile za

⁸ EU and the migration policy, http://www.migrationsverket.se/english/eeu/e_eu.html. Sporazum je bil sicer podpisan 1992, a je začel veljati 1993 (Nastanek tretjega stebra v Maastrichtu, <http://www.mnz.si/si/1932>).

⁹ Schengenski sporazum <http://www.mnz.si/si/1921.php>.

¹⁰ Prvi začetki v 70. in 80. letih, <http://www.mnz.si/si/1931.php>.

¹¹ Izboljšanje policijskega sodelovanja, poenostavitev pravne pomoči, skrajšanje in poenostavitev izročitvenega postopka, dogovor o čezmejnem zasledovanju, spoštovanje prepovedi vstopa na celotnem območju držav pogodbenic (Schengenski sporazum, <http://www.mnz.si/si/1921.php>).

¹² Schengenski sporazum, <http://www.mnz.si/si/1921.php>.

¹³ Schengenski sporazum, <http://www.mnz.si/si/1921.php>.

¹⁴ Schengenski sporazum, <http://www.mnz.si/si/1921.php>.

posebno obravnavo, ki bi dopustila in ohranila svobodo gibanja oseb v okviru Nordijske unije potnih listov. Tako je bil 1996 podpisan poseben sporazum o sodelovanju med Islandijo in Norveško, ki se nista pridružili obravnavanemu sporazumu, in državami podpisnicami sporazuma. Sporazum je zaobjet in nadgrajen v Amsterdamski pogodbi.

2. Poseben položaj imata tudi Velika Britanija in Irska. Urejen je v posebnih protokolih in nadgrajen v Schengenskem protokolu k Amsterdamski pogodbi. Schengenski pravni red za ti dve državi ni zavezujoč. Obe še naprej opravljata nadzor na svojih mejah, druge države članice pa lahko izvajajo nadzor nad osebami, ki prihajajo z njunega območja.

Schengenski konvenciji je sledila Maastrichtska pogodba,¹⁵ podpisana 1992, veljati pa je začela 1993. Z njo je bilo medvladno sodelovanje v pravosodju in notranjih zadevah prvič postavljeno pod okrilje EU, in sicer kot tretji steber evropske integracije.¹⁶ Uvedeno je bilo novo ime integracije – Evropska unija. Za razliko od starega imena, ki postavlja v ospredje gospodarske vidike, se z novim imenom priključijo še politične razsežnosti evropske integracije. Le-te se dodatno izpostavijo s konceptom evropskega državljanstva,¹⁷ ki ga uvede obravnavana pogodba. Koncept državljanstva okrepi politično dimenzijo pri razlikah med notranjo in zunanjo migracijo. S pogodbo so bila opredeljena področja skupnega interesa in nekatera se neposredno ali posredno povezujejo z migracijsko situacijo: azil, priseljevanje, nadzor zunanjih meja, boj proti drogam, zatiranje mednarodnega finančnega kriminala, sodelovanje pravosodnih organov v civilnih zadevah, pravosodno sodelovanje v kazenskih zadevah, sodelovanje med carinami, policijsko sodelovanje v preprečevanju terorizma in različnih oblik organiziranega kriminala. Sprejemanje odločitev o področjih skupnega interesa je še vedno ostalo medvladno. »Glavno besedo je imel svet ministrov, ki je odločitve sprejemal soglasno, medtem ko Evropska komisija, Evropski parlament in Sodišče evropskih skupnosti niso mogli odigrati vidnejše vloge. Tudi določila schengenske konvencije še niso dobila polne veljave in niso bila sprejeta kot sestavina evropskega pravnega reda.«¹⁸ To se je zgodilo šele z Amsterdamsko pogodbo.

¹⁵ Nastanek tretjega stebra v Maastrichtu, <http://www.mnz.si/si/1932>.

¹⁶ Prvi steber predstavljajo Evropska skupnost, EMU, skupni trg in carinska unija, drugi steber skupna zunanja in varnostna politika, tretji steber pa pravosodje in notranje zadeve (Nastanek tretjega stebra v Maastrichtu, <http://www.mnz.si/si/1932>).

¹⁷ »Državljanstvo Evropske unije, ne nadomešča nacionalnega, temveč ga dopolnjuje. Vsakdo, ki ima državljanstvo države članice, je hkrati državljan Unije in ima pravico do prostega gibanja in prebivanja na ozemlju držav članic. Če ena od držav članic nima predstavništva na ozemlju neke tretje države, ima državljan omenjene članice pravico do zaščite diplomatskih in konzularnih organov katerekoli druge države članice Unije. Ta pravica vključuje pomoč v primerih smrti, bolezni ali težje nesreče, zapora, pripora ali napada, kot tudi pomoč in vrnitev domov v težjih razmerah. Poleg tega ima vsak državljan Unije, ki ima prebivališče v državi članici, nima pa njenega državljanstva, pravico, da v tej državi voli oziroma je voljen na volitvah v Evropski parlament in na občinskih volitvah, in sicer pod enakimi pogoji kot državljani te države. Vsak državljan EU ima pravico nasloviti peticijo na Evropski parlament, kot tudi pravico obrniti se na evropskega ombudsmana ter pravico pisati katerikoli instituciji ali organu EU v enem od uradnih jezikov EU (od 1. maja 2004 tudi v slovenščini) in prejeti odgovor v istem jeziku.« (Državljanstvo EU, <http://www.mnz.si/si/195.php>).

¹⁸ Državljanstvo EU, <http://www.mnz.si/si/195.php>.

V Maastrichtu je bil ustanovljen Evropski policijski urad ali Europol,¹⁹ specializiran organ EU, ki služi izmenjavi informacij o kaznivih dejanjih. Njegova naloga je izboljšati učinkovitost in sodelovanje med pristojnimi organi držav članic pri boju proti hudim oblikam mednarodnega organiziranega kriminala. Neposredno na migracijsko problematiko se vežejo njegove pristojnosti pri različnih oblikah ilegalnih migracij, npr. tihotapljenje priseljencev, trgovina z ljudmi in kazniva dejanja, storjena pri terorističnih dejavnostih zoper življenje in telo, osebno svobodo ali lastnino.²⁰ Zaradi zapletov pri ratifikaciji konvencije o Europolu je dejansko začel delovati šele v drugi polovici devetdesetih let.²¹

Kot naslednjo je treba omeniti t. i. Dublinsko regulativo,²² ki se osredotoča predvsem na usklajevanje politik v odnosu do podeljevanja azila. Glavni cilj konvencije je zagotoviti, da se za status azila zaprosi v tisti državi članici, v katero je prosilec vstopil najprej ali je povezan z njo. Država, ki je po tem dogovoru odgovorna za razreševanje primera, je zavezana, da prevzame vlogo, če se je tak prosilec preselil v druge države članice. Vloga za dodelitev azila se v postopku rešuje v skladu z zakonodajo države, kjer je obravnavana. Eden od pomembnih ciljev Dublinske konvencije je preprečiti, da bi isti prosilec vložil prošnjo za podelitev azila v več državah hkrati, ter po drugi strani, da prosilci ne bi »potovali« po državah »sem in tja« ne da bi si uredili dovoljenje v eni od držav. Za lažje izvajanje Dublinske konvencije je bil ustanovljen Eurodac, centralna elektronska baza podatkov, ki omogoča primerjavo prstnih odtisov. S pomočjo baze je lažje odkriti, katera država mora obravnavati vlogo za azil, oziroma v katero državo je prosilec za azil vstopil najprej.²³

Za migracijsko politiko je zelo pomembna že omenjena Amsterdamska pogodba, podpisana 1997,²⁴ veljati pa je začela 1999.²⁵ Prinesla je pomembne spremembe na področju pravosodja in notranjih zadev, torej se nanaša predvsem na tretji steber, ki smo ga omenjali pri Maastrichtski pogodbi. Z novo pogodbo so zadeve, povezane s prostim pretokom oseb, prešle v prvi steber: vizumska politika in nadzor na zunanjih

¹⁹ Europol je bil ustanovljen 7. februarja 1992 z Maastrichtsko pogodbo. Sedež ima v Haagu na Nizozemskem. Začasno je začel delovati 3. januarja 1994, in sicer kot Europol – Služba za droge (ESD). Sprva je bilo delovanje osredotočeno le na boj proti drogam, postopoma pa so se njegove pristojnosti širile. S 1. januarjem 2002 so bile Europolove pristojnosti razširjene na obravnavo vseh hujših oblik mednarodnega kriminala, ki so naštele v Prilogi Konvencije o Europolu. Konvencijo so ratificirale vse države članice EU. Veljati je začela 1. oktobra 1998. Po sprejemu nekaterih pravnih aktov, povezanih s konvencijo, je Europol 1. julija 1999 začel opravljati svojo dejavnost v polnem obsegu. Slovenska vlada je sporazum o sodelovanju z Europolom podpisala 1. oktobra 2001 kot prva iz skupine držav kandidatk (Europol, <http://www.mnz.si/si/196.php>).

²⁰ Europol, <http://www.mnz.si/si/196.php>.

²¹ Državljanstvo EU, <http://www.mnz.si/si/195.php>.

²² EU and the migration policy, http://www.migrationsverket.se/english/eeu/e_eu.html.

²³ Baza je fizično locirana v Luksemburgu (EU and the migration policy, http://www.migrationsverket.se/english/eeu/e_eu.html).

²⁴ Pogodba je bila podpisana 10. 11. 1997 (Pravni red in dokumenti, <http://evropa.gov.si/dokumenti/>).

²⁵ EU and the migration policy, http://www.migrationsverket.se/english/eeu/e_eu.html.

mejah, azil in priseljevanje, pravosodno sodelovanje v civilnih zadevah, carinsko sodelovanje, boj proti finančnemu kriminalu. S prenosom se je spremenila vsebina tretjega stebra, predvsem pa so področja, prenesena v prvi steber, prišla pod večjo pristojnost odločitev, sprejetih na ravni EU. Obravnava naštetih področji je z medvladne ravni prešla na nadnacionalno, kar pomeni, da na tem področju EU sprejema odločitve, ki so zavezujoče za članice. S posebnim protokolom k Amsterdamski pogodbi je tudi schengenski pravni red postal del evropskega pravnega reda. Iz tega izhaja, da so ga države kandidatke morale sprejeti v celoti. Amsterdamska pogodba je dala EU pristojnosti na področju imigracijske politike, ki ni več v izključni domeni medvladnega dogovarjanja, in sklepi v določenih vidikih postanejo zavezujoči za posamezne države članice. Na področju migracijske politike so se s tem povečale pristojnosti EU v odnosu do držav članic.²⁶ Uveljavljale naj bi se postopno in ne takoj: »V prvih petih letih od uveljavitve Amsterdamske pogodbe si Evropska komisija deli pravico do podajanja zakonodajnih predlogov (funkcija zakonodajne pobude) z državami članicami, ministrski svet odloča soglasno, Evropski parlament pa izdaja mnenje o predlagani zakonodaji. Po izteku petletnega prehodnega obdobja leta 2004 naj bi Komisija pridobila samostojno pristojnost za sprožanje zakonodajnih pobud.«²⁷ In še: »Pet let po uveljavitvi Amsterdamske pogodbe naj bi EU vzpostavila prostor svobode, varnosti in pravice. To pomeni, da mora Svet do tega datuma sprejeti pravne akte na področju azila, nezakonitega priseljevanja in vračanja oseb, ki nezakonito bivajo na ozemlju EU. Izjema so ukrepi, ki zadevajo pogoje za vstop in bivanje ter pravice državljanov tretjih držav, ki živijo v EU. (...) Iz skupne imigracijske politike je izvzeta Danska, Velika Britanija in Irska pa se ob vsakem primeru posebej odločata, ali bosta sodelovali ali ne.«²⁸

Oktobra 1999 je bilo zasedanje Evropskega sveta v Tampereju.²⁹ Pozornost so posvetili politiki azila in priseljevanja in oblikovali enoten sistem dodeljevanja azila. V ospredju so bili pogovori o skupnih pravilih, s katerimi bi preprečili dotok nezakonitih priseljencev in uveljavili skupen sistem razločevanja teh od beguncev. V preteklosti so bile zaradi različnih nacionalnih politik do azilantov najbolj izpostavljene države, kjer je bilo lažje dobiti dovoljenje za zatočišče. Po vstopu v države članice EU so prosilci za azil vlogo oddali v državah, kjer so imeli večje možnosti pridobitve statusa. V primeru zavrnitve so se lahko zaradi neenotnega sistema s prošnjo obrnili na drugo državo. Nova pravila naj bi to prakso prekinila in omogočila večji nadzor. Izvedbena politika priseljevanja tujcev iz tretjih držav je še naprej ostala v pristojnosti zakonodaj nacionalnih držav, čeprav naj bi nacionalne politike na področju migracij počasi konvergirale. Ustanovljen je bil Eurojust, specializiran organ Evropske unije, ki v boju proti organiziranemu kriminalu združuje preiskovalne in pravosodne stro-

²⁶ EU and the migration policy, http://www.migrationsverket.se/english/eeu/e_eu.html; Nova struktura po Amsterdamu, <http://www.mnz.si/si/1955.php>.

²⁷ Nova struktura po Amsterdamu, <http://www.mnz.si/si/1955.php>.

²⁸ Migracije in azil; Prizadevanja za skupno imigracijsko politiko, <http://www.mnz.si/si/198.php>.

²⁹ Mejniki v Tampereju, <http://www.mnz.si/si/1933.php>.

kovnjake držav članic in omogoča čezmejni sodni pregon.³⁰ Od leta 2001 je Eurojust deloval kot začasni urad v Bruslju, nato pa se je decembra 2002 preselil v Haag, kjer ima sedež tudi Europol. S tem naj bi omogočili učinkovitejše sodelovanje med institucijama. Naloga Eurojusta je omogočanje ustrezne koordinacije nacionalnih organov kazenskega pregona in podpora pri preiskovanju primerov organiziranega kriminala. Eurojust je prvi organ EU, ustanovljen na področju pravosodja in je zameetek centralizacije kazenskega pregona kaznivih dejanj, pomembnih za EU. Pristojen je tudi za odkrivanje trgovanja z ljudmi.³¹

Amsterdamska pogodba je prvič formalnopravno uredila koncept tesnejšega sodelovanja med članicami Unije, ki so bile na določenih področjih pripravljene poglobiti evropsko povezovanje.³² Pogodba iz Nice³³ (2002), ki je sledila, je še nekoliko omilila pogoje, pod katerimi lahko države članice uporabijo koncept tesnejšega sodelovanja, ter skupno zunanjo in varnostno politiko razširila tudi na drugi steber, izjema so ostala obrambna vprašanja.³⁴ Septembra 2002 je bila v Helsinkih na sestanku Sveta Evrope sprejeta sklepna deklaracija konference ministrov, odgovornih za migracijske zadeve. »V tej deklaraciji so ministri izpostavili skupna načela in postavili smernice integracijskih politik držav članic Sveta Evrope. V skladu z deklaracijo naj bi integracijske politike temeljile na načelih človekovih pravic, demokracije, pravne države, strpnosti in nediskriminacije. Deklaracija izpostavlja integracijo kot interaktiven proces, ki zadeva tako priseljence kot tudi večinsko družbo. Ministri so se v deklaraciji zavzeli za to, da naj države spodbujajo odprto družbo in sodelovanje legalnih priseljencev v gospodarskem, družbenem, kulturnem in političnem življenju, spodbujajo naj enak dostop priseljencev do zaposlitve ter poostrijo protidiskriminacijsko zakonodajo in ukrepe« (MMG-7 [2002] 1, v: Bešter, 2003, 17).

Če povzamemo predstavljene dokumente, vidimo, da migracijska politika na ravni EU ureja predvsem odnos med posameznimi državami članicami in pretok ljudi med njimi v primerih priseljencev, ki že živijo in delajo v državah EU, in v primerih novega priseljevanja. Osredotočena je predvsem na imigracijske vidike. Širša migracijska politika – letne kvote novih priseljencev v posameznih državah, odnos do (novih in starih)

³⁰ Junija 2000 je Nemčija vložila pobudo o sestavi in nalogah Eurojusta. Julija istega leta je bila predložena še pobuda štirih držav (Francije, Portugalske, Švedske in Belgije). Med pobudama so bile bistvene razlike. Nemški predlog je predvideval ohlapno strukturo s kontaktnimi predstavniki držav članic, ki bi v glavnem izmenjavali informacije. Predlog četverice pa je dal osrednjo vlogo novemu specializiranemu organu in predvidel tudi nekatere operativne naloge, kot je na primer možnost, da Eurojust od neke države članice zahteva začetek preiskave oziroma začne sodni pregon. Evropska komisija je nato predlagala kompromisno rešitev med obema pristopoma. V prvi fazi naj bi šlo za ohlapnejšo enoto, ki bi v glavnem zbirala informacije, v naslednji fazi pa bi Eurojust že pridobil konkretnije naloge, pravno podlago za svoje delovanje in ustrezno infrastrukturo. Za lažje komuniciranje med nacionalnimi pravosodnimi organi, zlasti sodišči, je bila na ravni EU ustanovljena Evropska pravosodna mreža (Eurojust, <http://www.mnz.si/si/197.php>).

³¹ Eurojust, <http://www.mnz.si/si/197.php>.

³² Nova struktura po Amsterdamu, <http://www.mnz.si/si/1955.php>.

³³ Pogodba je bila podpisana 10. 3. 2002 (Pravni red in dokumenti, <http://evropa.gov.si/dokumenti/>).

³⁴ Nova struktura po Amsterdamu, <http://www.mnz.si/si/1955.php>.

priseljencev ter integracijska politika – so še vedno predvsem v domeni nacionalnih politik. Na teh področjih se na ravni EU države članice samo dogovarjajo o smernicah in zelenih državah, ki naj bi jih uveljavili po posameznih državah, v posameznih (nacionalnih) migracijskih politikah. Pravica prostega gibanja državljanov članic EU je eden od (deklarativnih) temeljev politike EU. Iz tega sledi nujnost kooperativnosti in sodelovanja, usklajevanja, kompromisov pri urejanju tega področja med članicami na nadnacionalni ravni. Iz prikaza zgodovine migracijske situacije, političnega delovanja in sprejemanja dokumentov lahko razberemo, da se govori o treh skupinah prebivalcev:

1. O državljanih držav članic EU, njihovih pravicah in gibanju po celotnem prostoru EU.

2. O prebivalcih držav članic EU, ki imajo državljanstvo t. i. tretje države in imajo urejena dovoljenja za delo in bivanje v posameznih državah članicah EU, in njihovih (ne)pravicah prostega gibanja. Sem sodijo tudi dogovori o pravici do združevanja družin in dogovori o širši integracijski politiki, ki naj bi temeljila na postulatih multikulturalizma.

3. O novih priseljenic iz t. i. tretjih držav, kontroli priseljevanja, sistemskem usklajevanju na tem področju med državami članicami EU in (ne)pravicah novih priseljencev do prostega gibanja med državami članicami EU. Države so se uskladile glede nadzora meja, politike podeljevanja azila in vizumov ter novega priseljevanja.

K 1.) Pogoji za delo in nastanitev za državljane članic EU:

Državljeni članic imajo pravico prostega gibanja, nastanitve, dela in študija po prostoru za krajše ali daljše časovno obdobje. Pravico nastanitve v drugih državah članicah imajo ne da bi pri tem imeli zaposlitev, če dokažejo, da se lahko preživljajo sami. Za nastanitev je potrebno pridobiti dovoljenje, če nameravaš ostati dlje kot tri mesece. Pri zaposlovanju delovna dovoljenja niso več potrebna,³⁵ kar pa trenutno drži za državljane starih članic EU. Po priključitvi novih članic je zgoraj napisano cilj, ki naj bi ga dosegli sčasoma. Do takrat velja t. i. prehodno obdobje, ko morajo državljani priključenih članic še vedno pridobiti delovna dovoljenja (sistemi letnih kvot). Po 1. maju 2004 je s priključitvijo Slovenije k EU prišlo do sprememb pogojev za bivanje slovenskih državljanov v državah članicah EU.³⁶ V t. i. prehodnem obdobju, ki se konča 2006. leta, velja, da nam za bivanje do treh mesecev v državah članicah EU praviloma ni treba imeti dovoljenja za bivanje. Za bivanje, daljše od treh mesecev, se moramo prijaviti na upravni enoti kraja, v katerem nameravamo bivati. Tam nas vpišejo v register prebivalstva. Hkrati je potrebno predložiti zahtevano dokumentacijo, ki je odvisna od

³⁵ EU and the migration policy, http://www.migrationsverket.se/english/eeu/e_eu.html.

³⁶ Prav tako so se po 1. maju 2004 spremenili pogoji za bivanje državljanov EU v Sloveniji. Vstop, zapustitev in bivanje tujcev v Sloveniji je do tedaj urejal Zakon o tujcih, ki ima v prehodnih in končnih določbah tudi posebne določbe za državljane držav članic Evropske unije. Po določilu 100. člena Zakona o tujcih so z dnem polnopravnega članstva Slovenije v EU določbe zakona prenehale veljati za državljane držav članic EU, razen če so bile zanje ugodnejše. S tem dnem je začela Slovenija v celoti izvajati vse predpise EU glede prostega gibanja, vstopa in prebivanja državljanov držav članic EU. Dovoljenje za prebivanje se državljanom držav članic Evropske unije izda v skladu s pogoji, ki jih določajo direktive Evropske unije (Bivanje državljanov EU v Sloveniji po 1. maju 2004, <http://www.mnz.si/si/195.php>).

namena bivanja (delo, študij itd.) in pravil, ki jih določi vsaka država sama. Slovenski državljani za dovoljenje prebivanja v državah članicah EU potrebujemo predvsem urejeno zdravstveno zavarovanje in zadostna sredstva za preživetje. Dovoljenje je lahko omejeno na pet let, vendar ga je mogoče obnoviti. Država pa lahko po prvih dveh letih ponovno preveri, če oseba izpolnjuje predpisane pogoje.³⁷ Režim bo veljal predvidoma do leta 2006, ko naj bi bila realizirana direktiva, ki predvideva, da od leta 2006 državljani članic EU ne bodo več potrebovali dovoljenja za bivanje, zadostovala bo že prijava pri ustreznem državnem organu. Bivali bodo lahko v katerikoli članici EU, po petih letih nepretrganega življenja v drugi članici pa bo pravica do bivanja postala trajna.³⁸

K 2.) Prebivalci držav članic EU, ki imajo državljanstvo t. i. tretje države in imajo urejena dovoljenja za delo in bivanje v posameznih državah članicah EU:

Pogoji za življenje in delo teh prebivalcev so še vedno v domeni nacionalnih politik in so povezani predvsem z integracijsko politiko. V razpravah o integracijskih politikah, ki potekajo na ravni EU, so v ospredju (priporočeni) principi multikulturalizma v smislu pravice priseljencev do ohranjanja kulturne dediščine v novih okoljih ob hkratnem spoštovanju pravno-političnega reda države priselitve. Na načelni ravni se zagovarja integracijo priseljencev v skladu s postulati multikulturalne migracijske politike, v praksi pa se po drugi strani postopno postavljajo mehanizmi (pogodbe za določen čas, vezane na kvotni sistem), ki spominjajo na šestdeseta leta, ko se je v evropskih državah uveljavil model gostujočih delavcev na začasnem delu v tujini.

K 3.) Novi priseljenci iz t. i. tretjih držav:

S populacijo novih priseljencev so povezana prizadevanja za skupno imigracijsko politiko EU,³⁹ ki zajema vprašanja podeljevanja vizumov, azila, begunstva, (i)legalnih prehodov meja, mednarodnega trgovanja z ljudmi itd. Vse članice Evropske unije se soočajo z vprašanjem nedovoljenih migracij in nujnostjo usklajevanja potreb gospodarstva s priseljevanjem, zato se strinjajo o smotrnosti skupne imigracijske politike v EU. Le-ta se razvija na dveh ravneh. Na eni strani naj bi vzpostavili skupni pravni okvir glede pogojev za odobritev bivalnih dovoljenj državljanov tretjih držav, na drugi strani pa bi EU spodbujala postopno usklajevanje in konvergiranje sklopov imigracijskih politik držav članic, ki jih ne zajema evropski pravni red.

Primerjava migracijskih situacij v izbranih državah EU: Nemčiji, Franciji in Švedski

Za primerjavo so izbrane Francija, Nemčija in Švedska. To so države, ki so v preteklosti zelo različno urejale migracijsko situacijo, kar se pozna še danes. Najprej si v izbranih državah pogledjmo strukturo prebivalstva glede na državljanstvo, zatečeno v začetku leta 2002.

³⁷ Bivanje slovenskih državljanov v članici EU po 1. maju 2004, <http://www.mnz.si/si/195.php>.

³⁸ Leta 2006 konec dovoljenj za bivanje za državljane EU na ozemlju druge članice, <http://www.mnz.si/si/194.php?ID=271>.

³⁹ Prizadevanja za skupno imigracijsko politiko EU, <http://www.mnz.si/si/198.php>.

Tabela 1: Struktura prebivalcev v izbranih državah EU januarja 2002

	Prebivalci	%	Nedržavljeni iz EU	Tretje države	Skupaj	Državljeni
Avstrija	7.988.305	100	1,38 %	6,80 %	8,18 %	91,82 %
Nemčija	82.440.309	100	2,28 %	6,60 %	8,88 %	91,12 %
Finska	5.194.901	100	0,35 %	1,55 %	1,90 %	98,10 %
Francija	59.342.121	100	2,01 %	3,50 %	5,51 %	94,49 %
Italija	57.844.017	100	0,04 %	2,32 %	2,36 %	97,64 %
Švedska	8.909.128	100	2,47 %	2,87 %	5,34 %	94,66 %

Vir: http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/population_by_citizenship_en.pdf.

Tabela 2: Struktura prebivalcev ndržavljanov⁴⁰ po izvornih okoljih januarja 2002

	Nedržavljeni	%	Iz EU	Tretje države
Avstrija	653.079	100	16,84 %	83,16 %
Nemčija	7.318.215	100	25,68 %	74,32 %
Finska	98.577	100	18,41 %	81,59 %
Francija	3.269.612	100	36,39 %	63,61 %
Italija	1.362.630	100	1,64 %	98,36 %
Švedska	475.986	100	46,37 %	53,63 %

Vir: prav tam.

Podatki o strukturi prebivalstva po državah kažejo, da je bilo v Nemčiji 82.440.309 prebivalcev. Od tega jih je bilo 75.122.094 z državljanstvom, kar je 91,12 %. Prebivalcev brez nemškega državljanstva je bilo 7.318.215, kar je 8,88 % celotne populacije. Od tega je bilo 1.879.211 državljanov članic EU, kar je 25,68 % glede na vse prebivalce brez nemškega državljanstva in 2,28 % glede na vse prebivalce. Državljanov nečlanic EU je bilo 5.439.004, kar je 74,32 % glede na vse prebivalce brez nemškega državljanstva in 6,60 % glede na vse prebivalce.⁴¹

Francija je imela 59.342.121 prebivalcev. Od tega je bilo 56.072.509 prebivalcev z državljanstvom, kar je 94,49 %. Prebivalcev brez francoskega državljanstva je bilo

⁴⁰ S pojmom prebivalci brez državljanstva so mišljeni ljudje, ki po priselitvi v drugo državo niso zamenjali državljanstva in so ohranili državljanstvo izvirnega okolja.

⁴¹ V nadaljevanju preglednice populacije prebivalcev z drugim državljanstvom kažejo strukturo po izvornih državah, pri čemer so izpostavljene predvsem države, iz katerih prihaja največje število ljudi, prebivalci držav članic EU (leta 2002) pa so združeni v eno skupino. Med priseljenci iz držav nečlanic EU predstavljajo največji delež priseljenci iz Turčije. Sledijo priseljenci iz Federativne republike Jugoslavije (danes Srbije in Črne gore), Poljske, Hrvaške ter Bosne in Hercegovine. V manjših deležih sledijo državljani Ruske federacije, ZDA, Irana, Romunije in Ukrajine (http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/population_by_citizenship_en.pdf).

3,269.612, kar je 5,51 % celotne populacije. Od tega je bilo 1,189.735 državljanov članic EU, kar je 36,39 % glede na vse prebivalce brez francoskega državljanstva in 2,01 % glede na vse prebivalce. Državljanov nečlanic EU je bilo 2,079.877, kar je 63,61 % glede na vse prebivalce brez francoskega državljanstva in 3,50 % glede na vse prebivalce.⁴²

Švedska je imela 8,909.128 prebivalcev. Od tega je bilo 8,433.142 prebivalcev z državljanstvom, kar je 94,66 %. Prebivalcev brez švedskega državljanstva je bilo 475.986, kar je 5,34 % celotne populacije. Od tega je bilo 220.735 državljanov članic EU, kar je 46,37 % glede na vse prebivalce brez švedskega državljanstva in 2,47 % glede na vse prebivalce. Državljanov nečlanic EU je bilo 255.251, kar je 53,63 % glede na vse prebivalce brez švedskega državljanstva in 2,87 % glede na vse prebivalce.⁴³

Primerjava podatkov o strukturi prebivalstva januarja 2002 bi nas lahko pripeljala do sklepa, da je Nemčija država z največjim deležem priseljencev (8,88 %), sledita ji Francija (5,51 %) in nato Švedska (5,34 %). Vendar to ne drži, saj nam podatki o strukturi prebivalstva po državljanstvu posredujejo le zatečeno število prebivalcev brez državljanstva, ne pa tudi informacije o zgodovini politike podeljevanja državljanstva in številu državljanov, ki so se priselili. Pri analizi priseljenjske situacije v različnih državah EU moramo biti pozorni na razlike med državami in na dejstvo, da število prebivalcev brez državljanstva največkrat ne predstavlja števila vseh priseljenih, sploh pa ne števila prebivalcev priseljenjskega porekla (pri tem so mišljeni tudi potomci). To bolj ali manj drži le za države, kjer je (bilo) zelo težko pridobiti državljanstvo. V nekaterih državah je bila naturalizacija za priseljence dolgotrajnejša ali celo nemogoča, v drugih tudi za njihove potomce, v tretjih državah pa je bila naturalizacija sicer nadzorovan in pogojevan proces, a priseljencem in njihovim potomcem relativno prijazen, in državljanstvo dostopno. Ko v analizi upoštevamo zgodovino priseljevanja po drugi svetovni vojni in politiko podeljevanja državljanstva, vidimo, da so velike razlike med francoskim, nemškim in švedskim modelom. Nemčija je država z velikim številom priseljencev, hkrati pa je znana po tem, da je bilo v njej v preteklosti zelo težko pridobiti državljanstvo (če nisi bil nemškega porekla), in to ne le za prvo generacijo priseljencev, to je veljalo tudi za

⁴² V nadaljevanju preglednice populacije prebivalcev z drugim državljanstvom kažejo strukturo po izvornih državah. Med priseljenci iz držav nečlanic EU predstavljajo največji delež priseljenci iz Alžirije in Maroka. To sta pravzaprav zgodovinsko pogojeno »tradicionalni državi« priseljevanja v Francijo. Sledijo priseljenci iz Turčije in Tunizije. V manjših deležih sledijo državljani Federativne republike Jugoslavije (sedanje Srbije in Črne gore), Senegala, Malija, Kitajske, Konga in Poljske (http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/population_by_chitizenship_en.pdf).

⁴³ V nadaljevanju preglednice populacije prebivalcev z drugim državljanstvom kažejo strukturo po izvornih državah. Velik delež priseljencev predstavljajo državljani ostalih članic EU (46,4 %). Med priseljenci iz držav nečlanic EU predstavljajo največji delež priseljenci iz Iraka. Sledijo priseljenci iz Bosne in Hercegovine, Federativne republike Jugoslavije (danes Srbije in Črne gore), Poljske in Turčije. V manjših deležih sledijo državljani Irana, Somalije, Čila, ZDA in Hrvaške (http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/population_by_chitizenship_en.pdf).

njihove potomce. Do velikih sprememb je prišlo pod vplivi dogovorov med državami EU. Leta 2000 je bil v Nemčiji sprejet nov zakon o državljanstvu, ki je močno omilil pogoje naturalizacije in vpeljal možnosti za pridobitev državljanstva mimo kriterija o etničnem poreklu.⁴⁴ Poleg tega omejeno omogoča status dvojnega državljanstva za izjemne situacije, v katerih se lahko znajdejo otroci, rojeni v Nemčiji, a se morajo med 18. in 23. letom odločiti za eno od obeh državljanstev, ki jih imajo (Bešter, 2003, 5). Francija sodi med države, kjer je bilo državljanstvo za priseljence dosegljivo pod določenimi pogoji in na daljši časovni rok,⁴⁵ medtem ko za potomce, rojene v Franciji, ni bilo težav in so državljanstvo pridobili avtomatsko. To se je sicer 1994 delno spremenilo, a Francijo še naprej lahko uvrščamo med relativno odprte države za naturalizacijo in Francija dopušča tudi možnost dvojnega državljanstva. Švedska družba se je po drugi svetovni vojni v dveh desetletjih iz monolingvalne in etnično homogene družbe spremenila v multilingvalno in etnično izredno pestro okolje (Immigrants in Sweden, 1994). Spremembe iz leta 1975 so povezane tudi z vprašanjem o podeljevanju državljanstva oziroma naturalizaciji. Na Švedskem se je uveljavil t. i. multikulturalni tip državljanstva. Pri tem tipu je državljanstvo lahko dostopno, četudi to vodi do dvojnega državljanstva, o čemer priča praksa na Švedskem. Čas naturalizacije je za Skandinavce dve leti, za Neskandinavce pa pet let. Otrokom priseljencev, rojenim na Švedskem, državljanstvo ni podeljeno avtomatično. Zanj morajo samo zaprositi, se pravi, da morajo izraziti željo po švedskem državljanstvu (Immigrants in Sweden, 1994; Castles, Miller, 1993: 39–40, 218–230). To se lahko na eni strani razume kot oviranje postopka podeljevanja državljanstva, po drugi strani pa kot spoštovanje pravice posameznika, da se sam odloči za državljanstvo, ki ga bo imel. Leta 2001 je bil sprejet nov zakon, ki še jasneje opredeljuje odnos do dvojnega državljanstva in ga dovoljuje.⁴⁶ Prav tako predvideva možnosti, ko lahko otroci pridobijo švedsko državljanstvo ne glede na državljanstvo svojih staršev.⁴⁷

Analize statističnih podatkov o podeljenih državljanstvih v preteklosti nam kažejo pomembne razlike med Nemčijo na eni strani ter Francijo in Švedsko na drugi. Podatki kažejo (Castles, Miller, 1998, 239), da je bila po stopnji naturalizacije leta 1988 Švedska

⁴⁴ »Leta 2000 pa je Nemčija sprejela nov zakon o državljanstvu in z njim precej omilila svojo naturalizacijsko politiko. Nov zakon daje priseljencem možnost, da za državljanstvo zaprosijo (že) po osmih letih bivanja v Nemčiji (ob izpolnjevanju ostalih pogojev). Prej je bil pogoj petnajst let. V nasprotju s starim zakonom je po novem nemško državljanstvo avtomatično podeljeno tudi vsem otrokom, rojenim v Nemčiji, katerih starši nimajo nemškega državljanstva, če vsaj eden od staršev zakonito prebiva v Nemčiji najmanj osem let in ima pravico do bivanja (Aufenthaltberechtigung) ali pa že tri leta neomejeno dovoljenje za bivanje (Aufenthaltsurlaubnis) ...« (Bešter, 2003, 5).

⁴⁵ Poseben položaj in režim so imeli priseljenci iz držav, ki so bile nekdane francoske kolonije.

⁴⁶ Državljanstvo se lahko pridobi z rojstvom, posvojitvijo, poroko, naturalizacijo in notifikacijo. Dvojno državljanstvo je predvideno, ko gre za švedske državljane, ki želijo pridobiti drugo državljanstvo, in ni potrebno, da se staremu državljanstvu odpovedo, razen če tako ne zahteva država, ki podeljuje novo državljanstvo. Prav tako je predvideno za ljudi, ki prosijo za švedsko državljanstvo. Staremu državljanstvu se ni potrebno odreči, zato da bi pridobili švedsko državljanstvo (Swedish Citizenship, <http://www.migrationsverket.se>, 10).

⁴⁷ Swedish Citizenship, <http://www.migrationsverket.se>, 10.

takoj za Avstralijo, ki je imela najvišjo stopnjo. Francija je bila po naturalizacijski stopnji med evropskimi državami nekje v sredini, Nemčija pa je imela najnižjo stopnjo (za Švico). Podobno velja za leto 1995, ko se je Švedska po stopnji naturalizacije uvrstila na tretje mesto, za Nizozemsko in Avstralijo (vse tri po višini stopnje izrazito izstopajo navzgor), Francija v sredino, Nemčija pa ponovno na zadnje mesto z najnižjo stopnjo naturalizacije. Nemčija v primerjavi z drugimi evropskimi državami leta 1995 izrazito izstopa navzdol. Navedeno le dodatno potrjuje, da je bilo v Nemčiji zelo težko pridobiti državljanstvo brez nemškega porekla, torej bi lahko sklepali, da je velik delež prebivalcev brez nemškega državljanstva v Nemčiji »kumulativne« narave in zajema pretežen delež priseljencev za razliko od Francije, kjer je potekala naturalizacija priseljenih in njihovih potomcev. Še intenzivnejša je bila naturalizacija na Švedskem. Razpravo o podatkih, ki temeljijo na zatečenem stanju, lahko sklenemo z dejstvom, da nam taki podatki sicer posredujejo sliko o strukturi prebivalstva po državljanstvu, zalo malo pa nam povedo o migracijski situaciji po posameznih državah, če jim ne dodamo še informacij o naturalizaciji v zgodovinski perspektivi.

Vzroki razlik pri pogojih naturalizacije so povezani z razlikami v percepcijah naroda tako na teoretsko-konceptualni in normativni ravni kot na ravni vsakdanjega življenja. Castles (1998, 43) pravi, da se je v Franciji uveljavil t. i. republikanski, v Nemčiji etnični in na Švedskem multikulturalni model naroda.⁴⁸ Pomembna razlika med njimi je ravno v odnosu do manjšin, drugačnosti, tujcev priseljencev. Medtem ko prvi dopušča asimilacijo in vključevanje manjšine, jih drugi izključuje,⁴⁹ tretji pa pod določenimi pogoji združuje večino z različnimi manjšinami, ki naj bi jih delno integral, hkrati pa omogočal kulturno heterogenost in enakopravnost. Razumevanje naroda določa pogoje naturalizacije in odnos, ki ga politika in večinsko okolje zavzame do priseljenih ljudi. V odnosu do priseljevanja se je v šestdesetih letih v Evropi uveljavil navidezno enoten model, ki se je na izvedbeni ravni pomembno razlikoval vsaj v treh različicah, ki so jih v praksi v odnosu do priseljevanja, predvsem pa pozneje do priseljencev in pogojev za življenje na t. i. ravni vsakdanjega življenja, postavile opazovane države: model tujih delavcev (*travailleurs étrangers* – Francija), model gostujočih delavcev (*Gastarbeiter* – Nemčija) in švedski model, kjer govorijo o priseljencih (*invandrare*).⁵⁰ Poimenovanja že sama po sebi nakazujejo na različne državne strategije v odnosu do priseljencev oz. začasnih delavcev. Razlike se jasno pokažejo v odnosih do naturalizacije, o katerih smo že govorili, in integracijske politike, kjer se ponovno pojavijo razlike.

Z začetkom naftne krize v sedemdesetih se zaustavi tok priseljevanja in začne se

⁴⁸ Opis modelov in več o tem glej v: S. Castles in M. J. Miller, 1998, 43.

⁴⁹ Lahko bi rekli, da model v preteklosti ni dopuščal niti možnosti popolne asimilacije, saj izključuje možnost naturalizacije za neetnične pripadnike. Po svojih konceptih in trditvah spominja na situacijo v ZDA v preteklosti in na stališča zagovornikov t. i. modela anglo-konformnosti, ki je nekaterim manjšinam pripisoval inherentno nesposobnost za asimilacijo. Več o tem v: Lukšič - Hacin, 1995.

⁵⁰ Več o tem glej v: Lukšič - Hacin, 1999.

krizno obdobje. V ta čas sodijo težnje po vračanju delavcev, ki so se priselili – P. Klinar npr. govori o prisilnih remigracijah. Edino možno doseljevanje, če odmislimo izjemne primere, je v osemdesetih letih možno v povezavi z združevanjem družine (politika združevanja družin). Vzporedno se v vseh treh državah v različnih stopnjah krepi priseljevanje iz humanitarnih razlogov: različni pogoji za življenje in delo, različne azilne politike in politike do beguncev, različne politike do (ne)vračanja beguncev v izvirno okolje in njihove možnosti za pridobitev državljanstva države priselitve. Za pozitivno selekcionirane priseljence se začne čas vključevanja v družbo priselitve in ponovno lahko govorimo o treh modelih (tokrat) integracijske politike. S. Castles in M. J. Miller govorita o modelu diferenciranega izključevanja (Nemčija), modelu asimilacije (Francija) in modelu multikulturalizma (Švedska). Modeli se pomembno razlikujejo v odnosu do življenja priseljencev in njihovih potomcev na t. i. ravni vsakdanjega življenja, v odnosu do njihovih društev, ohranjanja njihovih kultur in jezikov, izobraževanja otrok, socialnih in političnih pravic itd. (1998, 244–250)

Pod vplivi postavljanja skupne (i)migracijske politike na ravni EU je tudi tu prišlo do premikov v smeri vgrajevanja principov politike multikulturalizma v konkretne nacionalne politike posameznih držav, a to področje je še vedno v državnih pristojnostih, in odločitve, sprejete na ravni EU, so le priporočila o želenih državah. Obravnavanim trem politikam pa je skupno, da se osredotočajo predvsem na integracijski vidik.⁵¹ V ospredju so vprašanja o učinkoviti integraciji priseljencev, ki zakonito bivajo v državi že daljši čas, regulacija in omejevanje dotoka nove delovne sile oz. novih priseljencev in begunska problematika – zagotavljanje pomoči in zaščita beguncev (žrtev vojnega nasilja, državljanske vojne ali političnih preganjanj in prevratov). Priseljevanje v države je dovoljeno iz razlogov, dogovorjenih na ravni EU: združevanje družin, študij, delo, humanitarni razlogi. V nadaljevanju si pogledjmo učinke te politike po omenjenih razlogih priseljevanja za leto 2001, pri čemer je priseljevanje iz humanitarnih razlogov izpuščeno, saj predstavlja specifično problematiko, ki je tu podrobneje ne obravnavamo.

Tabela 3: Učinki imigracijske politike za leto 2001 po razlogih priselitve

	Skupaj	Združevanje družin	Študij	Zaposlitev	Ostalo
Avstrija	24.840	20 %	20 %	3 %	57 %
Nemčija	2.514.634	3 %	2 %	91 %	4 %
Finska	39.365	28 %	12 %	44 %	16 %
Francija	81.936	28 %	49 %	23 %	0 %
Italija	271.517	27 %	6 %	53 %	14 %
Švedska	56.571	72 %	10 %	18 %	0 %

Vir: http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/policy_legislation_migration_en.pdf.

⁵¹ http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/policy_legislation_migration_en.pdf.

Podatki o številu se nanašajo na eno leto, ključne kategorije, uporabljene v analizi, pa so rezultat večletnih opazovanj: priselitve zaradi združevanja družin, zaposlovanja, študija in drugega. V Nemčiji je bilo leta 2001 2.565.688 obravnavanih primerov. Dovoljenje za bivanje je dobilo 2.514.634 prosilcev, 51.054 pa je bilo zavrnjenih.⁵² Glavni razlogi priselitve so bili zaposlitev (91 %), združevanje družin (3 %) in študij (2 %). Ostali razlogi priselitve zajemajo 4 %. V primerjavi z ostalimi državami Nemčija leta 2001 izstopa po relativno velikem deležu priselitev zaradi zaposlovanja in na drugi strani po relativno majhnem deležu zaradi združevanja družin in študija. V Franciji je bilo leta 2001 120.499 obravnavanih primerov. Dovoljenje za bivanje je dobilo 81.936 prosilcev, 38.563 pa je bilo zavrnjenih.⁵³ Glavni razlogi priselitve v Francijo so bili za razliko od ostalih držav povezani predvsem s študijem na univerzitetni ravni (49 %), sledilo je združevanje družin (28 %) in zaposlitev (23 %). Francijo postavlja delež, dosežen pri študiju kot razlogu priselitve, v poseben položaj v primerjavi z drugimi državami. V njem izrazito presega deleže ostalih držav. Na Švedskem je bilo leta 2001 59.816 obravnavanih primerov. Dovoljenje za bivanje je dobilo 56.571 prosilcev, 3.245 pa je bilo zavrnjenih.⁵⁴ Glavni razlogi priselitve so bili združevanje družin (72 %), zaposlitev (18 %) in študij (10 %). Švedska od drugih držav leta 2001 odstopa po relativno velikem deležu priseljevanja zaradi združevanja družin.

Tudi tu so očitne razlike med opazovanimi državami. V Nemčiji so dobili ljudje dovoljenja za priselitev predvsem zaradi zaposlovanja, v Franciji je v ospredju študij, za Švedsko pa združevanje družin. Na koncu je potrebno opozoriti še na veliko razliko v absolutni številki prosilcev, saj je v Nemčiji izrazito višja kot v Franciji in na Švedskem. Šele podrobnejša analiza bi pokazala, ali je ta številka povezana z novimi priselitvami, ali pa je morda rezultat dovoljenj za začasno bivanje in delo, ki jih je potrebno podaljševati, in so vloge vložili ljudje, ki že nekaj časa živijo in delajo v Nemčiji.⁵⁵

SKLEP

Dogovori in sporazumi med državami članicami EU, sprejeti in zavezujoči na meddržavni ravni, se navezujejo predvsem na regulacijo novega priseljevanja in gibanja prebivalcev, ki živijo znotraj posameznih članic, po celotnem prostoru EU. Pravice in dolžnosti, ki izhajajo iz teh dogovorov, lahko delimo v tri skupine: pravice za državljane članic, dogovori o dotoku nove delovne sile iz držav nečlanic in (ne)pravice ostalih prebivalcev nedržavljanov. Slednje so priseljenci, ki živijo in delajo v državah članicah in v tem času

⁵² http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/refused_alien_citizenship_ms_en.pdf.

⁵³ http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/refused_alien_citizenship_ms_en.pdf.

⁵⁴ http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/refused_alien_citizenship_ms_en.pdf.

⁵⁵ V uporabljenih bazah ni bilo podatkov, ki bi odgovarjali na to vprašanje.

še niso pridobili državljanstva ene od držav EU, torej so državljani nečlanic EU in imajo dovoljenje za bivanje in delo. Če povzamemo predstavljene dokumente, vidimo, da se danes v okviru (i)migracijske politike na ravni EU ureja predvsem odnos med posameznimi državami članicami in pretok ljudi med njimi v primerih priseljencev, ki že živijo in delajo v državah EU in niso pridobili novega državljanstva, in v primerih novega priseljevanja. Sama migracijska politika (v širšem pomenu besede) – letne kvote novih priseljencev v posameznih državah, odnos do (novih in starih) priseljencev ter integracijska politika, pogoji podeljevanja državljanstva pa so še vedno predvsem v domeni nacionalnih politik. Na teh področjih se na ravni EU države le dogovarjajo o smernicah in želenih držah, ki naj bi jih uveljavili po posameznih državah, v posameznih (nacionalnih) migracijskih politikah. Temelji schengenskega pravnega reda so se izoblikovali že sredi osemdesetih let. Maastrichtska pogodba, kasneje dopolnjena z Amsterdamsko, uvaja volilno pravico, vrsto socialnih pravic (zdravstvo, pravico do izobraževanja, zaposlovanja itd.) in pravic iz dela (delovna doba, pokojnine, obdavčenje dohodkov), ki naj jih države članice spoštujejo za vse priseljene iz drugih držav članic in jim tako omogočijo enakopravnost z državljani in socialno integracijo. Amsterdamska pogodba in Evropski svet v Tampereju sta prinesla dogovore, ki so od evropskih ustanov in članic Unije zahtevali prilagoditve na področjih, povezanih z državljanskimi pravicami in nacionalno suverenostjo. Oboje predstavlja specifično in kompleksno problematiko, pri kateri je v preteklosti prihajalo do pomembnih razlik med posameznimi članicami EU. Razlika je največja prav v povezavi z migracijsko situacijo, točneje imigracijsko in integracijsko politiko in v politiki podeljevanja državljanstva. Izhod pri razhajanjih so članice našle v dogovorih o izjemah. Evropski svet v Tampereju je postavil ključne elemente skupne imigracijske politike EU. V EU je od polovice devetdesetih let naprej velik poudarek na vzpostavljanju skupnega prostora in s tem redefiniciji meja ter postavitvi razlike med t. i. notranjimi in zunanjimi mejami. Posledično tako lahko govorimo o notranjih in zunanjih migracijah. Pri tem je treba nujno omeniti še koncept evropskega državljanstva, ki še dodatno poudari razlike. Za notranje migracije se poleg pretoka blaga, kapitala in storitev uvaja svobodni pretok ljudi. »Države članice EU želijo predvsem omogočiti prost pretok delovne sile med nacionalnimi okolji, zato za notranje migracije veljajo mnogo milejši pogoji kot za zunanje. Dovolj je najava (osebna izjava, brez najemne ali lastniške pogodbe o stanovanju) stalnega bivališča, partnerska zveza, poroka, dokazila o možnosti preživljanja (nezaposleni, upokojenci) ali o začasni zaposlitvi ne glede na strokovno izobrazbo in z minimalnimi urami tedensko, ustanavljanje podjetja ali vpis v izobraževalno ustanovo. Bivanje brez prijave bivališča (register prebivalcev) je dovoljeno za 6 mesecev, za državljane tretjih držav brez vize je bivanje omejeno na tri mesece« (Verlič Christensen, 2000, 1123). Dodati moramo, da opisano drži za stare članice EU. Po priključitvi novih članic je to le cilj, ki naj bi bil dosežen sčasoma. Do takrat velja t. i. prehodno obdobje, ko morajo državljani priključenih članic še vedno pridobiti delovna dovoljenja za delo v starih članicah EU. Od tega odstopajo Švedska, Irska in Velika Britanija. Pri pogojih se je velik del novih priključenih članic odločil za reciprociteto. Tako bo to področje tudi znotraj članic EU še nekaj časa v sferi bilateralnih pogajanj in sporazumov med posameznimi državami.

»Za zunanje migracije, torej priseljene iz tretjih držav, veljajo še posebno glede na koncept schengenskih meja, mnogo strožji pogoji. Priselitev in pridobitev pravice stalnega bivanja je možna na osnovi zaposlitve znotraj strokovnega področja prosilca in jo odobri delodajalcu Imigracijski urad v skladu z interesi nacionalne politike zaposlovanja« (Verlič Christensen, 2000, 1124). Hkrati pa Schengenski dogovor dovoljuje državam članicam EU oblikovanje lastnega programa zaposlitve tujih delavcev na podlagi bilateralnih dogovorov. Delovni vizum takih delavcev je veljavna samo v državi EU, v kateri je izdana, čeprav se lahko delavec prosto giblje po vsej Evropski uniji. Tak dogovor daje možnost državi članici EU, da »uvozi« veliko število »začasnih« delavcev, kar ji prinaša nekatere ekonomske koristi. Ti delavci namreč niso vključeni v socialno zavarovanje imigrantske države, kar je zanjo ceneje (prav tam).

Na ravni integracijske politike so v EU v ospredju (priporočeni) principi multikulturalizma, v smislu pravice priseljencev do ohranjanja kulturne dediščine v novih okoljih in ob hkratnem spoštovanju pravno-političnega reda države priselitve. Na načelni ravni se zagovarja integracijo priseljencev v skladu s postulati multikulturalne migracijske politike, v praksi pa se po drugi strani postavljajo mehanizmi, ki spominjajo na šestdeseta leta, ko se je v evropskih državah uveljavil model gostujočih delavcev oziroma začasnega dela v tujini, pozneje pa se je izkazalo, da je začasnost v večini primerov prešla v trajnost, torej se je zdomstvo spremenilo v izseljenstvo. Na to nas opominjajo tudi mehanizmi, ki jih postavljajo kot spodbujevalce vračanja v izvorno državo (kvotni sistem in zaposlovanje za določen čas). V tem so posebno izpostavljeni izobraženci, saj je govor o begu možganov iz gospodarsko manj razvitih v bolj razvite države članice EU. Kljub poenotenju stališč in državnih strategij držav članic EU na (i)migracijskem področju ključna vprašanja o pogojih življenja priseljencev ostajajo na ravni nacionalnih politik. Zgodovinsko pogojene razlike med državami članicami so še vedno velike, čeprav po drugi strani ne smemo spregledati sprememb, do katerih je prišlo v posameznih državah prav zaradi pritiskov skupnih dogovorov na ravni EU.

LITERATURA

- Bevc, M., Verlič Christensen, B., Prevolnik Rupel, V. (2000): Migracije v Sloveniji v luči vključitve v EU. Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana.
- Bevc, M., Zupančič, J., Lukšič - Hacin, M. (2004): Migracijska politika in problem bega možganov. Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana.
- Bešter, R. (2003): Migracijska politika Slovenije in EU. Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Castles, S., Miller, M. J. (1993, 1998): The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World. MacMillan, London.
- Immigrants in Sweden, 1994.
- Klinar, P. (1976): Mednarodne migracije. Obzorja, Maribor.
- Klinar, P. (1985): Mednarodne migracije v kriznih razmerah. Obzorja, Maribor.
- Klinar, P. (1989): Sodobni konjunktivni procesi druge generacije. RONIM ISU, Ljubljana.

Lukšič - Hacin, M. (1995): Ko tujina postane dom. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Lukšič - Hacin, M. (1999): Multikulturalizem in migracije. Založba ZRC, Ljubljana.

Mesić, M., Heršak, E. (1989): Evropa, integracija i (jugoslovenska) migracija. Migracijske teme 1, str. 5–20

Mesić, M. (1993): Strategije razvitih družb. Teorija in praksa 7–8, str. 671–674

Verlič Christensen, B. (2000): Migracijska politika Evropske skupnosti in Slovenija. Teorija in praksa 6, str. 1117–1131.

Verlič Christensen, B. (2002): Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Internetni viri:

Bivanje državljanov EU v Sloveniji po 1. maju 2004, <http://www.mnz.si/si/195.php>.

Bivanje slovenskih državljanov v članici EU po 1. maju 2004, <http://www.mnz.si/si/195.php>.

Državljanstvo EU, <http://www.mnz.si/si/195.php>.

EU and the migration policy, http://www.migrationsverket.se/english/eeu/e_eu.html.

Eurojust, <http://www.mnz.si/si/197.php>.

Europol, <http://www.mnz.si/si/196.php>.

http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/policy_legislation_migration_en.pdf

http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/policy_legislation_ilegal_entry_en.pdf.

http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/policy_legislation_migration_en.pdf

http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/refused_alien_citizenship_ms_en.pdf.

http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/residence_permits-en.pdf.

http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/asylum/statistical/docs/2001/population_by_citizenship_en.pdf.

Leta 2006 konec dovoljenj za bivanje za državljane EU na ozemlju druge članice, <http://www.mnz.si/si/194.php?ID=271>.

Migracije in azil, Prizadevanja za skupno imigracijsko politiko, <http://www.mnz.si/si/198.php>.

Mejnik v Tampereju, <http://www.mnz.si/si/1933.php>.

Nastanek tretjega stebra v Maastrichtu, <http://www.mnz.si/si/1932>.

Nova struktura po Amsterdamu, <http://www.mnz.si/si/1932.php>.

Pravni red in dokumenti, <http://evropa.gov.si/dokumenti/>.

Prizadevanja za skupno imigracijsko politiko EU, <http://www.mnz.si/si/198.php>.

Prvi začetki v 70. in 80. letih, <http://www.mnz.si/si/1931.php>.

Schengenski sporazum, <http://www.mnz.si/si/1921.php>.

Swedish Citizenship, <http://www.migrationsverket.se>.

SUMMARY

MIGRATIONAL SITUATION IN EUROPE AFTER WORLD WAR II AND PROGRESSIVE (POLITICAL) ADJUSTMENTS BETWEEN MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION

Marina Lukšič-Hacin

In the contribution, I am attempting to answer these questions: how was the course of the process of forming a common (compromise) policy on the EU level developing? Which fields of migration policy (in a broader sense) does the EU policy set as mandatory for member states, and which as recommendable only? What are the similarities and differences between selected national migration policies after World War II? Were conformations of separate national policies needed because of agreements on the EU level? Of which, and what were those changes? In my study, I focus on a comparison between Germany, France and Sweden, which were after World War II managing their migration situations by different methods; today they are because of agreements on the EU level, drawing near in certain aspects while the broader migration situation remains in the competence of national policies. In those fields, member states are on the EU level merely conferring on outlines and preferred standpoints that are to be carried into effect in individual (national) migration policies.

Treaties and agreements between EU member states that are adopted and binding on the interstate level are linked above all to the regulation of recent immigration and migration of the population living within individual members states, in the entire EU space. Rights and obligations resulting from those agreements can be divided into three groups: rights of citizens of member states, agreements on inflow of new labour force from non-member states, and (non)rights of the rest of the inhabitants non-citizens. The latter are immigrants who live and work in the EU member states and have not yet acquired citizenship of one of EU member states; thus, they are citizens of non-members of the EU and have permit for staying and for work. The foundations of the Schengen legal order were shaped as early as in the mid eighties. The Maastricht treaty, later supplemented with the Amsterdam one, introduces the right to vote and a number of social rights deriving from labour. The Amsterdam treaty and the European Council in Tampere have given agreements, which demanded from EU member states adjustments in the fields connected with civil rights and national sovereignty. In the EU, there is from the middle of the 90s on, a strong emphasis on the establishing of a common space and thus on a redefinition of borders, and on defining the difference between the so-called internal and external borders. The concept of European citizenship additionally emphasised those differences. Despite uniformity of viewpoints and state strategies of the EU member states in the (im)migration field, key questions on the conditions of the life of immigrants remain on the level of national policies. Historically conditioned differences between member states are still large, although on the other hand we should not overlook changes in individual states that were realised because of the pressures of collective agreements on the EU level.

MEJE MULTIKULTURNE KOMUNIKACIJE: ETNIČNO-SIMBOLNE REPREZENTACIJE V AVSTRALSKEM PROSTORU

Maša Mikola*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Meje multikulturene komunikacije: etnično-simbolne reprezentacije v avstralskem prostoru

V članku se avtorica loteva dvojnosti in spremenljivosti avstralskega multietničnega prostora ter polja medijskega sporočanja. Mediji (tako večinski kot tudi etnični, multikulturalni) odpirajo prostor za širšo in hitrejšo multikulturno komunikacijo ter vplivajo na oblikovanje reprezentacij posameznih etničnosti v multikulturnem okolju. Novejši, interaktivni mediji spreminjajo dojemanje in razumevanje etničnih simbolov in simboličnih etničnih identitet. Poseben poudarek namenja avtorica slovenskim etničnim simbolom v avstralskem prostoru ter občutenjem etnične identitete med mlajšimi generacijami, potomci Slovencev v Avstraliji.

KLJUČNE BESEDE: etnični simboli, mediji, politika multikulturalizma, multikulturalna komunikacija, etnično-simbolna identifikacija.

ABSTRACT

The borders of multicultural communication: ethnic-symbolic representations in Australian space

In the article, the author studies the duality and inconstancy of the Australian multi-ethnic space and the fields of media reporting. The media (the mainstream ones as well as the ethnic, multicultural) are opening new space to a broader and faster multicultural communication, and influence the shaping of representations of individual ethnicities in a multicultural environment. Recent, interactive media are changing the perception and understanding of ethnic symbols and symbolic ethnic identities. The author assigns special emphasis to Slovenian ethnic symbols in Australian space, and the perception of ethnic identity among the younger generations, the descendants of Slovenians in Australia.

KEY WORDS: ethnic symbols, the media, policy of multiculturalism, multicultural communication, ethnic-symbolic identification.

* Maša Mikola, univ. dipl. nov., mlada raziskovalka na ISI ZRC SAZU, tel.: +386 1470 6487, e-pošta: masa.mikola@zrc-sazu.si.

UVOD

Uradna avstralska politika multikulturalizma ima danes eno izmed najdaljših tradicij na svetu. Razmišljanja o svojevrstnem multikulturalizmu in politiki, ki bi podpirala etnično mešanico, so se začela v začetku šestdesetih let 20. stoletja, multikulturene pristope do priseljencev pa je takratna Whitlamova¹ vlada dejansko začela uveljavljati leta 1972. Takrat so bile v Avstraliji že vsaj delno izoblikovane vse etnične skupine, ki jih danes štejemo za starejše, tudi slovenska, ki se je začela priseljevati na to območje v petdesetih, bolj množično pa v šestdesetih letih minulega stoletja. Politika multikulturalizma se je v Avstraliji razširila na vse segmente družbe in v vse sfere javnega odločanja. Etničnost je tako v Avstraliji postala ena izmed ključnih tem javne, politične razprave.

Z uveljavljanjem politike multikulturalizma v javnem in političnem diskurzu se je v Avstraliji med etničnim² prebivalstvom začela pojavljati nova zvrst etničnega občutenja, ki je ustvarila primerne pogoje za večjo etnično javno izpostavljenost ter »akumulacijo etničnega kapitala« (glej Tabar et al., 2003). Tudi komunikacija med etničnimi skupinami in večinskim prebivalstvom se je vse bolj začela premikati v polje javnega, razpravnega prostora. Obenem so se začele čutiti »politične posledice kopičenja skupin okoli etničnih skupnosti in vladnih poskusov strukturiranja socialne politike okoli kulturnih razlik« (ibid.: 267). Politična podpora in finančna pomoč razvoju etničnih organizacij sta se razširili na etnično predstavljanje v širšem političnem polju. To je izpostavilo vprašanje prehodov ali premikov med posameznimi etničnimi skupinami ter med večinskim prebivalstvom in etničnimi skupinami (manjšinami), ki so v multikulturnem prostoru, kot je avstralsko, pogoste. Prav javna, politična razprava, četudi v smislu podpore etničnemu mešanju, lahko vpliva na vzpostavljane trdnjših meja med etničnimi skupinami. Čeprav smo v multikulturnem okolju pri nekaterih etničnih skupinah priče etnični diferenciaciji med nekaterimi etničnimi skupinami, lahko obenem pri nekaterih drugih opazujemo obraten proces postopne homogenizacije etnično različnega prebivalstva in posledičnega izginjanja meja med večinskim prebivalstvom in etničnimi manjšinami. Ta homogenizacija se vzpostavlja prav na temelju razlike in deluje po principu: *smo različni, ampak smo (kljub temu ali prav zaradi tega) enotni*. Enotnost vpliva na vse večje približevanje posameznih etničnih karakteristik, vendar ponovno le pri določenih etničnih skupinah. Menim,

¹ Gough Whitlam je bil leta 1973 ob začetku politike multikulturalizma v Avstraliji, laburistični predsednik vlade.

² Z »etničnim« mislim na vse, kar izvira iz priseljske situacije in ni anglosaškega izvora. »Etnični« so lahko vsi simboli z izjemo avstralskih popularnih simbolov, pa tudi vsi posamezniki, ki se identificirajo z neko etničnostjo ali etničnostmi, ki niso anglosaške. Prav tako se z njimi lahko identificirajo ljudje, rojeni v Avstraliji. Navadno se na tak način z etničnostjo, ki jo izpeljujejo iz izseljske domovine svojih prednikov, identificirajo potomci avstralskih priseljencev. Pri tem je treba poudariti, da potomci izseljencev, rojeni že v Avstraliji, etnično identiteto, ki jo »posvojijo« od svojih prednikov (in jo občutno preoblikujejo), ponavadi kombinirajo z identifikacijo z avstralskim. Čustvena navezanost na vse avstralsko pri njih velikokrat prevladuje.

da je v razpravi o mejah etničnih skupin, še posebej v novejšem naselitvenem okolju, kot je avstralsko, ki nima posebnih historičnih zaznamkov,³ nujno potrebno razlikovati med manjšimi in *manj vidnimi* etničnimi skupinami ter večjimi etničnimi skupinami, ki so močnejše in vidnejše.

V prispevku me zanimata prostorska določitev in dinamika slovenske etnične skupnosti kot manjše etnične skupnosti v Avstraliji ter, kako se na podlagi dinamike v procesu spreminjanja etničnih meja transformirajo slovenski etnični simboli. Slovensko etnično skupnost⁴ je še posebej težko analizirati samostojno, brez njene postavitve v širše, multikultureno okolje. Heterogenost avstralskega multietničnega okolja vpliva na mnogovrstnost etničnega mešanja, s tem pa tudi na dinamiko in preoblikovanje etničnega občutenja. Prispevek temelji na terenskem delu v Avstraliji, kjer sem se konec leta 2002 in v začetku 2003 pogovarjala s štirinajstimi Slovenci in njihovimi potomci ter analizirala slovenske etnične radijske vsebine in nekatere spletne strani, ki temeljijo na povezovanju vseh, ki se čutijo blizu slovenski kulturi. S prevlado elektronskih medijev pri kulturnih reprezentacijah postajajo tudi etnične podobe bolj fleksibilne in dinamične. Tako so se v raziskavi izkazale kot zelo zanimive spletne strani, ki lahko hitreje sledijo tej dinamiki. Pri analizi etničnih medijev, pa tudi pri razumevanju prepričanj intervjuvancev, se je pokazalo, da je primerjava z drugimi etničnimi skupinami v multikulturenem okolju nujna. Zato sem multikultureno okolje z vso njegovo vsebino poskušala postaviti kot osnovo, v katero sem šele kasneje umestila slovensko etnično skupnost kot eno izmed relativno majhnih etničnih skupnosti evropskega porekla v Avstraliji.

Razvoj multikulturalizma v sferi avstralske politike

Pred nastopom politike multikulturalizma etnično polje v avstralskem prostoru v svojem strogem smislu še ni bilo izoblikovano. Polje nacionalne moči je bilo v temelju *belo*⁵ polje, ki je dominiralo avstralskemu vladnemu delovanju vse od ustanovitve federacije leta 1901. »Priseljenci so akumulirali nacionalni kapital s tem, da so se učili jezika, posebnih kulturnih praks itd. – to je, z asimilacijo« (Tabar et al., 2003: 270). Belo se je manifestiralo skozi implementacijo *politike bele Avstralije*,⁶ skozi politike asimilacije in integracije. Tabar in drugi so prepričani, da je bila politika bele Avstralije neposredna manifestacija prevlade belega polja. Poveljevala je gospodarski, družbeni

³ Ob tem še enkrat poudarjam, da govorim o novejšem naselitvenem obdobju, ki traja dobrih dvesto let. Seveda ima Avstralija veliko pomembnih trenutkov v zgodovini, ki pa so povezani predvsem z aboriginsko tradicijo in kulturo.

⁴ Po podatkih popisa iz leta 2001 je Slovencev 16.934 (rojenih v Sloveniji in oseb s slovenskimi predniki). Gre za 3.460 oseb več, kot je pokazal popis leta 1996.

⁵ Belo se tukaj ne nanaša le na barvo kože, ampak na vse, kar Ghassan Hage opisuje kot »posvečene oblike kulturnega kapitala nacionalne pripadnosti« – znanja, fiziološke karakteristike in karakter, ki se akumulirajo v polju moči (Tabar et al., 2003: 270).

⁶ To je bila v tistem času uradna avstralska politika do priseljencev.

in kulturni kapital, ki je izhajal iz evropskih kapitalističnih družb – ne le belo polt, ampak tudi bogastvo, razredne povezave, elitne kulturne okuse in tako dalje. Politika multikulturalizma te prevlade belcev iz zahodnih kapitalističnih držav pravzaprav ni zmanjšala, saj mora priseljenke skupine, vsaj na formalni ravni, še vedno priznati prevladujoča anglosaška politika. Pojavila se je le neke vrste preoblikovana etničnost, ki je dobila »večji kulturni pomen« (ibid.).

Politika multikulturalizma se je v Avstraliji razvijala postopoma. V zgodnji fazi, po tem, ko je bila uveljavljena leta 1973, je temeljila na zavračanju asimilacije in politiki izboljšanja socialnega in izobraževalnega sistema za priseljence večinoma delavskega razreda iz Evrope. Koalicija liberalne in deželne stranke, ki je vladala v času med 1975 in 1982, je nadaljevala s tako politiko, nekoliko jo je le modificirala, ko je poudarila kulturni pluralizem, vlogo etničnih organizacij in pomembnost socialnega sistema, ki naj bi krepili kohezivnost etnično raznolike družbe. Avstralska družba je postala zbirka etničnih skupnosti, združenih okoli niza »temeljnih vrednot (*core values*)«. V tem času so Avstralci lahko postali tudi tisti, ki niso govorili angleškega jezika in so se držali drugačnih kulturnih praks ter življenjskih stilov (vendar le, če ti niso bili v nasprotju z avstralsko zakonodajo).⁷ Avstralska laburistična stranka, ki je prevzela vlado leta 1983 in jo je vodila do leta 1996, je ponovno redefinirala multikulturalizem, tako da ga je uskladila z drugimi ključnimi političnimi cilji, kot so bili ekonomska deregulacija, učinkovitejša poraba človeških virov, ohranjanje mreže socialne varnosti in integracija Avstralije v azijsko pacifiško regijo. Zadnja sprememba se je skladala s premikom Avstralije od Evrope k Aziji kot glavnemu viru imigracije, večjemu poudarjanju visoko kvalificiranih priseljencev in vstopu potomcev priseljencev z veliko boljše izobrazbeno strukturo na trg delovne sile. Vlada se je odmaknila od »etničnega skupinskega pristopa« in razvila model, ki bi ga lahko poimenovali »državlanski model multikulturalizma«. V agendi, ki so jo predstavili leta 1989 (National Agenda for Multicultural Australia), je bil multikulturalizem definiran kot sistem pravic in svoboščin in povezan z nekaterimi dolžnostmi, kot so zaveza narodu, upoštevanje ustave in pravnega reda ter sprejemanje temeljnih načel, kot sta toleranca in enakost, angleščina kot nacionalni jezik in enakost spolov (glej Castles, 2000: 145, 146).

Stephen Castles ugotavlja, da je bil po mnenju nekaterih analitikov multikulturalizem v vprašanjih o avstralski identiteti in institucijah le obrobna, površinska tema. »Alistair Davidson je na primer pokazal, da je v razpravi o tem, ali bi Avstralija morala postati republika, potreba po ustavni spremembi, ki bi odsevala raznolikost avstralskega prebivalstva, nastopala le na površju« (ibid.: 146). Vse to je povezano tudi z dejstvom, da Avstralija – kot tudi Velika Britanija, vendar v nasprotju z Združenimi državami Amerike, s Kanado in z večino evropskih demokracij – nima v ustavi jasno zapisano, kaj sploh pomeni biti državljan. V Kanadi so multikulturalizem in enakost pravic leta 1982 integrirali v definicijo državljanstva in zapisali v Kanadsko listino pravic in svoboščin (glej ibid.: 147). V nasprotju s tem se je avstralski pristop vselej

⁷ Vendar pa vlada ni upoštevala razlikosti in teženj po spremembah znotraj vsake skupnosti.

vrtel okoli socialne politike. Potrebe etničnih skupin so prepoznavali na državni ravni, sredstva, s katerimi so se lotevali posebnosti, pa so bila omejena na socialno skrbstvo, izobraževanje ali podporo posameznikom (glej Jayasuria, v: *ibid.*). »Na ravni političnih načel je tako multikulturalizem še vedno daleč od tega, da bi bil učinkovit model za utemeljevanje avstralskega državljanstva« (*ibid.*). Da bi avstralska politika multikulturalizma lahko v resnici postala bolj učinkovita, bi tudi v praksi morala postati dinamična, aktivna. Namesto integriranja priseljenskih skupin v praktično nespremenjeno družbo, bi se ta družba sama morala nenehno redefinirati. Da bi lahko dosegli aktivno državljanstvo, bi potrebovali nenehno vključevanje vseh državljanov v odločanje na vseh ravneh. Castels uvaža v etnične študije pojem *multikulturno državljanstvo*, to je »sistem pravic in dolžnosti, ki ščiti integriteto posameznika in ki se obenem zaveda, da je individualnost del različnih družbenih in kulturnih kontekstov« (Castels, 2000: 134). Multikulturno državljanstvo bi moralo stremeti k polnemu državljanstvu za vse – ne le za priseljence, ampak tudi za pripadnike drugih ranljivih skupin: žensk, prvotnih naseljencev, invalidov, homoseksualcev in tako naprej.

Po pogovorih sodeč, je s strani posameznikov slovenske etnične skupnosti in tudi avstralskega javnega mnenja multikulturalizem vrednoten pozitivno. Posamezniki so pozitivno ocenjevali nekonfliktnost med etničnimi skupinami, ki naj bi bila posebnost avstralske multikulturne družbe. Ta nekonfliktnost pa je relativna. Zgodi se lahko, da nekateri posamezniki *mainstreama*, ki konfliktna dejanja velikokrat pripisujejo neki etnični skupini, menijo, da je bila politika multikulturalizma dobra rešitev pristopa do vse številčnejših valov priseljevanja. Identifikacija z neko etnično identiteto in skupino, četudi je ta izrazita in močna, lahko sčasoma (na primer že v drugi generaciji) preraste v splošno identifikacijo s heterogeno, a vendar enotno *mainstream* avstralsko družbo. Vendar pa se tako lahko z avstralstvom identificira le del prebivalstva – tisti, ki so v celoti »sprejemljivi« in ki jih družba prizna kot Avstralce (kot so večinoma Slovenci). Posamezniki, ki spadajo v popolnoma sprejemljivo skupino (ta je največkrat omejena na belo evropejsko poreklo), lahko svojo etničnost gradijo na polih dveh kultur, v vsakdanjih situacijah pa se lahko samostojno odločajo o svoji etnični (kulturni) pripadnosti. Družbene in politične posledice večine drugih porekel kot je belo evropejsko pa večinoma niso izbirne in tudi prostovoljne ne.

Reprezentacije etničnosti v multikulturnem prostoru

V multikulturnem prostoru je preživetje določenih kulturno-etničnih simbolov ključno. Z etničnostjo v javnem in političnem prostoru se že tako močna vloga medijev v medetnični komunikaciji krepi še dodatno. V pogojih multikulturne hiperprodukcije, kulturnega potrošništva in politike multikulturalizma, kakršna se Avstralija kaže danes, množični mediji producirajo javno razpoznavne etnične simbole. Mediji skupaj z oglaševalsko industrijo vlečejo črto med »Avstralci« in »drugimi« in tako prispevajo k vse večji razpršenosti, stereotipizaciji in celo h getoizaciji nekaterih etničnih sku-

pin.⁸ Kot pravi Marie Gillespie, imajo »mediji ter kulturna potrošnja in produkcija, branje kulture in uporaba kulturnih reprezentacij pomembno vlogo pri konstrukciji in definiranju, oblikovanju in preoblikovanju nacionalnih, etničnih in drugih kulturnih identitet« (Gillespie, 1995: 11). V avstralskem prostoru šele mediji etničnost prenašajo s stopnje *face-to-face* stikov v vsakdanjem življenju na raven širšega, javnega in političnega diskurza.

Množični mediji so eni izmed prvih mehanizmov, ki se v multikulturni situaciji odzovejo na obsežnejše in občutljivejše migracijske trende v državah priselitve. V drugi polovici osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja je približno polovica novih priseljencev v Avstralijo prispela iz azijske regije. Leta 1994 je bilo prebivalstva, rojenega v eni izmed azijskih držav, v Avstraliji okoli 4,6 odstotka (NMAC 1995: 1–3, v: Castles, 2000: 106). Azijci iz različnih socialnih in družbenih slojev (nizko kvalificirani delavci, študenti, visoko kvalificirani strokovnjaki in še posebej ženske) so se v osemdesetih in devetdesetih letih iz različnih razlogov selili ne le v Avstralijo, ampak tudi v Kanado, Novo Zelandijo in nekoliko manj v evropske države. Ni presenetljivo, da so se zaradi številčnosti, svojevrstne tradicije in kulture ter zastopanosti na vseh družbenih ravneh pripadniki azijskih držav velikokrat znašli pred močnimi stereotipi, ki jih je o njih oblikovala večinska družba. Migracijsko gibanje azijskih narodov, ki je v sodobnosti eno izmed najštevilčnejših, je zaznamovalo razvoj in dinamiko politike do priseljencev v državah priselitve, pa tudi medijske reprezentacije etničnosti, še posebej v multikulturnih državah.

Posameznik azijskega porekla navadno v priseljenjskih družbah pridobi dve poimenovanji – npr. *Asian-American*, *Asian-Australian*. V slovenščini se vezaja sicer osvobodi, še vedno pa mu ostaneta dve poimenovanji – azijski Američan, azijski Avstrelec ali obratno.⁹ Že sam pojem Azijec je vsaj do določene mere skovan umetno in je zato podvržen še večji možnosti stereotipizacije, kot bi bil v primeru bolj podrobne diferenciranosti. S tako širokim pojmom po eni strani enostavno spregledamo kompleksnost, ki jo ta del sveta vsebuje zgodovinsko, politično in kulturno, in ga oborožimo z vrednotami, ki so bolj kot njemu blizu nam samim. Po drugi strani se podobi Azijca ali Azijke skladata z vrednotami, kot so prizadevnost, bistrornost in pridnost, kar lahko prav tako označimo za konstrukt bele, zahodnoevropske tradicije. Ta stereotip je pozitiven, ustvarjajo, krepijo in ohranjajo ga predvsem množični mediji ali mediji *mainstream* družbe. Obenem se ločeno od te podobe ohranja drug stereotip, tokrat nega-

⁸ V raziskavi etničnih mladostniških prestopniških skupin v Melbournu sta Rob White in Santina Perrone leta 2001 na primer ugotavljala, kako množični mediji dominantne skupine prebivalstva vsiljujejo negativne percepcije mladostnikov določenih etničnih skupin. »Ustvarjajo klimo, ki poudarja razliko, ki Drugemu pripisuje vse močnejši status *outsiderja* in ki podpira strah in sovražnost kot del politične debate« (White in Perrone 2001: 163). Avtorja sta govorila o tem, da so mediji *mainstream* družbe začeli *rasno* pripadnost nekaterih članov prestopniških skupin, na primer »mlade Libanonce« ali »mlade Vietnamce«, celo enačiti s »pripadniki nasilnih skupin«.

⁹ V slovenščini velikokrat uporabljamo tudi opisna poimenovanja – na primer Američan azijskega porekla, Avstrelec azijskega porekla.

tiven. Tudi ta je prisoten v medijih, vendar ne moremo reči, da ga ustvarjajo prav mediji; ga pa vsaj vzdržujejo, če ne tudi krepijo. Azijec po tem konstrukt postane negativec – pretepač, kriminallec, preprodajalec drog. Kultura prav tiste azijske tradicije, ki je v prvem primeru predstavljala ideal, loči od sebe tisto, česar ista družba ne mara. Azijec ni več Azijec, tudi Avstralec ali Američan azijskega porekla ni. Postane Vietnamec, Kitajec, Libanonec, ki se je na silo priselil v avstralsko ali ameriško okolje.

Tako kot Azijec, se tudi Evropejec v Avstraliji povezuje z določenimi vrednotami, vendar je veliko pogostejše v procesu pripisovanja vrednot že v začetku etnično diferenciran. Tudi Evropejec ima lahko v svoji javni reprezentaciji dve plati: ena je prijazna, čista, verodostojna, druga konfliktna in tuja. Prvo lahko predstavljajo na primer Norvežani, Danci, Nizozemci in Nemci, drugo pa npr. Grki, Turki, Italijani, Hrvati. Zanimivo, za Slovence se zdi, da so lahko tako na eni kot na drugi strani. Lahko so dobri, lahko so tudi zli.

»Če misliš (...) Slovenci are not so distinguishable (niso tako razpoznavni). Tudi zato, so lahko anglosaksonci tudi. To pomeni, ljudi, ki jih srečajo, ne misijo, da so od nekam drugam. To pomeni ... you can't make those connections as easily. You're not as visible (ne moreš narediti teh povezav tako lahko. Nisi tako viden).« (I, št. 5)

»Migracija je tako rezultat globalnih sprememb kot tudi sila za nadaljnje spremembe v družbah izseljevanja in v družbah priseljevanja. Neposredno vpliva na ekonomsko raven, družbene odnose, kulturo, nacionalno politiko in mednarodne vezi. Migracija vodi k večji etno-kulturni raznolikosti znotraj nacionalne države, k transformiranju identitet in brisanju tradicionalnih meja« (Castels, 2000: 124). K vsemu temu prispevajo medijske vsebine in prakse ter podobe in reprezentacije, ki jih ustvarjajo ali krepijo mediji. Medijske (tudi etnične) podobe se globalizirajo. Vzroke za to transnacionalisti iščejo v naraščanju transnacionalnih komunikacij in družbenih mrež. Transnacionalni mediji vse bolj omogočajo, da ljudje izkusijo druge kulture, pomagajo jim postati kozmopoliti (glej Gillespie 1995: 21). Mediji posredujejo kulture; in kozmopoliti medije berejo ter prevajajo¹⁰ med teritorialnimi, lokalnimi, diasporičnimi, nacionalnimi ter globalnimi kulturami in identitetami (ibid.: 21). V avstralskem multietničnem prostoru zaznavamo te razlike predvsem na ravni javnih etničnih reprezentacij v urbanem okolju. Vendar pa se zaradi razlikovanj po drugi strani lokalizirajo ter celo še bolj segregirajo posamezniki nekaterih drugih etničnosti.

Medijska konstrukcija *drugega* in *drugačnosti* v veliki meri vpliva na to, kako pripadnike nekaterih etničnih manjšin vidijo tisti, ki so po svoji lastni koncepciji vključeni v večinsko družbo, pa tudi tisti, ki se štejejo za pripadnike drugih etničnih manjšin.

¹⁰ Kot pravi Marie Gillespie, pomeni prevajanje »raziskovanje identitet kot transformacijskih procesov med zgodovino in politiko, reprezentacijo in razliko« (Gillespie, 1995: 18). V nasprotju s tem je proces, ki ga teoretiki imenujejo *tradicija* (ponovno vzpostavljanje čistosti in gotovosti).

Medijske reprezentacije lahko ustvarjajo napetosti in nesoglasja ter ozračje, primerno za nastanek konfliktnih skupinskih identifikacij (predvsem pri mladostnikih), temelječih na etničnem ali celo rasnem razlikovanju. V zadnjem času sta se v Avstraliji, tako kot po večini držav, vsaj na zahodu, diskriminacija in negativna reprezentacija v medijskem reprezentiranju, temelječi na rasni pripadnosti, pojavili do muslimanov. Muslimani so postali skupina, ki delno zaseda položaj, ki je prej *pripadal* Azijcem. Njihova kulturna reprezentacija je popačena, politične podobe praktično nimajo; muslimanov skoraj vsa zahodna politična misel, tako tudi avstralska, ne vidi kot posameznikov, ampak kot skupino. Muslimani so danes tudi v Avstraliji najbolj drugačni, tuji, nerazumljivi in *nerazumni*, oddaljeni in najnovejši *Drugi*.

Nekdanji *tujci* po drugi strani postajajo pripadniki današnje večinske, avstralske družbe. S tem pridobijo pravico do definiranja, pa tudi do marginaliziranja sodobnih priseljencev, današnjih tujcev. Ljudje, ki pred štiridesetimi leti niso marali, da so jih označevali z *wogi*,¹¹ tujci, umazanci, prav zdaj, po obdobju svoje *uspešne integracije* v avstralsko okolje, nekatere druge (sodobnejše) priseljske skupine označujejo z besedami, ki prav tako poudarjajo razliko.

»Migranti, ki so prišli v petdesetih, šestdesetih letih, tisti čas Avstralci niso bili zelo tolerantni. So tudi rekli: zakaj ne govoriš naš jezik ... Niso bili prijazni, so bili prav grdi, slišiš tiste story (zgodbe). In imaš zdaj isto tiste ljudi, ki so rekli to njim, oni zdaj isto rečejo Azijcem. Pa jaz to ne morem jih oprostiti. Lahko te stvari rečeš iz ignorance, pa ker ne misliš, pa vse so razlogi, ampak če si ti imel sam takšne izkušnje, pa veš, kako je priti iz ene druge dežele. Lahko rečeš, da to je normalno, da ljudi so taki, ampak če si imel pa tisto izkušnjo, well (no) ...« (I, št. 5)

Nekdanje, pa tudi nekatere sedanje *woge*, ki so prešli mejo med zunaj in znotraj, je tako pogosto mogoče slišati uporabljati izrazito negativna poimenovanja, kot so: »Chink« (za Kitajca), »Gook« (za Korejca ali kateregakoli Azijca), »Nip« (za Japonca) ali že dolgo prisoten (a še vedno slabšalen) »Abbo« ali »Coon« (za temnopoltega aborigina). Polje sprejemljivega na ravni etničnega opredeljevanja se premika, tako da se nekatere skupine (v avstralskem prostoru je to večina evropskih in nekatere južnoazijske) pomikajo v sprejemljivo področje, nesprejemljive pa postajajo nekatere druge etnične skupine, večinoma priseljene kasneje. Pripadniki etničnih skupin, ki

¹¹ Najprej so besedo *wog* uporabljali kot rasistično zmerljivo v Angliji, v avstralsko okolje pa jo je prineslo večje število britanskih priseljencev. V nasprotju z Anglijo, kjer so besedo *wog* uporabljali za označbo Indijcev, Pakistancev ali ljudi z Bližnjega vzhoda, so v Avstraliji zaradi restriktivne imigracijske politike, ki je izključevala vse »nebelce«, v to kategorijo zajeli ostale evropske priseljence, ki niso bili britanskega porekla. *Wogs* so v največji meri postali tisti, ki jih med temi Evropejci niso najbolj marali: Grki, Italijani, takratni Jugoslovani, Turki. *Wog* je danes že prešel v splošno rabo, velikokrat celo sami ljudje, ki so označeni z *wogi*, sami sebe poimenujejo tako. *Wog* je lahko v nekaterih situacijah popularen in zaželen in je lahko za samega *woga* pozitiven.

so bile prej marginalizirane in zdaj niso več, velikokrat do novih marginalnih skupin nastopajo celo ostreje, kot tisti, ki so spadali v večinsko družbo že prej.

Slovenski etnični simboli v avstralskem multikulturenem okolju

Diaspore so nagnjene k izražanju in poudarjanju nekaterih realnosti, ki v izseljenem okolju dobijo druge pomenke kot v okolju, na katerega se nanašajo. Simbolni svet (lahko rečemo, da tudi tisti v izseljenstvu) se po Bergerju in Luckmannu gradi s pomočjo družbenih objektivizacij, toda njegova zmožnost postavljanja pomena daleč presega družbeno življenje, tako da posameznik 'najde prostor' v njem celo takrat, ko gre za njegova najbolj samotna izkustva (Berger in Luckmann, 1966/1988). Simbolni svet je po Bergerju in Luckmannu »matrica vseh družbeno objektiviziranih in subjektiviziranih realnih pomenov: vso zgodovinsko družbo in celotno posameznikovo življenje vidimo kot dogajanje znotraj omenjenega sveta«¹² (ibid.: 92). Etnični simboli se prek staršev s socializacijo kot del posameznikovega simbolnega sveta vgradijo v objektivni in subjektivni svet otrok. Tako izbrani in poudarjeni se (s pomočjo selektivnih in posredovalnih mehanizmov – Skrbiš, 1996) vključujejo v proces etnične identifikacije in simbolni svet posameznika nasploh.¹³

Priseljenci, pretekli in sodobni, se med svojo izselitvijo in prilagoditvijo novemu okolju soočajo s procesom osebne, identitetne in kulturne transformacije. To pomeni, da se transformirajo tudi njihova zaznavanja zapuščene domovine z vso vsebino, tudi z vsemi simboli, ki jo ta nosi s sabo. Veliko teh elementov človek v izseljenstvu pozabi in izlušči oziroma selekcionira le nekatere kulturne (zgodovinske, politične, ideološke in druge) elemente, ki ostanejo v njenem ali njegovem izseljenem življenju in jih v večji ali manjši meri prenaša na svoje potomce. Med dinamiko elementov določene tradicije in kulture, ki preživijo v izseljenem okolju, pa lahko najdemo precej razlik med posameznimi etničnimi skupinami ne glede na to, kdaj so se pripadniki te etnične skupine priselili v avstralsko okolje.

Na rezultat izbire elementov etno-simbolične identifikacije pri drugi generaciji Slovencev v veliki meri vpliva prva generacija, ki »uspešno manipulira izbiro primer-
nih simbolov« (Skrbiš, 1996: 66). Na dan pridejo potica, kranjska klobasa, Triglav in

¹² Soočenje z alternativnimi simbolnimi svetovi, kot je svet stare domovine staršev, po Bergerju in Luckmannu predpostavlja vprašanje moči: katera od nasprotujočih si definicij realnosti se bo v družbi »prijela« (Berger, Luckmann, 1966/1988: 102). Dve družbi, ki druga drugo seznanjata z med seboj sprtimi svetovi, istočasno razvijata pojmovne mehanizme za vzdrževanje posameznih svetov.

¹³ Skrbiš (1995) na primeru avstralskih Slovencev in Hrvatov ugotavlja, da čeprav vsaka kultura vsebuje mehanizme simboličnega posredovanja, so ti v izseljenem okolju veliko bolj selektivni in poudarjeni. Pravi še, da Slovenci prve generacije v Avstraliji naj ne bi želeli ustvarjati neke vrste *naravnega, rodovnega in polnokrvnega* slovenstva, temelječega na etno-političnem ekskluzivizmu, kar je »pomembna opazka, še posebej ker v Avstraliji obstajajo priseljenke skupine, ki močno izražajo takšne želje« (Skrbiš, 1996: 66).

frajtonarca. S temi simbolno-kulturnimi elementi se veliko potomcev Slovencev v Avstraliji ne more identificirati. Slovenska kultura ostane nespremenljiva in statična. Tudi za potomce Slovencev v Avstraliji je slovenskost velikokrat relativno tuja in predvsem nekaj, česar jim ni treba sprejeti, če tega nočejo.

Slovenci so bili v avstralskem prostoru vselej maloštevilni in se jih ni prav dobro »videlo« ali »slišalo«. Svojo etničnost so ohranjali velikokrat za zaprtimi vrati – prakticirali so jo v svojih domovih, pri etnično obarvanih druženjih, v katoliških cerkvah. Zdi se, da so precej strogo ločevali zasebnost, slovenski dom in slovensko domačnost od svoje javne podobe, življenja zunaj doma, v profesionalnem okolju. V nasprotju na primer z italijansko, grško ali hrvaško etnično skupnostjo, kjer pripadniki druge in tretje generacije velikokrat poudarjajo svoje etnične identitete ter etnične pa tudi nacionalne simbole, potomci Slovencev že v drugi generaciji na svojo etnično identiteto in etnične simbole gledajo z distanco in kot le na eno izmed identifikacijskih možnosti. Slovenski etnični simboli, tudi najbolj popularni med Slovenci, v avstralskem okolju in prostoru v splošnem niso vidni. Ni jih na ulicah, v lokalih, restavracijah. Prav tako ne moremo reči, da imajo Slovenci kot posebna etnična skupina v avstralskem okolju svojo razpoznavno medijsko reprezentacijo. Menim, da lahko zaradi tega, ker Slovenci in njihovi potomci v Avstraliji niso tako številčni in vsaj mlajše generacije svoje etničnosti velikokrat ne povezujejo z nacionalističnimi težnjami, slovensko etnično podobo v javni etnični komunikaciji in javni misli hitro prekrije kaka sorodna, večja in v nekaterih pogledih močnejša etničnost. Zdi se, da je to lahko po eni strani večinska, avstralska družba anglokeltskega porekla, po drugi pa etničnosti, ki izvirajo z območja bivše Jugoslavije.

Poleg številčnega razloga za relativno nerazpoznavnost slovenskih etničnih simbolov v avstralskem multikulturnem okolju je eden izmed razlogov za to tudi relativno velika razpršenost naselitve Slovencev v Avstraliji. Slovenci že v začetku svoje naselitve na tej celini niso imeli navade skupnega naseljevanja.¹⁴ Tudi zaradi tega je v Avstraliji tako težko vzpostavljati in ohranjati homogenost slovenske etnične skupnosti. Največ Slovencev v Avstraliji sicer živi v večjih mestih,¹⁵ vendar so tudi v urbanem okolju razpršeni po različnih predelih mest. Zaradi tega so se Slovenci in njihovi potomci srečevali le redko, na vnaprej dogovorjenih etničnih srečanjih v etničnih klubih in slovenskih katoliških cerkvah. Tudi zaradi tega se zdi, da svoje etnične identitete, s tem pa tudi serije etničnih simbolov, ki bi potencialno lahko zašli na ulice in v lokale (v multikulturno okolje), niso razvijali naprej, ampak so jih le ohranjali. Medtem ko se pri mnogih etničnih skupinah močna vez z zapuščeno domovino ohranja skozi generacije (na primer pri že omenjenih Italijanih, Grkih ali Hrvatih) – tako pa se spreminjajo, regenerirajo in na novo vzpostavljajo tudi njeni simboli – je slovenska etnična vez že v drugi generaciji precej bolj šibka, elementi in simboli pa so veliko bolj statični.

¹⁴ To je bilo v nasprotju z nekaterimi drugimi naselitvami Slovencev v tujini. Predvsem v Argentini so Slovenci s skupnim naseljevanjem ustvarjali etnične enklave.

¹⁵ Največ jih je v Melbournu in Sydneyu, precej tudi v Brisbanu, Adelaidi in Perthu na zahodni avstralski obali.

Izziv pri vzpostavljanju javne reprezentacije slovenskih etničnih simbolov v Avstraliji predstavlja tretja generacija, vnuki prvih slovenskih priseljencev, ki se v avstralskem prostoru šele vzpostavlja in oblikuje. Pripadniki tretje generacije v sprejemanju kulture svojih prednikov opuščajo čustveni predznak, ki je že v drugi generaciji izgubil veliko svoje moči. Domovino svojih prednikov in njeno kulturo razumejo veliko bolj v smislu iskanja novih možnosti. Slovenskost postane z njimi v resnici podobna »hobiju«, nekaj, kar radi počnejo v prostem času. Tako pa verjetno etnično ozadje, s tem pa tudi sama etničnost, v multikulturenem okolju velikokrat nezavedno dobi svojo javno reprezentacijo.

»Danes so možne povezave z različnimi predznaki in ti mladi se povezujejo, čutijo nekaj, vidijo nekaj v možnostih vlaganja investicij v Slovenijo, vidijo v tem en profit, en zaslužek, eno zadovoljstvo tudi navsezadnje, ker so naši predniki od tam, obvladajo ta jezik, grejo parkrat tja, imajo žlahto, (...). To vam hočem povedati, kako lahko danes poleg vsega tega, kar je, naše, slovensko in tako naprej, tudi na druge načine uresničujemo to. Vse to nas spodbuja k tej povezavi in nam daje nove možnosti. Nove možnosti, ki jih prej nismo poznali.« (I, št. 10)

Globalna multikulturena komunikacija

Mediji so eden izmed osrednjih členov v vsaki razpravi o multikultureni komunikaciji v etnično heterogenih okoljih. V sodobnem, kulturno mešanem svetu, ki ga označuje globalna cirkulacija podob in zvokov, stvari in posameznikov, mediji vplivajo na intenzivnost občutenja nacionalne identitete in skupnosti. Z bolj množično uporabo novejših elektronskih medijev se predstavljajo meje, ki so prej prostorsko ločevale skupnosti. Elektronski mediji nenehno »spreminjajo smisel distance med gledalcem in dogodkom, obenem pa silijo v transformacijo vsakdanjosti« (Appadurai, 2002: 174).

V tem smislu se tako ljudje kot podobe pogosto srečajo nepričakovano, zunaj domače gotovosti ter zastraženih lokalnih in nacionalnih medijskih vplivov. Ta premikajoč se in nepredvidljiv odnos med dogodki, posredovanimi preko množičnih medijev, in občinstvi, ki se selijo, definira središče povezave med globalizacijo in sodobnim (Appadurai, 2002: 175).

Appadurai govori o imaginaciji v post-elektronskem svetu in o njej razmišlja na tri načine¹⁶ – s tremi razlikami. Za moj primer je zanimivo predvsem tretje razlikova-

¹⁶ V prvem primeru govori o tem, da se je imaginacija danes iz posebnega ekspresivnega umetniškega, mitskega prostora prenesla v vsakdanji duhovni svet navadnih ljudi v vseh vrstah družb. Podobe, besedila, modeli in zgodbe, ki jih v sodobnosti posredujejo množični mediji, vplivajo na razliko med migracijo danes in v preteklosti (Appadurai, 2002:176). Tako pri priseljencih na

nje, ki je razlikovanje med individualnim in kolektivnim zaznavanjem imaginacije. Appadurai teži k razlagi imaginacije v kolektivnem smislu in ne le kot zmožnosti določenega nadarjenega posameznika. Množični mediji naj bi bili po njegovem zmožni ustvarjati »skupnost čustva« (*community of sentiment*),¹⁷ ki si zamišlja in čuti stvari skupaj. Že Benedict Anderson je dejal (1983), da je lahko tisk (v nacionalnem jeziku) v kapitalizmu eden izmed pomembnejših ustvarjalcev občutka pripadnosti – »skupine, ki nikoli niso bile v neposrednem, *face-to-face* stiku, lahko začnejo zamišljati same sebe na primer kot Indonezijce, Indijce ali Malezijce« (Appadurai, 2002: 177). Elektronski kapitalizem ima lahko v Appadurajevem smislu podobne, a še močnejše učinke, ker ne deluje le na področju nacionalne države. Kolektivne izkušnje množičnih medijev, še posebej filma in videa, lahko celo oblikujejo neke vrste karizmatične skupnosti, ki častijo določen objekt in so med seboj globlje povezane.¹⁸ Appadurai najde podobno povezavo, kot jo je pred njim Anderson, med delom imaginacije in postnacionalnim političnim redom.

Po mnenju Elle Shohat in Roberta Stama »mediji s tem, ko pospešujejo svojo povezanost z oddaljenimi ljudstvi, *deteritorializirajo*¹⁹ proces zamišljenih skupnosti« (Shohat, Stam, 1994: 7). Mediji lahko po njunem po eni strani krhajo skupinsko povezanost in ustvarjajo občutek samote, s tem ko gledalce spreminjajo v atomizirane potrošnike ali samo-zabavljajoče se enote, po drugi strani pa lahko tudi ustvarjajo skupnost in alternativne povezave. »Prav tako kot lahko mediji kulture 'drugačijo' (*otherize*) /.../, lahko tudi podpirajo multikulturne povezave« (ibid.). Mediji so danes veliko bolj multicentrični, kot so bili v preteklosti, in so zmožni ne le ponujati nasprotujoče si reprezentacije, ampak odpirati paralelne prostore za multikulturno simbiozo. Po drugi strani v svetu politike multikulturalizma pogosto reproducirajo evropocentrične poglede praks, ki so značilne za določene etnične skupine. »Afriške duhovne religije tako na primer velikokrat jemljejo kot vraževerne kulte in ne kot legitimne sisteme prepričanja« (ibid.: 202). Z naslanjanjem na individualno, izgrajujejo stereotype v širšem prostoru. Vendar pa se moralistični in individualistični pristop, ki ga mediji pogosto zavzamejo v prikazovanju drugačnih kultur, velikokrat ne zmeni za samo naravo stereotipov. »Črne figure«, kot pravi Toni Morrison, »označujejo nasprotne pole: po eni strani prijaznost, neškodljivost, hlapčevsko varovanje in večno ljubezen«, po drugi strani pa

politiko njihove prilagoditve novim okoljem kot tudi na vzpodbudo selitve ali vrnitve vpliva medijsko posredovan imaginarij. Drugo Appadurajevu razlikovanje poteka med imaginacijo in fantazijo. Konzumpcija množičnih medijev po svetu pogosto izzove odpor, ironijo, izbiranje – v splošnem, *neko aktivnost*. »Fantazija lahko izginja, imaginacija, še posebej če je kolektivna, pa lahko dejanja sproži« (ibid.: 177).

¹⁷ Tako skupnost je avtor omenjal že v svojih zgodnejših tekstih (Appadurai, 1996).

¹⁸ Kot primer tukaj Appadurai navaja skupnosti, ki so se oblikovale regionalno okoli indijskega ženskega božanstva *Santoshii Ma* v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, ali transnacionalno skupnost, gibanje, ki je nastalo okoli Ajatole Khomeinija v približno istem obdobju (glej Appadurai, 2002: 177).

¹⁹ Deteritorializacijo tukaj razumem v smislu prostorske razpršitve, ki pa pomeni oddaljenost posameznikov le v teritorialnem smislu, ne pa tudi v idejnem ali duhovnem.

»zmešanost, prepovedano seksualnost, kaos« (Morrison, v: *ibid.*: 203). Tako dvojnost v medijskih reprezentacijah posameznih etničnosti, še posebej tistih, ki so prostorsko in idejno najbolj *oddaljene* večinski družbi, lahko v multikulturnem prostoru najdemo praktično na vseh ravneh medijskega sporočanja in javne komunikacije.

V Avstraliji mediji večine, tudi nacionalni, usmerjajo svoj pogled od manjšine k večini in tako ne uspejo doseči celotnega spektra medijskega sprejemanja in oddajanja v multikulturnem prostoru. Za želje in potrebe multikulturnega medijskega občinstva ne skrbijo največji in *najpomembnejši* mediji, ampak tisti, ki so se razvili neposredno iz politike multikulturalizma. Služijo željam, tako etničnim kot jezikovnim, raznoliškega prebivalstva, vendar ne ustvarjajo in tudi ne usmerjajo etnične komunikacije, ne med posameznimi etničnimi skupinami in ne med etničnimi skupinami in večinskim prebivalstvom. Dve radijski postaji v Melbournu, SBS in 3ZZZ, posredujeta programe posameznim etničnim skupinam, med njimi tudi slovenski, v jeziku teh etničnih skupin. Obe delujeta skoraj izključno na ravni skupnosti. Programa, ki ju oblikujeta, se med sabo ne razlikujeta veliko, čeprav je SBS državna radijska postaja, 3ZZZ pa je v zasebnih rokah. Na obeh sodeluje cela vrsta različnih jezikovnih skupin, na radiu SBS se jih v tednu zvrsti 68, na 3ZZZ pa 58. SBS²⁰ je eden izmed najčvrstejših produktov politike multikulturalizma v Avstraliji. Od svojega nastanka pred tridesetimi leti se je program te radijske postaje (obstaja tudi televizija SBS) spreminjal, predvsem zaradi spreminjajoče se etnične strukture avstralske populacije. Na podlagi zadnjega popisa prebivalstva sta se leta 2003 kot novejši jezikovni skupini radijskemu programu pridružili na primer malajska in somalska. Hindujska, kontonska, mandarinska in filipinska jezikovna skupina so dobile na razpolago dodatno uro na teden, da bi lahko bolje služile potrebam svojih vse številčnejših skupnosti. Tudi arabski program je dobil dodatno uro v Melbournu in na nacionalnem omrežju.²¹ Slovenci imajo na nacionalni ravni na SBS na razpolago uro na teden, na frekvencah v Melbournu in Sydneyu pa še dvakrat po uro na teden.

SBS s svojim geslom – *mnogo glasov ene Avstralije* – jasno izraža poglobitno težnjo današnje multikulturne Avstralije: smo različni, vendar smo povezani, homogeni. Kot pravijo na SBS, ta radijska postaja »zagotavlja medkulturne povezave in informacije raznolikim avstralskim kulturnim skupinam ter jim omogoča, da v celoti sodelujejo v avstralski družbi in ohranjajo svoje kulturne identitete.«²² Programi temeljijo na jeziku in ne na etničnosti,²³ tako da lahko nekateri jeziki (na primer španski in arabski)

²⁰ Radio SBS oddaja štiriindvajset ur na dan, sedem dni v tednu. Obstajata dve frekvenci, v Sydneyu in Melbournu, in nacionalno omrežje, ki trenutno vključuje trinajst krajev oz. območij po Avstraliji (Adelaide, Adelaide Foothills, Bathurst, Brisbane, Canberro, Darwin, Hobart, Newcastle, Hunter Valley, Perth, Wagga Wagga, Wollongong in Young).

²¹ Vir: <http://www.sbs.com.au/radio/index.php?page=ds#>.

²² Vir: <http://www.sbs.com.au/sbscorporate/index.html?id=373>.

²³ Različne etničnosti se lahko izoblikujejo ne glede na jezik, »v situaciji, ko obstaja popolna komunikacijska prehodnost« (Južnič, 1993: 280). »V tem in takem primeru pač nadvladajo drugi indikatorji etnične pripadnosti,« pravi Južnič.

dosežejo ljudi različnih etničnosti. Vendar pa te postaje prav zaradi tujih jezikov, ki jih uporabljajo za komuniciranje z občinstvom, ne dosežejo pripadnikov večinske družbe. Na multikulturni televiziji SBS je bila slovenska oddaja, ki je delovala le kratko obdobje, pred časom edina, ki se je odločila za oddajanje svoje polurne oddaje tudi v angleškem jeziku.

Veliko bolj *uporabne*, tako za izražanje etničnih identitet kot za samo medetnično komunikacijo, ki ni prostorsko določena, ampak se širi prek meja, postajajo spletne strani. Z bolj množično uporabo spletnih strani v neusmerjeni komunikaciji na temelju etnične pripadnosti lahko sledimo procesom, ki spreminjajo tako vzorce etnične komunikacije kot tudi relativizirajo prostorsko umeščenost etničnih skupin. Obenem se lahko z internetno oziroma računalniško posredovano komunikacijo spreminja tudi sama struktura vzorca sodelujočih v diasporični (etnični) komunikaciji. Interaktivno etnično komunikacijo omogočajo razpravni forumi na spletnih straneh, namenjenih določeni etničnosti. V njih sodelujejo posamezniki, ki se identificirajo s to etničnostjo, oziroma tisti, ki so z njo na kakršenkoli način povezani. Pri tem ni več nujno, da *etnično komunicira* prva generacija, ki se je izselila iz svoje domovine, ampak so to v veliki meri njihovi potomci: druge, tretje, četrte generacije – torej večinoma ljudje, ki se s to etničnostjo identificirajo samo delno. Na spletu lahko najdemo tako strani, ki so neposredno povezane z določeno etničnostjo (s slovensko v Avstraliji in drugod po svetu so to na primer spletne strani www.thezaurus.com), lahko pa so etnične spletne strani naravnane tudi širše in na primer vključujejo priseljenke skupine z enega dela sveta (to je v Avstraliji na primer spletna stran www.wog.com.au, ki je v prvi vrsti namenjena mladim, izhajajočim iz družin, ki so se v Avstralijo priselile z juga Evrope).

Na etničnosti temelječe spletne strani se vzpostavljajo širše, ker gredo iz določene etnične sredine v širšo družbo, čeprav se ta korak vsaj zaenkrat zdi še vedno premajhen, da bi v večji meri zaznamoval spremembe v zaznavanju in spremembah reprezentacij določenih etničnosti v multikulturni družbi. Prav take strani pa imajo primerne nastavke za dinamično, transnacionalno omrežje, ki bi ljudi povezovalo z neko določeno etnično identiteto, ne glede na prostorsko oddaljenost. Spletne strani imajo možnost ne le sprejemanja informacij, ampak tudi interaktivnega razpravljanja o vsebinah, ki se kakorkoli dotikajo etničnosti, multikulturnosti in različnosti kultur. To pa lahko bistveno razširi prostor etnične razprave.

Za množične migracije ne moremo reči, da so nov pojav v človeški zgodovini. Ko pa vanje vnesemo hiter tok podob, besedil in občutkov, posredovanih skozi množične medije, smo soočeni z novim občutkom nestabilnosti v produkciji sodobnih subjektivitet. »Ko turški gostujoči delavci v Nemčiji gledajo turške filme v nemških stanovanjih, ko Korejci v Filadelfiji gledajo olimpiado 1988 iz Seula prek satelita iz Koreje in ko pakistanski taksisti v Čikagu poslušajo kasete pridig, posnetih v mošejah v Pakistanu ali Iranu, vidimo, kako se premikajoče podobe srečajo z deteritorializiranimi gledalci,« pravi Appadurai (2000: 174). To po njegovem oblikuje diasporične javne sfere, ki so talilni lonci postnacionalnega političnega reda. Motorji njihovega diskurza niso le množični mediji (interaktivni in ekspresivni), ampak tudi migracije beguncev, aktivistov,

študentov in delavcev. »Kjer množičnemu posredovanju vse bolj vladajo elektronski mediji, kjer takšni mediji vse bolj tesno povezujejo proizvajalce in občinstva prek nacionalnih meja in kjer se znotraj občinstev začenjajo pogovarjati tisti, ki se gibljejo, in tisti, ki ostanejo, lahko najdemo vse večje število diasporičnih javnih sfer,« pravi Appadurai (ibid.: 22). Po njegovem mnenju se lahko sicer zgodi, da se ta post-nacionalni red izkaže za to, da ni sistem homogenih enot (kot je sedanji sistem nacionalnih držav), ampak sistem, ki temelji na odnosih med heterogenimi enotami (družbenimi gibanji, interesnimi skupinami, profesionalnimi telesi, nevladnimi organizacijami, oboroženimi milicami, pravnimi telesi) (glej ibid.). Interakcije, ki nastajajo v globalnem smislu danes, se nenehno spopadajo z napetostjo med kulturno homogenizacijo in kulturno heterogenizacijo. Iz zamišljenih skupnosti Benedicta Andersona se rodijo Appaduraievi zamišljeni svetovi, ki so multipli in jih konstruirajo historično zaznamovane imaginacije oseb in skupnosti ljudi po svetu. Komunikacija med njimi in medijsko posredovanje etničnosti in kultur, ki ni prostorsko zamejeno le na en multikulturni prostor, ampak je v interaktivnem odnosu z drugimi prostori, sta dinamična in vselej znova izpostavljata večsmernost in ambivalentnost etničnih podob.

SKLEP

Današnja multikulturna Avstralija je stara manj kot stoletje, njena zgodovina pred tem in med tem obdobjem pa ni zelo dramatična, niti ni pretirano heroična. Ni ravno patriotska država: ni doživela bojev za osvoboditev izpod kolonialnih oblasti, revolucij, državljanskih vojn ali vojn s tujimi silami na svojem ozemlju. Boji za podjarmljenje aboriginov so bili kolektivno izključeni iz nacionalnega spomina. Avstralci težko gradijo svoje nacionalne legende. Čeprav se potomci Anglosasov v Avstraliji le redko ubadajo s kompleksnostjo kulturnih elementov etničnih skupin, ki živijo okoli njih, je multikulturalizem ideološko vključen v vse vidike njihovega življenja. Avstralska politika multikulturalizma pa morda prav s tem, ko poudarja in dopušča raznolikost, hitro in učinkovito homogenizira državljane Avstralije.

Avstralska družba je kljub svoji ne preveč razburkani zgodovini že v preteklosti delovala na temelju osi »dobri-zli« in tako deluje tudi danes. Le delitvena os se premika. Tisti, ki so bili »nezaželeni tuji« pred štiridesetimi ali petdesetimi leti in so se do danes uspešno *integrirali* ter postali del večinske družbe, lahko zdaj opredeljujejo nove tuje in nezaželene. Med te, ki so postali del večinske družbe, lahko prištejemo tudi številne Slovence in potomce Slovencev. Slovenci se sicer že od svojih naselitvenih začetkov srečujejo z dvojno pozicijo – vselej so lahko tako *zunaj* kot *znotraj* večinske družbe. Ob priselitvi v petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja so se Slovenci relativno hitro in samoiniciativno prilagajali avstralskemu okolju. Svojo etničnost so prilagodili okolju, v katerem so živeli in jo tako prenašali na svoje otroke. Njihovim potomcem sta se slovenska kultura in tradicija zdeli včasih osamljeni in tuji in le v zadnjem času se srečujejo z njeno bolj dinamično podobo. Za mlajše generacije, druge

in tretje, lahko slovenska etnična identiteta, ki je zanje prostovoljna in izbirna, šele danes pomeni nekaj, kar je dobro in kar jim prinese ugodnosti v večinski družbi.

Odločitev o tem, kam v družbi *spadajo* različne priseljene etnične skupine, je še vedno odločitev prvih priseljencev, Anglosasov, belcev. Potomec in potomka Slovencev v Avstraliji lahko izbirata, s katero kulturo se bosta identificirala. Večinoma sta Avstralca, včasih sta Slovenca. Slovensko poreklo skoraj gotovo pozitivno vpliva na njuno prepoznavanje v multikulturnem prostoru. Etničnost je zanju izbirna in prostovoljna. Njuna etničnost, kakršnakoli že je, ne omeji njunih življenjskih možnosti. V primerjavi z njima so potomci katerega izmed drugih porekel, na primer vietnamskega ali libanonskega, soočeni z vrsto neprijetnosti, zatiranja ali celo rasističnega nasilja. Doživljajo diskriminacijo ne samo kot neidentificirani posamezniki, ampak tudi na ulici, delovnem mestu, v javnih službah in tudi množičnih medijih. Njihovih etničnih identitet ni ne v javnem življenju, ne na naslovnica revij, ne na občestnih plakatih. Še več; zdi se, da jih večinska družba tako s potenciranimi, poenostavljenimi multikulturnimi medijskimi podobami kot z vsakodnevno marginalizacijo vse bolj potiska v mračno, skoraj nevidno sfero.

Po drugi strani se pojavljajo globalizirane podobe nekaterih drugih etničnosti, množični mediji in komunikacijske tehnologije pa včasih postanejo novo domovanje preoblikovanih etničnosti, na katere nenehno vplivajo gibanja ljudi ter kompleksni tokovi ljudi, blaga in sporočil. Tako se tudi etnične podobe nenehno preoblikujejo in prehajajo meje, ki jih zanje vselej znova in vztrajno gradi večinska družba.

VIRI:

- Appadurai, Arjun (1998). *The Changing Role of Ethnography. Media, Ritual and Identity* (ur. Tamar Liebes in James Curran). London, New York: Routledge, str. 108–115.
- Appadurai, Arjun (2000). *Modernity at Large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 229 str.
- Appadurai, Arjun (2002). *Here and Now. The Visual Culture Reader* (ur. Nicholas Mirzoeff). London, New York: Routledge, str. 173–180.
- Australian Government's official website for the Department of Immigration and Multicultural and Indigenous Affairs.
http://www.immi.gov.au/statistics/statistics/statistics_menu_popdata.htm, 17. 12. 2003.
- Australian Multiculturalism: Introduction, Definition, Principles.
<http://www.immi.gov.au/multicultural/australian/index.htm>, 17. 12. 2003.
- Berger, Peter, Luckmann, Thomas (1966, 1988). *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 212 str.
- Bhabha, Homi K. (1994). *The Location of Culture*. London, New York: Routledge, 285 str.

- Bhabha, Homi K. (1997). Culture's In Between. *Questions of Cultural Identity* (ur. Stuart Hall in Paul Du Gay). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, str. 53–60.
- Castles, Stephen (2000). *Ethnicity and Globalization. From Migrant Worker to Transnational Citizen*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 228 str.
- Castles, Steven, Cope, Bill, Kalantzis, Mary in Morrissey, Michael (1996). Australia: Multi-Ethnic Community Without Nationalism? *Ethnicity* (ur. John Hutchinson in Anthony D. Smith). Oxford, New York: Oxford University Press, str. 358–367.
- Gillespie, Marie (1995). *Television, Ethnicity and Cultural Change*. London, New York: Routledge, 238 str.
- Gough Whitlam, biographical details.
<http://whitlam.alp.org.au/bio.html>, 9. 1. 2004.
- Hall, Stuart (1997). Introduction. Who needs 'Identity'? *Questions of Cultural Identity* (ur. Stuart Hall in Paul Du Gay). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, str. 117.
- Hall, Stuart (2000). *Questions of Cultural Identity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 198 str.
- Hall, Stuart (2002). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practice*. London: Sage; Milton Keynes: The Open University, 400 str.
- Jones, Frank L., Smith, Philip (2001). Diversity and Commonality in National Identities: an Exploratory Analysis of Cross-national Patterns. *Journal of Sociology*, 37(1), str. 45–63.
- Južnič, Stane (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mirzoeff, Nicholas (2002). The Multiple Viewpoint: Diaspora and Visual Culture. *The Visual Culture Reader* (ur. Nicholas Mirzoeff). London, New York: Routledge, str. 284–213.
- Mirzoeff, Nicholas (2002). *The Visual Culture Reader*. London, New York: Routledge, 737 str.
- Noble, Greg, Poynting, Scott, Tabar, Paul (1999). Youth, Ethnicity and the Mapping of Identities: Strategic Essentialism and Strategic Hybridity among Male Arabic-speaking Youth in South-western Sydney. *Communal/Plural*, 7(1), str. 29–41.
- Radio 3ZZZ, slovenske radijske oddaje.
<http://www.3zzz.com.au>, 22. 10. 2002, avgust 2003 – februar 2004.
- SBS Radio. The many voices of one Australia.
<http://www.sbs.com.au/radio/index.php?page=ds>, 2003 – februar 2005.
http://www.sbs.com.au/radio_new/index.html Sociological Research Online, 2003 – februar 2005.
- Schech, Susan, Haggis, Jane (2001). Migrancy, Multiculturalism and Whiteness: Re-charting Core Identities in Australia. *Communal/Plural*, 9(2), str. 143–159.
- Skrbiš, Zlatko (1996). Slovenes in Australia: some decades later towards a research agenda. *Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje: zbornik referatov s simpozija »Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo*

okolje«, Portorož, Slovenija, 18.–19. maja 1995/*The Confrontation Between Myth and the Reality on the Arrival of Emigrants to a New Land: Proceedings of the Symposium »The Arrival of the Emigrants to a New Land«, Portorož, Slovenia, May 18 – May 19, 1995* (ur. Irena Gantar Godina). Ljubljana: Inštitut za izseljenstvo, ZRC SAZU, str. 63–68.

Skrbiš, Zlatko (1999). *Long-distance Nationalism: Diaporas, Homelands and Identities*. Aldershot: Ashage.

Skrbiš, Zlatko (2003). Diasporično slovenstvo: politika, nacionalizem in mobilnost. *Družboslovne razprave*, 19(42), str. 9–20, 201 str.

Smith, Philip, Phillis, Tim (2001). Popular understandings of »UnAustralian«: an investigation of the un-national. *Journal of Sociology*, 37(4), str. 323–339.

Stičiče avstralskih Slovencev; Media House; Glas Slovenije/The voice of Slovenia. <http://www.glasslovenije.com.au>, 22. 10. 2002, december 2003 – februar 2004.

Tabar, Paul, Noble, Greg, Poynting, Scott (2003). The Rise and Falter of the Field of Ethnic Politics in Australia: the Case of Lebanese community leadership. *Journal of Intercultural Studies*, 24(3), str. 267–287.

Thezaurus

<http://thezaurus.com>, 22. 10. 2002, junij 2003 – februar 2004.

White, Rob, Perrone, Santina (2001). Racism, Ethnicity and Hate Crime. *Communal/Plural*, 9(2), str. 161–180.

WogLife

http://www.wog.com.au/article_main.asp?ArticleId=416, 1. 2. 2005.

http://www.wog.com.au/article_main.asp?ArticleId=286, 1. 2. 2005.

http://www.wog.com.au/forum/forum_posts.asp?TID=403&PN=1&TPN=2, 5. 2. 2005.

Intervjuji: zasebni arhiv.

SUMMARY

THE BORDERS OF MULTICULTURAL COMMUNICATION: ETHNIC-SYMBOLIC REPRESENTATIONS IN AUSTRALIAN SPACE

Maša Mikola

Multicultural communication between heterogeneous ethnic groups functions in a culturally variegated environment and is based on simplified ethnic symbols. Ethnic symbols are generally being built through mass media in the conscience of members of ethnic groups as well as in the majority, mainstream society. The Australian multiethnic space with its multiculturalism policy and with the opening of the space to public representation of ethnic groups, is building a fragmented ethnic environment. In it, we can follow on the one side progressive and increasing integration of some initial immigrant groups (and of their descendants) into Australian environment, and on the other, a growing marginalisation of some other, recently immigrated ethnic groups (and of their descendants). Ethnic environment with its symbolic representation of individual ethnicities is still functioning similarly as it did in the past, that is based on assimilatory logics, which distinguishes between "us", and those that are "foreign and different".

In the Australian multicultural space, communication between ethnic groups and the mainstream is frequently a one-way process; the media as well often aim their look only from the minority towards the majority and thus do not succeed in reaching the entire multicultural spectrum. Evident is the duality of media representations, which provoke stereotype ethnic images on two levels: one is good, the other bad, one more positive, the other more negative. Duality in media mediation of ethnic representations can be perceived even with representations of a single ethnicity. We are witnessing this phenomenon in modern Australian society especially with some ethnic groups from Asian ethnic space.

Slovenian culture has in the Australian environment always been (at least to a large extent) in the positive value scope of European immigration although individuals were able due to their relative "invisibility" and numerical smallness, to move, willingly or not, between individual ethnic groups as well as between ethnic groups and the mainstream society. Despite the fact that we can on the one hand speak of heterogeneity of ethnic representations in multicultural space, we can on the other hand follow gradual homogenisation of some ethnic groups. Thus, despite ethnic diversification in an ethnically mixed and global space, ethnic representations are being created, which are multicultural and are because of their multiculturalism and multi-significance becoming more and more connected and homogeneous.

SUBJEKTIVNA REALNOST MIGRACIJSKIH PROCESOV: BRATI, POSLUŠATI IN RAZUMETI MIGRANTSKE IZKUŠNJE

Mirjam Milharčič - Hladnik*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Subjektivna realnost migracijskih procesov: brati, poslušati in razumeti migrantske izkušnje

Migrantska korespondenca družine Udovič-Valenčič-Hrvat in obsega več desetletij dopisovanja med Jelšanami, Clevelandom in Buenos Airesom in predstavlja pomembno gradivo za preučevanje subjektivne realnosti slovenskih migracijskih procesov. Razkriva, da so bili udeleženci migracijskega procesa – tisti, ki so odšli, in tisti, ki so ostali – aktivni, dinamični posamezniki, ki so sprejemali ambiciozne odločitve glede na zgodovinske okoliščine, vendar v skladu s svojimi osebnimi preferencami. Skupaj z ustno zgodovino, pričevanji in življenjskimi zgodbami je migrantska korespondenca neizčrpen vir ključnih informacij o intimnem doživljanju sveta, ki ga migrantska izkušnja naredi velikega, kot je velika domača vas.

KLJUČNE BESEDE: migrantska korespondenca, subjektivna realnost migracijskih procesov, socialna organizacija migrantov, ustna zgodovina, kontekstualnost.

ABSTRACT

Subjective reality of migration processes: to read, listen to and to understand migrants' experiences

Migration correspondence of the family Udovič-Valenčič-Hrvat in span over many decades of corresponding among Jelšane (Slovenia), Cleveland (USA) and Buenos Aires (Argentina) and offers an important material for the research of the subjective reality of Slovenian migration processes. It shows that the participants of the migration process – those, who left and those, who stayed – were active, dynamic individuals, who made ambitious decisions regarding the historical circumstances, but also their own personal preferences. The migration correspondence is together with the oral history, life stories and interviews, an indispensable source of the relevant information on the intimate perception of the world, which the migration experience makes as big as a home village.

KEY WORDS: migrants' correspondence, subjective reality of migrants' experiences, social organization of migration, oral history, contextually.

* Dr. sociologije, doc. sociologije, višja znanstvena sodelavka, Inštitu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: hladnik@zrc-sazu.si

PROLOG

Saturnia New York 24/11 30

Draga Mama!

Najprej Vas najdražje pozdravljam ednako tudi Ivana. Nemorem drugače kakor da najprej vprašam kako si prišel ti Ivan tisti večer domov če si vдобil vlak. Jast sem precej tisti večer si vдобila kompanijo tukaj na parniku. (...) Na 13 smo prispeli v Patraso – tam se je na karcalo dosti Grkov. Na 14 smo bili v Napoli tam smo prispeli v poldne od tam sem Vam mislila pisati pismo pa mi ni bilo mogoče ker smo mogli iti na vižito. Ob 3 popoldne so nas vsih ki smo imeli talijanske pasoše dali s šifa in so nas naložili na en avto in so nas peljali daleč v Mesto na velike vižite. Tako da od 3 popoldne do 7 ½ zvečir nas ni bilo nazaj Jože je bil ves v skrbah da so me morda vrnili. Nadalje druge dneve je bilo vse slabše morje jast nisem lani hotela verovat Jožetu ko mi je pisal da je bil šif kakor orehova lupinja. A res ravno tako so se valovi ž njim igrali 5 dni so bila vsa vrata in vse zaprto nismel nobeden ven na kverto ker so šli valovi preko njega v soboto in Nedeljo je boljše. A danes se bližamo h kraju pa niti nevemo dase vozimo drevi okoli polnoči bomo v New Yorku.

Na šifu bomo do jutra in potem bomo spušeni ven.

Danes u Torek 25 opoldne smo šli s parnika. Z Bogom

Zazdaj končam bom Vam z mesta še kaj več.

Naj dražje Vas pozdravjam in v duhu poljubljam Vas mama in tebe Ivan Vaša

Nezabljena Pepica in

Josip Valencich

Ljuba mama!

Vas prosim ne jočite in ne žalujte po meni po tolaženi bodite!

Pepica se je vkrcala na parnik Saturnia novembra 1930 v Trstu. Imela je enaindvajset let in modno ukrojeno obleko, nosila je v kito spletene kostanjeve lase in nekaj mesecev tudi poročni prstan. Jože, ki se je v Neaplju bal, da je ne bi bili vrnili na ladjo, je bil njen mož. Podpisala ga je Josip Valencich, saj je bil navsezadnje Američan in je temu primerno spremenil svoj priimek. S svojo družino se je naselil v Clevelandu, še preden se je začela prva svetovna vojna in še preden so takoj, ko se je končala, v njegovo in njeno rojstno vas vkorakali Italijani.¹ Njegova rojstna vas, Novokračine, je

¹ »Tiho, čez noč, so se pojavili v vasi Italijani. Enajstega novembra 1918 je bila uradno končana prva svetovna vojna, dvanaajstega novembra istega leta je bila v Ilirski Bistrici že postojanka ka-

predzadnja na Primorskem in njegov oče je 1909 odšel v Ameriko kot avstrijski državljani. Priimek si je spremenil v Walencich, da je zvenel bolj nemško in manj slovansko, saj so v tistem času v Združenih državah Amerike na Slovane, posebej Poljake, gledali kot na kriminalce in ničvredneže. Delal je kot brusilec jekla in je 1920 poslal po ženo in sinova, ki so pripotovali k njemu kot italijanski državljani. Ko se je sin Josip deset let pozneje odpravil na obisk v domače kraje, si je priimek spremenil v Valencich, da je bil primernejši novemu redu in je ustrezal italijanskemu črkovanju.

V bližini Novokračin je bila njena rojstna vas, takrat občina Jelšane, stisnjena v breg, nekje na tretjini poti med Ilirsko Bistrico in Reko. Siromašna je bila od vedno, z dnem, ko so Italijani na šolo obesili napis *Scuola Elementare*, pa je siromaštvo začel prežemati obup.² Leta 1923 se je v Ameriko odpravil Jože, Pepičin brat. Ni mu mogla verjeti, ko je pisal, da je bila ladja na razburkanem morju kot orehova lupina. Kot mnogi Slovenci se je namenil v Cleveland, ameriško Ljubljano, kjer je spoznal svojega soimenjaka Jožeta Valenčiča. Prvo pismo zgodbe o tem, kako se je Pepica znašla z njim kot soprogom na Saturnii, je morda leta 1930 napisal prav on.

Draga sestra!

Nevem kaj je z vami, da ni nič glasu od vas. Minulo je že dva meseca od kar nisem dobil nič od vas. Čudno, da tako molčite? Dobro vem, da ste zaposleni z velikim delom zdaj v tem času toliko časa bi si bila lahko vzela in pisala dve vrstici. Mogoče ste mi zamerili, da sem vam premalo poslal ko sem poslal mami 5 dolarjev. Meni ni bilo mogoče, da bi bil poslal več. V prvi vrsti slabo delam, drugo so mi stroški na vratih torej mislim, da se nimate zakaj užalit? Pisal sem Tonetu, da če mu je mogoče, da vam naj kaj pošlje. Odgovora od njega še nisem dobil. (...) Kako pa vi? Imate zdaj dosti dela? Ali ste že pokosili? Kako so mama, so še kaj pri moči? Kako je kaj z onim fantom iz Novokračin ki je prišel iz Amerike? Si je že katero izbral, ali je mogoče že poročen? On je fent fant in od dobre družine. Ona ki bo njega poročila bo dobila dobri stolček. Če pride kaj v Jelšane ga pozdravite. Reci mu naj se požuri, da čakamo ...

Najdražje vas pozdravljam in poljubljam vaš Josip

rabinjerjev, v Jelšanah pa okrog dvajsetega novembra.« Cilka Udovič, Zgodbe iz Jelšan, *Jesenski listi, Glasilo Društva upokoencev Ilirska Bistrica*, 7, 1999, str. 20.

² »Na vrhu vseh klancev, na vrhu griča, se je v nebo dvigala cerkev z lepim zvonikom. Tik ob cerkvi je stala velika, bela dvonadstropna stavba, šola, z napisom na tabli Ljudska šola, ki je bila zgrajena med leti 1845 in 1850. Idilika bi bila popolna, če ne bi revščina kukala izza vsakega vogala. Vendar je bilo čutiti polnost življenja na vsakem koraku. Tedaj je bilo v Jelšanah nekaj nad 400 prebivalcev. Ukvarjali so se s kmetijstvom, predvsem s poljedelstvom in živinorejo, pa tudi z obrtjo. Bilo je nekaj trgovcev, gostilničarjev, čevljarjev, krojačev, mizarjev in kovačev. Obrtniki so se veliko lažje prebijali skozi življenje, dočim so kmetje s svojim enostavnim, skromnim orodjem bojevali svoj večni boj za obstoj. Delo na polju je bilo povezano z veliko solidarnostjo in običaji ob košnji, žetvi, mlatenju, ličkanju koruze itd.« Prav tam, str. 20.

Mogoče pa je prvo pismo v zgodbi o tem, kako se je znašla na Saturnii, Pepica napisala sama. Bratu Josipu – Jožetu, ki je na začetku svojega bivanja v Clevelandu stanoval pri Valenčičih, je nekaj let prej v pismu poslala svojo sliko. Domači sin Jože je videl sliko »in se zaljubil vanjo«.³

Slika 1: Slika Pepice, v katero se je zaljubil Jože Valenčič leta 1928

Poleti 1930 se je tako v času košnje v Jelšanah oglašil fant iz Novokračin, ki je prišel iz Amerike. S Pepico sta se poročila 20. avgusta, ko je bila košnja pri kraju. Na poroki ni bilo brata Jožeta, pa tudi ne brata Toneta, o katerem Jože v pismu sestri omenja, da mu je pisal, naj pošlje mami kaj denarja. Brat Anton – Tone se je leta 1926, tako kot veliko drugih Primorcev, izselil v Argentino. Ko je dobil sestrično pismo, v katerem mu piše, da se je poročila, ji je v Cleveland sporočil, kako mu gre. Tako kot brat Jože v Ameriki, je tudi on v Argentini prestajal težke čase. Italijani so ljudi doma privili z davki, raznarodovalno politiko in poniževanjem, gospodarska kriza pa je brezup razsejala po celem svetu.

³ Joe Valenčič, sin, v intervjuju po elektronski pošti, 6. julij 2005.

Draga Sestra!

V začetku mojega pisanja te najlepše pozdravim ednako tudi tvojega moža Brata in Mater. Včeraj sem v dobil tvoje pismo za katerega ti najlepša hvala. Pišeš mi da kako je to da nič ne pišem. Jast pišem vsake toliko kakšno pismo v dobim pa skoraj nič. Predlanski Božič sem v dobil eno pismo od tebe in sedaj ko si mi pisala da si se poročila evo to je vse. Še od Jožeta sem jih več dobil. Nevem se moja pisma zgubljajo ali jih na pošti v Jelšanah u koš me-čejo. Vsi se tožimo da nam gre slabo pa tudi jast se nimam kaj hvalit odkar sem prišel v ta prokleti Buenos Aires vedno slabše mi gre. (...) Mislil sem da bodem kaj za veliko noč poslal pa kakor kaže ne bom mogel. Človek čaka na boljše pa gre vedno slabše tako da za siromaka ni več življenja. Torej z mamó vama je bila teška ločitev oh vem da vama je bilo obema težko ali kaj hočemo usoda nas je razkropila v daljni neznani svet.

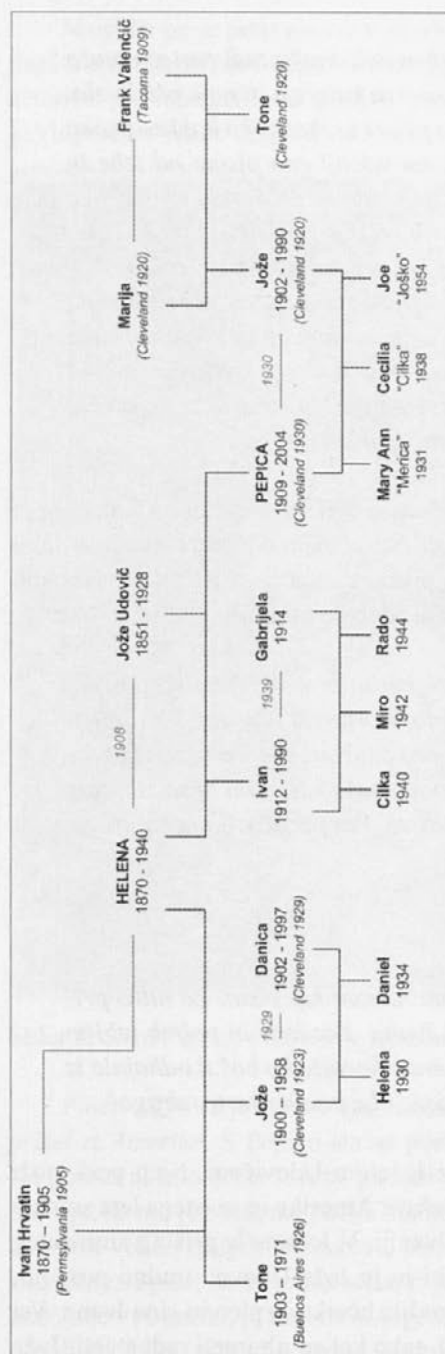
Brat Jože, ki je leta 1929 obiskal Jelšane in se poročil s sovaščanko Danico, se je novice o poroki svoje sestre s prijateljem *od dobre družine* močno razveselil. A tako kot brat Anton, je tudi on odpisal zaskrbljeno pismo za mamó. Priložil ga je pismu sestri in ga posebej naslovil, *Moji Mami*, ter napis debelo obrobil.

Draga Mama! Ne jokajte preveč po Pepici, ker to bi vam lahko škodovalo. Vem, da vam je hudo ko boste izgubili edino hčerko ali naj vam bo v tolažbo, da si je dobila dobrega moža in od dobre družine. Dobro vem, da bo v duhu vedno pri vas. Mogoče vam bo več pomagala kakor da bi se bila tam kje poročila. Vam kličem ponovno potolažite se. Vas pozdravlja in najdražje poljublja Vaš nepozabljeni sin Josip

Nato se pismo nadaljuje:

Pepica prečitaj te vrstice mami drugo vam nimam kaj pisat. Že hitro pridite vas nestrpno pričakujemo. Pozdravi Ivana. Pozdrav in poljub tebi in tvojemu Joškotu. Pepica draga daj mami malo korajže ko boš ti odhajala iz domače hiše. Vem, da bo to hudo tudi tebi. (...) Le pogum sestra draga!

Mama Helena se je kot vdova poročila z Jožetom Udovičem. Njen prvi mož, Ivan Hrvatin, se je 1905 odpravil v Združene države Amerike in se istega leta smrtno ponesrečil v kamnolomu mesta Butler v Pensilvaniji. V Jelšane je prišla s sinovoma, Antonom – Tonetom in Josipom – Jožetom, ki ju je Jože Udovič uradno posvojil, obdržala pa sta priimek. V drugem zakonu je rodila hčerko Pepico in sina Ivana. Vsi otroci so bili bratje in sestre in so se imeli radi, tako kot so jih imeli radi starši. Jože Udovič je bil izobražen kmet, ki je bil župan občine Jelšane, ocenjeval je nepremičnine in bil tudi mrliški oglednik.

Slika 2: Družinsko drevo družine Udovič-Valencič-Hrvatina⁴

⁴ Letnica in mesto v oklepaju označujeta leto in kraj izselitve. Družinsko drevo je izrisala Maja Brajnik.

Mama Helena je po smrti moža 1928. leta in odhodu treh otrok v *daljni neznani svet* ostala v Jelšanah sama z najmlajšim sinom Ivanom. Vse je skrbelo njeno od garanja oslabeledo zdravje, še bolj pa, da ji bo odhod edine hčerke strl srce. Njo je skrbelo, kako ohraniti domačijo in življenje sina zaradi vojaške obveznosti, pa kako se godi njenim otrokom po svetu, ali so srečni, zadovoljni in preskrbljeni. Ob odhodu hčerke je moževi materi Mariji Valenčič napisala pismo:

Draga mama!

Namenila sem Vam pisat par vrstic in Vas prosit da sprejmete mojo hčer zadovoljno. Moja srčna želja je dabiste bile skupaj srečne in zadovoljne in složno živete. Jaz sem moji Pepici dala nauk da mora bit dobra in potrpežljiva in upam da boste ž njo zadovoljni. Vas pa prosim nezamerite jej ce nebi bilo kaj prav in potrpite tudi Vi žnjo. Nadomestujte jej vi mater ker jaz sem daleč ločena od nje. Zgubila sem ž njo vse najdražje dasi nemorem mesta najdit in vendar ko bom čula da ste si vsi dobri in daje srečna bom lažje prenašala vse. Mi se malo poznamo, ali vsak mi pove le dobro od Vas zato se tudi tolažim da boste se sporazumele med seboj. Prosim Vas navadite in pokažite joj Vi po svoje ker v vsakem kraju so druge navade.

Meni je jako hudo ker sem ostala sama z najmlajšim sinom moji dragi otroci pa so vsi tako daleč od mene. Nesmem se zmisilit kako smo ločeni. Še enkrat Vas prosim bodite si dobri in složni toso moje srčne želje.

Konec novembra, na začetku najhujše svetovne gospodarske krize, se je v Cleveland vrnil Jože Valenčič z ženo Pepico. O prihodu iz pisem ne izvemo nič, opisal ga je njun sin Joe.

»Ko je naša mama prišla v Cleveland, je bila oblečena v knit suit, ki ji jo je moj oče kupil v Trstu, in obuta v spectator čevlje, tiste dvobarvne čevlje z luknjičastim okrasom. Torej je bila oblečena po najnovejši italijanski modi. Prišla je v Cleveland in nona in njene prijateljice so bile v temno oblečene in z dolgimi kıklami. Ena je z glavo zmajevala in mami rekla, 'gosposka, gosposka', mlajša prijateljica pa je rekla, da mama izgleda kot Ingrid Bergman. Mama je imela dolgo kito in je bila ponosna na svoje lasje kostanjeve barve. Nona ji ni pustila kito nositi spuščeno po hrbtu, češ da bi jo moralo biti sram pred možem lase kazat. Čez nekaj časa je mama ugotovila, da ne more pravega klobuka najti, ker so bili modni ozki cloche klobuki, ki so stiskali glavo in ni bilo prostora za njeno spleteno kito. Odločila se je, da si bo lase ostrigla, da bo bolj po modi. Ampak nona se je uprla in rekla, da 'ne bo ostriženka pod mojo streho spala'.«⁵

⁵ Joe Valenčič o prihodu svoje mame v Cleveland, diskusija na mednarodni konferenci »Vloga žensk v migracijskih kontekstih slovenskega etničnega prostora«, Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo, 17. oktobra 2004.

Slika 3: *Pepica in Josip Valenčič pred odhodom iz Jelšan leta 1930*

Tako se je začelo življenje Pepice Udovič iz Jelšan, poročene Valenčič, ali natančneje, Valencich, pod skupno streho z mamo njenega moža, njegovim bratom Tonetom in najemnikom v stari leseni hiši v slovenski soseski Clevelanda.⁶ Začela se je živahna korespondenca družine Udovič-Valenčič-Hrvatini, ki je med tremi kontinenti potekala več kot štirideset let in je del ohranjene. To so Pepičina pisma v Jelšane, ki jih hrani njena nečakinja Cilka Udovič, in pisma iz Jelšan v Cleveland, ki jih hrani njen sin, Joe Valenčič. Med njimi so posamezna pisma bratov Jožeta in Antona ter Pepičina pisma bratu v Argentino in bratu Ivanu v Italijo, kjer je služil v italijanski vojski, ter nekaj pisem Pepičinih prijateljev. Za ta prispevek so uporabljena pisma od leta 1930 do 1940.⁷

⁶ »Pepica se je spominjala, da ji je Josip pravil, kako imajo v Clevelandu dve hiši, pa tudi posebno sobo v hiši, kamor grejo po večerji glasbo poslušati. Njeno prvo razočaranje je bilo, ko je videla v Clevelandu same *lesene barake*, posebno tam, kjer bo živel. Dve leseni hišici, že 60 let stari, z betonsko ploščo med njima. Music room je bila mala temna living room s starim Victrola gramofonom.« Joe Valenčič v intervjuju po elektronski pošti, avgust 2005.

⁷ Cilka Udovič iz Jelšan in Joe Valenčič iz Clevelanda sta mi dovolila fotokopirati in uporabljati ta del družinske korespondence, pisma, ki jih je Pepica hranila v svoji hiši v Clevelandu, in pisma, ki

PISATI IN BRATI

Možnost boljšega življenja otrok, četudi negotovega in tveganega, je bila neustavljivo privlačna za mamo Heleno. Njeno žalost ob odhodu ljubljene hčerke je tolažilo dvojno upanje. Da bo uresničena prošnja, *nadomestujte jej vi mater ker jaz sem daleč ločena od nje*, in da bo izpolnjeno pričakovanje, ki ga je materi napisal sin Jože v tolažilem pismu ob Pepičini poroki, *mogoče vam bo več pomagala kakor da bi se bila tam kje poročila*. Najprej se je izkazalo, da je v obljubljeni deželi vsak dan hujša gospodarska kriza in da ni mogoče izpolniti pričakovanj. V prvih letih Pepičino pisanje niha med potrebo, da bi mami razložila, zakaj ji ne more poslati več denarja, saj v pisma s težavo prilaga po dolar, včasih pa še tega ne, in željo, da je ne bi obremenjevala s hudimi težavami, ker mož nima dela, hkrati pa je bolehen in je za zdravniško oskrbo potreben denar. Leta 1931, ko Pepica piše: *Da Jože dela, bi sebil kakšen dolar Vam poslal ali ni nam mogoče. Jože ne dela še nič niti ne kaže da bo*, rodi hčerko Merico. Ko se leta 1933 brat Jože z družino preseli v njihovo bližino, v eno od obeh hišic, Pepica z navdušenjem sporoča mami, da je tako Merica dobila *kompanijo*, predvsem pa *smo vsi veseli in zadovoljni posebno jast in Jože. Ker jast strašno Jožeta brata ljubim kakor sem ga ljubila še ko sem otrok bila tako tudi danes malo je bratov in sester dabi se tako radi imeli kakor se imamo jast in Jože. Kar jast nardim za Jožeta mislim da nardim Vam ker znam kako ste se smirom zanjega pojedali*.

Do leta 1934, ko je rodila sina Roberta, ki je po sedmih tednih umrl, sama pa je komaj preživela, je iz pisem mogoče razbrati, da se je uresničilo vsaj njeno upanje o složnem in mirnem življenju z moževo materjo. Potem pa je v pismu 28. julija 1934 sporočila mami, da *sva jast in Jože posebi* in da sta se *pobrala brez krega*. Pojasnilo je bilo preprosto, *Mama so bili z nami dobri dokler je šla vsa voda na njihov mlin, kakor mi je rekla teta Minkina ko se je z mano po zdravila da dokler bo vse po njihovo da bo dobro in da mi bojo vse dali a kadar da jim se bom kaj zamerila da bo slabo zame in tako je bilo*.

Ljuba Mama! Poprej Vam nisem nikoli nič pisala, rajši sem Vam dobro ko slabo ker Vam nisem hotela delat skrbi ker vem da jih svojih imaste preko glave. A ni ga bilo dneva da se ne bi Vas spominjala Vas in Vaših beset. Do-

jih hranita Elka oziroma njena hči Cilka v svoji hiši v Jelšanah. Korespondenca se začne leta 1930 s prvim Pepičinim pismom z ladje Saturnia in drugimi pismi, navedenimi na začetku besedila. Na drugi strani je začetek pismo mame Helene Mariji Valenčič iz istega leta. Kot mi je povedal Joe Valenčič, je imela njegova mama to pismo spravljeno čisto posebej. Korespondenca se končuje in spreminja s smrtjo družinskih članov, kot je razvidno iz družinskega drevesa. Glavnina pisem, ki so mi bila na razpolago, zajema obdobje od 1930 do 2004 in obsega približno 250 strani gradiva. Od leta 1930 do 1960 imam trenutno zbranih več kot sto pisem in voščilnic. Zaradi omejenega prostora sem se v prispevku osredotočila na obdobje prvih desetih let in samo na nekatere vidike. Za korespondenco, pomoč pri razumevanju družinskih razmerij in vse dodatne informacije se Cilki Udovič in Joeju Valenčiču najlepše zahvaljujem. Obstaja možnost, da so pri drugih družinskih članih ohranjeni tudi drugi deli korespondence, kar še ugotavljam.

sti ste mi Vi pripomogli da se nisem niti enkrat z nobenim skregala rajši sem vse potrpehla pa se zjokala da me ni nobeden slišal. Otrok mi je bil v največjo tolažbo, ob njemu sem vse pozabila. Jože moj je tudi reveš smili se mi pa ko je mogel on je mene tolažil jas njega. Tolika leta je delal in mantral se vsak cent je mami dal v roke kar somu kdaj dali z dobre volje nazaj tisto je vzel in zdaj ko ni delal kakor da ne bi nikdar nič. Koje pa zdaj začel delat so hoteli zopet tako da bi jim vso plačo dal v roke potem pa bi jih prosil kadar bi hotela kam iti in kadar ne bi dajali bi zopet rekli da nas oni hranijo.

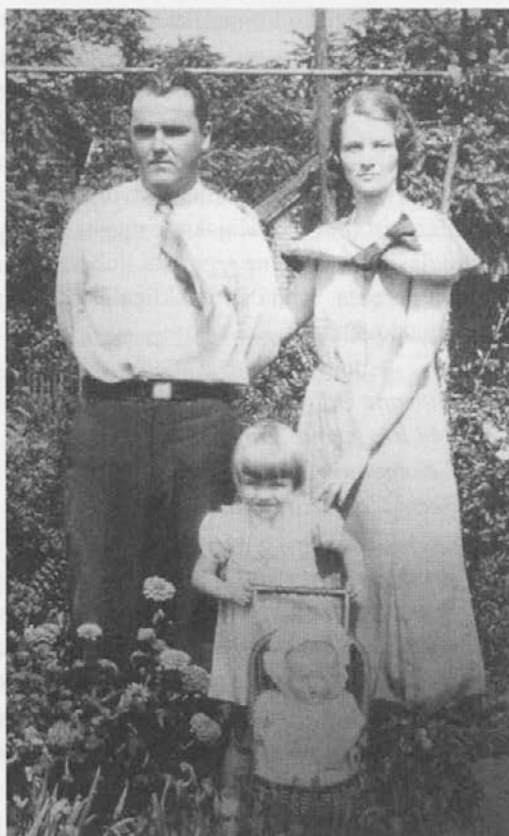
Mama Helena je Pepici ves čas od njenega odhoda do te novice v vsakem pismu sporočala, kako jo pogreša, ljubi in skrbi zanjo in njeno družino, poleg tega pa ni nikoli pozabila vprašati, ali se z Valenčičevo mamo razumeta in kako je z njenim zdravjem in počutjem. Zato je njen odziv na novico za hip videti presenetljiv:

Drago mi je da ti gre z zdravjem boljše in tudi prav je da ste se preložili v drugo stanovanje ker če ni mira ni. Vendar pa je moglo bit Jožetu hudo it na fit od matere in pustit vse svoje žulje ki jih je v hišo dal. Rada bim znala če so Ti pustili mašino za šivat, ali so Ti jo tudi vzeli ? Ni Ti se treba pojedat na vse zadnje tudi če ste šli vstran ker pred vsem Ti si vari zdravje a pojevanje in pikanje ga kmalu uniči.

Dejansko pa je to opogumljajoče sporočilo povsem razumljivo in v skladu s tem, kako rada je imela mama Helena svoje otroke. Nekaj več o odnosih navezanosti in ljubezni izvemo iz Pepičinega pisma bratu Ivanu aprila 1935, čeprav nam ozadje jeze in zamer, omenjenih v pismu, ostaja neznano.

Dragi Ivan!

Mama so še zmiraj v skrbeh za mene gotovo se bojijo da morda se jast in Jože ne razumemo. Zato naj bojo brez vse skrbi. Midva svase tako zložila posebno od kar sama zase živimo da si mislim da bolj se nehim mogla znobenim zastopit kakor se dam ž njim. Bolj za mirno življenje ne morem vprašat kakor ga imam zdaj. Če bi bil Jože bolj k prisabi pripraven bi Vam tudi on kaj pisal. Zato mu ne smeste zamerit če se nič ne oglasi. On Vas ima zmeri v misli če bi le kaj zaslužil nebi treba da ga jast njega prosim za Vam poslat on bi se sam domislil. Dragi Ivan! Kaj bomo jezni na tebe kar smo bili smo bili sovražstva nisem poznala prej nit ga ne poznam danes ti si bil ravno tak če sva se pa tukla do par minut nisva nič znala sovražila se nisva nikoli. (...) Prišla sem v tujo zemljo ne k dobri mami da bom brez skrbi živel kot je to bilo doma. Ampak k tuji materi in tujim ljudem ki ne odpustijo kot so nam mama. Mama so vsakemu odpustili vse pozabili tako smose tudi mi naučili od njih da se eden drugega ljubimo.

Slika 4: Josip in Pepica z Merico v parku leta 1935

Ljubezni niso prekinili fizična ločitev, izselitev, težki časi in siromaštvo na obeh straneh oceana, občasni nesporazumi, dolge prekinitve v dopisovanju, zamere, očitki, razočaranja in bridkost. Sredi tridesetih let je iz korespondence mogoče razbrati posebej težko obdobje. Na eni strani sta mama in Ivan zaradi težkih razmer potrebovala in pričakovala iz Amerike večjo pomoč svojih bližnjih. Na drugi strani je bila ekonomska kriza v polnem zamahu in Pepica piše o pomanjkanju dela in denarja. Pisma so polna opravičevanj, zadreg, obupanih prošenj za razumevanje in potrpljenje. Komunikacija je zapletena in nevarna, vsi se bojijo, da bi prišlo do nesporazumov in zamer, da bi lahko drug drugega prizadeli, ali da zapletov ne bi mogli pojasniti in razčistiti, saj so pisma potovala več mesecev, občasno pa so se tudi izgubljala. Pepica je leta 1935 sporočala bratu Ivanu v Jelšane: *Veš dobro, da jast tukaj nimam nobenega svojega kakor njega brata, zato nebi rada videla da je on na mene kaj hut da jas od njega pišem. Jast Vam nisem nič pisala še od njega kakor le dobro. Če bi on denara imel vem da nebi Vas pozabil poslal Vam bi a za tiste cunje si ni niti zmisлил tisto se največ mi ženske poskrbimo za poslat. Morda ste bili tudi na mene hudi da se ne smislim na Vas tukaj je bilo takšno da nisi mogel pomagat sebi niti drugemu. Tako smo bili vsi kakor so mama večkrat rekli, kakor muha v vrelem močniku ki ne more naprej ni nazaj.*

V čezoceansko komunikacijo je bilo vpletenih veliko članov ožje, in kot bomo videli v nadaljevanju, tudi širše družine. V Jelšanah sta bila pod italijansko okupacijo Ivan s svojimi težavami in potrebami ter ostarela mama, v Clevelandu Pepica z možem Jožetom v zapletenih odnosih z njegovo družino, predvsem materjo Marijo Valenčič, in svojim bratom Jožetom in njegovo ženo Danico. V Argentini je bil neporočeni brat Anton s svojim stoičnim nezadovoljstvom. Omenjajo se dolgovi v Novokračinah, sebičnosti in druge značajske lastnosti, neprestano pomanjkanje dela in denarja, vse pa preglasijo neskončne izpovedi ljubezni in lojalnosti. Sredi tridesetih let jih je zadel nova nesreča. Ivana so vpoklicali v italijansko vojsko in Pepica 30. oktobra 1935 pismo naslovi na:

*Giovane Udovich
244 Regimento Fanteria
7 Kompania 2 Batalione
Rezio Calabria Italia*

Predragi Brat Ivan!

Pret par dnevi sem vdobila tvoje mi drago pismo. Najlepša hvala! Ali za mene jako žalostno, danes je že četrti dan ali moje oči se niso še posušile. Noč in dan simi pret oči ti in mama. Neprestano me solze zalivajo dase smislit ne smem. Pres tega je moje srce slabo in občutljivo kosem pa še odebe dobila tako žalostno sporočilo se čutim prav bolno. Zakaj zakaj nas je usoda strgala iz domače grude in nas pognala v tujino da se moramo ubijati u tujem svetu ki milosti ne pozna. Ivan jast vidim vse tvoje gorje jast čutim kaj si mogel prestat ko si se ločil od ljube domovine od drage mame in od iti neznano kam to je zate najhujše in najtežji udarec ki trpiš na duši in na telesu. (...)
Dragi Ivan ti si se užalil na brata Jožeta ko je pisal mami ti misliš da te on več ne mara. On tebe še vedno ljubi in te ima za brata samo hudo mu je bilo to zaradi mame. Jast sem mu še takrat rekla da kaj to da naj pusti v stran. Jast sem še takrat vedela ko so poslali da bo tebi in mami hudo ali jast nisem hotela nič jim reč ker se bojim zamire jast vidim da Danica samo za svoje skrbi ali moram molčat drugače bi bil jok. Tone je pisal Jožetu v kratkem bom mu jast pisala pa bom mu vse od tebe popisala. Za mamu bomo skrbeli kolikor bonam v moči pozabili jo nebomo zakaj jo preveč ljubimo.
Ne upam da boš dobil to pismo ali če ga vdobiš te prosimo piši nam hitro če več ne moreš vsaj toliko da si živ in kje se nahajaš ker smo vsi v velikih skrbi zate.

Dragi brat. Nikoli mi ne piši od kakšnega odpuščanja ker jast še mislila nisem nikoli na kakšno sovraštvo, jast te ljubim kolikor more sestra brata ljubiti. Najdražje pozdravljam in poljubljam od mene in Merice in Jožeta

Tvoja nate misleča sestra Pepa

Leta 1938, ko so bile razmere tako slabe, da je v pismu bratu Ivanu zapisala, *Nezamerte ki Vam nismo celo leto nič poslali ni nam bilo mogoče, je Pepica rodila hčerko Cilko. V pismu se je spominjala, da je minilo osem let kar sem Vas zapustila ali jast vas imam pret oči kakor da bi se včiraj ločili. Večkrat si mislim zakaj smo mi tako nesrečni da moremo živeti ločeni daleč eden od drugega. Jast vem da mama mene pogrešajo ali tudi jast njih jast bi njim pres skrbi pustila otroke bolj kakor nobenemu tako jih nimam komu. Vzpodbudila ga je tudi k temu, naj se poroči, kar se je leto pozneje tudi zgodilo.*

Brat Ivan iz Jelšan se je po končani košnji avgusta 1939 poročil z Elko. Nekaj mesecev pozneje se je januarja 1940 mama Helena prehladila, hudo zbolela in umrla.

Jelšane 3 – 3 – 1940

Predraga Pepica!

Želim ti vse najboljše k Tvojemu imendanu, enako tudi Tvojemu Jožkotu. Bog Vaju živi še mnogo let. Danes ni pri meni Tvoje drage mame, kakor je bila to vedno njihova navada, kadar so bili dnevi za Vam voščit, so revica osem dni prej skrbela in hodila k meni kedaj bomo pisale. Preselili so se v boljše življenje kjer ni vzdihov ne solza. Izrekam ti moje sožalje draga Pepica. Obenem pa Ti moram izraziti pa tudi te tolažilne besede, da so umrli zelo lepo spravljene z Bogom in udani Bogu. (...)

Vaša Milka

Zaključujem pati po naročilu Tvoje drage mame, da to Ti izročili par dni pred smrtjo njihove zadnje pozdrave in materin blagoslov Tebi in celi Tvoji družini.

Tako se je končalo dopisovanje med mamo Heleno in njenimi ljubljenimi otroki, Jožetom, Tonetom in Pepico. Najbolj intimne izpovedi medsebojne ljubezni in najbolj navadne novice o pomanjkanju dela, vse, kar so si želeli povedati v dobrem desetletju fizične ločenosti, je potekalo prek tretje osebe, Milke, h kateri je mama Helena hodila in spraševala *kedaj bomo pisale* in h kateri je nosila pisma, da jih ji je prebrala. Milka je bila sovaščanka in sestra Danice, žene brata Jožeta v Clevelandu. Članica družine, pa vendar. V dejstvu, da mama Helena, ki je bila do nesrečne zime 1940 središče dopisovanja, sama ni ne pisala ne brala njej naslovljenih pisem, leži drugo presenečenje korespondence družine Udovič-Valenčič-Hrvatini. Prvo presenečenje je količina izpovedanih čustev, ki prevevajo pisma v četverkotniku med mamo Heleno in Ivanom v Jelšanah, Tonetom v Argentini, Jožetom in Pepico v Clevelandu. Ob mamini smrti se je krog pisnega izkazovanja ljubezni še enkrat zavrtel. Jože je bratu Ivanu in njegovi ženi Elki pisal aprila 1940.

Cleveland April 8 – 40

Dragi Ivan in Elka!

Nemorem začeti brez solza. Žalost, ki ste jo nam popisali, nas je globoko pretresla v dušo in srce, da smo za vedno izgubili najdražji zaklad, ki smo ga imeli na tem svetu. Umrla je naša ljuba, predraga dobra mamica. O mati mamica!! Počivaj v miru v svoji domači grudi. Pozabljena ne boš nikdar in v spominu boš pri nas, dokler pride vrsta na nas. (...)

Usoda je kruta! Žalost je bridka! Mamice ni in jo več ne bo. Vi ste ostali sirote sami, a mi druge sirote, mamice nismo videli dolgo vrsto let. Usoda kruta nas je iztrgala iz gorkega objema naše nadvse ljubljene mamice in nas vrgla v tuji mrzli svet. Kakor, da človek bil je preklet. Vem, da mati nas je objokovala, ko je ostala sirota skoraj sama. Ko si pa šel še ti v raztrgan svet, sem vedel, da je konec njenih let. Ko sem čital vrstice, da nas je pred smrtjo še enkrat vseh pogledala na slikah in nas blagoslavljala, sem se jokal ko otrok.

Tone je poleti 1940 iz Argentine pisal sestri Pepici.

Avellaneda, 28 – 8 – 1940

Draga Sestra!

(...) Kmalu bode 14 let kar nevidim nobenega od mojih dragih. Skoraj mi se vidi da je bilo včeraj ko sem se od Vas poslavljal. Kdo ve li za vedno? Če pa štejem in gledam kaj seje medtem zgodilo mi se vidi cela večnost. Oh, koliko seje medtem časom spremenilo, mnogo! Umrlí so nam dragi oče in Mama. Vi ste se že poročili ter eni imate že velike otroke. Veselite se z njimi ter ponosni ste nanje. Pa tudi jast se postavim ter rečem to so moji nečaki ali nečakinje.

Jaz pa v tem času nisem nič spremenil svojega življenja. Le to da sem učakal že 37 let ter tavam kakor nemi samotar! Velike preizkušnje ostajajo za menoj! Kaj me za naprej čaka nevem?

Srečni smo da smojo o pravem času potegnili preko luže ko sedaj se pleše tam bojni ples. Vsaj tega nam ni treba gledati dasiravno trepečem po naših dragih, ki so tam ostali. Torej niti vi ne vdobite nič glasu od Ivana? Kdove kam so siromaka vlekli! Morebiti je že daleč od domače grude! Poslan za ubijati nepoznane mu sovražnike. Ednako kakor on vzeti iz svoje domačije. Za koga? Za koristi nenasitnih izžemalcev sedanje človeške družbe. Do kdaj bode to trajalo? In kaj naj pričakujemo iz tega svetovnega pretresa. Beda in pomanjkanje ter jok ubogih sirot! Skladišča so polna vseh dobrot kar jih naša mati zemlja rodi. Pa vendar velikanske množice stradajo. Spominjam se nazaj 8 let. Ko so bili boljši časi. Pa sem bil prisiljen prositi košček

kruha. Če sem potrkal na vrata ednakega mi sotrpina vdobil sem ga. Potrkal sem na vrata bogatina pa so bila zaprta ali pa še bil ozmerjen da sem lenuh. Imam že dosti preizkušnje! Upam da mi nebo treba več zanaprej. Pripravljen pa sem na vse. Tukaj v tovarni smo delali še precej dosedaj. Odpustili pa so že več ko polovico ljudi samo radi tega ko ni s čim izvažati. Žito trhne v skladiščih. Na ulici pa beda. Mi pa pričakujemo še vedno boljših časov bomo jih li čakali! Seveda čene tu pa na onem svetu. Če sploh je!

In Pepica je bratu Ivanu in njegovi ženi v Jelšane pisala za veliko noč.

Predragi Ivan in Elka!

*Želim Vama Vesele Velikonočne praznike. Želim dabi Kristusovo vstajenje prineslo Vam dvem in nam tolažbe mira in zadovoljnosti. Enako želim tudi tvojim staršem bratom in sestram. Pozdravljam vse
Vaša žalujoča Pepica*

*Mamica je mrtva njen blah spomin živi
mnogih solzic sem jast zanjo naredila v teh letih to samo jast vem
moja najsrčnejša želja nebo nikdar izpolnjena
da bi videla še enkrat njih obraz.
Če bi mama moje solze videli koliko
Sem jih jaz zanje naredila bi bili še bolj žalosni za mene.*

NARATIVNOST SPOROČANJA

Deset let korespondence med Jelšanami (in občasno jugom Italije), Clevelandom in Buenos Airesom lahko označimo kot osebno družinsko dopisovanje. Če upoštevamo, da je pisma mami Heleni, ki je bila središče komunikacije, brala in pisala sosedu Milka, lahko dodamo, da je bilo to zasebno in javno družinsko dopisovanje. In to ne glede na dejstvo, ali pa prav zaradi tega, ker je bila Milka del širšega sorodstva, sestra bratove žene v Clevelandu. Še več, kljub temu da je bila v središču dopisovanja pri mami Heleni vpletena tretja oseba, lahko dopisovanje označimo za izrazito intimno in čustveno. Čustveni značaj pisem je fascinanten, ker nam je čas, v katerem so bila napisana, zgodovinsko-socialno pogosto posredovan kot obdobje čustvene zadržanosti in distance med starši in otroki ter v družinah na splošno. V tej družinski korespondenci je pisanje o čustvih in čustvovanju intenzivno in odkrito, kar je bilo za vpletene očitno tako pomembno sporočilo, da jih pri posredovanju ni oviralo nič. Seveda lahko ugibamo, kakšna bi bila pisma, če ne bi bilo tretje osebe. Morda bi bilo v njih opisanih več težav, zapletov, prepirov, morda bi Pepica mami že prej sporočila, da se s taščo ne razumeta, a vendar si je težko predstavljati, da bi bilo v njih še več ljubezni. Mama Helena nekaj let po Pepičinem odhodu piše: *Jaz se še zmiraj ne morem privadit brez*

Tebe moja hči. Najbolj pa kadar nedelja pride, vse me čaka narobe in vse prazno, pusto in tužno pa mi pride naprej kako mi je bilo prej pa se najočem do sita. Kako mi je bilo lahko ko smo se vse pogovorile ali sedaj se nimam s kom.

Narativnost korespondence družine Udovič-Valenčič-Hrvatini je kompleksna: na eni strani intimnost in čustvenost, na drugi zadržanost in prikrivanje. Lahko bi si mislili, da zadržanost narekuje tretja oseba, prisotna pri posredovanju pisem. A prav tako upravičeno lahko predpostavljamo, da sta zadržanost in celo prikrivanje izhajala iz želje, da bi mamo obvarovali pred neprijetnimi novicami, ji prikrili, kako hudo je v obljubljenih deželah, in da je ne bi obremenjevali z osebnimi težavami prilagajanja in dozorevanja. Torej ni bila pomembna oseba, ki je posredovala korespondenco, ampak naslovnica, torej mama, in odnos otrok do nje. Za Pepico, katere korespondenca je v tem besedilu nosilna, je očitno, da jo je skrb za mamo hudo obremenjevala, prav tako za brata Ivana in skupne družinske odnose. Ni želela razočarati maminih pričakovanj, vendar se je znašla v težkih razmerah, ki jih ob odhodu iz Jelšan ni pričakoval nihče. Kdo si je tistega lepega dne poleti 1930 predstavljal, da bo v Ameriki gospodarska kriza trajala deset let in si bodo od nje opomogli šele, ko bo njihov stari dom zajela največja svetovna morija? V enem od pisem bratu Ivanu in ženi Elki, kjer je bila bolj neposredna in odkrita, saj ni bilo ne posredovanja tretje osebe ne zadržanosti zaradi skrbi, da bi mamo prizadele slabe novice, Pepica piše, da je bil mož Jože tri leta brez službe. Iz pisma ob razkritju, da sta se odselila od tašče, pa izvemo tudi, da je moral Jože zasluženi denar dajati materi. Pa vendar je bilo mami Heleni kljub vsej previdnosti pri pisanju popolnoma jasno, v kakšnih razmerah so živeli njeni otroci. Leta 1932 je rotila svojo hčer: *Prosim Te draga Pepica piši Ti Tonetu v mojim imenu eno pismo kaj je to da nam prav nič ne piše. Preteklo je že štiri mesece kar nismo čuli glasu od njega. Saj znam da nam nemore niti nima kaj pošiljat ma da bi vsaj pisal ker znajte otroci moji da sem v večnih skrbih za vse. Kar me doma delo in skrb ne tare me toliko bolj za Vas drugih ker znam da v sedanjih stiskah ni za nobenega kot bi treba.*

Ob branju korespondence lahko opazimo še eno zanimivost, skoraj popolno odsotnost družbenega konteksta. Če na začetku pisem ne bi bilo imen krajev, od koder so bila poslana, bi si lahko predstavljali, da so bila napisana kjerkoli. V njih ni opisov ameriškega ali argentinskega življenja, družbe, ljudi, navad, delovnih pogojev, okolja, mest, mode, jedi, družabnega življenja, veselja, petja, glasbe, filmov. Še v pismih brata Antona so bolj razmišljanja o splošnih svetovnih razmerah iz perspektive socialista kot pa opisi konkretnega življenjskega utripa Argentine v tridesetih letih. V pismih je vse povezano z odnosi med dopisovalci, njihovimi razmerji, medsebojnimi pričakovanji, skrbmi in navezanostmi. Zunanji svet je tak, kot da niso zapustili domačega kraja. Sestavljajo ga opisi sovaščanov, s katerimi se družijo, ali pa o njih poročajo, kaj se jim dogaja, in to na vseh treh straneh sveta. Tone opisuje, s kom se družijo, koga je srečal, videl, o njem kaj slišal v predmestju Buenos Airesa, kot da bi zjutraj ob kavi v Jelšanih poročal, kako se je imel zvečer na obisku sosednje vasi. Tudi iz Pepičinih pisem ne izvemo dosti več od tega, kako gre ljudem iz iste župnije, saj jih je v Clevelandu dosti s našega kraja kadar se zberemo skupaj se počutimo kakor da smo v domačem kraju. To

pomeni, da so v socialnem smislu živeli podobno, kot bi doma. Govorili so slovensko, družili so se z ljudmi iz širšega jelšanskega območja, soseska je bila slovenska. Brat Jože je imel deset let gostilno, kamor je Pepica hodila pomagat, in nekaj časa sta brat in sestra živela blizu in so se njuni otroci družili. Morda pa res ni bilo nič posebnega, kar bi bilo vredno opisati v pismih v daljne Jelšane, ki so bile na poseben način tako blizu. Življenje na tej strani oceana je bilo kot socialna mreža sorodnikov, sosedov, znancev in prijateljev, preveč podobno tistemu v domačem kraju, da bi ga bilo treba posebej opisovati. Tudi vsakodnevna borba za preživetje v neprijaznem okolju in zgodovinskih razmerah, ki jih nihče ni mogel razumeti, se v Ameriki, vsaj do 1940, ni bistveno razlikovala od evropske. Na začetku so iz Amerike prihajali dolarji, potem pa lire, a obe valuti sta bili vsakokrat vredni manj. V Ameriko sta v torbah izseljencev iz jelšanske socialne mreže enkrat v začetku tridesetih let pripotovali *dve mastenki* in nekaj drugih suhih klobas, ki so Pepico in njeno razširjeno družino razveselile bolj kot je to mogoče opisati. In Pepico osebno še bolj darilo, ki ga je mama po znanki iz Rupe poslala nekaj let pozneje – svoje uhanе za prvorojenko Merico.

Razen teh nekaj predmetov so čez ocean nenehno potovale besede. Zakaj je bila pri dopisovanju potrebna pomoč Milke? Je bila nona Helena nepismena? To izgleda verjetno. Že v prvem Pepičinem pismu s Saturnie, navedenem na začetku članka, lahko preberemo pripis, *Ivan te prosim prečitaj to mami*. Po odhodu v Ameriko se v prvih pismih Pepici pojavijo Milkina pisava in njena pojasnila, navedla pa sem tudi zadnje Milkino pismo, s katerim ji sporoča, da njene drage mame ni bilo k njej, da bi ji napisali pismo, tako kot sta to počeli celo desetletje. Nepismenost mame Helene je v zgodovinskih okoliščinah povsem razumljiva. Rojena je bila 1870. leta, v času sprejetja zakona o osnovnošolski obveznosti, ki se je počasi in nedosledno uveljavljal še najbolj prav v revni Istri, na katero je mejila njena rojstna vas Brgud.⁸ Pismo iz leta 1931 nepismenost mame Helene za trenutek postavlja pod vprašaj.

Draga mi hčerka Pepica!

Hočem ti napisat en par vrstic v katerih te najsrčneje pozdravim in v duhu poljubim.

Draga mi težko mi je bilo zdaj koso bili misijoni pri nas kosem gledala tvoje prijateljice u cerkvi ali tebe nisem mogla zagledat nikjer vse mi je prazno kamor se ozrem in pusto.

⁸ Avstrijski osnovnošolski zakon je leta 1869 vpeljal šolsko obveznost, ki je kljub nedosledni in pomanjkljivi izvedbi uspešno dvigovala raven pismenosti slovenskega prebivalstva. »Na ozemlju današnje Slovenije je bilo leta 1880 med prebivalstvom nad 10 let še 39 % nepismenih, leta 1890 25 % in leta 1900 samo še 15 %. Leta 1910 je pismenost Slovencev med 10. in 30. letom starosti zaostajala v avstrijski polovici monarhije samo za Čehi, Nemci in Italijani. Razlike so bile po posameznih deželah. Leta 1910 je bilo na Kranjskem in Štajerskem 12 % nepismenih, v Istri pa še celih 47 %.«

Marjan Drnovšek, *Pot slovenskih izseljencev na tuje, Od Ljubljane do Ellis Islanda – otoka solza v New Yorku, 1880–1924*, Ljubljana: Založba Mladika, 1991, str. 52.

Draga mi Pepica zdaj julija mesca bo šla Franca Matučeva z rupe v Ameriko če biš rada da ti kaj pošljem mi piši bom ti poslala. Teško mi je po tebi po nedeljah ko pridem od maše ko najdem vse prazno se naprej najočem ker mi je prazna hiša.(...)

Ali draga mi Pepica vseeno se potolažim ko se zmislim da si srečna in zadovolna.

Pismo je videti, kot bi ga napisala mama Helena sama in ga sklenila z besedami, *zdaj končam to mojo slabo pisavo sprejmite mnogo pozdravov od vaše Mame*. A končno opravičilo je preveč podobno Ivanovemu načinu pisanja, pisava pa je podobna pisavi prijateljice Francke, ki se v enem od ohranjenih pisem Pepici zaobljublja, da bo njeni mami pomagala po svojih močeh. Morda je bila pomoč tudi v tem, da ji je ob neki priložnosti napisala pismo za hčerko Pepico. Potemtakem je zelo verjetno, da tudi tega pisma mama Helena ni napisala sama. Kljub temu velja upoštevati še možnost, da ni mogla brati in pisati pisem zato, ker ni dobro videla. Ne samo, da je imela ob Pepičinem odhodu že šestdeset let in neprenehoma polne roke dela. Prevelika obremenjenost z delom je najpogostejše opravičilo njenih otrok, da tako malo pišejo, in glavni razlog, ki ga navaja Pepica, da njen mož Jože ne piše skoraj nič. V času, ko prihaja v Jelšane Elka, torej tik pred Ivanovo poroko leta 1939, Pepica v enem od pisem mami piše:

Predraga Mama!

Samo par vrstic za Vas ker sem Elki več popisala bo Vam ona prečitala vse skupaj. Kot mi Elka napiše ste Vi jako opešali pa še oči davas tako mučijo saj to ni čudno da Vas je omagal vid na vse toliko prestano gorje. Saj tega kar ste Vi prestali nebi mogel prenest niti največji junak. Kam pa Vi ki ste prestali toliko slabega žalost Vas sprejma celo življenje. Vaše oči Vas bolijo zato ker so Vam (?) živci in iz črpani od prelitih solz. Če biste tukaj šli k zdravniku bi Vam najprej dal očala za nosit taka ki bi Vam oči varvala da se Vam tako ne trudijo. Tam pa je bolj težko ker prava očala pogodi za oči edino specialist ki je od oči.

Mama Helena tudi, če bi bila pismena, ne bi mogla sama pisati pisem svojim otrokom in ne brati njihovih pisem, ker je preslabo videla in je imela bolne oči, za *specjalista ki je od oči in zdravljenje* pa ni bilo ne moči ne denarja.

BRATI, POSLUŠATI IN RAZUMETI

Osebna pisma so ključni dokumenti za razumevanje subjektivne realnosti in socialne organizacije migrantov.⁹ Prek družinske korespondence dobimo natančen vpogled v subjektivni proces migracije, ki je bil v večini študij migracijskih procesov, zgodovinskih in socioloških, dolgo časa povsem odsoten. Kot so bili v migracijskih študijah odsotni konkretni ljudje, so bili njihove odločitve in ambiciozni načrti za izboljšanje življenjskih pogojev omejeni na družbenoekonomske in zgodovinske silnice, ki naj bi uravnavale njihove usode. Najbolj uveljavljen način proučevanja migracijskih tokov je še vedno pogosto redukcionističen. Govori o izseljencih, priseljencih ter potomcih priseljencev in izseljencev, državi gostiteljici priseljencev in matični državi izseljencev, največkrat pa še o kulturi in družbi izseljencev ali priseljencev. Tak diskurz je potreben, ko se raziskovanje osredotoča na širše družbene in zgodovinske pojave, vendar pa ni zadosten, ker sta posameznik in posameznica izključena iz vseh teh množic in pojavov. S tem je izključena tudi kompleksnost subjektivne migracijske izkušnje. Vsak človek, premikajoč se v smereh, ki jih imenujemo migracije, je oboje hkrati – izseljenec in priseljenec. Družba, država in kultura, ki jih zapušča ali se jim približuje, so prav tako vse hkrati. Popolnoma ločena so le gledišča. Če gledamo iz kraja, od koder osebe odhajajo, ali iz kraja, kamor prihajajo, dejansko vidimo izseljence in priseljence, če pa poskušamo razumeti njihovo migracijsko situacijo, moramo upoštevati, da ti konkretni ljudje, ki so za potrebe raziskovanja lahkotno zlit v množice, nimajo našega gledišča. Ne stojijo na kraju našega opazovanja, za njihovo izkušnjo, dožemanje in čustvovanje je tudi povsem nepomemben. Njihova izkušnja je kompleksna in zapletena, njihovo gledišče pa dinamično, spremenljivo in spreminjajoče se. Trenutek, ko je človek res izseljenec, je ujet le v odločitvi za to, da se odpravi na pot, potem pa se že začne potovanje v kraj, kjer ga bodo morda sprejeli prijatelji ali sorodniki, pot, ki jo začne v svojih mislih, hrepenenjih, načrtih in predstavah o njenem cilju. Povsem jasno je, da pot, razen na ladijski in železniški vozovnici, nima cilja, ker je življenje samo.

Korespondenca družine Udovič-Valenčič-Hrvatini je pomemben vir za proučevanje slovenskih migracij, ker je obsežna tako zaradi količine pisem kot števila oseb, ki so vključene v dopisovanje, ter časovnega obdobja, v katerem je potekala. Poleg tega razkriva raznovrstne vidike subjektivnega procesa migracij na prizorišču zgodovinskih okoliščin in družbenih procesov. Za Primorsko dvajsetih in tridesetih let prejšnjega stoletja zgodovinske in socialne okoliščine izseljevanja natančno opisuje Aleksej Kalc: »Ob imigraciji iz političnih in narodnostnih vzrokov se je skozi dvajseta in delno trideseta leta nadaljevalo tudi ekonomsko izseljevanje. To je bilo ravno tako posredno povezano z odnosom Italije do manjšinskega vprašanja, saj je raznarodovalna politika za doseg svojih ciljev pritiskala tudi na gospodarske in socialne vzvode. Ob težkem položaju, ki ga je za sabo pustila vojna, zaostajanju ekonomskega zagona in integracije

⁹ Samuel L. Baily, Franco Ramella (ured.), *One Family, Two Worlds, An Italian Family's Correspondence across the Atlantic, 1901–1922*, New Brunswick and London: Rutgers University Press, 1988, str. 1.

Slika 5: Ivan Udovič kot italijanski vojak leta 1935

z italijanskim gospodarskim prostorom, prepočasnem napredovanju industrializacije in agrarni krizi je 'tujerodno' prebivalstvo Julijske krajine utrpelo uničenje lastnega finančno-zavarovalnega sistema hranilnic in posojilnic, ki je bil skupaj z gospodarskimi zadrugami dan režimskim upravam oziroma je prešel v italijanske ustanove. Podvrženo je bilo nadpovprečnemu davčnemu pritisku in neprizanesljivemu ravnanju pri izterjevanju dolgov. Vse to je vodilo k šibitvi in zadolževanju male posesti, ki je prek sodnih prodaj množično prehajala v tuje roke.¹⁰ Za čas med svetovnima vojnama Marjan Drnovšek posebej izpostavlja izseljevanje iz Primorske, ki ga označi celo kot »pravi eksodus primorskih Slovencev pod Italijo, saj se jih je nad 20.000 izselilo v Argentino (in okrog 2.000–3.000 iz osrednje Slovenije in Prekmurja) in do leta 1931 okrog 22.000 v Jugoslavijo«.¹¹

A vendar: kaj predstavljajo številke 20.000 in 22.000, kaj pomenijo termini kot so raznarodovalna politika, eksodus, neprizanesljivo ravnanje pri izterjavi dolgov? Številka 20.000 verjetno pomeni to, kar pravi Irene Mislej, da je »v Južno Ameriko odšlo večji del generacije, rojene do prve svetovne vojne«,¹² pa tudi to, da je od štirih otrok Helene Udovič doma ostal samo eden. Trije so pošiljali dolarje in lire, da je lahko četrti s plačevanjem dolgov in davkov financiral lastno raznarodovanje.

¹⁰ Aleksej Kalc in sodelavci, *Poti in usode, Selitvene izkušnje Slovencev z Zahodne meje*, Koper-Trst, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče RS Koper, Narodna in študijska knjižnica Trst, 2002, str. 40. V tej knjigi je izseljenska korespondenca uporabljena kot pomemben vir zgodovinskih prikazov izseljevanja iz Primorske. Obširno je navajana in uporabljena na izvirne načine.

¹¹ Marjan Drnovšek, *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, katalog istoimenske razstave, Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 2001, str. 11.

¹² Irene Mislej, *Argentinske zgodbe o uspehu*, v Aleksej Kalc, nav. delo, str. 84.

Zgodovinskega prizorišča totalitarne države si člani družine Udovič-Valenčič-Hrvatini niso mogli izbrati sami, vendar pa nam njihova korespondenca prikaže, kako so se na tem prizorišču obnašali in so delovali konkretni ljudje. Korespondenca predstavi osebe, ki so igrale aktivne, dinamične vloge tako v procesu tehtanja in sprejemanja odločitev za migriranje, načinov prilagajanja in učenja v novem okolju kot pri ohranjanju in krepitvi socialnih mrež in trdnih družinskih vezi v starem in novem okolju. Osebe na prizorišču desetih let, kot sem jih za namen pričujočega besedila izbrala iz obsežne korespondence, živijo v obeh svetovih, na obeh straneh Atlantika, v *starem kraju* in novem domu. Fizično ločeni mislijo drug na drugega, skrbijo drug za drugega, živijo in delajo z mislijo na svoje socialno in družinsko okolje tu in tam. Iz korespondence je jasno, da so misli intenzivne, skrbí pristne in življenja realno podrejena potrebam in ambicijam na obeh straneh morja.¹³

Če k temu dodamo ustno zgodovino, življenjske zgodbe, dobi migracijska izkušnja vpletenih še bolj zapleteno in sofisticirano strukturo. Pepica je, denimo, v pismih v Jelšane z mislimi še vedno doma, skrbi za člane družine, opisuje svoje družinsko življenje in ko dobi v Ivanovi ženi Elki primerno sogovornico, ji sporoča tudi intimnejše podrobnosti. Mlada ženska, ki je bila z mislimi vedno ob svoji mami, se zanimala za košnjo, krompir, vreme in je v enem od pisem celo prosila, naj ji pošljejo seme glavnate solate, ker si jo je želela posejati na domačem vrtu v Clevelandu, pa je bila tudi nekaj drugega. Ko k podobi iz pisem dodamo osebna pričevanja njenih otrok, vidimo, da Pepica v Clevelandu ni samo gojila glavnate solate in *pomidorov*, skrbela za družino, govorila slovenščino, sprejemala znance iz širšega jelšanskega okrožja in pisala pisem svojim bratom in materi. Po pripovedovanju njenih otrok je bila moderno počesana in oblečena,¹⁴ angleško govoreča in med drugo svetovno vojno v različnih tovarnah zaposlena ženska. Otroke je dosledno učila slovensko in jih pošiljala tako v slovenski pevski zbor in na druge slovenske dejavnosti kot tudi na poletne umetniške tečaje v Cleveland Museum of Art.¹⁵ Pepica je živel v socialnem univerzumu, kjer ogromne razdalje med Jelšanami in Clevelandom niso pomenile nič, hkrati pa je prav tako aktivno in uspešno živel v ameriški družbi, tisoče milj daleč od domače vasi in tamkajšnjih navad.

¹³ »Morje je prostor prehoda, pisma pa edina vez med ljudmi: med znanim in neznanim, med željo in resničnostjo, med domom in svetom. In večno vprašanje: Kaj je na drugi strani? Začarani krog vprašanj brez odgovora. Kajti na obeh straneh je vedno le hrepenenje. Po tistem, kar je bilo, in po tistem, kar bi lahko bilo. In tako je na vseh obalah sveta. Vedno bilo ... vedno bo.« Neda R. Bric, *Trieste-Alessandria, Štorja od lešandrink*, gledališki list istoimenske predstave, produkcija Maska, Ljubljana, 2005.

¹⁴ Iz pisem, npr. *Rada bim znala če so Ti pustili mašino za šivat, ali so Ti jo tudi vzeli?*, in intervjujev je razvidno, da je bila Pepica odlična šivilja, ki je sebi in otrokom šivala nova in prikrojevala stara oblačila. V obdobju po letu 1940 je začela v Jelšane redno pošiljati pakete, v katerih so bila, kot lahko razberemo iz pisem, tudi lepa oblačila za Ivanovo družino.

¹⁵ Intervju s hčerko Cecilio (Cilko) Valenčič Dolgan in sinom Joejem Valenčičem, Cleveland, maj 2002.

UNITED STATES OF AMERICA

ORIGINAL
TO BE GIVEN TO
THE PERSON NATURALIZED

No. 4846910

Section No. 78489

Personal description of holder as of date of naturalization: (age 30 years) sex female color white
complexion fair color of eyes blue color of hair brown height 5 feet 4 1/2 inches
weight 135 pounds visible distinctive marks none
Marital status married former nationality Italy

I certify that the description above given is true, and that the photograph affixed hereto is a likeness of me.

Josephine Valencich
ED
50
TO BE PLACED IN A POSITION OF THE LOWER
EDGE OF THE PHOTOGRAPH

Josephine Valencich
(Complete and true signature of holder)

THE UNITED STATES OF AMERICA
Northern District of Ohio, SS:

Best known that Josephine Valencich
then residing at 1102 East 64th, Cleveland, Ohio
having petitioned to be admitted as a citizen of the United States of America, and as
a term of the Northern District of Ohio Court of the United States
Cleveland, Ohio held pursuant to law at
the court having found that the petitioner intends to reside permanently in the
United States and in all respects complied with the Naturalization Laws of the United
States in such case applicable, and was entitled to be so admitted, the court thereupon
entered that the petitioner be admitted as a citizen of the United States of America.
In testimony whereof the seal of the court is hereunto affixed this
day of April in the year of our Lord nineteen hundred and
Forty and sixty fourth and of our Independence the one hundred

C. B. Watkins
Clerk of the U.S. District Court.
By *[Signature]* Deputy Clerk.

PAPERS RECORDED
APR 29 1940
BOARD OF ELECTIONS
CLEVELAND, OHIO

DEPARTMENT OF LABOR

Slika 6: Potrdilo o pridobitvi ameriškega državljanstva, ki ga je Josephine Valencich prejela 19. aprila 1940.

Na kompleksnost nas opozarja migrantska korespondenca in nam jo približajo življenjske zgodbe ustne zgodovine. Prav to značilnost ustne zgodovine poudarja Paul Thompson: »Ta sposobnost delati povezave med ločenimi sferami življenja je notranja moč ustne zgodovine pri razvoju zgodovinske interpretacije. Pri proučevanju prehajanja od ene kulture k drugi, v času ali preko migracije, ne samo, da lahko preučujemo te kulture ločeno, lahko tudi opazujemo poti, ki jih posamezniki izberejo od ene kulture k drugi.«¹⁶ Prepletenost tradicije in modernosti, oddaljenosti in bližine, ohranjanja in spreminjanja nam odpirajo načini raziskovanja migracijskih procesov, kot sta ustna zgodovina in analiza korespondenc, ki tudi pri nas dobivajo svoje zagovornike in prakse.¹⁷ Tako migracijske izkušnje brezimnih množic počasi sestavljajo konkretne

¹⁶ Paul Thompson, *The Voice of the Past, Oral History*, Oxford, New York: Oxford University Press, 1988, str. 257.

¹⁷ Gl. Aleksej Kalc, Pisma in magnetofonski trakovi kot komunikacijska sredstva in viri za preučevanje izseljevanja: primer tržaške družine v Avstraliji, *Dve domovini/Two Homelands* 20, 2004, 153–174. Za uporabo korespondence v sodobnem zgodovinopisju, gl. Oto Luthar, *O žalosti niti besede, Uvod v kulturno zgodovino velike vojne*, Ljubljana: Založba ZRC, 2000.

individualne in družinske zgodbe, teorija in zgodovina migracij pa pridobivata neprecenljiv vpogled v subjektivne realnosti in socialne organizacije migrantov. Poleg tega nam ti viri omogočajo, da se oddaljimo od uveljavljenega pogleda na migrante kot na homogene skupine, ki jih določata etnična in razredna pripadnost, kot so Poljaki, Slovenci, Italijani ... in skromni nekvalificirani delavci. Omogoča nam izostriti perspektivo, v kateri se migranti pokažejo kot posamezniki s povsem različnimi odzivi na edino skupno okoliščino, to je nov ekonomski in socialni red, s katerim so soočeni. Kot poudarja John Bodnar in smo tako nazorno zagledali v opisu Pepičinega prihoda v Cleveland, se priseljenci »niso stiskali skupaj kot skupine tujcev ali delavcev, ampak so bili dejansko močno razdrobljeni po različnih enklavah glede na notranje statusne položaje, ideologijo in usmeritev. Pomembna posledica skupinske razdrobljenosti je v tem, da resnična dinamika, ki je pojasnjevala prilagoditev priseljencev, ni bila preprosto v odnosu priseljenke in ameriške kulture ali v točki, kjer so se v tujini rojeni delavci srečali z industrijskimi menedžerji, pač pa je bila na vseh točkah, kjer so se priseljenke družine soočale z izzivi kapitalizma in modernosti: v domovini, v soseski, v šoli, na delu, v cerkvi, v družini in v bratski dvorani.«¹⁸

V zadnjih desetletjih, in Bodnar je veliko prispeval k temu, se je pozornost raziskovalcev migracijskih fenomenov preusmerila iz asimilacijskega modela k pluralističnemu, torej od znane definicije migrantov, kot »uprooted«, k sodobnejši definiciji migrantov, kot »transplanted«.¹⁹ S tem se je tudi zanimanje iz dežele priselitve razširilo na dežele izselitve, kar je pomembno dopolnilo perspektivo raziskovalcev in obogatilo njihove rezultate. Tako vidijo zgodovinarji migracij, kot poudarja Samuel L. Bailey, »bolj kompleksen, dinamičen in odprt proces, ki se je začel v domači vasi in nadaljeval zunaj nje z migracijo, z vključitvijo v deželo gostiteljico in s sociokulturno prilagoditvijo. Ne predpostavljajo več enega samega rezultata, kot je asimilacija, zaključek procesa po določenem časovnem obdobju, ali neizogibnosti oziroma ireverzibilnosti določenih vzorcev interakcije. Ekonomske, socialne in politične strukture – kot tudi kulture domačih vasi – postanejo sestavni del razlag, kaj se je posameznikom v tujini zgodilo. Skupnosti, ki pošiljajo, in skupnosti, ki sprejemajo, so konceptualno povezane v okviru analize, ki tem raziskovalcem omogoča, da preučujejo istočasni vpliv kulturnega vztrajanja in spreminjanja.«²⁰

Za razumevanje migrantske izkušnje moramo imeti vpogled v gradivo, ki predstavlja

subjektivno perspektivo aktivnih posameznikov v zapleteni, nikakor ne linearni dinamiki.

¹⁸ John Bodnar, *The Transplanted, A History of Immigrants in Urban America*, Bloomington: Indiana University Press, 1985, str. XVII.

¹⁹ Gre za knjigi, ki sta pomembno prispevali k utemeljitvi in popularizaciji asimilacijskega oziroma pluralističnega modela migracijskega procesa. S svojima naslovoma sta metaforično nazorno opredelili bistvo obeh modelov: *The Uprooted*, torej »izkoreninjeni«, avtorja Oscarja Handlina je prvič izšla 1951, *The Transplanted*, torej »presajeni«, avtorja Johna Bodnarja pa dobrih trideset let pozneje, 1985.

²⁰ Samuel L. Bailey, *Immigrants in the Lands of Promise, Italians in Buenos Aires and New York City, 1870 to 1914*, Cornell: Cornell University Press, 1999, str. 10–11.

Baily in Ramella navajata nekatera vprašanja, ki nas zanimajo pri proučevanju subjektivnih procesov migracij. »Zakaj se posamezniki v tej veliki drami odločijo migrirati, medtem ko se mnogi ali celo večina prebivalcev njihovega domačega mesta odloči ostati? Kako si izberejo cilj? Kako najdejo prostor za življenje, delo in prijatelje? Kako se družijo med seboj in s pripadniki družbe gostiteljice? Kako se kot sodelujoči v migrantskem procesu spremenijo? Kaj se zgodi njihovi tradicionalni kulturi, njihovim družinskim in vaškim vezem ter njihovim osebnim prepričanjem in težnjam čez čas?«²¹

Na seznam bom dodala še niz vprašanj, ki se navezujejo na posameznike, predvsem družinske člane, ki so ostali, pa so prav tako vpleteni v migrantsko izkušnjo. Kaj pomeni za tiste, ki so ostali, odhod njihovih družinskih članov? Kako si organizirajo življenje, s čim zapolnijo praznine, ki so ostale za ljudmi, kdo jim pomaga pri delu? Kako ohranjajo vezi in prijateljstva tistih, ki so odšli, in z njimi? Kakšen je njihov status v ožji skupnosti, ko imajo migrante »pri hiši«, kakšne vaše vezi ohranjajo? Kako se spremenijo njihova osebna prepričanja, težnje in čustvovanja? In seznam še ni končan, saj se odpira niz vprašanj, povezanih s specifično migrantsko komunikacijo med tistimi, ki so odšli, in onimi, ki so ostali. Lahko rečemo, da je to srečna okoliščina, saj prav zaradi fizične ločenosti migrantska korespondenca sploh obstaja.

Slika 7: Mama Helena in hčerka Pepica leta 1928

²¹ Samuel L. Baily, Franco Ramella, nav. delo, str. 2.

Pri uporabi migrantske korespondence za raziskovalne namene so potrebni razmisleki, kako reprezentativna je neka korespondenca za splošno migrantsko izkušnjo in kako točna oziroma preverljiva so dejstva v pismih. Ker so pisma največkrat osebna in intimna, je zadnji premislek pogosto nepotreben, saj so prav osebna doživljanja in čustvovanja korespondentov njihova vrednost. Še več, vedeti moramo, da je vsak zgodovinski vir, ki izhaja iz človeške percepcije, subjektiven in da tako ustna zgodovina kot analiza korespondenc samo bolj jasno in nedvoumno opozarjata na to. Povsem jasno je tudi, da pisem ne moremo brati kot nujno nepristranskih, resničnih in iskrenih izpovedi misli in čustev podpisanega. Pismo je vedno socialno kontekstualizirano in sestavljeno tako, da »izpolni pričakovanja prejemnika, kot si jih pisec predstavlja«. ²² Glede reprezentativnosti pa velja upoštevati, da je posploševanje možno takrat, ko imamo možnost analizirati več migrantskih korespondenc ali primerjati to, kar je pri nas na razpolago, z obsežnim opusom tovrstnih raziskav, ki so bile že narejene v Evropi in drugod. O tem je obširno pisal Marjan Drnovšek, ki v svojih delih pogosto analitično in ilustrativno uporablja korespondenco in druge osebne vire. ²³ Terminološko svetuje, da je zaradi obojestranskega pošiljanja in prejemanja najbolje, »da se za pisma in druge oblike dopisovanja z migracijskega področja uporablja oznaka izseljenska korespondenca, saj so izseljenska pisma s formalnega vidika le pisma izseljencev, kar odgovori domačih, sorodnikov, znancev, prijateljev in uradnih institucij niso. Mogoče bi bila boljša oznaka selitvena korespondenca oziroma s tujko migracijska korespondenca, vendar je v Sloveniji v praksi izraz izseljenski uporabljen v najširšem pomenu besede in vključuje pojav kot celoto, to je izseljevanje in priseljevanje, in vse, kar sledi v odnosu med novim in starim svetom.« ²⁴ Termin migrantska korespondenca je po mojem mnenju primernejši od izseljenske korespondence iz istega razloga, kot je termin migrantska izkušnja primernejši od izseljenske izkušnje. Kot je očitno iz korespondence družine Udovič-Valenčič-Hrvatini, so za migrantsko izkušnjo pisma, ki potujejo čez ocean v eno smer, prav tako pomembna kot tista, ki potujejo v drugo. Pravzaprav skupaj tvorijo celoto in razkrivajo dinamiko, pri kateri so enakopravno udeleženi tako tisti, ki so odšli, kot tisti, ki so ostali. Za preučevanje subjektivnih procesov migracij s pomočjo družinskih korespondenc, intervjujev, življenjskih zgodb in drugih osebnih gradiv je celo v primeru, ko proučujemo življenje posameznikov v njihovem novem domu, morda bolj primeren termin migranti kot pa izseljenci, ker je manj zavajajoč oziroma redukcionističen.

²² Paul Thompson, nav. delo, str. 104.

²³ Gl. *Usodna privlačnost Amerike: Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*, Ljubljana: Založba Nova revija (Korenine), 1998; *Pot slovenskih izseljencev na tuje, Od Ljubljane do Ellis Islanda – otoka solza v New Yorku, 1880–1924*, Ljubljana: Založba Mladika, 1991, in *Pismo Apolonije Noč od Sv. Jožefa/St. Joseph, Minnesota (1855)*, *Dve domovini/Two Homelands* 18, 2003, 63–81.

²⁴ Marjan Drnovšek, *Osebno in javno v izseljenski korespondenci, Dve domovini/Two Homelands* 20, 2004, str. 117.

Drnovšek definira tudi pomembnost oziroma vrednost migrantske korespondence, kjer upošteva dva kriterija, »ohranjenosti obojestranske korespondence v daljšem časovnem obdobju in bogastvu vzporednih virov, ki nam omogočajo analiziranje korespondence v kontekstu prostora in časa.«²⁵ Po obeh kriterijih je družinska korespondenca družine Udovič-Valenčič-Hrvatini velike vrednosti, saj je oboje in celo »štiristranska« v časovnem obdobju, ki se razteza skozi več kot trideset let, dopolnjujejo pa jo osebna pričevanja družinskih članov iz Clevelanda in Jelšan. V njej je vsebovana reprezentativna migrantska izkušnja, ki zahteva nadaljnje poglobljeno proučevanje. Kajti, kot poudarja Drnovšek, izseljenstva »ne predstavljajo samo organizacije, društva, ohranjanje slovenske istovetnosti v tujini, problematika asimilacije, stiki s staro domovino ipd., ampak zlasti ljudje, izseljenci in njihovi potomci in vsi ostali bližnji in daljni, ki so ostali v stari domovini. Zlasti ti so doživljali svoje in samo njim usojene zgodbe, ki so se, če so se, ohranile le v zapisih, ki jih običajno najdemo v pismih. Zato nam morajo pisma vzbujati večjo radovednost, kot jim jo navadno posvečamo.«²⁶

EPILOG

Pepica Valenčič je po materini smrti nadaljevala z rednim pisanjem v Jelšane, le da sta naslovnika postala brat Ivan in njegova žena Elka. Marca 1941 jima je čestitala ob rojstvu hčerke Cilke in Elki dajala nasvete, kako naj pazi nase, pri tem pa obujala spomine: *kolko solz sem prelila za mojo mamo vsakikrat, ko nisem imela nobenega tudi v bolnišnici ko sem bila od gasa zmešana sem klicala njeno ime. A tudi danes se niso še solze posušile. Zmiraj sanjam od njih, pa ko pridem domov ne najdem jih več doma v hiši pa jih iščem na pokopališču. Pa v sanjah si očetov grob hitro najdem od mame pa ga nemorem. Zato te prosim piši mi kje so mama pokopani, če so blizu pokojnega očeta. Poleg besed so od 1940 dalje čez ocean redno potovali paketi s hrano, obleko in obutvijo, s katerimi je Pepica dragim v Jelšanah pomagala prestatati vojno in povojno pomanjkanje. Novembra 1950 je napisala: *Prva leta, ko sem sem prišla, ko ni Jože tri leta in pol delal. Tako sem bila slaba, če bi se imela na koga obrnit, bi tudi jaz prosila. Pa vsi smo bili ednaki siromaki. Kako me je bolelo, ko nisem mogla mami nič pomagat. Čakat smo mogli boljše bodočnosti, in res, časi so se spremenili, da tisti, ki je zdrav in dela tudi lahko po človeško živi. Razmere so se izboljšale seveda na kakšen račun, na račun vojne. Vi pa še danes čakaste.**

Poleti 1960 je po tridesetih letih obiskala Jelšane s svojima otrokoma Cilko in Joškom. Ko je bila košnja končana in se je izteklo poletje, je odpotovala nazaj v Cleveland.

²⁵ Prav tam, str. 120.

²⁶ Prav tam, str. 143.

Slika 8: *Pepica, sin Joe in hčerka Cecilia pred domačo hišo v Jelšanah leta 1960.²⁷*

²⁷ Od desne proti levi: brat Ivan, Pepica z otrokoma, hčerka Cecilia-Cilka in pred njo stoječi šestletni sin Joe-Joško, ter Ivanovi otroci, Cilka, Miro in Rado.

SUMMARY

THE SUBJECTIVE REALITY OF MIGRATION PROCESSES: TO READ, LISTEN TO AND TO UNDERSTAND MIGRANTS' EXPERIENCES

Mirjam Milharčič Hladnik

The correspondence of the family Udovič-Valenčič-Hrvatín span over many decades among the mother Helena and her youngest son Ivan in Jelšane (Slovenia) and her other three children who emigrated to Americas. Her son Josip left for Cleveland in 1923 and her daughter Pepica joined him in 1930. Her oldest son Anton left for Buenos Aires (Argentina) in 1926. In the text I presented the correspondence from the period between 1930, when Pepica left home and 1940, when mother Helena died. The letters were exchanged mainly between Pepica and mother Helena, though all members of the family were involved.

I find the correspondence intimate and emotional on one hand and restrained and reserved on the other. It is emotional where they write about how much they love and miss each other, regardless if the letter was written by the mother, the son or the daughter. And it is restrained when they write how difficult and miserable life conditions were, no matter if the letters were written in Cleveland, Buenos Aires or Jelšane. They all tried to make the decade of economic depression and political oppression look bearable and manageable. In this regard, it is interesting that the correspondence shows almost no descriptions of the social context of the USA or Argentina. There are no descriptions of everyday life, people, habits, culture in these far away lands. There are, on the other hand, a lot of descriptions of the encounters with the people from the same village and Jelšane local area who were also immigrants. Sometimes it looks they lived very much similar life as they would have lived it back home.

However, I included in the analysis of the family correspondence the narratives of Pepica's children, which I collected and taped in Cleveland in 2002. From their narratives a very different picture emerged. They described their mother as very involved with the Slovenian language, culture, tradition and community. At the same time, they described her also as a modern, English speaking woman, who sent them to the summer art courses at The Cleveland Museum of Art. Here I show how valuable is the combination of the migrants' correspondence and the oral history for the understanding of the migration processes. It provides a broad picture and insight of migration experiences of individuals and their families at home and at home away from home from different perspective: the immigrants are not seen as clusters of aliens defined by their ethnicity and working capabilities but as individuals, who made the decisions in different ways and achieved different results.

The correspondence offers an important material for the research of the subjective reality of Slovenian migration processes. It shows that the participants of the migration process – those, who left and those, who stayed – were active, dynamic individuals, who made ambitious decisions taking into account the historical circumstances, but also their personal preferences. The migration correspondence is together with the oral history, life stories and interviews, an indispensable source of relevant information on the intimate perception of the world – the “new” and the “old” one.

SLOVENSKI IZOBRAŽENCI IZ PRAGE NA HRVAŠKO

Irena Gantar Godina*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško

Prispevek je pripoved o treh slovenskih izobražencih, Luku Zimi, Lovru Mahniču in Franju Marnu, ki so se v poznih petdesetih oz. začetku šestdesetih let 19. stoletja odločili raje študirati v Pragi kakor na Dunaju ali v Gradcu. Kot pravi slovanofili so se kot gimnazijski profesorji zaposlili na Hrvaškem, kjer so bili po letu 1860 priča povečanemu hrvaškemu nacionalizmu. Razmeram in zahtevam hrvaške družbe so se dobro prilagodili in obenem ohranili tudi svojo nacionalno zavest.

KLJUČNE BESEDE: izobraženci, izseljenci, šolstvo, (južno)slovanska ideja, Češka, Hrvaška

ABSTRACT

Slovenian intellectuals from Prague to Croatia

The article is a survey of the three Slovenians emigrant intellectuals in late 50ies and 60ies of 19th century, Luka Zima, Lovro Mahnič and Franjo Marn, who, for their national and political convictions, preferred studying in Prague rather than in Vienna or Graz. As true Slavophiles they worked as grammar teachers in Croatia where they witnessed the then increasing Croatian nationalism. Although they had to adjust to then conditions they successfully preserved their Slovenian national identity, too.

KEY WORDS: intellectuals, displaced persons, education, (South)Slavic idea, Czech lands, Croatia

Slovenske izobražence oz. študente, ki so študirali ali na Dunaju, v Gradcu in pozneje tudi v Pragi, obravnavamo kot t. i. začasne izseljence, saj so se po končanem študiju vračali v domovino. Taki so bili v večini, bili pa so tudi taki, ki se po končanem študiju niso vrnili v domovino, marveč so se – hote ali nehote – zaposlili drugod, nekateri tudi na Hrvaškem. To je bilo posebej očitno v obdobju Bachovega režima, ko sta bili med mnogimi Slovenci še vedno živi tako slovanska kot ilirska ideja. Obe sta Slovence navdihovali že v času pred in med 1. vseslovanskim kongresom v Pragi leta 1848 ter po njem. Med mnogimi slovenskimi izobraženci in študenti na Dunaju in v Gradcu se je tedaj utrdilo prepričanje, da morajo tudi sami kaj storiti za širitev, dvig

* Irena Gantar Godina, dr. zgodovine, docentka, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija.

in večji pomen slovanske in južnoslovanske ideje med Slovenci. To naj bi uresničevali predvsem s krepitvijo slovanske solidarnosti in vzajemnosti. Med pomembnimi vzorniki, kako delovati za slovansko vzajemnost,¹ je bil tedaj Slovenec gotovo Matija Majar, katerega delovanje je bilo pomemben kašipot. Vzornike so imeli tudi med Čehi in Hrvati; zlasti po letu 1848, in še bolj po 1859, so Slovenci še pozorneje spremljali delovanje čeških politikov, kulturni in siceršnji stiki s Čehi pa so postajali vse pogostejši in plodnejši. Po letu 1848 tudi študij na pretežno nemških univerzah za slovenske študente ni bil več tako samoumeven; novo, slovansko alternativo so našli na tedaj sicer še nemški Karlovi univerzi v »slovanski« Pragi. Že v zgodnjih petdesetih letih so se nekateri slovenski izobraženci odločili, da bodo namesto na Dunaju ali v Gradcu raje študirali v Pragi. Kljub temu da je bila univerza tedaj še nemška, so verjeli v spodbudno slovansko okolje. Med tistimi, ki so se že leta 1849 odločili za študij v Pragi, je bil Jernej Francelj,² poznejši »Slovenec na Hrvaškem«, ki ga je mogoče uvrstiti med »prave« izseljence, saj je na Hrvaškem ostal do smrti. Čeprav ga je Miklošič nagovarjal, naj ostane na Dunaju, je bil Francelj tako navdušen nad slovansko idejo, da se študiju v Pragi ni želel odpovedati. Leta 1849 se je vpisal na zavod Budeč za ljudskošolsko učiteljstvo v Pragi, ki je imel takrat izredno velik ugled, saj so se nanj poleg bodočih učiteljev vpisovali tudi starejši češki učitelji. Hkrati je na Karlovi univerzi v Pragi študiral tudi slovanske jezike, češki in poljski jezik, primerjalno jezikoslovje, na tehniški fakulteti pa je med naravoslovnimi predmeti izbral fiziko, kemijo, botaniko, geologijo in fiziologijo.

V petdesetih in šestdesetih letih je Francelju sledilo še nekaj Slovencev, ki so se odločili za študij v Pragi in potem nadaljevali svojo poklicno pot na Hrvaškem, med drugimi npr. glasbenik Fran Gerbič (tudi Gerbic), filolog Franjo Marn, slavist Lovro Mahnič, klasični filolog in slavist Luka Zima, šolnik matematik in fizik Josip Žitek, France Rebec³ Klasični filolog in slavist ter zgodovinar, pripovednik, publicist in kulturni delavec Josip Stare. Vsem je bilo skupno navdušenje za slovansko in južnoslovansko kulturno sodelovanje, kar je bil eden pglavlitnih razlogov, da so svojo poklicno in življenjsko pot nadaljevali v tedaj že hrvaški, ne več »ilirski« Hrvaški. Med njimi so se le Stare, Gerbič in Žitek po upokojitvi vrnili v domovino, drugi pa so ostali na Hrvaškem do smrti.

Ti, ki so na Češkem študirali že v petdesetih letih, Jernej Francelj, Lovro Mahnič, Luka Zima in Franjo Marn, so se tudi v novem okolju soočali z Bachovo politiko, ki

¹ Najnovejša publikacija o Majarju je zbornik *Matija Majar Ziljski v česko-slovinskem kontekstu*, Minulost, přítomnost a budoucnost vzájemných kulturních styků/Matija Majar Ziljski v česko-slovinskem kontekstu. Preteklost, sodobnost in prihodnost medsebojnih kulturnih stikov, Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna, Praga 2004; predvsem prispevka Staneta Grande, *Pomen Matija Majarja v slovanski zgodovini* (str. 12–24) in Kamila Valšika, *Vzájemněslovanský jazyk Matiji Majarja a jeho kontakty v Čechách* (str. 89–95).

² Irena Gantar Godina, *Slovenski intelektualci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821–1889)*, Dve domovini/Two Homelands, 2004, št. 19, str. 165–182.

³ V. Smolej, *France Rebec in Čehi*, Slavistična revija 1959/60, št. 12, str. 271–283.

ni dovoljevala političnega ali narodnobuditeljskega dela. Toda Čehi so svojo kulturno dejavnost kljub temu nadaljevali, npr. z ustanovitvijo društva Měšťanská beseda leta 1845,⁴ ki ga je ustanovil František L. Rieger in je takoj postalo središče češkega praškega meščanstva. Po vzoru praškega so podobna društva nastajala tudi v drugih čeških mestih. Slovenski študenti so lahko vseskozi spremljali živahno, ne le literarno dejavnost čeških ustvarjalcev. Tako so bili priča izdaji prvega, v češkem jeziku pisanega naravoslovnega časopisa Živa, ki ga je leta 1852 začel izdajati naravoslovec Jan Evangelista Purkyně (1787–1869). Leta 1854 je Jan Herben⁵ izdal ljudske balade Šopek narodnih pripovedk, Božena Němcova pa je dokončala svoje delo Babica. Za Čehe sta bili pomembni tudi leti 1857 in 1858; leta 1857 je Jan Neruda izdal svojo prvo pesniško zbirko, leta 1858 pa je izšel literarni almanah Máj,⁶ v katerem je nastopila nova literarna generacija na čelu z Vitoslavom Halkom,⁷ Janom Nerudo,⁸ Karolino Svetlo⁹ in Adolfom Heydukom. Generacija, ki je s svojim umetniškim delom skušala presegati nacionalne okvire, je s svojo dokaj razvejano in razmeroma široko literarno-kulturno dejavnostjo močno vplivala tudi na slovenske študente, tako v ustvarjalnem kot v nacionalnozavednem smislu; v tem obdobju morda najbolj na Lovra Mahniča in Luka Zima, čeprav v Mahničevem in Zimovem življenjepisu avtorji kot »osrednja vpliva« omenjajo le »južnoslovanska« literata; na Mahniča naj bi vplival Hrvat August Šenoa, na Zimo pa srbski pesnik Jovan Jovanović - Zmaj.

⁴ Po češkem zgledu so tudi na Slovenskem začeli ustanavljati čitalnice, v katerih so potekale tudi besede. Po letu 1860 je bila prva čitalnica ustanovljena v Trstu (Slovanska čitalnica), sledile so ji v Mariboru (Narodna čitalnica), avgusta 1861 tudi v Ljubljani, kjer so, tako kot na Češkem, z igrami, govori, petjem in plesom budili narodno zavest in uvajali slovenski jezik kot občevelni jezik srednjega sloja.

⁵ Karel Jaromír Erben (1811–1870), češki pisatelj, jezikoslovec, zgodovinar, preučevalec folklore, zbiratelj narodne dediščine.

⁶ Med Slovenci je revija Máj sicer vzbudila nekaj pozornosti, več pa malce pozneje, leta 1906, ko so med avstrijskimi Slovani izvedli anketo, kako slovanski politiki in izobraženci razumejo slovansko vzajemnost, kaj menijo o medсловanskem sodelovanju. Vprašanja so poslali tudi Ivanu Hribarju. Slovenski časnik Naš list je anketo ponatisnil šele leta 1907 in naslednje leto Hribarjev odgovor. V češkem Maju so ga objavili šele leta 1911.

⁷ Vitezslav Halek (1835–1874), češki pisatelj, dramatik in novinar. Redaktor glasila Narodní listy; zelo dejaven v odboru Umělecke besede.

⁸ Jan Neruda (1834–1891), češki pesnik, novinar, pisatelj, umetnostni kritik, ki se je po letu 1860 najbolj posvetil urednikovanju dnevnika Čas in po letu 1865 dnevniku Narodní listy.

⁹ Karolina Světlá (1830–1899), češka pisateljica, ena glavnih predstavnic literarne skupine Máj.

KLASIČNI FILOLOG IN SLAVIST LUKA ZIMA

Luka Zima, rojen 1830 v Podložah, se je že kot gimnazijec navdušil za (južno)slovansko idejo in kulturno povezovanje. Sprva je obiskoval gimnaziji v Majšperku in Mariboru, kjer sta njega in prijatelja Josipa Žitka¹⁰ v nižjih razredih gimnazije navdušila za učenje hrvaškega jezika predvsem profesorja Franjo Schperka in Dominik Buswald,¹¹ v višjih razredih pa je dijake za učenje slovenskega in hrvaškega (ilirskega) jezika navduševal katehet Jurij Matjašič.¹² Zima in njegov sošolec Josip Žitek sta se pod tem vplivom odločila za odhod v Zagreb, kjer sta leta 1853 maturirala.¹³

Zima se je po maturi vpisal na univerzo v Gradcu, kjer je ostal tri leta (1853–1856), leta 1857 pa sta se z Žitkom¹⁴ odločila oditi v Prago. Zaradi pomanjkanja denarja sta odšla kar peš. V Pragi je Zima vpisal študij klasične filologije, Žitek pa je študiral matematiko in fiziko.

Kakor za njune predhodnike, je bila tudi za Zimo in Žitka Praga usodna za nadaljnje odločitve. Zima se je v Pragi dobro naučil češki jezik in, kot je zapisal Križan, »popolnoma si je tam prisvojil tudi literaturo češkega naroda.«¹⁵ Za njegovo nadaljnje življenje in delo je bilo pomembno srečanje s srbskim pesnikom Jovanom Jovanovićem - Zmajem,¹⁶ ki mu je še bolj približal idejo panslavizma in slovanske vzajemnosti ter vzbudil navdušenje za južnoslovansko kulturno sodelovanje. Jovanović - Zmaj je vplival na Zimovo odločitev, da se je po končanem študiju »odločil ostaviti svojo domovino,

¹⁰ Josip Žitek (1832–1899), šolnik, Zimov prijatelj in sošolec, s katerim sta skupaj peš odšla v Prago. Žitek je v Pragi študiral matematiko in fiziko na filozofski fakulteti in leta 1856 na prigovarjanje Zime in s priporočilom F. Miklošiča dobil službo profesorja na srbski veliki gimnaziji v Sremskih Karlovcih. Leta 1871 so ga premestili v Leoben, kjer je ostal eno leto; 1872 je dobil službo v Ptuj, kjer je ostal do upokojitve 1891. O njegovem delu na ptujski gimnaziji ima lepe spomine njegov učenec Matija Murko. Zapisal je, da je bil Žitek »odličen, meni nepozaben učitelj matematike in naravoslovja ...« toda ... »knjižne slovenščine pa ni znal dovolj ...« Matija Murko, *Spomini*, SM Ljubljana 1952, str. 19–20. Po upokojitvi se je preselil v Novo mesto, kjer je tudi umrl (SBL, str. 975, Lc).

¹¹ J. Križan, *Luka Zima*, Kres 1885, št. 2, str. 112 (112–115).

¹² Jurij Matjašič (1808–1892) je v letih 1850–1853 poučeval slovenščino na mariborski gimnaziji. V tridesetih letih 19. stoletja se je navdušil za ilirizem in ilirske publikacije, ki jih je v okviru dijaške knjižnice, ustanovljene 1851, tudi naročal in priporočal dijakom. Bil je tudi med kandidati dunajske Slovenije za predstavnika v državnem zboru, toda dela ni prevzel. Po letu 1861, ko je postal dekan v Jarenini, je sicer izgubil stik z dijaštvom, toda ostal je njihov podpornik in dobrotnik. Tudi vse svoje imetje je zapustil dijaškemu semenišču v Mariboru. (SBL, peti zvezek, Ljubljana 1933, str. 71–72, Gr.)

¹³ SBL, petnajsti zvezek, Ljubljana 1991, str. 815, (Gtr).

¹⁴ O Žitkovi slovanski duši naj bi pričal tudi portret Karla Havlička Borovskega na steni njegovega kabineta na gimnaziji v Ptuj (Murko, str. 33).

¹⁵ J. Križan, *Luka Zima*, Kres 1885, št. 2, str. 113.

¹⁶ Jovan Jovanović - Zmaj (1833–1904), srbski pesnik, ki se je navduševal za nacionalno in politično osvoboditev vseh južnoslovanskih dežel. S svojimi idejami in delovanjem je imel velik vpliv tako na hrvaške kot na slovenske izobražence tistega časa.

v kateri bi bil posebno takrat lahko dobil službo» in se »vrnil na Hrvaško ...«, ¹⁷ saj naj bi ga bil prav Jovanović - Zmaj nagovarjal, naj sprejme pravkar razpisano službo. Jovanovićevo prigovarjanje pa je bilo za Zimo le dodatna spodbuda, saj se je že sam odločil, da bo spoznal in preučeval slovanske narode, njihove jezike in običaje. Morda je prav zato Križan zapisal, da se Zima vse od svojega študija na gimnaziji dalje »ni mnogo več bavil s svojim maternim jezikom in zato se tudi ni v njem toliko izuril, kakor je bila sprva njegova želja ...« ¹⁸ Leta 1858 ¹⁹ se je torej zaposlil kot profesor grščine ²⁰ in latinščine na gimnaziji v Sremskih Karlovcih, kjer je bil zelo priljubljen in spoštovan. Kljub temu pa si je vseskozi želel poučevati na državni gimnaziji, kar se mu je uresničilo šele po dvajsetih letih. Leta 1876 je dobil mesto na gimnaziji v Varaždinu, kjer je ostal do upokojitve leta 1893. Kot upokojenega profesorja ga je srbska vlada povabila predavati na beograjsko univerzo, kjer je postal prvi profesor grščine. Predaval je lahko le do leta 1897, ko je moral zaradi oslabeledih oči opustiti predavanja. Po upokojitvi se je vrnil v Varaždin in tam leta 1906 umrl.

Zamenjava okolja, češkega oz. praškega s hrvaškim, vsaj v političnem smislu – tudi na Hrvaškem je vladal Bach – na Zimo ni imela posebnega vpliva. Češka in Hrvaška sta se razlikovali predvsem po splošni razvitosti in dejstvu, da so v tem obdobju morali Hrvati nagovarjati praktično dva gospodarja, Avstrijo in Ogrsko. Toda Zima je podobno kot na Češkem tudi na Hrvaškem lahko spremljal narodno navdušenje in, kolikor jim je bilo do 1860 dovoljeno, delovanje hrvaških narodnih buditeljev. Sam pa kot državni uradnik ni mogel javno sodelovati ali se družbeno udeleževati, predal se je svojemu delu v šoli in pisanju učbenikov.

Zima se je na Hrvaškem povsem posvetil raziskovanju in razpravam o jezikovnih vprašanjih hrvaškega jezika, tako da so ga obravnavali kot strokovnjaka in poznavalca hrvaškega jezika. Posvečal se je npr. vprašanju sintaktične razlike med čakavščino, kajkavščino in štokavščino ..., ²¹ preučeval srbsko in hrvaško pesništvo ipd. ter objavil vrsto razprav s tega področja. Hrvatje so mu dali priznanje, saj je leta 1882 postal dopisni član Jugoslovanske akademije, v Srbiji pa mu je srbski kralj podelil red sv. Save. V Srbiji je postal tudi častni član »Matice srbske« in član »Srbskega učenega društva«.

Kljub svojemu (južno)slovanstvu se Zima ni odrekal ne slovenskemu jeziku ne poreklu, čeprav s slovenskimi kulturniki ali znanstveniki ni imel veliko stikov. V rokopisnem

¹⁷ J. Križan, *Luka Zima*, Kres 1885, št. 2, str. 113.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ France Kovačič je v nekrologu zapisal, da je prišel v Karlovce že leta 1868 (F. K., *Luka Zima*, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 1906, str. 91).

²⁰ V prelomnem času, leta 1860, so mnogi nasprotovali prevelikemu številu ur latinščine in grščine pa tudi nemščine, ki da jih predavajo na račun drugih predmetov in s tem obremenjujejo že tako zelo obremenjene učence. Pisec je latinščini sicer priznaval, da ima velik pomen za cerkveno, politično, zgodovinsko in pravno življenje Hrvatov, manj tolerance je pokazal za grščino. Predlagal je, naj ure grškega in nemškega jezika prerazporedijo med druge predmete, kar bi razbremenilo učence, ki bi tako dosegali boljše rezultate, v: *Novi gimnazijalni sustav*, Pozor, let. I, št. 57, 6. prosinca 1860.

²¹ Luka Zima, Nacrt naše metrike narodne s obzirom na stihove drugih narodov a osobito Slovena; isti, Sintaktične razlike izmedju ča i kaj i štokavštine; idr.

oddelku NUK je shranjeno eno samo Zimovo pismo²² Mihaelu Lendovšku,²³ ptujskemu vikarju, velikemu slavofilu in raziskovalcu življenja in dela Gregorja Maljevca.²⁴

Zima je bil priljubljen in spoštovan tako med dijaki v Sremskih Karlovcih²⁵ kakor tudi v Varaždinu. Hrvatoma je sicer ostal v spominu kot »slovenački rodoljub«, ki je delal dobro tudi za Hrvaško. Ali, kakor je zapisal Križan, ima »delovanje našega rojaka v hrvatskeji literaturi lepo in častno mesto« in še dodal, da je bil »dober mož svojeji ženi in brižen oče svojih otrok. On živi edino za svojo obitelj, za šolo in znanost.«²⁶

»...BIJAŠE NAOKO CJEPIDLAKA, SATIRIK...«²⁷: FILOLOG LOVRO MAHNIČ

Spremembe, ki so nastopile z ukinitvijo Bachovega režima in vzpostavitevijo ustavne monarhije, so tudi avstrijskim Slovanom, predvsem Čehom in Hrvatoma pa tudi Slovencem, odpirale nove spodbude, pomenile so začetek novega, drugačnega političnega in kulturnega delovanja. Sproščeno ozračje je spodbudilo avstrijske Slovane, tudi Slovence, da so še poglobili medsebojno sodelovanje in povezovanje.

Na drugi strani pa so dogodki in razmere v šestdesetih letih 19. stoletja v Avstriji, npr. avstrijsko-pruska vojna, poraz Avstrije, delitev monarhije na dve polovici leta 1867, okrepljena Nemčija, notranje pa tudi gospodarske in finančne razmere v monarhiji, vse to je med avstrijskimi Slovani zbuvalo bojazen, da bodo v prihodnosti Slovani v Avstriji potisnjeni v še večjo neenakopravnost.

Po zlomu Bachovega režima leta 1859 oz. 1860, ko je bila sprejeta federalistična oktobrska diploma, je leta 1861 izdani februarški patent, ki je predvideno federalizacijo sicer nekoliko okrnil, uveljavil ustavno monarhijo. Takrat se je življenje v vseh deželah monarhije bistveno spremenilo, posebej v deželah avstrijskih Slovanov. Na Češkem se je na primer v tem času »zgodila« med drugim tudi ločitev čeških političnih (idejnih) duhov na staročehe,²⁸ ki so predstavljali konservativni del, ter mladočehe, ki so se zavzemali za radikalnejše in liberalnejše poteze češke politike.²⁹ Že leta 1861 je izšla

²² Pismo L. Zime iz Varaždina z dne 9. 3. 1882, v katerem mu sporoča, da ne v gimnazijski knjižnici in v Varaždinu sploh ni mogel najti knjige Gregorja Malevca.

²³ Mihael Lendovšek (1844–1920), rodoljub, urednik; o njegovem življenju in delu je dokaj natančno pisal dr. France Lukman v Slovenskem biografskem leksikonu, IV. zvezek, Ljubljana 1932, str. 635–636.

²⁴ O G. Maljevcu: Alojz Jembrih, *Prilog proučavanju doprinosa desetorice Slovenaca hrvatskom jezikoslovlju, književnosti i kulture od 16. do 19. stoljeća*, Slovenci v Hrvaški, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995, str. 70–72.

²⁵ K. Petrović, *Istorija srpske pravoslavne velike gimnazije Karlovačke*, Novi Sad 1951.

²⁶ 27 J. Križan, Luka Zima, *Kres* 1885, št. 2. str. 115.

²⁷ Avgust Šenoa (1932), Prijan Lovro, *Sabrana djela Augusta Šenoe*, knjiga III, Zagreb, Binoza, str. 279.

²⁸ Staročehe sta vodila Palacky in F. L. Rieger.

²⁹ Mladočehe so vodili brata Julius in Eduard Gregor ter Karel Sladkovsky.

prva številka časopisa v češkem jeziku *Narodní listy*, kjer je František R. Rieger objavil češki politični program, ki je med drugim vseboval zahtevo po nacionalni enakopravnosti, spoštovanje človekovih pravic ipd. Še pomembnejše je bilo takratno dogajanje na kulturnem področju. Leta 1862 sta Miroslav Tyrš in Jindřich Fügner ustanovila Praško telovadno jednoto, ki so jo leta 1864 poimenovali Sokol. Na Slovenskem so telovadno društvo Južni Sokol ustanovili že leta 1863. Leta 1863 so na Češkem ustanovili društvo Umetniška beseda (*Umělecká beseda*), na Slovenskem pa so leta 1866 ustanovili Dramatično društvo, ki je hitro preraslo ljubljanske okvire.

Med pričami pomembnih sprememb v političnem in kulturnem življenju Češke ni bilo veliko Slovencev. Eden redkih, ki je v tem času študiral v Pragi, je bil slovenski filolog, Lovro Mahnič,³⁰ rojen leta 1832 na Uncu pri Planini. Mahnič je, preden se je odločil za študij v Pragi, kljub temu da mature na ljubljanskem Alojzijevišču ni opravil, lahko na Dunaju več let poslušal predavanja iz slavistike. Seznanil se je z Janezom Trdinom, ki je po svojem odhodu na Hrvaško, sprva v Varaždin in potem na Reko, omogočil, da je lahko tudi Mahnič skupaj z njim nekaj časa poučeval na reški gimnaziji. Trdina je Mahniča opisal kot zelo nadarjenega in marljivega študenta z velikim talentom za jezike, ki pa si ni znal najbolje organizirati osebnega življenja. Zaradi težavnega značaja je imel več sovražnikov kot prijateljev, pa tudi ti ga niso nikoli povsem razumeli. Od Slovencev na Slovenskem je ostal v stiku predvsem s Franom Levstikom, ki je Mahniču, kot je razvidno iz dopisovanja, potožil o svojem položaju v Ljubljani in mu posojal denar. Mahnič se je Levstiku z Reke oglasil dvakrat; potem ko je zvedel, da sta se Levstik in Vilhar razšla, mu je ponudil možnost zaposlitve na Hrvaškem: »Če nimaš na Kranjskem nič priličnega, bi se dalo na Hrovaškem za-Te kaj dobiti, ker bo šlo veliko švabov preč ...«³¹ Hkrati je poudaril: »... Nadjam se, da bo kmalu prišel tisti čas, ko nam ne bo treba na Kranjskem več švabskega sistema, švabskih matur in take ropotije – ampak gledali bomo na ljudi ... in takrat tudi tebi ne bo treba biti v strahu ...«³² Informacijo iz Slovenije o ustanovitvi Slovanske čitalnice v Trstu leta 1861³³ je sicer označil kot lepo, toda razumel jo je kot povsem politično dejanje. »... Čitaonica vaša je lepa rejč, ali gledajte da ne zaspate popolnoma ... Brez politike ne boste nič opravili ...« Tako kot njegovi kolegi na Slovenskem, se je tudi Mahnič zavzemal za izdajanje političnega časopisa, saj: »... Mislim, da tudi ti misliš, da nam ga je bolj treba kakor vsakdanjega kruha ...«³⁴ Svojo zahtevo je navezoval predvsem na napade »triesterice«³⁵ ob ustanovitvi Slovanske čitalnice, na katere Slovenci niso odgovorili, po Mahničevem mnenju pa bi vsekakor morali.

³⁰ SBL, 5. zv., Ljubljana 1933, str. 1.

³¹ Mahničevo pismo Levstiku z dne 28. 12. 1860, Reka, objavljeno: Avgust Žigon: *Bridka zgodba iz Levstikovega življenja*, Slovan, 1917, str. 102.

³² Ibid.

³³ Ustanovljena 29. januarja 1861.

³⁴ Mahničevo pismo Levstiku z Reke, 29. 5. 1861 (MS 491, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

³⁵ *Triester Zeitung*, izhajal od 1851 do 1918, glasilo avstrijskih Tržačanov, gl. Silvana Monti Orel: *I giornali triestini dal 1863 al 1902*, Trieste 1976, str. 26.

Predan (južno)slovanski ideji se je že na reški gimnaziji sprl z ravnateljem Štefanom Vidicem,³⁶ o čemer je posredno pisal tudi Levstiku: »... Tukaj v Reki smo blizu revolucije – Rečani nečejo nič vedeti za Hrovate – in zmeram demonstracije delajo proti njimi – Posebno pa so hudi na nas gimnazijske učenike, ker mi narbolj hrovaštvo podpiramo ...«³⁷ Mahnič ni skrival svojih simpatij do hrvaškega narodnega gibanja tudi pozneje ob premestitvah, zato je imel težave tudi, potem ko so ga premestili v Split. Na Reki je kot nadomestni učitelj dobil možnost opravljanja izpitov v Zagrebu, kar je napovedal v pismu Levstiku.³⁸ »Jaz bom šel kmalu en dan v Zagreb in se bom dal tam vprašati – Če bo šlo po sreči, bom do pusta že dekret dobil – ali pa vsaj do velike noči ...« Toda ni znano, zakaj ni odšel v Zagreb. Morda zato, ker se mu je takoj po vzpostavitvi ustavne monarhije izpolnila želja oditi v Prago, kjer se je v študijskem letu 1861/62³⁹ vpisal na jezikoslovne študije na Karlovo univerzo. Med drugimi je poslušal tudi predavanja Martina Hattala,⁴⁰ slovaškega jezikoslovca, in leta 1862, ali kakor lahko beremo v pismu Franu Levstiku, konec leta 1862 oz. januarja ali februarja 1863,⁴¹ končal študij slavistike.

Tudi za Mahniča, tako kot za mnoge Slovence, je bila Praga usodna za njegovo nadaljnje delo in življenje. Nanj so vplivali tako slovansko okolje, češka kulturna in politična dejavnost kakor tudi ljudje, ki jih je tam srečal in se družil z njimi. Med njimi je bil tudi hrvaški pisatelj August Šenoa, takrat študent prava v Pragi. Mahnič in Šenoa sta tudi na Hrvaškem ostala v dobrih odnosih, njegovo življenje pa je Šenoa orisal v delu *Prijan Lovro*.

Marca 1863 je Mahnič zapustil Prago; toda ni se vrnil v domovino, ponovno je odšel na Hrvaško, kjer je dobil mesto nadomestnega profesorja na gimnaziji v Osijeku. Kot poroča Trdina,⁴² se je tudi tu zapletel v težave, tako da je moral, že potem ko je naslednje leto začel poučevati in je bil imenovan za rednega profesorja slavistike in francoščine, leta 1864 zapustiti Osijek. Zaradi težav v Osijeku si je Mahnič želel vrnitve v domovino, kar je omenil tudi Levstiku. Prosil ga je, če bodo »potrebovali na ljubljanski gimnaziji učitelja ...«, naj pogleda, »če rabijo tudi za staro filologijo (grško, latinsko,

³⁶ Janez Trdina, *Štefan Vidic, ravnatelj reške gimnazije*, Bahovi huzarji in Iliri, Ljubljana 1903, str. 235–259.

³⁷ Mahničovo pismo Levstiku z dne 28. 12. 1860, Reka, v: Avgust Žigon: *Bridka zgodba iz Levstikovega življenja*, Slovan, 1917, str. 102.

³⁸ Ibid.

³⁹ Zadnje Mahničovo pismo Levstiku z Reke ima datum 29. 5. 1861, zato je najverjetneje, da se je v Prago odpravil septembra oz. oktobra 1861.

⁴⁰ Martin Hattala, slovaški jezikoslovec, pedagog; bogoslovec, ki se je ukvarjal predvsem s slovanskim jezikoslovjem. Leta 1854 je objavil delo *Glasoslovje staročeškega, novočeškega in slovaškega jezika*, ki mu je omogočilo službovanje na Filozofski fakulteti v Pragi. Napisal je tudi prvo sistematično slovaško slovnico *Gramatika slovaškega jezika in Kratko slovaško slovnico*.

⁴¹ Mahničovo pismo Levstiku iz Osijeka je datirano s 17. 4. 1863. V njem piše: »Pred dvema mesecema sem ti pisal iz Prage, pa sem na Dunaju zvedel, da ga nisi dobil ...« (MS 491, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁴² Trdina je zapisal, da se je Mahnič udeležil t. i. ameriškega dvoboja in »težke stave«, »vse zaradi ljubezni in poroke ...«, v: *Bahovi huzarji in Ilirci*, str. 193–195.

slavjansko) ... da se bom jaz potrudil, da pridem spet enkrat domu – saj veš, da je doma vendar še narboljši.«⁴³ Iz pisma Levstiku iz Osijeka razberemo, da se je ne glede na delovno vnemo in načrte prav tu počutil najbolj osamljenega: »Pravi vzrok, zakaj ti pišem, je pravo za pravo ta, ker želim imeti v svoji domovini enega človeka, kakor si ti, in to posebno v znanstvenih zadevah, kar se tiče slovenščine in sploh slavjanščine ...« Levstiku je razkril načrt, da bo za program osiješke gimnazije napisal nekaj »o jugoslavjanskih jezikih, kakor se namreč eden k drugemu in kako so vsi k takojmenovani staroslovenščini. Potreboval bom za to delo, kar se tiče slovenščine, nekoliko razjašnjenja o izgovoru posameznih krajev ...«⁴⁴ Kakor mnogi učitelji in profesorji na Hrvaškem, je bil tudi Mahnič velikokrat v finančnih težavah, kar je omenil tudi Levstiku, ter dodal, da bi se raje zadolžil na Slovenskem kakor na Hrvaškem, saj so »nekateri Kranjci, ki so nedavno pred mano tukaj bili profesorji, take nesramne dolgove delali, da je nazadnje še poštenega človeka sram denarja na posodo iskat ...«⁴⁵

Še aprila 1863 je v enem od pisem iz Osijeka Levstiku omenil, da bo sicer v kratkem »definitivno imenovan«, kar mu je sporočil sam »supremus scholarum direktor Dr. Rački«, ki je prišel »reorganizirat našo zanemarjeno in demoralizirano gimnazijo«, in hkrati računal, da pride jeseni v Ljubljano.

Toda šolske oblasti so ga premestile v Split, poučevati pa so mu dovolili samo nemščino. Tudi po premestitvi v Splitu ni skrival svoje privrženosti (južno)slovanski ideji in simpatij do hrvaškega narodnega gibanja, čemur je ravnatelj gimnazije Svilović vseskozi nasprotoval in mu v mnogočem oteževal življenje. Zadnje, sicer zelo kratko pismo je Levstiku poslal iz Splita 25. januarja 1865. Na kratko mu je omenil razmere v Splitu, ki da so »skoraj kakor pri nas na Kranjskem ... napredovali bomo – ampak počasi.«⁴⁶ nič pa ni omenjal drugih, usodnejših težav, ki so močno vplivale na njegovo zdravje.⁴⁷ Leta 1866 si je sam vzel življenje.⁴⁸

Glede na njegov bolj ali manj bohemski način življenja je skorajda razumljivo, da ni zapustil kakega večjega opusa. Med najpomembnejše delo gotovo sodi študija *U kojem razmerju su jugoslovenski jezici prama staroslovenštini s jedne a medju sobom sa druge strane?*, ki so jo leta 1863 objavili v Osijeku.⁴⁹ V delu je skušal dokazati, da je slovenščina glede jerov in jorov na prvotnejši razvojni stopnji, kot je bila staroslovenščina pred tisoč leti; zato slovenščina ni hčerka, ampak samo najbližja sestra staroslovenščine.⁵⁰ »Razmerja«, kakor je okrajšano imenoval svoje delo, so brali tudi njegovi kolegi tako na Hrvaškem kot na Slovenskem. Slovenski gimnazijski profesor Sebastijan Žepič je izvode Razmerja »prodajal« tudi v Varaždinu, kjer je služboval in

⁴³ Mahničovo pismo Levstiku iz Osijeka, 17. 4. 1863 (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁴⁴ Mahničovo pismo Levstiku iz Osijeka, 17. 4. 1863 (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁴⁵ Mahničovo pismo Levstiku iz Osijeka, 19. 4. 1863 (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁴⁶ Mahničovo pismo Levstiku iz Splita, 25. 1. 1865 (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁴⁷ SBL, 5. zv., Ljubljana 1933, str. 12.

⁴⁸ Trdina poroča, da si je zaradi odpovedane poroke prerezal žile na roki, str. 195.

⁴⁹ Izvestje o kraljevske veliki gimnaziji u Oseku 1863.

⁵⁰ Logar, *Lovro Mahnič*, SBL, 5. zv., Ljubljana 1933, str. 12.

o tem obvestil tudi Levstika. Omenil je, da je prodal »7 eksemplarjev Razmerja ... pet iztisov pa je ostalo neprodanih ...« najverjetneje zaradi previsoke cene: »Cena je temu delu (35 K) nekaj prevelika ...«⁵¹ O Mahničevih »Razmerjih« pa je imel dokaj slabo mnenje hrvaški slavist Vatroslav Jagić.⁵²

Mahničeva nadarjenost, zvestoba slovenstvu ter slovanski in južnoslovanski ideji sta torej ostali zabeleženi le v spominih in zapisih njegovih sodobnikov, posebej v zapisih Janeza Trdine in pisatelja Augusta Šenoe.

KLASIČNI FILOLOG FRANJO MARN

Dve leti zatem, ko je Mahnič zapustil Prago, se je tja začasno priselil tedaj najmlajši slovenski praški študent, poznejši klasični filolog Franjo Marn. Rodil se je leta 1845 v Štangi pri Litiji, gimnazijo je obiskoval v Ljubljani. Najverjetneje se je pod vplivom takrat ponovno aktualnega slovanskega čustvovanja leta 1865 vpisal na študij klasične filologije na Karlovi univerzi v Pragi. V Pragi ni bil le študent, dejaven je bil tako na literarnem področju, objavljal je prozne⁵³ in pesniške⁵⁴ prispevke, prevajal,⁵⁵ v slovenščino je npr. prevedel veseloigro Karla Sabine⁵⁶ *Inserat ali išče se nevesta* in

⁵¹ Sebastijan Žepič Levstiku, 12. 11. 1863 (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁵² Logar, *Lovro Mahnič*, SBL, 5. zv., Ljubljana 1933, str. 12.

⁵³ -r-, Moč ljubezni, Slovenska Vila, 1865.

⁵⁴ -r-, 10 lirskih poskusov, Slovenska Vila 1865.

⁵⁵ Prevajal je gledališke predstave, npr. leta 1863 Körnerjevega *Nikolaja Zrinskega*, leta 1864 Wiesemanov *Skriti biser* ipd.

⁵⁶ Karel Sabina (1813–1877), češki radikalni demokrat, publicist, pisatelj in literarni kritik. Znan je predvsem kot izjemno aktiven v letih 1848 in 1849, ko je aktivno sodeloval s češkim radikalnim demokratom Josefom Vaclavom Fryčem. Že pred letom 1848 je bil član tajnega političnega društva Repeal, urejal časnika Praške noviny in Včela, leta 1849 pa prevzel redakcijo Novine Lipy Slovanske, kjer je veljal kot vodja levega krila redakcije. V času vseslovanskega kongresa 1848 je sodeloval tudi z ruskim anarhistom Mihaelom A. Bakuninom, s katerim naj bi skupaj pripravila vstajo čeških radikalov. Maja 1849 so ga aretirali in ga obsodili na smrt, pozneje pa kazen znižali na 18 let zapor. Po amnestiji leta 1857, še v času Bachovega režima, je bil spet na prostosti. Toda ponovno je začel delovati šele po 1860, predvsem kot publicist, pisec krajših povesti in romanov. Njegovo najzanimivejše delo, izdano leta 1861, je bilo »Duhovni komunizem«, v katerem je najbolj izpostavil pravico vsakega posameznika do izobrazbe. O tem je predaval v mnogih delavskih in državljanskih in občanskih društvih in na zborovanjih. Čeprav mu je bilo najbližje takratno delavsko gibanje, se s privrženci socialistične ideje ni družil. V tem času je napisal tudi libreto za operi Prodano nevesta in Branibor pri Čehih. Toda Sabinovo javno nastopanje se je končalo leta 1872, ko se je razvedelo, da je bil policijski ovaduh. Javnost ga je proglasila za izdajalca naroda, njegovo ime je izginilo iz čeških časopisov, njegove knjige iz knjigarn, na plakatu za Prodano nevesto pa so natisnili le začetnici. Čeprav se je branil, da je izdal le enkrat, so po letu 1918 odkrili, da je vse od 1859 pod imenom Roman in za dobro mesečno plačo poročal o političnem delu ljudi, tudi tistih, ki so mu bili zelo blizu. Objavljal je le še pod psevdonimom in umrl v veliki revščini. (v: *Kdo byl kdo v našich dejinách do roku 1918*, Nakladatelstvo Libri, Praha 1996, str. 357 – 358.)

druge, kakor tudi na publicističnem. Z dopisi⁵⁷ o življenju v Pragi je ohranjal stik z domovino, saj je bil na Češkem tudi leta 1866, torej ravno v času, ko je bila Avstrija v vojni s Prusijo. Marn je pisal tudi poljudne, predvsem naravoslovne članke, ki so jih objavljali Slovenske večernice, Koledar sv. Mohorja in Slovenski gospodar. V Pragi je na predlog svojega brata sestavil tudi Slovnico češkega jezika z berilom, ki ga je leta 1866 profesor Josef Vavru predlagal v natis Slovenski Matici.⁵⁸ Natis je utemeljil s poudarkom, da je knjiga »marljivo zdelana in utegne pospeševati slovstveno vzajemnost ter koristiti posebno šolski mladini ...«, ⁵⁹ kar sta potrdila tudi recenzenta Janez Bleiweis in Luka Svetec. Slovenska Matica je knjigo natisnila leta 1867.⁶⁰

V nasprotju z Mahničem ali Zimo Marna Praga ni prevzela, saj jo je že naslednje leto, leta 1867, zapustil in študij raje nadaljeval v Gradcu, kjer ga je leta 1869 tudi končal. V Gradcu je kot učiteljski kandidat poučeval grški in latinski jezik ter zemljepis. Potem ko je 1870 opravil državni izpit iz klasične filologije in slovenščine, je bil imenovan za suplenta na zagrebški veliki gimnaziji; za profesorja na tej gimnaziji je bil imenovan leta 1876. Umrl je leta 1905 v Zagrebu.

Svoje vtise o Pragi je pošiljal v Zgodnjo danico, ki jih je z veseljem objavljala.⁶¹ Iz njih je mogoče razbrati razloge, zakaj je zapustil Prago, medtem ko o odločitvi za študij v Gradcu ali poznejši odločitvi za odhod na Hrvaško žal ni zapustil pričevanj.

Med poglavitnimi razlogi, zakaj je iz Prage raje odšel študirat v Gradec, bi bila lahko Marnova globoka predanost katoliški cerkvi. Že v prvem dopisu iz Prage ne zasledimo za slovenske študente običajnega navdušenja nad slovansko Prago; Marn je najprej opazil »čudno« versko življenje na Češkem. Ugotavljal je, da je bilo na cestah in trgih vse polno ljudi in »lepo število še taci, ki so lepo zložno pohajkovali, ker se jim na milem svetu nikamor ni mudilo. – Tako je bilo na trgu; v cerkvi pa ni bilo nič tega hruma, pa tudi gneče nobene, ker je bila tako prazna ... In tako je bilo ob času, ko je pri nas v cerkvi vendar viditi več ljudi, nego zunaj. Nezadovoljen s tem, kar sem vidil, od druge strani pa vendar vesel, da Slovenci vsaj v eni reči, in ravno v tej naj poglavitnejši – nismo zadnji, jo zavijem v stransko ulico ...«⁶² Kakor da ne bi bil seznanjen s češkimi narodnimi junaki, se je čudil in celo zgražal nad podobami Jana Husa in Jurija Poděbradskega; motilo ga je tudi nedeljsko delo praških obrtnikov. »Posebno pa sem čutil, da nisem doma, ko sem v nedeljo popoldne stopil k oknu svoje stanice. Vidil sem, kako so v nasprotni hiši krojači, v drugi koj zraven čevljarji tebi nič meni nič pridno

⁵⁷ Leta 1865 in 1866 v Zgodnji danici (v nadaljevanju: ZD).

⁵⁸ Josef Vavru (1832–1905), češki gimnazijski profesor, služboval na gimnaziji v Ljubljani v letih 1859–1887, 1887 se je upokojil. Z Levstikom je sodeloval pri sestavljanju slovenske telovadne terminologije.

⁵⁹ Sporočilo o V. odborovi seji slovenske Matice, Novice (v nadaljevanju: N), št. 48, 1866, str. 387.

⁶⁰ Obenem so odborniki na sestanku opozorili tudi, »da bi glede na slovansko vzajemnost bilo prav potrebno, da se uči na naši gimnaziji bližnji hrvaško-srbski pa češki jezik ...« (ibid).

⁶¹ Šr. v SBL navaja, da je Marn leta 1866 objavljati tudi v Slovenskem gospodarju, čeprav je začel izhajati šele naslednje leto, 1867 (vir: D. Lončar, Politično življenje Slovencev, str. 134).

⁶² Iz Prage. – n., ZD, 1865, list 35, str. 281.

šivali, kakor bi bil navaden delavnik. V tretji hiši sem opazil urarja, ki je skerbljivo kolesce pilil, v četrti zopet krojača itd ...⁶³ Marn je zato z olajšanjem objavil govor rektorja Karlove univerze, dr. Nahlovskega, ki je v svoj nagovor novincem vključil tudi kritiko akademikov, ki da ne obiskujejo cerkve: »V serce me je speklo, ko sem prišel zadnjo nedeljo v cerkev, kjer se opravlja služba Božja za tiste, ki so nemškega rodu in nisem videl ne enega akademikarja v cerkvi ...« Pozval jih je, naj pri študiju ne pozabijo tudi na vero, saj se »vsako nedeljo in praznik opravlja nalašč za vas služba božja, za Slovane posebej in za Nemce posebej.« Navdušen nad rektorjevimi besedami pa se ni mogel izogniti kritiki čeških študentov, ki da jih nekaj sicer že pride k nedeljski maši, nikakor pa ne toliko, »koliko bi jih moglo biti ...« Kljub temu je za češke študente našel nekaj pohvalnih besed: »Eno pa se mora hvaliti pri čeških dijakih, namreč to: da nimajo razen svoje čitavnice ... in razun nekterih manjih zgolj vednostnih družbic, nikakoršnih zvez in skupščin po kavarnah in kerčmah med sebo. V tem se res odlikujejo od nemških buršev, ki so povsod zraven, kjer je kaj nerodnega ali pa neumnega ...«⁶⁴

Iz nadaljnjih Marnovih dopisov razberemo predvsem, da sta ga tako češka družba kot samo življenje na Češkem razočarala prav na verskem področju. Kritiziral je njihov verski tisk,⁶⁵ zlasti ga je pretreslo spoznanje, da sta na Češkem, kjer je izhajalo okrog 70 listov v češkem jeziku, izhajala le dva »katoliško-cerkvena časnika ... pa še ta dva nista nič kaj obširna ...«⁶⁶ Tudi v kavarni, v katero je zahajal, je imel na razpolago le en verski časnik, pa še ta je bil protestanski, medtem ko »od katoliškega se ve da ni sluha ne duha ...« Kljub temu da sta mu ugajali zunanost in vsebinska raznolikost novega, od leta 1865 tiskanega lista protestantov, *Illustrovaný evangelický Vestník*, ki je bil namenjen koristim cerkve obeh ver, je bil do same vsebine zelo kritičen: »Rad bi bil zvedil, kateri da je pravi namen tega novega časnika, in kakšne misli prav za prav ima priprosto ljudstvo, ktero se protestantom prišteva ...« Marnov komentar: »... ako pomislim, da prestopajo cele vasi k protestantovstvu in kakšen pomen se z besedo 'mistr Hus' navadno sklepa, me obide neki strah in pred očmi se mi vrstijo spet nekdanje verske homatije na tej zemlji ... Pa še eno o tej zadevi: Znano je, kako slovito delo se izdaja v Pragi, mislim 'Naučni slovník'. V tej knjigi je govorjenje tudi o skušnjavah hudičevih in tu stoji od besede do besede: 'Za izgled se imenuje pravljica o padu prvih staršev'.«⁶⁷ Uredništvo je njegove besede komentiralo zelo pomenljivo: »Znano je, da perve glave literatov veči del niso naše vere; torej ni čudo. Vr.?!«⁶⁸ Z obiskom cerkva je bil zadovoljen le v času velikega tedna in velikonočnih praznikov, ko so »bile tudi tukaj cerkve zelo obiskane. Nikoli, kar sem tu, še nisem videl tako polnih cerkva pri službi Božji in pri pridigah ...«⁶⁹ Toda obhajanje šmarnic v Pragi je bilo zanj spet

⁶³ Nav. d., str. 282.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ *Praga – n.*, ZD, 1866, list 5, str. 38.

⁶⁶ To sta bila Blahověst in Časopis katolickeho duhovenstva.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ *Praga*, 5. mal. travna, -n., ZD, list 11, 1866, str. 84.

razočaranje. Sicer so jih obhajali, toda »kolikor mi je znano, samo v dveh cerkvah. Obiskuje jih sicer v primeri proti Slovenskemu prav malo ljudi, pa vendar več kakor sem jih pričakoval ...«⁷⁰

V novem protestantskem časniku so ga posebej zmotile razprave o jezuitih, katerih namen je Marn označil kot »priprostega nevedneža podučiti kaki sovražniki človeštva da so jezuiti«. Zato se je prav vprašanju vloge in pomena jezuitov posvetil tudi v drugih dopisih iz Prage, zlasti potem, ko so začeli v Narodnih listih razpravljati o odvečnosti samostanov in pisati proti jezuitom. Posredno je zapise v Narodnih listih komentiral, tako da je ponatisnil mnenje iz češkega Časopisa katoliškega duhovenstva, v katerem so vrsto trditev iz Narodnih listov postavili na laž, zlasti trditve, da so jezuiti »šole v Čehih ponemčili in mladost odnarodnjevali ...«⁷¹ Uredništvo Zgodnje danice se mu je pridružilo s komentarjem: »Hujskanje zoper jezuite ni prav nič družega, razun en kos tiste 'kulture', zoper katero ravno ti gospodje sicer o vsaki priliki kričijo! čudo, da pljuč ne izkašljajo!«⁷²

Kaže, da je Marna verska »mlačnost« Čehov tako prevzela in pretresla, da v svojih dopisih češkemu političnemu in kulturnemu življenju skoraj ni posvečal pozornosti. Kot študenta ga je sicer zanimalo število vpisanih študentov, toda največ pozornosti je posvetil primerjavam števila vpisanih čeških in nemških študentov. Število vpisanih čeških študentov se je že nekaj let redno večalo – leta 1865 se jih je vpisalo skoraj 100 več. Število vpisanih nemških študentov pa se je v študijskem letu 1865/66 zmanjšalo za 44 – vpisalo se jih je 544. V tem letu je bilo vpisanih tudi precej Srbov in Poljakov, medtem ko je bilo prejšnja leta več Hrvatov, »zdaj pa jih je komaj toliko kakor Slovencev ...«⁷³ Žal v svojem zapisu ni navedel, koliko vpisanih Slovencev je bilo tisto leto. Pisal je tudi o študijskem programu v drugem semestru: napovedano je bilo 175 lekcij, 9 v latinskem in 27 v češkem jeziku, od tega v češkem jeziku 11 na modroslovnem oddelku. Med najpomembnejšimi profesorji je omenil profesorja Kvičala,⁷⁴ Hattala⁷⁵ in predvsem izpostavil profesorja Vocela,⁷⁶ ki da bo predaval »slovansko starinstvo«,

⁷⁰ Praga, 25. maj, -n-, ZD, list 17, 1866, str. 135.

⁷¹ Kaj je kej novega po širokem svetu? Jezuiti v Pragi, ZD, list 30, 1866, str. 239–240.

⁷² Iz Prage, ZD, list 31, 1866, str. 247.

⁷³ Praga, 5. mal. travna. -n-, ZD, list 11, 1866, str. 84.

⁷⁴ Jan Kvičala (1834–1908), češki klasični filolog, prevajalec, pedagog, politik, od leta 1867 redni profesor na univerzi v Pragi, leta 1878 je bil izvoljen za dekana. Politično je začel delovati leta 1880, ko je bil izvoljen za poslanca v državnem svetu, kjer se je posebej angažiral za razdelitev univerze na nemško in češko. Leta 1882, ko je bila uresničena ideja češke univerze, je imel veliko zaslug za ustanovitev nekaterih stolic. Veliko dela je posvetil položaju čeških učiteljev in razvoju šolstva nasploh, zato so ga proglasili za častnega občana Prage. Znanstveno se je uveljavil s prevajanjem antične književnosti, kritičnimi študijami o Platonu, Homerju, Hesiodu in drugih ter s članki o grški in latinski sintaksi ipd. (Kdo byl kdo v našich dejinach do roku 1918, Nakladatelství Libri, Praha 1996, str. 231.)

⁷⁵ Martin Hattala (1821–1903), gl. op. 37.

⁷⁶ Jan Erazim Vocel (1803–1871), češki pisatelj, arheolog, kulturni zgodovinar, narodni buditelj. Leta 1850 je bil na praški univerzi med prvimi imenovan za izrednega profesorja arheologije in umetnostne zgodovine. Njegovo najpomembnejše delo v dveh delih Prazgodovina češke

kar so za »vsacega Slovana silno važne reči, ki se ne obdelujejo povsod ...« in pozval slovenske študente, naj tisti, ki nameravajo študirati, mislijo tudi na to.

Kot bodoči srednješolski profesor se je precej ukvarjal tudi z vprašanjem srednješolskih programov, zlasti gimnazijskih, v katerih je videl, zlasti v opuščanju filozofije na avstrijskih gimnazijah, veliko pomanjkljivosti. Opuščanje filozofije naj bi bilo škodljivo predvsem za nadaljevanje študija na bogoslovju.⁷⁷ »Res je težko razumeti, kako je mogla filozofija tako neusmiljeno biti izpahnjena iz naših učilišč, tem bolj, ker je znano, da je domovina naše gimnazijske osnove Pruska, kjer so menda tudi že otroci modrovali.« Med vzroki, zakaj tako, je videl predvsem prevelik pomen Kantove filozofije, ki da je »z vsakoverstno sofistiko skušal dokazovati, da vsa naša vednost in vse naše spoznanje ne sega nad to, kar telesno občutimo, in da tudi tu more imeti le subjektivno veljavo – je imenoval to filozofijo.«⁷⁸ Vir vsega zla je bil Spinoza, »oče novih panteistov«, sem pa je prištel še Fichteja, Schellinga in Hegla. Marn je svoja razmišljanja oprl na filozofijo španskega filozofa in teologa Jaimeja Luciana Balmesa,⁷⁹ ki naj bi se bil uprl »blodnjam človeškega duha«, ki da je izjavil, da »tako imenovana nemška filozofija (je) prav za prav sam nesmisel, zavrt v gosto meglo nerazumevnih fraz«.⁸⁰ Marn je po tem sklepal, da se je dvom, ki ga je v to filozofijo izražala cerkev, kazal tudi kot grožnja božjemu in človeškemu pravu, in prav v tem nezaupanju je videl vzrok, da se je avstrijsko ministrstvo za znanost odločilo za ukinitve modroslovja v učnih načrtih. Svoje nasprotovanje je utemeljeval s trditvijo, da »bi filozofija bila pri natančnem učenju bogoslovskih nauk koristna ali celo potrebna ...«, in nadaljeval skeptično: »... toda, kaj ko jo imajo za mater vseh grehov na polji vede, zlasti pa za orožje pri napadih na verstvo ...« Prepričan je bil, da »ne obdelovanje modroslovske vere, marveč frivolni duh, našemen v oblike modroslovske, je izpodrival in spodriva še zdaj podlage vedenja verstvenega in občanskega, on je zapeljeval in zapeljuje človeškega duha v brezbožni prostor nečimernega modrovanja ...«⁸¹ In čeprav so bile mnoge znanosti zlorabljene tako kot filozofija, so preživele, zato opuščanja filozofije ni mogoče upravičiti. Najverjetneje je Marn poznal tudi Balmesovo delo »Protestantizem,

dežele je izšlo leta 1866 in 1868. Z njim je utemeljil češko arheološko znanost. Bil je tudi urednik prvega češkega arheološkega časopisa *Pamatky archeologicke*, ki ga je začel izdajati leta 1854 in izhaja še danes. (Kdo byl kdo v našich dejinách do roku 1918, Nakladatelství Libri, Praha 1996, str. 453–454)

⁷⁷ Praga, 5. m. tr. -n-, ZD, list 12, 1866, str. 95.

⁷⁸ Praga, 14. m. tr. -n-, ZD, list 13, 1866, str. 102.

⁷⁹ Jaime Luciano Balmes (1810–1848), španski filozof in publicist. Med njegova pomembnejša dela sodijo npr. Primerjava protestantizma s katolištvom in njegov vpliv (odnos) do evropske civilizacije (1844), leta 1846 *Filosofia fundamental*, leta 1847 *Filosofia elemental*, kompendij, ki so ga kmalu prevedli tudi v angleščino in ga mnogo uporabljali v šolah. V obeh delih se je ukvarjal tako s filozofijo Kanta, Hegla kot tudi Descartesa in Leibnitza, najbolj pa je nanj vplival Jouffroy, predstavnik t. i. škotske šole, ki je postavljala v ospredje predvsem intelektualni instinkt in zane-marjala objektivna dejstva v dojemanju resnice.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Nav. d., str. 103.

primerjava s katolicizmom⁸², ki je bilo hitro prevedeno v italijanščino, nemščino in angleščino.

Kot mnoge Slovence doma ali na Hrvaškem,⁸³ so tudi Marna v Pragi »motili« štetilni Judje; Praga je bila po njegovem mnenju »s temi ljudmi precej obdarvana. Imajo jih baje okoli deset tisoč Izraelovih otrok ... Stanujejo pa večidel vsi skupaj v posebnem oddelku mesta, ki se zato Židovsko mesto imenuje, in volijo si tudi svoje zastopnike v deželni zbor ...« in se »... večidel derže ver svojih očetov in le malo je spreobrnjenih. Kar pa jih je, so večidel zelo spoštovani in učeni možje in dobri katoličani.«⁸⁴ V katoliško vero spreobrnjene je prišteval med dobre Jude in kot takega je posebej izpostavil univerzitetnega profesorja dr. Loeweja. Tudi odmeven škandal, tatvina srebra, ki se je zgodil v rudniku srebra v Příbramu, je brez omahovanja pripisal Judom, saj so »največ deleža (imeli) pri tej tatvini judje. Zlasti Abraham Taussig, zlatar v Pragi ...«, ki naj bi prejemal srebro od drugih »Příbramskih judov«. Hkrati je primerjal položaj rudarjev v Příbramu in okolici s položajem slovenskih rudarjev in žebjarjev v Železnikih in Kropi, ki naj bi bili »ravno tako revni ali pa še revnejši kakor pri nas. Od teh ljudi so, se ve da judje, ki se jih sploh na Češkem ne manjka, jemali žeblje ...« in jih izkoriščali, kar je povzročalo nemalo sovraštva do Judov. Še več, »razdeva vse, kar je judovskega. Razbija okna, terga strehe, razdeva hišno orodje brez ozira na vrednost, ali pa zmeče v vodo. Srečen je jud, kateri oddide lakote skerčenim pestem ...«⁸⁵ O veliki kraji v Příbramu so na kratko poročali tudi v Novicah, toda bolj previdno, vnaprej niso obtoževali nikogar.⁸⁶ Marn v Pragi ni izstopal s svojim antisemitizmom, taka razmišljanja niso bila tedaj nič posebnega. Celo tako svetovljanska skupina, kot je bila literarna skupina Máj, je imela do Judov odklonilen odnos. Najbolj se je izpostavil pesnik Jan Neruda, ki je, sicer malce kasneje – leta 1869, objavil politično študijo, antisemitsko polemiko *Pro strach židovsky (V strahu pred Judi)*, kjer je napadel judovski odnos do denarja. Nerudovo študijo so pozneje zlorabili »pravi« češki antisemiti v reviji Česka obrana,⁸⁷ medtem ko so v študentskem listu Studentské směry poskusili analizirati

⁸² Jaime Luciano Balmes, *El Protestantismo comparado con el Catolicismo en sus relaciones con la civilizacion Europea*, Barcelona 1844.

⁸³ Pismo Sebastijana Žepiča sorojaku Cimpermanu z dne 8. 1. 1856: »... Ali domorodcev tu nije mnogo. Tu vam je preveč otrok Izraelovih, in ti vse, kjer se koli ugnezdijo telesno in duševno pokončujejo. Hvala Bôgu, da te gadje zalege dozdej Ljubljana in sploh kranjska dežela še nima. Ti so vam ljudje brez srca, brez domorodstva, katerih Bog je denar ...« (MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

⁸⁴ Iz Prage, .n., ZD, list 35, 1865, str. 281.

⁸⁵ Praga, 13. sušca -n., ZD, list 10, 1866, str. 77.

⁸⁶ Novice, 1866, št. 9.

⁸⁷ Organizujme se, *Česka obrana, Politicki list antisemitski*, 1898, let. I, štev. 1, str. 1–2. List je izhajal samo eno leto (1898), potem pa so ga prepovedali. List s podobno vsebino je bil tudi Hlasy s Podripska, katerega vsebina je bila, tako kot vsebina lista Česka obrana, skrajno protijudovska. Oba lista sta imela posebni rubriki, Česka obrana je imela Antisemitska hlídka, Hlasy Antisemitska a narodova hlídka.

in omiliti njegova razmišljanja.⁸⁸ Toda Neruda ni bil edini, proti Judom je pisala tudi Božena Němcova, podobne članke sta objavljala tudi Havlíček in Palacký.

Kljub kopici predsodkov do Čehov, ki so prevladovali pri Marnu, pa jim je moral kot velik domoljub priznati uspešen boj za enakopravnost češkega jezika. Pozdravil je cesarjevo potrditev zakona o uvedbi češkega jezika na srednjih šolah leta 1866 in trdno verjel, da se bo nekaj podobnega moralo zgoditi tudi na Slovenskem. Pričakoval je, da »menda vendar ne bo nobeden nasprotoval našim tirjavam, sej smo tako ponižni, da še za vso ravnopravnost ne prosimo, ampak samo za kerhliček ...«⁸⁹ Zaskrbljen zaradi premajhne skrbi za šolske učbenike je lahko ugotovil le, da so v nasprotju s Slovenci Čehi »stopili zopet za en korak naprej ...« Navduševal se je nad Riegerjevim predlogom, naj vsak pomembnejši predmet predavajo v češčini, pa tudi izpiti iz teh predmetov naj bodo v češkem jeziku. V tem ni videl kakih posebnih privilegijev, saj so Čehi dosegli le to, »kar jim po vsi pravici gre«.⁹⁰ S primerjavo položaja češkega in slovenskega kmeta je dokazoval, da je zahteva po poučevanju v slovenskem jeziku upravičena. Češki kmet je že kar dobro izobražen, omikan, česar za Slovence ni bilo mogoče reči, saj slovenskega kmeta »podučujejo v tolikanj hvalisani in vsiljevani nemščini«. Tako slovenski kmet ni imel možnosti spoznavati novih dognanj v kmetijstvu in zato tudi ni napredoval. V razpravah o pomenu jezika se je Marn skliceval na ideje Humboldta in Šafarika. Najbližja mu je bila Humboldtova trditev, da je prava domovina kateregakoli ljudstva prav njegova narodna govorica, zato poteka potujčevanje najhitreje prav pri jeziku. Marn je materni jezik enačil z narodnim jezikom, zato je človek prav skozi (določeno) govorico član določene skupnosti, naroda. Za Marna kot bodočega šolnika je bila tudi Šafarikova ugotovitev, da je bilo uvajanje nemškega jezika v češke šole eno najbolj škodljivih uredb, priložnost, da je tezo o škodljivosti prenesel tudi na slovenske razmere. Poudaril je velik pomen maternega jezika v šolah, saj »jezik materni je in ostane natorni organ naših najglobokejših misli, verni obraz našega notranjega življenja. Jezik s svojo posebnostjo vlada naše bistvo, on je prava stvarivna in izobraževalna moč.«⁹¹

Boj za jezikovne pravice je bil v Marnovih očeh ena redkih pozitivnih plati, ki jih je doživel oziroma doživljal v Pragi, saj Praga zanj resnično ni bila najprej in predvsem slovansko mesto, slovanska prestolnica; ali kakor mu je pisal prijatelj iz domovine, »kako imenitna se nam Slovincem Praga zdi, ker nam vzajemnost slovanska ni samo prazna beseda ...« Marn je Prago doživljal predvsem s temnejše plati, kot mesto samomorov, umorov, nesreč, goljufij in predvsem slabotne vernosti oz. premajhne predanosti katolištvu. Toda kljub nezadovoljstvu z razmerami na Češkem je v kratkem času študija v Pragi lahko napisal tudi priročnik za učenje češkega jezika.⁹²

⁸⁸ Jan Neruda o otacze židovske, *Studentské směry*, 1899, št. 2, str. 45–47.

⁸⁹ Praga, -n-, ZD, list 5, 1866, str. 38.

⁹⁰ Praga, 5. mal. travna, -n-, ZD, list 11, 1866, str. 84.

⁹¹ Praga, 13. sušca, -n-, ZD, list 10, 1866, str. 77–78.

⁹² Gl. op. 52.

Istočasno kot Marn sta v Pragi študirala tudi Fran Gerbič in France Rebec. Gerbič, ki je na praškem konservatoriju študiral od leta 1865 do 1867, je v Pragi izdajal tudi Liro Sionsko, revijo, v kateri je objavljial svoje cerkvene napeve. Tudi Marn je nekaj časa sodeloval z Gerbičem, predvsem kot pisec nabožnih pesmi.⁹³

Rebec je v nasprotju z Marnom iz Prage v domovino pošiljal povsem drugačne dopise, saj so bili njegovi vtisi o Pragi povsem drugačni. Rebeca je zanimala predvsem politična plat takojšnjega dogajanja, zato je večinoma poročal o političnih dogajanjih, poudarjal predvsem pomen slovanstva in svoje protinemštvo. Povsem drugače kot Marn je komentiral odlok, s katerim so Čehi pridobili pravico uporabe češkega jezika na visokih šolah. V »češki zmagi« je videl predvsem »zmago narodovo, ktere bo vsa zemlja češka vesela ... da pa bodo z zobmi škripali taki možaki, ki ne privoščijo nam Slovanom ne slane vode ne ... Čeravno je predlog zmogel le z 20 glasovi, veselo je vendar, da možje, kakor knezoškof in kardinal praški, škof Jirsik, župan mestni, mnogo knezov in grofov, profesorjev in dohtarjev, mestjanov in obrtnikov so glasovali za predlog.«⁹⁴ Vse te je omenil tudi zato, da je lahko zbodel Slovence: »Kako je pri vas na Slovenskem to, žalibog! vse drugače. Vaši škofje – kje so? Vaši plemenitniki – kje so? Ali nikar ne obupajte ... zmaga češka pomaga tudi ravnopravnosti na Slovenskem na noge, ako bog da in sreča junaška!«⁹⁵

S preselitvijo v Gradec je Marn prenehal dopisovati v slovenske časnike, hitel je s študijem, ki ga je dokaj hitro, leta 1869, končal, in se po opravljenem državnem izpitu iz klasične filologije lahko zaposlil na Hrvaškem, na zagrebški veliki gimnaziji. Na Hrvaško je prišel že po podpisu hrvaško-ogrske nagodbe leta 1868 in bil priča boju Hrvatov proti njej. Marn ne po svojem značaju ne kot državni uradnik pa tudi sicer ni imel političnih ambicij, zato se je povsem posvetil delu v šoli, kjer je predaval grški in latinski jezik. Polemike, ali dijaki potrebujejo študij klasičnih jezikov, ki so se na Hrvaškem začele leta 1860, so se ob njegovem prihodu že polegale, tako da v diskusijah ni sodeloval. Z gotovostjo pa je mogoče reči, da bi se zagotovo oglasil, saj je verjel, da je klasična izobrazba temelj vse izobrazbe.

Marn je na Hrvaškem usmeril vse svoje moči v pisanje učbenikov. Med drugimi je npr. leta 1873 izdal učbenik *Grški akuzativ v primerjavi z latinskim in hrvaškim jezikom*. Kljub intenzivnemu delu na šoli je mislil tudi na domovino, na rojake, za katere je leta 1879 izdal *Hrvaško slovnico za Slovence*. Nastop vlade bana Khuen-Hedervaryja oz. spremembe političnih razmer na Hrvaškem so ga prisilile, da je od tedaj dalje pisal predvsem po naročilih deželne vlade; ta je za vse razrede srednjih šol in višje razrede dekliških šol zahtevala učbenike nemščine.

Za Franja Marna je mogoče reči, da se je v hrvaški družbi uveljavil predvsem kot dober pedagog in plodovit pisec učbenikov.

⁹³ Šr, SBL, V. zv., Ljubljana 1933, str. 56.

⁹⁴ Iz Prage, 2. marca*, Novice, št. 10, 1866, str. 80–81.

⁹⁵ Ibid.

Tako Mahnič kot Marn in Zima so bili predstavniki slovenskih izobražencev, ki so s svojim odhodom na študij v Prago demonstrirali svoj odpor do nemških univerz oz. nemškega okolja, ki naj bi ga uspešno nadomestila slovanska Praga. Nekateri so študij v Pragi končali, drugi ne, toda za tisti čas (petdeseta in šestdeseta leta 19. stoletja) so bili med Slovenci, ki so tako razmišljali in si študij tudi lahko privoščili, v veliki manjšini. Skupna jim je bila predanost slovenstvu, (južno)slovanski ideji in sodelovanju in nenazadnje, skupno jim je bilo občudovanje odločnosti čeških politikov in kulturnikov pri uveljavljanju svojih pravic. Kljub temu da iz različnih vzrokov vsi niso končali študija v Pragi, sta jim ozračje in način življenja v slovanskem okolju pustila globoke sledi. Prav na Češkem so lahko zaznali in spoznali ključno drugačnost okolja, ki je bilo sicer slovansko, a se je od slovenskega tako razlikovalo. Verjamemo lahko, da je bila prav drugačnost odločilna za »nevrnitev« v domovino. Tako po (južno)slovanskem čustvovanju kot po jeziku je bila najbližja in najprivlačnejša Hrvaška, zibelka takrat med Slovenci še ne (povsem) pozabljenega ilirizma, tj. južnoslovanske ideje. Vsekakor lahko med odločilne razloge štejemo tudi geografsko bližino, podobnost jezika,⁹⁶ boljše možnosti zaposlitve in duhovno, vsaj v večjih središčih bogatejše okolje. Kljub temu da je bila v tistem času, v letih po 1860, Hrvaška politično v povsem drugačnem položaju kot Slovenija, je slovenski izobraženci niso razumeli kot njim nenaklonjeno; morda je bil izjema Lovro Mahnič, ki pa bi se težko prilagodil kjerkoli bi živel. Takratno Hrvaško so slovenski izobraženci videli kot deželo, ki se uspešno upira ne le Madžarom, marveč tudi Dunaju. Na drugi strani pa so Slovenci, ki so v šestdesetih letih 19. stoletja delovali na Hrvaškem ali pa so tja ravno prišli, lahko spremljali tudi, ne povsod in ne pri vseh, spremenjen in drugačen odnos do Slovencev, ne le do zaposlenih in živčih na Hrvaškem, marveč tudi do Slovencev nasploh. Z večjo svobodo tiska oz. s sprostitvijo tiska se je to spremenjeno mnenje odražalo tudi v tedanjem hrvaškem časopisju. Izhajati so začeli časopisi, ki so poudarjali predvsem hrvaško avtonomijo, neodvisnost od Ogrske in Avstrije in prisegali na narodni/nacionalni ponos. Hkrati pa so radikalno obračunavali s tistimi, ki so bili v preteklem obdobju premalo »naklonjeni« Hrvatom in hrvatstvu, s tistimi torej, ki naj bi se obnašali preveč »državotvorno« in premalo »hrvaško«. V tovrstnih zapisih so sicer nenehno poudarjali, da so njihovi največji sovražniki Madžari oz. Ogrska, toda med svojimi sovražniki so našli tudi kar precej Slovencev, zlasti med srednješolskimi profesorji. Slovencem so očitali predvsem to, da so mnogi slovenski učitelji na hrvaških šolah izvajali germanizacijo, ker so zavračali uporabo hrvaškega jezika. Največ tovrstnih prispevkov je izšlo v listih Pozor

⁹⁶ Zanimive so ugotovitve Sebastijana Žepiča, ki je prišel v Varaždin leta 1856. Med drugim piše, da se je oženil, »vzel sem Varaždinko, ker mislim, da jedoči hrvaški kruh treba da Hrvatice vzame, posebno ker so Hrvatje Slovani in tedaj naši ljudje. Zadovoljen sem tu še dosti dobro, ker sem, če že nimam drugega, saj med Slovani, takorekoč med domačimi ljudmi. Hrvatje ne govore, razun vojaške meje, ilirski, ampak nekako mešanico, ki je skoraj popolnoma slovenska. In to je posebnost, da Hrvatje vse čerke dobro izgovarjajo, in torej mnogo lažje Kranjec razumi Hervata, kakor Hrvat Kranca ...« (pismo Josipu Cimpermanu z dne 8. 1. 1856, MS 484, NUK Ljubljana, Rkp oddelek).

in Narodne novine. Že v prvih številkah novega lista Pozor je uredništvo nakazalo glavne osti kritike preteklega obdobja, napovedalo drugačno uredniško politiko in mnoge zapise naslavljalo na hrvaško mladino. Pozivali so k učenju in študiju predvsem »slavenskih nariječjah, pjevanje i deklamiranje...« in se hkrati posredno dotaknili tudi dotedanjih učiteljev. »Vaši su najbolji prijatelji vaši učitelji, osobito sadašnji koji su s vami jednoga poriekla, jedne misli ...«, torej tisti, ki predavajo v hrvaškem jeziku.⁹⁷ Zagotavljali so, da so izdajatelji lista že večkrat dokazali svojo privrženost slovanski ideji, »jer on brani Slavenstvo gdje god može«, in izkazovali pozornost Slovincem. Toda, »... budući da znamo, da ima Slovenacah, koji do sada službujući u Hrvatskoj nisu bili nikako prijatelji našega naroda, dapače, bilo je i takovih, koji su mu činili sve na sramotu što su ikad mogli; pa budući znamo naročito i to, da se i ovakovi ljudi nadaju pomoći od Pozora – kojim pravom to nek sam Bog zna – to moramo izrekom reći, da mi uz nikakvu simpatiju za Slovenstvo nećemo biti ni iz daleka prijatelji takovih ljudi, koji nisu dušom i tielom za naš narod, dapače, da ćemo bez obzira otkrivati sve njihove zlobe i šibati ih svom snagom, koja nam je prirodjena ...«.⁹⁸ Najbolj verjetno je, da sta bila med prvimi, o katerih niso mogli povedati nič dobrega, šolski nadzornik Anton Jarc in Josip Premru, ki sta kot Bachov »kader« prišla na Hrvaško že leta 1851. Jarc je bil kot nadzornik vseh »narodnih« srednjih šol, razen italijanskih, trn v peti tudi Slovincem, npr. Trdinu,⁹⁹ in ne le Hrvatom. Objavljali so tudi kritične dopise iz Varaždina, Osijeka in drugih mest, torej mest, kjer so poučevali tudi Slovenci. Iz Varaždina so npr. prejeli dopis, v katerem se je pisec spraševal, zakaj tisti učitelj, ki na varaždinski gimnaziji poučuje hrvaški jezik, ne zna hrvaško. Odgovoril si je kar sam: »Prvo s toga, što mu do sada vlast nije naredila, da se naški nauči, kao što je naredilo ostalim činovnikom, da se moraju do dojdjuće nove godine hrvatski naučiti, ako hoće službe podržati. Drugo, nije imao toliko volje i ljubavi, premda je rodom Slovenac (op. avt.), do hrvatskoga jezika, da bi se bio bez višega potaknuća trudio i mučio. Mislio je jadan, da će to ići uvijek po starom kopitu, što hvala Bogu sad prestade, ali za njega nenadano. U ostalom moram primietiti, da ovaj gospodin nije sam samcat neznajući naški, nego takovih vriednih primierah imade podobar broj na ovdašnjoj gimnaziji i realci, kojino se u ovoj službi have, već po više i do 7 godinah. Ova gospoda ne samo da se neuče naški, nego se ponašaju neprijateljski prama svemu, što je narodno: Quesque tandem abutere – patientia nostra!«¹⁰⁰

Do tega časa so bili na varaždinski gimnaziji: Sebastijan Žepić do leta 1871, Matija Valjavec do leta 1856, Alojz Kanc je bil leta 1857 premeščen v Osijek, Matija Lazar je ostal v Varaždinu do leta 1865, ko je bil premeščen v Gorico, Ivan Grdešić iz Metlike, Mijo Wurner iz Ljubljane, ki je bil leta 1861 premeščen v Gradec. Slovenec pa je poučeval tudi na varaždinski realki. Z gotovostjo je mogoče trditi, da pisec ni

⁹⁷ Našoj mladeži, Pozor, let. I, št. 4, 4. listopad 1860.

⁹⁸ O pravcu Pozorovom, Pozor, let. I, 17. listopad 1860, št. 15.

⁹⁹ Janez Trdina: Šolski nadzornik dr. Anton Jarc, v Bachovi huzarji in Iliri, V Ljubljani 1903, str. 263 – 299.

¹⁰⁰ Iz Varaždina, Pozor, let. I, 22. listopad 1860, št. 10.

imel v mislih ne Žepića in ne Valjavca, zato je težko presoditi, koga je imel v mislih. Kogarkoli že, so bili tudi krivični, saj je odlok Kraljevega namestniškega sveta v Varaždin prispel šele 16. junija 1862.¹⁰¹

Tudi iz Osijeka je na uredništvo Pozora prispela pritožba. Čeprav se je pisec pohvalil in ugotovil, da nekatere predmete na gimnaziji predavajo v hrvaškem jeziku, npr. latinščino, grščino, pravoznanstvo in verouk v vseh razredih,¹⁰² je bil izjemno nezadovoljen, ker sta zgodovino še vedno predavala učitelja, ki nista znala hrvaško in sta predavala v nemščini: »... o jednom ne moramo se ni čuditi, što je puki Niemac, no drugi je Slovenac (op. avt.), pa nije imao vremena, da se za punih pet godina nauči hrvatski, premda se je obvezao, kao što i drugi činovnici na skoro ta mrzki jezik naučiti ...«¹⁰³ V Osijeku so bili v tem času zaposleni: Alojz Kanc od leta 1857, Armin Šrabec, pozneje so prišli še Lovro Mahnič, Martin Jelovšek in drugi. Možno je, da se je dopis nanašal na Alojza Kanca, ki je bil ob koncu Bachovega režima na osiješki gimnaziji edini Slovenec.

Hrvaški domoljubi so bili v tem obdobju zelo nezadovoljni z zaposlovanjem hrvaških učiteljev in so proti (ne)zaposlovanju hrvaških učiteljev na račun tujih, velikokrat tudi slovenskih učiteljev, tudi protestirali: »Sasvim pravo veli taj rodoljub, da nebi u hrvatsko-slavonskom učitelju dovoljno bilo jedino znanje našega jezika, bez obzira na ostalo njegovo znanstveno izobraženje i na inaj kod javnoga učitelja mladeži potrebita svojstva; ali mi toga gospodina ovdje pitamo, da li mi dobivamo takove tudjince, koji to sve tako imaju, kako on želi. Mi znamo, da amo nedolaze savršeni didaktici i pedagogi, nego sami početnici u toj struci. Pa i onaj Slovenac, koga gospodin rodoljub kano novu akviziciju navodi, ne samo da je takov, nego nije izpitom svoje znanstveno izobraženje zasvjedočio. Ovdje pitamo toga gospodina, da li se nemože i u nas takovih ljudi, osobito medju našim svećenstvom naći. Može, velimo ... ako se hoće. A da to zasvjedočimo, velimo javno, da smo mi ovdje svećenika našli, vrlo sposobna i čudoredna, kano što je u obće naše svećenstvo, ier da smo za njegovo namješćenje na ovdašnjoj gimnaziji molili, ali da je naša molba glas vapijućega u pustinji ostala. Naš Slavonac, mladić pun nade, osta kapelanom kano i dosad, ... a Slovenac dojde – kako to? ... to je živ dokaz, da se našinci za učitelje netraže, jer da se traže, doznalo bi se i za nje kano i za Slovence ... So tim Slovencem ima sad ovdje četiri učitelja, koji našega jezika ni najmanje neznaju ... Ni je li to, gospodine, državi na uštrb, plaćati ljude sa 800, 700 ili 400 for., da se ovdje ponajviše šecu, dočim našinci njihove ure preuzimati moraju ... Nebi li dakle bolje bilo, da je naš mladi svećenik na gimnaziju došao? Za stalno da bi; jer ako nema više znanstvene izobraženosti od našega Slovenca, a ono sigurno ima toliko, koliko i on; pak je k tomu još našem jeziku toliko vješt, da bi ga bez i najmanjega uštrba kroz sve razrede učiti mogao. Što bi bilo za državu probitačnije, za školu korisnije, a za Hrvate

¹⁰¹ Rudolf Horvat, *Povijest grada Varaždina*, HAZU, Varaždin 1993, str. 346.

¹⁰² »Dao Bog, te se sada i u našem gornjem gymnaziju neki predmeti predaju hrvatski po visokoj naredbi: Latinski jezik u 5., 8. a u 7. samo po dva sata; grčki u 5. i 6., pravoslovje u 7., vjerozakon u svih razredah kao lani.

¹⁰³ Pozor, 2. studeni 1860.

pravednije? Odgovor na to može rodoljub taj čuti od svakoga Hrvata, pa i Slovenca i drugoga brezpristranoga inostranca, da bi naš Slavonac imao doći na gimnaziju ... Mislimo, da ... učitelj jezik, kojim uči, izvrsno i bolje od ikoga činovnika znati mora, pa da je tomu dulji rok od pet mjeseci potreban, da učitelj, makar i Slovenac, naš jezik izvrsno nauči ...»¹⁰⁴ Tudi ko so razpravljali o Čehih in cesarski diplomi leta 1860, se niso mogli izogniti kritiki Slovencev oz. slovenskih uradnikov na Hrvaškem: »... ako su se Slovenci kroz tisuće godina nemčili, premda je bilo promjenah, što na sramotu našega veka izpoviedati moramo, da je bilo mista slovenskih, gdje bi dječakom, kad su se usmjelili u školi govoriti materinskim jezikom, objesili tablicu s napisom 'Windischer Esel', pa su to morali nositi kao ruglo po svom mjestu. Ako Bog da, biti će tome drugačije, pa se neće više radjati kasta gadnih dvoživaca, koji za korist kožu mijenjaju, koji jim je načelo života 'truhom za kruhom', onda će se promieniti sebična ta poslovice 'ubi bene ibi patria' pa će glasiti 'ubi patria ibi bene' ...»¹⁰⁵

Zaradi zahteva obveznega znanja hrvaščine se je v delu hrvaške javnosti pojavila bojazen, da bi se z odpušćanjem nehrvaških gimnazijskih profesorjev lahko soočali tudi s pomanjkanjem pedagoškega kadra. Odločnejši del javnosti, npr. pisec v Pozoru, pa je videl rešitev v dejstvu, da še obstajajo tako zavedni in pošteni Slovenci in drugi bratje Slovani, »koji naš rod i jezik ljube, i nadalje u našem bratskom kolu ostati moći, a da onih, koji nam samo kvar čine, nikako trebovati nemožemo ...»¹⁰⁶

Pozor je poslal tudi poziv visokemu namestništvu, naj izda odločbo, ki bi določala, da morajo gimnazijski profesorji in drugi uradniki znati hrvaški jezik oz. se ga naučiti v določenem času; če pa to ni mogoče, naj jih premestijo v kako drugo deželo.¹⁰⁷

Izseki iz hrvaškega časopisa potrjujejo tezo, da je bilo slovenskim uradnikom, posebej učiteljem in profesorjem tako v obdobju pred liberalizacijo kot potem, na Hrvaškem zelo težko. Slovenci, ki so se izselili na Hrvaško po letu 1861, so prišli bolj ali manj po lastnih željah in odločitvah, niso bili v tolikšni meri obremenjeni z zahtevami oz. omejitvami oblasti. Več so od njih pričakovali hrvaški rodoljubi, zahteve in pričakovanja javnosti so bile velike in mnogi tega pritiska niso zmogli. Nekateri so se zato odločili oditi v domovino ali zamenjati kraj službovanja; med njimi je bilo največ tistih, ki prav po uradniško niso slišali pozivov hrvaških domoljubov, naj se (že enkrat!) naučijo hrvaščine, če pa jo že znajo, naj jo v šolah tudi uporabljajo. V tem obdobju so se mnogi soočali z vedno odločnejšimi hrvaškimi težnjami in zahtevami, da bi v celoti sprejeli hrvaški jezik. To pa je bilo v velikem nasprotju njihovimi močnimi težnjami po ohranitvi slovenskega jezika, kljub temu da so bili globoko predani (južno)slovanski ideji in (južno)slovanskemu sodelovanju.

Toda kljub mnogim kritikam na račun slovenskih učiteljev so se na Hrvaškem zavedali pomanjkanja lastnega kadra, zato so bili slovenski učitelji še vedno zaželeni, veliko bolj kot npr. češki, ki so bili med hrvaškimi rodoljubi večinoma na slabem glasu.

¹⁰⁴ Iz *Osijeka*, Pozor, 2. studeni 1860.

¹⁰⁵ *Česi i carska diploma*, Pozor, let. I, št. 38, 14. studeni 1860.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ *Odgovor na saobčeni članak u Narodnih Novinah*, Pozor, let. I, št. 42, 19. studenoga 1860.

Mnogim Slovencem na Hrvaškem je bilo skupno (južno)slovansko čustvovanje, novo okolje so sprva razumeli kot domače slovansko okolje, ki so se mu pri svojem delu in v življenju hitro prilagodili. Pri tem so imeli veliko vlogo tudi njihovi enako misleči slovenski kolegi, ki so se razmeram na Hrvaškem že prilagodili ter se strokovno in družbeno že povsem uveljavili. Tudi »novi prišleki« so se morali kljub prvotnemu idealizmu prilagoditi ter delovati in živeti v skladu s pričakovanji hrvaške družbe.

SUMMARY

SLOVENIAN INTELLECTUALS FROM PRAGUE TO CROATIA

Irena Gantar Godina

The article gives a survey of life and work of three Slovenian intellectuals-emigrants, Luka Zima, Lovro Mahnič and Franjo Marn, who were, as were many Slovenians, deeply impressed by the announced results of the all-Slavic Congress in Prague in 1848. Therefore they decided not to study in the German environment since it proved to be unfavourable for the preservation of Slovenian national identity. Thus they decided to study in Slavic Prague. The Charles University was up to 1882 only a German University, but living in Prague they could have experienced Slavic milieu and Slavic atmosphere. After 1860 they could have witnessed the Czech cultural and political activities which even intensified their South-Slavic sentiments. Also for these reasons they decided to work as grammar teachers in "Illyrian" Croatia where they spent all their lives.

The discussed emigrant intellectuals had few things in common: they all were philologists, but it was only Lovro Mahnič who was fully occupied with Slavic languages, while Zima and Marn worked with classical philology. They all had great pedagogical abilities, at the time acknowledged also by the Croatian society. The most distinctive was their devotion to South-Slavic idea. They all decided to leave for Croatia voluntarily, as they expected more Slavic, more motivating milieu. After 1860 the then Croatian society was permeated with enthusiasm for "Croatisation" in all the spheres of life, particularly education, expressing national and political demands. Consequently, many Slovenian gymnasium professors who the Croats found overly loyal to the authorities, wished to and in fact left Croatia. In such, rather demanding atmosphere Franjo Marn and Luka Zima successfully and rapidly adapted by entirely devoting themselves to school and scholar work. They became honoured and loyal members of Croatian society. In the memory of Croats they both remained an example of "the good Slovenians". Lovro Mahnič was different: he rejected to conceal his political convictions and activities and his way of life as well; in general, he was not able to adjust to the demands of any of the then society, not only Croatian. Nevertheless, August Šenoa's novel "Prijan Lovro", is a monument in remembrance of his short life.

As permanent displaced persons, Zima, Marn and Mahnič, being both, Slovenians and South-Slavs, successfully helmed between the demands of the Croatian nationalism and their commitment to preserve their national identity.

PORTRETI

PORTRAITS

P
O
R
T
R
E
T
I

P
O
R
T
R
A
I
T
S

MIHAEL KUZMIČ

(1942–2005)

Janja Žitnik

Konec avgusta nas je pretresla zares težko dojemljiva novica o nenadni smrti prof. dr. Mihaela Kuzmiča, dolgoletnega sodelavca Inštituta za slovensko izseljenstvo, kolega, katerega navidez neizčrpna raziskovalna, organizacijska in duhovna energija je obogatila vrsto naših projektov in publikacij, predvsem pa tudi tako rekoč vsa naša znanstvena srečanja. 29. avgusta je na svojem domu v Ljubljani v zgodnji jutranji uri podlegel usodnemu srčnemu napadu.

Prof. dr. Mihael Kuzmič se je rodil 22. septembra 1942 v prekmurskem naselju Vadarci, a se je družina že čez nekaj let preselila v Veščico pri Murski Soboti. Po osnovni šoli v Kupšincih ter višji gimnaziji in Ekonomski srednji šoli v Murski Soboti je bil tam tri leta zaposlen v TMI. Leta 1966 se je z ženo preselil v Ljubljano, kjer sta vzpostavila delovanje protestantske Binkoštna cerkve. Ob pastorskem delu je študiral teologijo na Protestantški teološki fakulteti v Zagrebu in na Evangelijski teološki fakulteti v Osijeku. Po diplomi leta 1991 je na slednji še magistriral s področja cerkvene zgodovine (1997).

Do tedaj pa je imel za sabo že vrsto let raziskovalnega dela. Po krajšem začetnem obdobju preučevanja slovenske protestantske cerkvene zgodovine in teološke problematike se je od leta 1982 posvečal tudi raziskavam prekmurskega izseljenstva, ki jih je pozneje usmeril zlasti v preučevanje zgodovine in kulturne dediščine slovenskih protestantskih priseljencev v ZDA in deloma Južni Ameriki. Leta 2000 je na Oddelku za anglistiko in amerikanistiko Filozofske fakultete v Ljubljani obranil doktorsko disertacijo *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu, Pa., ZDA, v letih 1893–1924: naselitev ter njihove zgodovinsko socialne, politične, literarne in verske dejavnosti*.

Od 1996–2000 je bil ravnatelj Evangelijskega teološkega centra v Ljubljani, v okviru katerega je vodil in uresničeval versko izobraževalno, izdajateljsko in raziskovalno dejavnost, predvsem na področju protestantizma v matični Sloveniji in izseljenstvu. Od leta 2000 je bil razpet med Ljubljano, kjer se je odtlej posvečal predvsem raziskovalni dejavnosti, in Osijekom, kjer je bil zaposlen kot izredni profesor in akademski dekan na Evangelijski teološki fakulteti, hkrati pa je vodil Institut za protestantske študije. Leta 2002 ga je Znanstveni svet ZRC SAZU izvolil v naziv znanstveni sodelavec, marca 2003 pa v naziv višji znanstveni sodelavec.

Njegova bibliografija obsega 550 enot. Dr. Kuzmič je bil avtor dveh samostojnih znanstvenih monografij in še sedmih knjig, soavtor treh znanstvenih monografij, avtor

37 izvirnih ali preglednih znanstvenih člankov ter 11 objavljenih znanstvenih prispevkov na konferencah (na različnih znanstvenih srečanjih je imel 21 referatov in predavanj, vendar je nekatera nadgradil in jih objavil kot znanstveni članek). Poleg tega je med drugim objavil 80 strokovnih člankov in prispevkov, 30 gesel v *Enciklopediji Slovenije*, 36 knjižnih ocen, 18 spremnih besedil k različnim knjigam in 35 prispevkov za radio in televizijo. Seznam njegovih predavanj na tujih univerzah (največ v Osjeku, precej pa tudi v različnih evropskih državah in v ZDA), drugih javnih nastopov (predavanj in govorov, največ v ZDA), objavljenih prevodov, študijskih skript, poljudnih in drugih člankov ter diskusijskih prispevkov pa je skoraj nepregleden. Dr. Kuzmič je bil tudi urednik časopisov *Golgotska vest* in *Duhovno obzorje* ter petih knjižnih izdaj. Kot mentor/somentor je v okviru mednarodnega študija usmerjal osemnajst študentov diplomskega programa, pet magistrandov in pet doktorandov ter jih spodbujal k sistematičnemu raziskovanju na področju teologije, protestantizma in zgodovine Cerkve v njihovih državah. Ob takšnih rezultatih širokega spektra njegove znanstvene in pedagoške dejavnosti je bilo kar samoumevno, da mu je Pomurska akademsko znanstvena unija podelila naziv *pomurski akademik*.

Spoznala sva se leta 1985, ko se je začela moja raziskovalna pot na Inštitutu za slovensko izseljenstvo. V naslednjih dvajsetih letih je plodno sodeloval z Inštitutom, redno objavljaj v *Dveh domovinah*, prijavljaj in izvajal skupne projekte v okviru Inštituta, predaval na mednarodnih znanstvenih konferencah, ki jih je organiziral Inštitut, in že v letu ustanovitve naše monografske zbirke *Migracije* objavil obsežno samostojno znanstveno monografijo kot njen drugi zvezek. Leta 1997 me je prosil, da mu kot tuja recenzentka napišem oceno njegovega magistrskega dela za Evangelijsko teološko fakulteto v Osjeku, odtlej pa sva sodelovala tudi pri pripravi njegove doktorske disertacije in dveh njegovih knjig, za kateri sem tudi prispevala spremno besedilo. Po enem zavrnjenem in kar nekaj odobrenih ter uspešno realiziranih skupnih projektih smo znova združili moči leta 2002, ko je kot član pripravljalnega odbora pomagal organizirati našo mednarodno znanstveno konferenco *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Avstrije* v Radencih, na kateri je tudi sam nastopil s izvrstno pripravljenim in podanim predavanjem o vlogi Aleksandra Kardoša pri ohranjanju slovenske jezikovne in narodnostne identitete prekmurskih izseljencev v ZDA.

Najino najtesnejše in najplodnejše sodelovanje pa je potekalo v letih 1994–1998 v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Slovenska izseljenska književnost*. Na osnovi obsežnih terenskih raziskav na študijskih potovanjih po ZDA, kabinetnega dela in rednih delovnih sestankov raziskovalne skupine je kot svoj del osrednjega rezultata projekta, sintetičnega pregleda književnega dela slovenskih izseljencev (*Slovenska izseljenska književnost*, 3 zvezki, Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, 1999, 1291 str.), prispeval samostojno poglavje o literarni dejavnosti prekmurskih Slovencev v ZDA. Upoštevač, da se dotlej še ni intenzivneje ukvarjal s književno zgodovino in analizo leposlovnih besedil z vidika literarnoestetskih meril, smo bili kolegi s področja literarnih ved presenečeni nad njegovo vsestransko dojemljivostjo za raziskovalne

metode znanstvene discipline, v kateri se je tedaj kot popoln novinec dobro znašel. V naslednjih letih so me njegove objave in predavanja, pa tudi prodornost in dorečenost njegovih širokopoteznih načrtov – med drugim za vrsto nesojenih prihodnjih zvezkov naše knjižne zbirke Migracije, ki jih je že snoval – vedno znova fascinirali. Tako sem v Poročilu o znanstvenoraziskovalnem delu dr. Mihaela Kuzmiča – v razdelek *Splošni vtis o delu kandidata* – leta 2002 zapisala: »Objavljeni rezultati znanstvenoraziskovalnega dela dr. Kuzmiča odražajo široko poznavanje obravnavane problematike, pester izbor virov, avtorjevo podrobno seznanjenost z njihovo vsebino ter kompleksen način njihove obravnave. Mimo njegovih objav se kaže znanstvena avtoritativnost dr. Kuzmiča še zlasti v njegovih javnih nastopih. V strokovnih in znanstvenih diskusijah suvereno pojasnjuje vprašanja, ki zahtevajo ne le temeljito obvladovanje predmeta njegovih raziskav, temveč tudi celovito poznavanje in razumevanje širšega zgodovinskega, socialnega in kulturnega ozadja obravnavanih migracijskih procesov in pojavov. Spričo svoje komunikativnosti je dr. Kuzmič dobrodošel gost številnih množičnih medijev, s čimer uspešno popularizira svoje znanstvene rezultate. Pri uresničevanju zastavljenih ciljev je izredno vztrajen, njegova delovna strategija, ki vključuje oporo na široko mednarodno mrežo sodelavcev, pa prinaša odmevne rezultate.«

Novi izzivi pa so bili še naprej osrednje vodilo dr. Mihaela Kuzmiča. Leta 2002 je svoj Opis znanstvenoraziskovalne dejavnosti v zadnjih dveh letih, ki ga je oddal s svojo vlogo za izvolitev v naziv znanstveni sodelavec ZRC SAZU, zaključil z mislijo, da – glede na dosedanje opravljeno delo, dober pregled nad potrebnimi raziskavami v prihodnosti in zbranim gradivom, pa tudi glede na dokaj dobro osebno psihofizično stanje – upa in načrtuje, da bo v tej raziskovalni smeri še naprej aktivno delal. Kot članica Znanstvenega sveta ZRC SAZU, ki ga je izvolil v omenjeni znanstveni naziv, sem tem besedam v svoji utemeljitvi glasu brez pomislekov pritrdila.

Svojo zgoraj navedeno napoved je dr. Kuzmič že v naslednjih dveh letih doobra uresničil. Z impresivno znanstveno in strokovno bibliografijo v letih 2002–2004 (med drugim je objavil še dve novi knjigi) je lahko že septembra 2004 kandidiral za predčasno izvolitev v naziv višji znanstveni sodelavec, saj je v tem času dejansko izpolnil pogoje celo za najvišji znanstveni naziv. Tudi tokrat je svoj življenjepis, ki ga je dodal vlogi za izvolitev, zaključil z natančno opredeljenimi in daljnosežnimi načrti za prihodnje raziskovalno delo. Kljub temu, da simptomov napredujoče bolezni svojega preobremenjenega srca, ki jih je opazal zlasti potem, ko je julija 2004 izgubil svojo najboljšo prijateljico, sodelavko in življenjsko sopotnico, ni nikomur omenjal, pa je posamezne dele raziskovalnega gradiva iz obsežnega arhiva, ki ga je zbral in uredil v petindvajsetih letih svojega raziskovalnega dela, vendarle začel postopoma predajati drugim (med njimi tudi, denimo, Petri Černe, magistrandki na Oddelku za anglistiko in amerikanistiko Filozofske fakultete v Ljubljani) in se spraševati, kdo od njih bo morda nekoč odigral vlogo njegovega naslednika.

Bojim se, da njegove vsestranske, na področju slovenske zgodovine protestantizma in prekmurskih migracijskih študij pa izstopajoče vloge v pravem pomenu besede ne bo nasledil nihče.

KNJIŽNE OCENE

KNJIŽNE OCENE BOOK REVIEWS

BOOK REVIEWS

Preučevanje migracij je dandanes eno najbolj dinamičnih in naglo razvijajočih se področij, ki se vztrajno širi in posega na polja številnih humanističnih ter družboslovnih ved. Številne raziskave, diskusije, študije v obliki monografij in zbornikov, skušajo razrešiti vprašanja ter dileme, ki se zastavljajo raziskovalcem. Migracijske teme so si utrle pot tudi v dodiplomske in podiplomske študijske programe številnih fakultet in pojavila se je potreba po kvalitetni študijski literaturi. Študentom je bilo treba ponuditi tako temeljna dela, kot tudi sodobno literaturo, pa tudi najnovejše raziskave s področja migracij. To pa je težko delo, saj zahteva temeljito poznavanje obsežne domače in tuje literature, poleg tega pa je povezano tudi z redno nabavo in po potrebi tudi s prevodi najpomembnejših del. Vse to je težko doseči oziroma uskladiti, še posebej če gre za relativno mlado polje raziskovanja, zato je včasih situacijo treba reševati postopoma. S temi problemi se je srečeval tudi prof. dr. Milan Mesić, profesor na Oddelku za Sociologijo Filozofske fakultete v Zagrebu, ki tam predava Sociologijo migracij, zato je sklenil zapolniti praznino, ki je na tem področju prisotna na Hrvaškem. Ker pa se je zavedal, da gre za obširno tematiko, ki jo je nemogoče v celoti zajeti naenkrat, se je odločil za nekaj kompromisov.

Kot sam poudari v uvodu, je najprej imel v mislih krajši pregled različnih teoretskih pristopov in koncepcij raziskovanja sodobnih mednarodnih migracij, nato pa se je odločil, da poskusi tudi s sistematizacijo pomembnih migracijskih procesov in tokov od prazgodovine do danes. Menil je, da bralcem, ki jih zanimajo samo dejstva o posameznih migracijskih premikih, ta koncepcija omogoča, da preprosto izpustijo teoretski del, medtem ko tisti, ki jih zanima teorija, lahko preskočijo zgodovinsko-deskriptivni pregled migracijskih procesov in tokov.

Prvi del knjige se začne z prazgodovinskimi migracijami, nadaljuje z pred-modernimi, nato pa se posveti modernim migracijam. Obravnava torej obdobja od prazgodovine do konca druge svetovne vojne, torej tisočletja, ko so nastajale in propadale civilizacije, izoblikovale so se številne kulture, pisal se je dobršen del svetovne zgodovine. Preteklost avtor uporablja predvsem kot podlago za naštevane in opisovanje različnih vrst migracij, zato se poslužuje skoraj izključno politične zgodovine. To ga neposredno vodi v opisovanje množičnih premikov oziroma na makronivo, kjer ni prostora za manjše skupine, kot so gospodinjstvo, družina ali pa posameznika.

Takoj pa se vidi, da so sodobne mednarodne migracije avtorju kot sociologu bližje. To poglavje, ki se ukvarja z obdobjem po drugi svetovni vojni, je ambiciozno zastavljeno in temeljito obdelano. Ukvarja se s številnimi povezavami, kot so na primer povojne migracije in razvoj mednarodnega izseljenske prava, konec kolonializma in izseljevanje iz bivših kolonij v Evropo, nedokumentirani priseljenci in različne politike kontrole na nedokumentiranimi migracijami, razmišlja pa tudi o globalizaciji in njenimi posledicami. Z vrtenjem globusa se posveti tudi migracijam na različnih kontinentih in njihovim posebnostim.

Tu so mu na pomoč že lahko priskočile različne teorije o mednarodnih migracijah in njihovi pristopi, kar je omogočilo večplastno raziskovanje fenomena migracij. Na voljo je tudi bogata domača in tuja literatura s tega področja, kar odpira pogled na to, kako interdisciplinarno je lahko raziskovanje človeških premikov.

Ker je Mesič v tem poglavju že očrtal nekatere prijeme teorij o mednarodnih migracijah, bralec lahko že začne pogledovati proti drugemu delu knjige, kjer je govora o osnovnih pojmi in teorijah. Tudi tu je avtor metodičen in nas najprej seznani z interdisciplinarnim značajem migracij, se posveti njihovem definiranju in tipologiji. Govori tudi o modelih migracije, ki jih določimo s pomočjo podatkov in informacij ter se posveti enemu od bolj zanimivih fenomenov znotraj migracij, njihovi selektivnosti.

Vse to pa je le uvod v obširno poglavje, v katerem se seznanimo z zgodovino razvoja teorij o migracijah, z njihovimi prijemi in ugotovitvami. Seznanimo se s številnimi raziskavami, ki so jih te teorije spodbudile in z njihovim vplivom na politiko. Knjiga se zaključí z zanimivim razmišljanjem o koncu modernih teorij o mednarodnih migracijah, kjer se razmišlja predvsem o novih poteh pri raziskovanju.

Knjiga »Mednarodne migracije. Tokovi in teorije« je predvsem učbenik, kjer se lahko seznanimo z vso zapletenostjo mednarodnih migracij in njihovega raziskovanja. Našteta je tudi obsežna literatura za vse, ki bi radi svoje znanje na določenih področjih še poglobili, ne smemo pa pozabiti tudi na terminologijo, pri kateri se je avtor še posebej potrudil z ustreznimi prevodi in izpeljankami.

Jure Gombač

Abdelmalek Sayad, *The Suffering of the Immigrant*, Polity Press, Cambridge, 2004.

Ko je Abdelmalek Sayad čakal na težko operacijo, je svojemu dobremu prijatelju in kolegu, Pierru Bourdieuju, izročil kup tekstov in okvirni načrt, kako bi jih rad objavil v knjigi. Dolgoletno raziskovanje fenomena migracij, ki je ostalo zapisano v ločenih tekstih, je želel povezati v obsežno znanstveno in strokovno monografijo. Ko je umrl, se je Pierre Bourdieu potrudil, da je knjigo po njegovih načrtih sestavil in ji napisal uvod. Tako je *The Suffering of the Immigrant*, obsežno delo na tristoštiridesetih straneh z odličnim uvodom vodilnega sodobnega sociologa, izpolnitev zadnje želje velikega strokovnjaka za migracije.

Tema raznolikih tekstov, ki jih je Bourdieu povezal v celoto tako, da sploh ne opazimo, da prvenstveno niso bili napisani kot poglavja knjige, je izseljevanje Alžircev v Francijo, ali drugače, *alžirsko izseljenstvo*. Temeljni razmislek Abdelmaleka Sayada pri proučevanju alžirskega izseljenstva pa izhaja iz dveh fenomenov – izseljevanja in priseljevanja, ki sta različna, pa vendar neločljiva in ju moramo zato vedno in za vsako ceno obravnavati skupaj. Po mojem mnenju je poleg številnih drugih kvalitete knjige potrebno posebej poudariti prav ta temeljni premislek – naj uporabljamo kakršnokoli metodologijo in terminologijo, kakršnekoli vire in kontekste, pomembno je, da nam predmet raziskovanja ostajata izseljevanje in priseljevanje kot dela nerazdružljive celote.

Abdelmalek Sayad (1933–1988) je vedel, zakaj vztrajati pri tem pravilu. Sam je bil celo življenje oboje: izseljenec in priseljenec, iz Alžirije in iz Francije, povezan z nevidnimi nitmi s sorodniki in kulturami na obeh straneh Sredozemskega morja, pa vendar ne Francoz in ne Alžirec, ne od tu in ne od tam, povsem asimilirani in hkrati popolnoma odtujen, tujec in domačin v dveh kulturah, dveh domovinah, dveh jezikih, dveh nacionalnostih, privilegiran na eni strani in izobčen na drugi, razseljena oseba nekje vmes, na tistem posebnem mestu, ki ga je Platon definiral kot mejo med obstojem in socialnim neobstajanjem. Zato je bil njegov raziskovalni pristop dosledno oseben in angažiran, njegov znanstveni cilj pa odkriti »princip solidarnosti srca«.

Že v sedemdesetih letih je preko raziskovanja alžirskega izseljenstva izpostavil neustreznost terminov kot so, izseljenci in priseljenci, ki so politično definirani za potrebe vsakdanje politike in jih je znanost v Evropi brez večjih težav prevzela. Razlagal je, da mora biti sociologija migracij samorefleksivna, kar pomeni, da je vsaka raziskava migracijskih fenomenov hkrati socialna zgodovina teh fenomenov in hkrati socialna zgodovina diskurzov raziskovanj fenomena migracij. Bolj kot pri kateremkoli drugem družbenem fenomenu je znanstveno raziskovanje migracij podrejeno politiki. Razlog je v tem, da gre za fenomen, ki je v vseh oblikah, demografskih, ekonomskih, socialnih, kulturnih in političnih, pripet na vzpostavljane in krepitev družbenega reda in stabilnosti. Fenomen migracij se je zaradi političnih potreb razbil na dva ločena dela in se v okviru različnih znanstvenih disciplin začel proučevati na ločenih področjih izseljevanja in priseljevanja. Na tak način je bil vzpostavljen redukcionističen pristop, ki omogoča povsem različne premisleke iz različnih gledišč, ne da bi bilo zaradi tega

raziskovalcem (pustimo politike pri tem primeru ob strani) nerodno. Vzpostavljena je bila znanstvena terminologija, ki je legitimirala politično ideološke diskurze, v katerih so postali priseljenci v Evropi nosilci problemov in zla, evropski izseljenci pa v zgodovinskem in sodobnem kontekstu nosilci napredka in razvoja. Različni in ločeni načini proučevanja 'njih', ki prihajajo, in 'naših', ki odhajajo ali so odhajali, so vzpostavili logiko ločenih gledišč, zaradi katerih so potrebni resni napor, če hočemo zagledati fenomen migracij v njihovi večdimenzionalni kompleksnosti. Dober primer so delavci na začasnem delu v tujini.

Že pred desetletji je Sayad z obsežnimi raziskavami razgradil mit o delavcih na začasnem delu v tujini, ki je obvladoval migracijske in politične razprave v Franciji in Nemčiji, pa tudi drugih evropskih državah. Z natančnim proučevanjem migrantov iz Alžirije v Franciji in migrantskega okolja v Alžiriji in Franciji je razkril kompleksnost situacije, v kateri se posamezniki odločijo, da migrirajo in posledice, ki jih imajo njihove odločitve za države, iz katerih odhajajo in države, kamor prihajajo. Pojasnil je, da priseljenci niso delovna sila, ki jo država uvozi na galone tako kot nafto. Da tudi niso pari rok, ki so v izvornem okolju nezaposlene, v razvitih evropskih državah pa jih zaposlimo za določen čas in, ko jih ne potrebujemo več, se vrnejo nazaj, od koder so prišle. Redukcionističen način razumevanja migrantskih procesov, ki ga z delitvijo na priseljenstvo in izseljenstvo krepki znanstveno razglabljanje in proučevanje, seveda omogoča, da se nerazumevanje fenomena migracij krepki in širi. Omogoča, da nas ob vprašanjih, kako in kam se ljudje selijo, takoj zanese v prijazno primerjavo z naravo in pticami, o katerih so nas v šoli učili, da se po dolgih selitvenih poteh vedno vračajo v isto gnezdo.

Redukcija migrantov na delovno silo temelji na postopku dehumanizacije, ko migrante razumemo kot delovno silo, kot krepke roke ali spretne prste. Vendar je pri tem ključna tudi različnost gledišč. Naši krepki fantje, ki so iz slovenske domovine odhajali v ameriške, francoske, nemške rudnike in železarne, so bili najbolj ambiciozni, prodorni in krepki del prebivalstva. Iz ameriškega gledišča so bili to sicer res krepki pari rok, vendar poleg tega samo še necivilizirani pol ljudje iz jugovzhodnega dela Evrope, čigar pol človeška posebnost je bila v tem, da so pripadali strašljivi in nesprejemljivi veroizpovedi, katolicizmu. Če obrnemo čas in gledišče v drugo smer, vidimo, da so naši pogledi na ljudi, ki danes prihajajo v nekdanjo domovino slovenskih krepkih fantov povsem identični: so zgolj dehumanizirani delavci, ki prihajajo delati težka in za Slovence nesprejemljiva dela iz čudnih južnih in vzhodnih krajev nekih drugih celin in so nemalokrat tudi strašljivih veroizpovedi. Tako kot krepki fantje v Združenih državah Amerike pred drugo svetovno vojno, tudi jugoslovanski in turški gastarbajterji v Nemčiji ali alžirski delavci na začasnem delu v Franciji niso odšli domov, ko so sezidali ceste, skopali premog in stalili neskončne količine jekla. Ne samo, da so ostali, pridružile so se jim ženske in potem so se rodili otroci in nastale so družine, ki so si ustvarile svoj domove, poslale otroke v šolo, se naučile jezika.

Izseljensko priseljenška perspektiva politično determiniranega proučevanja migracij se ob teh dejstvih pogosto zdrzne. Kot se zdrznejo politiki in policaji, ko odkimavajo

z glavami in mečejo roke v zrak, rekoč: »Pa saj vendar ni bilo tako mišljeno, to mora biti pomota!« In potem investirajo velike količine denarja v deportacijske akcije, ko poskušajo pare rok naložiti na letala in jih čimprej odpeljati iz tega nesrečnega kraja med obstojem in socialnim neobstajanjem. Saj žuljave roke so bile že prej tam, le da je bila družbena in politična volja, da jih ne vidimo, tako močna, da jih prav zares nismo opazili. Morda smo zaradi njihove »nevidnosti« občutili samo rahel občutek nelagodja in zadrege.

Seliti se, poudarja Sayad – ne priseliti ali izseliti, ampak prav seliti se – pomeni seliti se skupaj s svojo zgodovino, tradicijo, načinom življenja, čutenja, delovanja in razmišljanja, s svojim jezikom, vero in drugimi socialnimi, političnimi in mentalnimi strukturami svoje družbe. Seliti se torej na kratko pomeni, seliti se s svojo kulturo. Na primer, kaj so migranti iz slovenskih krajev, ki so v ZDA spadali med »pol-ljudi« in najslabše plačano nekvalificirano delovno silo, ustvarili s svojimi prispevki v prvi polovici dvajsetega stoletja? Zgradili so velike in bogate cerkve s šolskimi poslopji, narodne domove z moderno opremljenimi odri, slovenske čitalnice, tiskarne in časopisne hiše, ustanavljali bratske podporne organizacije, dramske, plesne in pevske skupine, kulturna društva, ansamble, zборе, časopise. Temu se ni mogoče čuditi. Povsem jasno je, in temu je bilo posvečenega tudi veliko raziskovalnega in znanstvenega npora, da so se Slovenci selili prav tako, kot to poudarja Sayad, torej »s svojo kulturo«. Ne moremo dvomiti, da je prav enako veljalo tudi za francoske, nemške in druge migrante iz Evrope. Če gledišče, kontinent priseljevanja in terminološki vrtljak zavrtimo, pa dobimo v fokusu kar naenkrat povsem drugo podobo – priseljence in začasnost njihove prisotnosti, gole roke brez kulturnega in socialnega konteksta, nelagodje in zadrego.

O tem na dolgo piše Sayad. In o tem na zelo dolgo govorijo Alžirci v Franciji, Alžirci v Alžiriji, in tisti vmes, knjiga pa jim posveča dovolj prostora, da njihove zgodbe niso okras, ampak temelj, na katerem Sayad razvija teoretske in konceptualne premisleke. Velika odlika knjige je uporaba metode ustne zgodovine in pa to, da so zgodbe in pričevanja objavljene v celoti ali pa le malenkostno skrajšane. Poleg tega so v skladu s principom selitve in skupnega gledišča, objavljene zgodbe tako iz Francije kot Alžirije, prav tako je obravnavan tudi družbeni in politični kontekst ter lokalne značilnosti v obeh državah. Sayad se je s svojimi sogovorniki v Franciji in Alžiriji pogovarjal o razlogih in načinih selitev ter o tem, kako se sprejemajo odločitve na lokalni ravni in na podlagi kakšnih informacij. Iz ozkega lokalnega okolja potem v knjigi preide na temo, ki je z njim neposredno povezana, to je državna politika naturalizacije in državljanskih pravic ter vstopnih dovoljenj in dovoljenj za delo ter družinske zakonodaje. Pripovedovali so mu o pogojih dela, ločenosti od družin, letnih obiskih domačih vasi, odnosu Francozov do njih in njihovem odnosu do Francozov, sam pa je k temu dodal natančne in podrobne opise pravnih, zakonskih, političnih aktov in, seveda, svoje analitične razmisleke.

In kaj je trpljenje izseljenca iz naslova knjige? Sayad je ugotovil, da temeljijo selitve Alžircev na kolektivni nepoštenosti, na prirejeni resnici o pogojih dela in življenja v Franciji. Resnico prirejajo izseljenci iz potrebe, da ohranijo ponos in zato ne priznajo

ponižujočih okoliščin, v katerih živijo in delajo. Njihovi domači in bližnji želijo prirejeno resnico slišati zato, da ohranijo vero, da je bila odločitev o selitvi pravilna in zato ne priznajo, kako hudo jim je brez njih, ki so odšli. Na podlagi tega kolektivnega rituala izmenjave sporočil in informacij se obnavlja in ponavlja izseljevanje ljudi iz vedno istih krajev. Izseljenci so odsotni tam, od koder so odšli, a odsotni so tudi v kraju, kamor so se izselili. Oropani svoje človeške, intimne, kulturne in politične identitete obstajajo zgolj kot nevidni, nepriznani, izključeni prebivalci države, v kateri so preštete samo njihove roke v statistiki »delovne sile«.

Iluzije, ki jih delijo vse vpletene strani, izhajajo iz redukcije priseljevanja na ekonomsko dimenzijo in iz definicije priseljevanja kot začasnega reverzibilnega procesa. So politična legitimacija državnega razmišljanja o migracijah. Sayad sprašuje, ali o migracijah in migrantih sploh lahko razmišljamo izven konteksta (evropskih) nacionalnih držav in izven konteksta državnih ozemelj, mitoloških etničnih, nacionalnih meja. Ali se lahko potrudimo, da o migracijah delovne sile razmišljamo kot o družinskih migracijah, kar dejansko so, in o ljudeh, ki naj bi bili tam, ker nočemo, da so tu, razmišljamo kot o ljudeh, ki tam ne morejo biti, kajti – nelagodju in zadregi navkljub – vendarle so tu. Vprašanja, o katerih je vredno razmisliti.

Mirjam Milharčič Hladnik

Leksikon yu mitologije (ur. Iris Adrić, Vladimir Arsenijević in Đorđe Matić), Rende in Postscriptum, 2004, 463 str.

Verjetno sem iz zadnje generacije klinecev, ki ob prebiranju *Leksikona yu mitologije* začuti tisti prijetno sladek, omamljajoč občutek, poznan tudi pod suhoparnim imenom nostalgija. Zato bo najverjetneje ocena izpod mojih prstov oziroma s sladkobo omamljenega subjekta svetlobna leta stran od kakršnekoli (v posvečenih znanstvenih sferah tako čislane) objektivnosti. Nekoliko let mlajši mulci, ki jim ni bilo dano, da se (popolnoma) socializirajo s kulturo »životinjskega carstva«, Danijelove Džuli, Odpisanih, bratov Petrović in Vujović, Alana Forda, »Džirlo djevojk« in še in še neizbrisljivega, takorekoč večnega, bi bili brez dvoma veliko primernejši osebki za tovrstno raboto, skratka zmnožni objektivneše ocene.

Modro-belo-rdeča knjiga z zvezdo na sredini obeh platnic je bila, kot lahko zvedemo iz prav tako obarvanega predgovora, zamišljena že davnega leta 1989. Avtorji so takrat postokali, »da ne obstojajo artikulirani pojmi jugoslovanske popularne kulture, ki bi pripomogli definiranju naših identitet.« Toda od vprašanja »kaj smo?« je po vsem, kar je Jugoslavijo za nekaj let prestavilo v osrednji termin TV novic po vsem svetu, prišlo do vprašanja »kaj smo bili?«. Projekt je ponovno zaživel v drugi polovici devetdesetih in sicer s postavitvijo spletne strani in »ne prevelikimi upanji«. Toda potem se je zgodila čudna stvar. Po brodolomu so se s sporočili v steklenicah začeli oglašati številni brodolomci, z vseh koncev sveta. Nanašalo je spomine, individualne in kolektivne, pozabljena in še živa imena, podobe, like, fenomene, artefakte, mite in vse mogoče jugoslovanske popularne kulture. Včasih so bili to kratki, »resnobni« odstavki, včasih esejistični, literarni teksti, pogosto mešanica različnih stilov in žanrov, v različnih jezikih nekdanje skupne države, pač glede na provenienco piscev posameznih gesel. In uredniki so gesla tudi taka pustili, v ekavščini, ijekavščini, slovenščini, srbohrvaščini, srbščini itd. (nobenega gesla ni moje ne ravno sokolje oko zasledilo v albanščini in makedonščini), v skoraj že zehajoče dolgih in smešno kratkih dolžinah, v ultra-zabavnih in resnobnih stavkih. Seveda pa se je pri takšnem konceptu treba zavedati (vsaj) naslednjega: Lepa Brena in Bajramović Šaban sta pomenila oziroma pomenita nekdanjemu ljubljanskemu pankerju drugo stvar kot večnemu »seljaku« iz okolice Požarevca, feminiziran evrovizijski Daniel (Džuli) je za ženski spol eno in za moški spol drugo in po vsej nekdanji državni prodajani sirni burek je v BiH neumnost tipa Angola največja država v Evropi. Tega se seveda uredniki zavedajo in sem in tja tako (s)pustijo več subjektivnih pogledov na fenomen, geslo. Toda to bi lahko – vsaj pri tistih geslih, kjer spolne, etnične, generacijske, mesto/vas idr. razlike zelo pomembno vplivajo na odnos do fenomena – storili večkrat. No, mogoče pa bodo to še storili, saj uredniki – kot preberemo na spletnih straneh, ki so (bile) med drugim začetni in konstitutivni temelj enciklopedije – pričakujejo nove pošiljke, za nove razširjene, odebeljene ponatise.

Nekakšna Borgesovska enciklopedija jugoslovanskega medijskega, političnega, potrošniškega, ideološkega in še kakšnega vsakdana od leta 1945 pa do danes, seveda

ni delo, ki bi prisegalo na »objektivnost«, takšno in drugačno »nevtralnost« ter druge težko uresničljive, abstraktne vrednote. Svobodni princip, »da lahko vsi pišejo«, je zakrivil več »neuravnoteženosti« v tekstu. Hamad Đogani ima tako sedemkrat daljši tekst od Josipa Broza Tita. Nekatere (navidez) minorne, marginalne stvari so razgaljene na več straneh, drugim, ki bi v tradicionalnih leksikonih kraljevale po dolgem in počes, pa ni namenjena niti beseda. Zgodba o Moši Pijadi, ki pravi, »*jebeš zemljo koju Bosne nema*«, morda tudi izmišljena, je kulturološko gledano povednejša od tisoče drugih klasičnih leksikonografskih podatkov o tem jugoslovanskem vele-možu. Največ gesel se vrti okoli osemdesetih let, manj okoli sedemdesetih, zelo malo okoli šestdesetih in skoraj nič okoli petdesetih. Če bi rekli, da o štiridesetih ni potrebno izgubljeni besed, pa bi se hudo zmotili. Vsa partizanska, NOB mitologija in ikonografija, od Tita in Luksa, Jajca, Antifašistične fronte žena, Golega otoka pa konec koncev do filmskih epopej, prvega maja, dneva mladosti in še marsičesa brez prve polovice štiridesetih preprosto ne bi bilo. Med avtorji gesel se zdi da močno prevladuje urbana populacija, rojena v šestdesetih letih. Skratka tisti, ki je najbolj prevzel občutek jugoslovanstva.

Seveda vsega naštetega na razumem kot kakršne koli pomanjkljivosti. Z razliko od akademske historiografije, standardnih zgodovinskih učbenikov in leksikonov, ki se jim zdijo »male stvari« resnično zelo majhne, leksikon od Adrije (mednarodni cirkus) pa do žmurke (igra), dokazuje, da se večina velikih stvari (ekonomija, politika, /etno/nacionalizmi itd.) pravzaprav preigrava na ravni malih stvari. Preigrava? Da, z razliko od teritorialne metafore *od Vardara pa do Triglava* metafora *od Adrije pa do žmurke* skriva subverzivno idejo o jugoslovanski kulturi kot igri.

Recepcija *Leksikona* je neizbežno generacijsko in politično opredeljena. Mlajši, ki Jugoslavijo poznajo le posredno preko veliko starejših bratov in sester ali staršev bodo *Leksikon* najverjetneje brali bolj kot fikcijo. Vsi starejši pa lahko *Leksikon* hitro razumejo bodisi kot nekakšno povsem nepotrebno sentimentalno stokanje za Jugoslavijo bodisi kot sveto, večno knjigo živega in živetega jugoslovanstva. Toda, kar je pri vsej stvari zelo pomembno je to, da v geslih ne najdemo reference na devetdeseta leta. Uredniki so »očistili« vso »umazanijo«, ki so jo prinesla grda devetdeseta.

In zakaj to psevdo-recenzijo zelo sumljivih kvalitet berete v resni, znanstveni in za povrh še »ozko« – migracijam posvečeni reviji. Gesel, ki se eksplicitno nanašajo na migracijske vsebine, je namreč tako absolutno kot relativno zelo malo (»gastarbajterji«, »stranci« in še bi se mogoče kaj našlo). Med branjem pa nam zelo hitro zasveti žarnica: kako je pravzaprav popularna kultura tesno povezan s migracijami. Od raznih polbožanstev (fuzbalerji, košarkaši in drugi nacionalni junaki), ki so se v tujini udinjala za devize; legendarnega ajvarja, ki ga žene gasterbejterjev na tujem pripravljajo nič manj angažirano kot doma; najbolj butastega predmeta v zgodovini vesolja – gospodinjstva, ki je poskušal zapolniti »kulturni manjko« še včerajšnjih »seljakov« priseljenih v mesta; popzveznikov, ki so naredili kariero med gasterbajterji; televizijskimi reklamami, ki so prepričevale izseljence naj varčujejo doma, vojnih oficirjev, skoraj vedno priseljenimi od nekje daleč stran, in njihovih otrok, ki so najpogosteje zasijali v rock zvezde na jugoslovanskem nebu; direktnih vprašanj naslovljenih na emigrante:

»obstojajo čevapčiči severno od Save?«; najbolj znanega Afričana v Jugoslaviji Steva Hanningtona, ki je s bizar-hitom, nekakšno predelavo ene od starogradskih, polnil radijski eter v osemdesetih in do vseh kulturnih in vsemogočih vplivov, likov, podob in še marsičesa, kar se je pač moralo vsaj »malo zmigrirati« od nekod.

Če se vam ne da stopiti do knjižnice ali knjigarne, si stvar pogledjte na spletnih straneh (www.leksikon-yu-mitologije.net). To pa bo tudi vse, z moje strani. Namreč veliko prijetneje je *Leksikon* brati kot pa o njem pisati. Kar pa ne morem reči za ...

Jernej Mlekuž

Migracije

Knjižna zbirka je namenjena objavam znanstvenih monografij in zbornikov s področja humanističnih in družboslovnih ved, ki obravnavajo vprašanja, povezana z mednarodnimi migracijami. Zbirko izdaja Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Urednica zbirke: Janja Žitnik.

DOSLEJ IZŠLO

Zvone Žigon: **LJUDJE ODPRTIH SRC. Slovenski misijonarji o sebi**

2005, (Migracije, 7), 240 str., ISBN 961-6500-93-7. Cena: 2.350 SIT.

Jure Gombač: **ESULI ALI OPTANTI? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije**

2005, (Migracije, 6), 152 str., ISBN 961-6500-83-X. Cena: 2.350 SIT.

Marie Pisslar Fernandez: **SLOVENC V ŽELEZNI LORENI (1919–1939) SKOZI DRUŽINSKE PRIPOVEDI / Slovènes en Lorraine du fer (1919–1939) à travers des récits de familles**

2004, (Migracije, 5), 344 str., ISBN 961-6500-61-9. Cena: 3.470 SIT.

SEZONSTVO IN IZSELJENSTVO V PANONSKEM PROSTORU. Sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije. Uredila Marina Lukšič - Hacin

2003, (Migracije, 4), 2 zvezka, 573 str., ISBN 961-6500-05-8. Cena: 4.870 SIT.

Zvone Žigon: **IZZIVI DRUGAČNOSTI. Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku**

2003, (Migracije, 3), 152 str., ISBN 961-6358-86-3. Cena: 1.990 SIT.

Mihael Kuzmič: **SLOVENSKI IZSELJENCI IZ PREKMURJA V BETLEHEMU V ZDA 1893–1924. Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti**

2001, (Migracije, 2), 325 str., ISBN 961-6358-38-3. Cena: 3.490 SIT.

Zvone Žigon: **IZ SPOMINA V PRIHODNOST. Slovenska politična emigracija v Argentini**

2001, (Migracije, 1), 391 str., ISBN 961-6358-35-0. Cena: 3.230 SIT.

Informacije in naročila:

Založba ZRC

Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana

tel.: 01/470 64 64; faks: 01/425 77 94

e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

Katalog izdaj založbe si ogledajte na: www.zrc-sazu.si/zalozba

**Novost iz zbirke
MIGRACIJE**

Jure Gombač

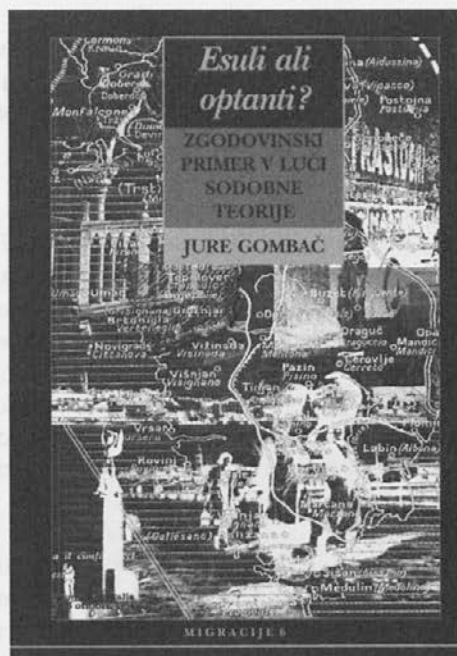
ESULI ALI OPTANTI?

Zgodovinski primer v luči sodobne teorije

Središčni problem knjige je raziskava migracijskih valov iz koprškega okraja v Italijo, še posebej tistega med letoma 1954 in 1957. To je bil zadnji, pa tudi najmočnejši izselitveni tok iz istrskega etnično mešanega prostora, spodbujen s podpisom Londonskega memorandum v začetku oktobra 1954.

Avtor je računalniško obdelal arhivsko gradivo iz Pokrajinskega arhiva Koper, ki v svojih depojih hrani dokumente Tajništva za notranje zadeve Okraja Koper. Izdelal je bazo podatkov o 10.265 ljudeh, ki so iz različnih razlogov želeli zapustiti koprski okraj in oditi v Italijo. Poznavanje literature, zgodovine, razvoja, metod in glavnih značilnosti sodobnih teorij o migracijah je avtorju pomagalo podatke o tej migraciji umestiti v širši okvir in s tem omogočiti primerjave njenih značilnosti z drugimi podobnimi migracijskimi procesi.

Poudarjeno je dejstvo, da je čedalje težje govoriti o enem samem motivu za izselitev. Ena od pomembnejših ugotovitev pravi, da je ta tok migracije je v sebi zmešal tako prisilne kot prostovoljne migrante, in čeprav glede na definicije vsebuje elemente množičnega eksodusa, množične izključitve, etničnega čiščenja, mu po drugi strani za ta poimenovanja manjkajo glavne značilnosti.

2005, 152 str., 17 × 24 cm, broširana, ISBN 961-6500-83-X.

CENA: 2.350 SIT.

DDV in stroški pošiljanja so všteti v ceno.

Informacije in naročila:

Založba ZRC

Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana

tel.: 01/470 64 64; faks: 01/425 77 94

e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

Katalog izdaj založbe si oglejte na: www.zrc-sazu.si/zalozba

Zbirka
MIGRACIJE

Marie Pislar Fernandez

SLOVENCİ V ŽELEZNI LORENI (1919–1939)
SKOZI DRUŽINSKE PRIPOVEDI
Slovènes en Lorraine du Fer (1919–1939)
À travers des récits de familles

Delo nam s pomočjo zgodovinskih virov in osebnih pripovedi izseljencev prikaže, zakaj, kako in kam v Francijo so se izseljevali Slovenci in kako so tam živeli v času med obema vojnama. Marica Pišlar, zgodovinarica in magistrica slovenskega jezika, je potomka izseljencev iz Primorske in ena redkih slovenskih intelektualcev v Franciji, ki je posvetila pozornost življenju slovenskih rudarjev v železni Loreni.

Delo je objavljeno v slovenščini in francoščini. V branje ga uvede dr. Antonija Bernard (INALCO, Paris), v kontekst širših migracij Slovencev v Evropi pa ga umesti dr. Marjan Drnovšek (Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani).

2004, 344 str., 17 × 24 cm, 4 tabele, 10 zemljevidov, 35 fotografij in kopij dokumentov, broširana, ISBN 961-6500-61-9.

CENA: 3.470 SIT.

DDV in stroški pošiljanja so všteti v ceno.

Informacije in naročila:

Založba ZRC

Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana

tel.: 01/470 64 64; faks: 01/425 77 94

e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

Katalog izdaj založbe si oglejte na: www.zrc-sazu.si/zalozba

Novost iz zbirke
MIGRACIJE

Zvone Žigon
LJUDJE ODPRTIH SRC
Slovenski misijonarji o sebi

Danes je v svetu okoli sto slovenskih misijonarjev. Zaradi svoje specifične oznanjevalske vloge so bili ti atipični »izseljenci« vendar obravnavani predvsem kot nosilci akulturacije, kot prenašalci kulturnih modelov iz »razvitejših« v »manj razvite« nekrščanske kulture. Manj znana pa je vloga misijonarja kot posameznika, »stisnjene« med dve kulturi: tisto, iz katere prihaja in ki ga kulturno določa, in tisto, v katero se mora vživeti, če naj uspešno, v njenem kulturnem jeziku, prenaša svoje (versko) sporočilo. Prepričanje vplivom nove kulture mora biti zelo nadzirano, da se ne bi zamajala misijonarjeva osebna identiteta in s tem njegovo poslanstvo.

Avtor se ne spušča v religiologijo in misiologijo, pa tudi ne v vrednotenje, smisel oziroma upravičenost misijonarstva kot dela akulturacijskih procesov. Osredotoča se predvsem na svojevrsten položaj misijonarja – posameznika, postavljenega med dve kulturi. Največjo sporočilno in subjektivno vrednost knjige predstavlja izbor pisem in intervjujev, v katerih misijonarji vsak na svoj način opisujejo ne le svoje življenje in delo, ampak lastni doživljanje položaja med dvema kulturama in doživljanje poslanstva, ki so mu žrtvovali mesece, leta ali celo življenje.

2005, 240 str., 17 × 24 cm, broširana, ISBN 961-6500-93-7.

CENA: 2.350 SIT.

DDV in stroški pošiljanja so všteti v ceno.

Informacije in naročila:

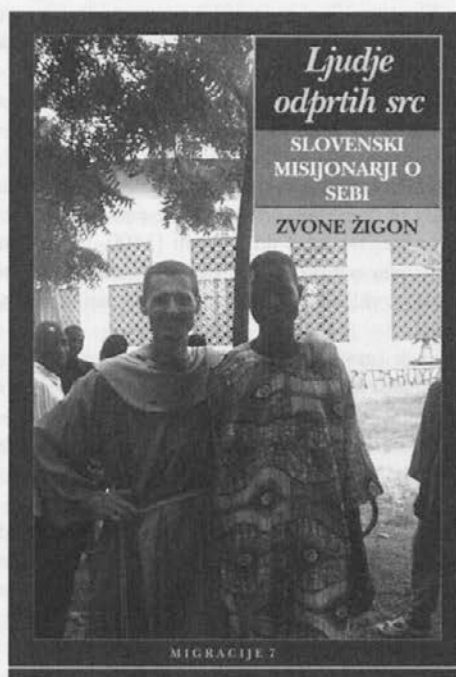
Založba ZRC

Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana

tel.: 01/470 64 64; faks: 01/425 77 94

e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

Katalog izdaj založbe si oglejte na: www.zrc-sazu.si/zalozba

NAVODILA AVTORJEM

Revija *Dve domovini • Two Homelands* je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja mednarodnih migracij z vidika različnih humanističnih in družboslovnih disciplin. Revija je večdisciplinarna in večjezična. Članki so objavljeni v slovenskem in angleškem, po odločitvi uredniškega odbora tudi v drugih jezikih. Članki so recenzirani. Rokopisov, ki jih prejme uredništvo revije *Dve domovini • Two Homelands*, avtorji ne smejo hkrati poslati kaki drugi reviji.

Dolžina prispevka naj ne presega 25 tipkanih strani (45.000 znakov skupaj s presledki). Recenzije knjig in revij, poročila o znanstvenih konferencah in drugih temah, povezanih z usmeritvijo revije, naj obsegajo od 3 do 8 strani (5400–14.400 znakov, vključno s presledki). Rokopisu morata biti priložena avtorski povzetek (2700 znakov, vključno s presledki) in izvleček s podatki o avtorju (600 znakov, vključno s presledki). Rokopisi niso vrnjeni avtorju.

Priloge (grafikoni, ilustracije, tabele ipd.) morajo biti v črno-beli tehniki v enem od standardnih računalniških programov. Vsaka priloga naj bo shranjena v svoji datoteki! Označite približno lokacijo posamezne priloge v tekstu, npr. »Tabela 3«. Vse preglednice v članku so oštevilčene in imajo svoje naslove. Če avtorji prevzemajo gradivo iz drugih virov, morajo sami pridobiti dovoljenje za objavo.

Prispevki se oddajo uredništvu na formatirani disketi (Microsoft Word) ali po elektronski pošti in v dveh priloženih iztisnjenih izvodih. Na prvi strani prispevka mora avtor navesti ime in priimek, znanstvene nazive, naslov ustanove, kjer je zaposlen, elektronski naslov, številko faksa in telefona.

Opombe in bibliografske navedbe.

- Med besedilom se lahko sklicujemo na kratko v oklepaju (priimek avtorja, letnica izida publikacije, stran). Primer: (Žitnik 2002: 165–167). Če se sklicujemo na več del istega avtorja, ki so izšla v istem letu, dodajamo letnici male črke (1998a, 1998b). Seznam uporabljene literature na koncu članka naj v tem primeru vsebuje naslednje podatke:
 - pri knjigah priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov knjige, kraj, založbo, strani [Žigon, Zvone (2003). *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*. Ljubljana: Založba ZRC, 152 str.]
 - pri člankih v zborniku priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, naslov zbornika, (ime urednika), kraj, založbo, strani [Drnovšek, Marjan (2004). Izseljenke v očeh javnosti. *Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, (ur. Aleksander Žižek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 383–393.]
 - pri člankih v periodiki priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, naslov revije, letnik, številka, strani [Žitnik, Janja (2002). Literarno povratništvo in meje narodne književnosti. *Dve domovini/Two Homelands*, 15, str. 163–178.]
- Poleg tega načina sklicevanja so dopustne tudi bibliografske navedbe v opombah. V tem primeru je leto izida na koncu navedbe, sledi stran [Zvone Žigon, *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*, Ljubljana: Založba ZRC, 2003, str. 77.]
- Pri citiranju arhivskega gradiva morajo biti navedeni naslednji podatki:
 - ime arhiva: [Arhiv Republike Slovenije (kratica AS)]
 - signatura fonda ali zbirke: AS 33
 - ime fonda ali zbirke: Deželna vlada v Ljubljani
 - ime dokumenta in njegov datum: Zapisnik 3. redne seje, z dne 14. 2. 1907
 - oznaka arhivske enote (a.e.): 1567
 - oznaka tehnične enote: škatla 15.]

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Dve domovini • Two Homelands is a journal devoted to the publication of scholarly and specialist papers, reports, reflections and book reviews in the field of international migration, viewed from different angles of social sciences and humanities. The journal is multi-disciplinary and multi-lingual. Papers are published in Slovenian and English, and the editorial board may also decide to publish some of them in other languages. Articles undergo a review procedure. Manuscripts submitted to *Dve domovini • Two Homelands* cannot be submitted simultaneously to another publication.

Articles should not exceed 25 typed pages (45,000 characters, including spaces). Reviews of books and journals, as well as reports on scientific meetings and other subjects of interest to the journal, should occupy three to eight pages (5,400–14,400 characters, including spaces). Along with the paper a summary (2,700 characters, including spaces) should be submitted and an abstract with a note on the author (600 characters, including spaces). Manuscripts are not returned to authors.

Graphic material (graphs, illustrations, tables etc.) should be submitted (in black and white technique) in accordance with standard modes of computer design. Please save each table in a separate file! Insert a location note, e.g., »Table 3 about here«, at the appropriate place in the text. All tables are numbered and have their own titles. If such material is taken from other sources, the author is obliged to secure copyright permission.

We prefer to receive disks in Microsoft Word in a PC format, or by e-mail, and in two printed copies. On the first page of the paper the author should write only his or her name, surname, and the name and address of the institution in which he or she is employed. It is also necessary to give an e-mail address, fax and telephone number.

Footnotes and references.

1. Brief references can be given in brackets in the body of the text (surname of the author, year of publication, page number). (Puhar 1982: 325–371) If several works by the same author published in the same year are cited they should be marked in the following way (1998a, 1998b). In this case the list of references at the end of the article should contain the following information:
 - a. (for books) the author's name, (the year of publication), *the title of the book*, place of publication, publisher, pp. [Furlan, William P. (1952). *In Charity Unfeigned. The Life of Father Francis Xavier Pierz*. St. Cloud (Minn.): Diocese of St. Cloud, 270 pp.]
 - b. (for articles in collections of papers) the name of author, (the year of publication), the title of the article, *the title of the collection of papers*, the name of editor, the place of publication, (the publisher), pp. [Cohen, Robin (1999). *Shaping the Nation, Excluding the Other: The Deportation of Migrants from Britain. Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives*, (edited by Jan Lucassen and Leo Lucassen). Bern, Berlin; Frankfurt a. M.; New York; Paris; Wien: Lang, pp. 351–373.]
 - c. (for articles in periodicals) the name of the author, (the year of publication), the title of the article, *the title of the periodical*, volume, number, pp. [Westin, Charles (2003). *Young People of Migrant Origin in Sweden. International Migration Review*, Volume XXXVII, Number 4, pp. 987–1010.]
2. Alternatively, references may be given in the form of footnotes. In this case the year of publication at the end of the reference is followed by the page number [William P. Furlan, *In Charity Unfeigned. The Life of Father Francis Xavier Pierz*, St. Cloud (Minn.): Diocese of St. Cloud, 1952, p. 88]
3. When quoting archive material the following information must be stated:
 - i. *the name of the archive*: [Archives of the Republic of Slovenia (short AS)]
 - ii. *the signature of archive group or collection*: AS 33
 - iii. *the name of the archive group or collection*: Provincial government in Ljubljana
 - iv. *the title and the date of the document*: The Minutes of the 3rd session on February 14, 1907
 - v. *the number of archive unit*: 1567
 - vi. *the number of the box and file*: box 15.]

Razprave in članki / Essays and Articles

Immigrant children in Austrian schools (*Barbara Friehs*)

Multilingual conferencing: one city's response to educating pupils from asylum seeking families (*Geri Smyth*)

Is primary school in Slovenia just and fair: the case of migrant children from former Yugoslavia (*Mojca Peček*)

The response of Slovenian teachers to the migrant children from former Yugoslavia (*Irena Lesar*)

Književnost priseljencev v Sloveniji - njene značilnosti in položaj v slovenski kulturi (*Lidija Dimkowska*)

Slovenski prevodi literarnih del priseljskih avtorjev po letu 1990 (*Maruša Mugerli*)

Slovenski selitveni tokovi v Nemčijo in spreminjanje vloge slovenščine (*Saska Štumberger*)

Umetniška ustvarjalnost migrantov: primer Slovencev v Nemčiji (*Kristina Toplak*)

Migracijska situacija v Evropi po drugi svetovni vojni in postopna (politična) usklajevanja med članicami EGS (EU) (*Marina Lukšič - Hacin*)

Meje multikulturne komunikacije: etnično-simbolne reprezentacije v avstralskem prostoru (*Maša Mikola*)

Subjektivna realnost migracijskih procesov: brati, poslušati in razumeti migrantske izkušnje (*Mirjam Milharčič-Hladnik*)

Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško (*Irena Gantar Godina*)

Portreti / Portraits

Mihael Kuzmič (1942-2005) (*Janja Žitnik*)

Knjižne ocene / Book Reviews

Milan Mesič. Mednarodne migracije. Tokovi i teorije, Societas, Zagreb 2002, 406 str.

Abdelmalek Sayad. The Suffering of the Immigrant, Polity Press, Cambridge, 2004

Iris Adrić, Vladimir Arsenijević in Đorđe Matić (ur.). Leksikon yu mitologije, Rende in Postscriptum, 2004, 463 str.

ISSN 0353-6777

9 770353 677013